НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

СТУДІЇ

З ОНОМАСТИКИ ТА ЕТИМОЛОГІЇ

2017–2018

Київ 2018

УДК 81’373.6–81’373.2
ББК 81.2–3я5
С88

Затверджено до друку вченою радою
Інституту української мови НАН України

Редакційна колегія:
С.О. Вербич, д-р філол. наук
Юрай Гладкий, д-р філософії (Словаччина)
О.П. Карпенко, д-р філол. наук
С.М. Пахомова, д-р філол. наук (Словаччина)
В.П. Шульгач, д-р філол. наук (відп. ред.)

Рецензенти:
канд. філол. наук *Л.О. Кравченко*
канд. філол. наук *Л.В. Рябець*

Збірник присвячено пам’яті одного з провідних українських мовознавців доктора філологічних наук Павла Павловича Чучки. У ньому вміщено праці вітчизняних і зарубіжних дослідників з актуальних проблем слов’янської ономастики та етимології, а також критико-бібліографічний розділ.

Для ономастів, істориків мови, етимологів.

Студії з ономастики та етимології. **2017–2018** / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2018. 320 с.

Щорічник присвячено актуальним проблемам слов’янської ономастики та етимології. Він містить також рецензії на нові ономастичні видання.

Для ономастів, істориків мови, етимологів.

© Колектив авторів, 2018
© Шульгач В.П., ідея та назва серії «Бібліотека української ономастики», 2007–2018
© Інститут української мови НАН України, 2018

ISBN 978-966-02-8656-6

ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА П. П. ЧУЧКИ

Павло Павлович Чучка народився 22 лютого 1928 року в закарпатському селі Баранинці Ужгородського району в працьовитій і співучій багатодітній родині. Джерелом творчості майбутнього професора-лінгвіста було розмаїте мовне середовище, адже його рідне село розташоване на безпосередньому етнічному стику з угорцями та словаками. Отож, крім рідної української, він змалку оволодів словацькою та угорською мовами. У початковій школі рідного села, а згодом в Ужгородській реальній гімназії та середній школі № 1 навчався на відмінно, тому й вагався, чому віддати перевагу – медицині чи філології. Якби обрав медицину, на одного блискучого професора-медика було б більше. Але він віддав перевагу українській філології, яку вивчав у 1947–1952 роках в Ужгородському державному університеті.

З великою теплотою і повагою Павло Павлович завжди говорив про своїх викладачів – М.С. Антошина, І.Г. Чередниченка, М.А. Жовтобрюха, а особливо – С.П. Бевзенка. Учений згадував: «Важливу роль у фаховому зростанні виконували семінарські заняття під керівництвом Степана Пилиповича Бевзенка та діалектологічні експедиції, організовані ним у різні куточки української етнічної території. Саме від С.П. Бевзенка ми черпали відомості про нелегкий шлях української лексикографії, навчалися мистецтву укладати словники, знайомилися з невідомими нам дослідженнями з української діалектології». Поштовхом до науково-дослідної роботи в галузі мовознавства став міжкафедральний лінгвістичний гурток. Перші доповіді студента Павла Чучки стосувалися таких проблем, як *Слов'янські запозичення в угорській мові*, *Російська мова в літературі Закарпаття*, *Голосні фонеми в говірці села Баранинці*. Вони викликали схвальні

відгуки в університеті, а остання доповідь переросла згодом у дипломну роботу.

Після закінчення університету і вчителювання в Буштині Павло Павлович Чучка вступив до аспірантури Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, де слухав лекції відомих фахівців – професорів А.О. Білецького, І.К. Білодіда, П.П. Плюща, доцентів Н.І. Тоцької, П.Д. Тимошенка, І.П. Сумцової. Тут він захистив у 1959 році кандидатську дисертацію на тему *Українські говірки околиці Ужгорода* (*фонетика і морфологія*).

Із 1954 року Павло Павлович працює на кафедрі української мови в Ужгородському державному університеті спочатку викладачем, а з 1963 року – доцентом. Двічі був деканом філологічного факультету. У 1976 році заснував кафедру загального і слов'янського мовознавства, яку очолював 20 років і яку під його керівництвом у 1996 році було реорганізовано в кафедру словацької філології.

Із 60-х років минулого століття П.П. Чучка зацікавився ономастичною проблематикою, яка стала провідною в його науковому житті. Переважна частина наукових доповідей, проголошених на вітчизняних і міжнародних конференціях, була присвячена антропонімії рідного краю: *Прізвища топонімічного походження на Закарпатті* (Ужгород, 1961), *Словотворчі типи жіночих прізвиськ у говорах Закарпаття* (Ужгород, 1962), *Антропонімія Закарпаття і міграція населення в Українських Карпатах* (Київ, 1965), *Антропонімічні словосполучення в українських говорах Закарпаття* (Чернівці, 1965), *Історія становлення словотворчих типів прізвищ у говорах Закарпаття* (Київ, 1969), *Етноніми та відетнонімні прізвища на карті Закарпаття* (Київ, 1969) та ін.[1] Десять років наполегливої праці в цій галузі завершилися захищеною в 1970 році в Києві докторською дисертацією *Антропонімія Закарпаття*[2].

Знання мов жителів Закарпаття дало змогу науковцю глибоко проникнути в дослідження етимології місцевих антропонімів, про що свідчать такі студії: *Про угорські імена в українських говорах Закарпаття* (Ужгород, 1965), *Про румунські елементи в антропонімії Закарпаття* (Чернівці, 1966), *Прізвища німецького населення Закарпаття* (Львів, 1978), *Типы славянизмов в антропонимии венгерского этноса Закарпатья* (Ужгород, 1977), *Відапелятивні прізвища німецькомовного населення Закарпаття* (Львів, 1978), *До проблеми іншомовних елементів в українській антропонімії* (Київ, 1974), *Фамилии закарпатских словаков* (Москва, 1992) та ін.

Любові до антропонімічних досліджень Павло Павлович не зраджував аж до кінця свого життя. Тематика його публікацій після захисту докторської дисертації розширилася завдяки виходу на загальнослов'янський простір: *К вопросу о южнославянизмах в антропонимии Закарпатья* (Москва, 1973), *Отражение апеллятивной лексики в антропонимии восточных славян* (Краків, 1978), *Украинские андронимы на славянском фоне* (Москва, 1980), *Місце патронімів у лексичній системі слов'янських мов* (Братислава, 1983), *Давньоруські імена і сучасні прізвища українців* (Київ, 1985), *Общенациональное и региональное в антропонимии народа* (Тюмень, 1986), *Південнослов'янські основи у прізвищах українців* (Одеса, 1987), *Антропонімія як засіб етнічної ідентифікації людності* (Київ 1988) та чимало ін.

Багато уваги професор П.П. Чучка приділяв вихованню наукових кадрів, віддаючи багато часу, знань і енергії своїм аспірантам і докторантам. Під його керівництвом було виконано 15 кандидатських дисертацій з українського, російського, слов'янського, германського та загального мовознавства (І.І. Фекета – 1969; Г.І. Меліка – 1971; М. Дуйчак – 1981; С.М. Пахомова – 1984; С.Є. Панцьо – 1985; Г.Є. Бучко – 1986; Л.О. Белей – 1986; Я.О. Голдованський – 1987; А.Ґ. Ґудманян – 1992; О.Я. Добровольська – 1995; О. Тимко – 1998; У.Л. Мрозіцька – 2002; Н.І. Лісняк – 2004; Л.Т. Буднікова – 2004; А.Д. Обручар); він консультував двох докторантів (А.Ґ. Ґудманян – 2000; С.М. Пахомова (Медвідь) – 2001). Більшість із виконаних під його керівництвом дисертацій присвячено ономастичній проблематиці.

Справжній учений ставить перед собою високу мету, до якої йде не одне десятиліття. Павло Павлович мав таку наукову мрію, вона виникла в нього ще в 60-х роках. Уперше він озвучив її 1967 року на XXI науковій конференції професорсько-викладацького складу Ужгородського державного університету в доповіді "Етимологічний словник прізвищ закарпатських українців. Проспект". Цю ідею він плекав і далі, працюючи над історією і функціонуванням прізвищ закарпатців, а також рецензуючи працю Ю.К. Редька "Довідник українських прізвищ". Своє бачення майбутнього словника професор оприлюднив у 8-му випуску Повідомлень Української ономастичної комісії – *Яким буде закарпатський словник прізвищ* (Київ, 1970), розвивав його в праці *Прізвища закарпатських українців. Фрагмент історико-етимологічного словника*, опублікованій у ювілейному

збірнику “Linguistica Slavica” на пошану І.М. Желєзняк (Київ, 2002), та в наукових статтях *Про створення загальнонаціонального словника прізвищ українців* (Київ, 2002) і *Прізвища професорів УжНУ: історико-етимологічна довідка* (Ужгород, 2005).

Загальновідомо, що укладання будь-якого словника вимагає від лексикографа самовідданості, ретельності, часу. Але часу якраз не вистачало. Викладання в університеті (а впродовж своєї педагогічної практики він розробив і викладав 20 навчальних дисциплін), керівництво факультетом, а потім кафедрою, видання методичних і навчальних посібників, рецензування наукових праць, опонування дисертацій (23), перекладацька діяльність (10 опублікованих перекладів зі словацької, чеської та угорської мов), внутрішнє рецензування рукописів наукових праць для видавництв забирало багато енергії. А ще він працював головою двох спеціалізованих рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій, був членом науково-методичної ради з загального і слов’янського мовознавства при МВ і ССО СРСР, членом експертної ради ВАК України з мовознавства, членом Ономастичної комісії при НАН України, активно працював у Правописній комісії при Кабінеті Міністрів України та в Лексикографічній комісії при Інституті української мови АН України. Багато уваги приділяв роботі над підручниками. Перший в Україні навчальний посібник зі *Вступу до слов’янської філології* (у двох частинах – Київ, 1983 та 1989), за яким навчаються студенти-філологи в Україні, написав професор П.П. Чучка. Він автор низки статей в енциклопедіях *Українська мова* (Київ, 2000) та *Слов’янська ономастика / Słowiańska onomastyka* (Варшава; Краків, 2002), співавтор праці *Історія української мови* (Київ, 1983).

Як фаховий мовознавець і полілінгвіст П.П. Чучка немало зробив для того, щоб жителі багатомовного Закарпаття розуміли одне одного. Він плідно працював у галузі лексикографії, результатом чого стали угорсько-український (1961) та українсько-угорський (1963) словники, був науковим редактором словацько-українського словника П. Бунганича (Братислава, 1985), а коли Україна стала незалежною, вболівав за те, аби учні угорських та румунських шкіл вільно володіли українською мовою. Павло Павлович брав участь у створенні програм з української мови для учнів 7–8 класів шкіл з угорською та румунською мовами навчання (1993, 1994), був співавтором підручників української мови для 3 класу (1996) та 8–9 класів (1999) для шкіл України з угорською мовою навчання.

А ще професор вів регулярну рубрику “Плекаймо рідну мову” на шпальтах обласної газети “Закарпатська правда”, науково-популярні передачі на філологічні теми на обласному радіо, проводив консультативну роботу з питань культури українського мовлення в Закарпатському обласному комітеті телебачення і радіомовлення, брав участь у хоровій капелі викладачів Ужгродського університету “Боян” і довгий час був її керівником. У кінці 80-х років XX ст., під час горбачовської перебудови, вів активну громадську роботу: був прихильником Народного руху України за перебудову, очолював Закарпатську обласну організацію Товариства української мови ім. Т.Г. Шевченка. Написав дослідження *Як русини стали українцями*, що друкувалося в п’яти вересневих випусках “Закарпатської правди” 1989 року. Пізніше його погляди щодо мови і культури українців Закарпаття знайдуть своє вираження в окремій етнолінгвістичній та культурно-історичній праці[3].

Усі ці види діяльності професора П.П. Чучки віддаляли реалізацію його наукової мрії. Будучи палким футбольним уболівальником, Павло Павлович любив повторювати: «Справжній футболіст має знати, коли покинути футбольне поле». У 2001 році він зробив важливий життєвий крок – вирішив залишити адміністративну посаду завідувача кафедри словацької філології й перейти на півставки професора, аби присвятити себе реалізації давньої наукової мрії і повністю зануритися в лексикографічну працю. Укладання словника закарпатських прізвищ стало відтоді для Павла Павловича основним видом діяльності і найважливішою темою. Словник закарпатських прізвищ він укладав із великим натхненням і любов’ю. У 2005 році у львівському видавництві “Світ” було опубліковано довгоочікуваний ономастикон – *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник*[4], що стало помітною подією в ономастичному світі.

Праця над словником, що тривала кілька десятиріч, дала змогу осмислити дискусійні питання і виробити чітку лексикографічну параметризацію цього антропонімікону, що й виражено у вступній частині “Наукові засади пізнання прізвищ”, де прізвище потрактовано як одиницю мови з правовим статусом, визначено глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців, порушено питання варіантності, правопису і відмінювання прізвищ. Професор звертає увагу на відмінність понять *прізвища українців* та *українські прізвища*, що надзвичайно актуально в мультилінгвальному середо-

вищі Закарпаття: «Звичайно, фактом українського мовлення може бути всяке прізвище незалежно від національно-мовного походження цього іменування та національної належності його носія. Однак бути елементом українського контексту ще не означає бути українським прізвищем»[5]. Аби уникнути термінологічних казусів, автор пропонує послідовно розрізняти ці поняття. До *прізвищ українців* він відносить усі без винятку прізвища осіб, які ідентифікують себе представниками української нації. До *українських прізвищ* професор зараховує прізвища, утворені засобами та способами українського словотвору від слів української мови, а також від давніх українських адаптованих запозичень навіть тоді, коли ареал функціонування запозичень обмежений, а етимологія таких основ – апелятивів чи імен – румунська, угорська, німецька, словацька, польська чи якась інша. При цьому автор звертає увагу на те, що українські прізвища «поширені також серед словаків, поляків, угорців, румунів та серед людей інших національностей на тих землях, де раніше жили українські громади, зокрема у східній Словаччині, в Польщі, у північній Угорщині та в румунському Мараморощі»[6].

У розділі про семантику прізвищевих назв та їхню інформативність автор зауважує: «Те, що твірні основи багатьох сучасних прізвищ своїм звучанням повторюють твірні основи загальних назв чи основи власних назв інших класів (наприклад, закарпатські прізвища *Борсук*, *Бублик*, *Варивода*, *Волосач*, *Волошин*, *Гарбуз*, *Гиря*, *Господар*, *Дідик*, *Довбня*, *Звонар*, *Знак*, *Нитка*, *Пасіка*, *Рабин*, *Сирота*, *Сліпий*), зовсім не означає, що прізвища дотепер є релевантними виразниками відповідної семантики»[7]. Пояснюючи в цьому контексті назву параграфа *Семантика прізвищевих назв та їх інформативність*, П.П. Чучка має на увазі «лише допрізвищеву семантику твірної основи без семантики генесіонімних (тобто патронімних, метронімних та інших родичівських) і квалітативних формантів»[8]. Кожна словникова стаття містить інформацію про місце і час першої письмової фіксації прізвища та етимологічну довідку. Крім безпосередньої словникової частини, робота містить списки опрацьованих джерел, назв населених пунктів Закарпаття і прилеглих територій. Завершується словник інверсійним покажчиком прізвищ.

Професор П.П. Чучка виношував ідею відродження й повернення до активного антропонімікону українців призабутих імен слов'янського походження. Ще в 1992 р. у статті "Сліди язичництва в антро-

понімії українців Карпатського регіону” він із болем писав: «найзапопадливішим ворогом поганських імен тут, як і на інших східнослов’янських землях, виявилася православна церква. Те, що зробила зі слов’янськими язичницькими іменами вона, не зробили ані болгарська, ані сербська метрополії. Адже на території тих метрополій давні язичницькі імена слов’янського походження завжди мали ідеальні умови розвитку. ‹...› Навіть католицька церква в Польщі, Чехії, Словаччині, Хорватії, Словенії, а пізніше протестантизм не стерилізували слов’янський язичницький іменник так завзято, як це робилось на території Росії, України та Білорусії»[9]. Павло Павлович ділився своїми планами щодо майбутнього словника особових імен. З одного боку, йому хотілося реалізувати серйозну наукову працю з відповідним науковим апаратом, з повним списком джерел, з іншого – він прагнув, аби такий словник мав науково-популярний, практичний характер і був доступний для всіх батьків, що розв’язують проблему вибору імені для новонародженої дитини. Наукова праця П.П. Чучки *Слов’янські особові імена українців*: *історико-етимологічний словник* побачила світ в ужгородському видавництві “Ліра” 2011 року[10]. Укладаючи цей словник, учений опрацював не лише давньоукраїнські джерела, але й пам’ятки всіх інших слов’янських мов – східно-, західно- та південнослов’янських; описав етимологію імен, час і місце їхньої фіксації.

Життєвий темп, обраний професором П.П. Чучкою, не вповільнювався з роками. Кількості і якості зробленого професором П.П. Чучкою вистачило б і на кількох осіб: понад 250 наукових праць, 17 підготовлених дисертантів, 24 виступи в ролі офіційного опонента на захисті кандидатських і докторських дисертацій, десятки рецензій і редагованих видань, сотні публікацій науково-популярного характеру. Наступною науковою працею було укладання діалектологічного словника Ужгородського району.

Але 10 грудня 2016 року, на 89 році життя Павло Павлович Чучка відійшов у інші світи, на 40 днів переживши свою дружину Єлизавету Юріївну, залишивши по собі недописаний словник говірок Ужгородщини і багату наукову спадщину.

---

[1] Бібліографію наукових праць проф. П.П. Чучки див. у: Слов’янська ономастика. Зб. наук. праць на честь 70-річчя доктора філологічних наук, професора П.П. Чуч-

ки. Ужгород, 2008. С. 6–34; Магічне світло імені (До 75-річчя професора П.П. Чучки) // Studia Slovakistica. Ужгород, 2003. Вип. 3. С. 283–290; Studia Slovakistica. Ужгород, 2008. Вип. 8: Ювілей (до 80-річчя професора П.П. Чучки). С. 414–417.

[2] Завдяки наполегливості й натхненню колективу кафедри словацької філології УжНУ та за фінансової підтримки старшого сина Павла ця вагома праця вийшла друком 2008 року – у ювілейний рік професора: *Чучка П.П.* Антропонімія Закарпаття. Ужгород, 2008. 672 с.; *Пахомова С.М.* Монографія про антропонімію Закарпаття. (Рец. на: *Чучка П.П.* Антропонімія Закарпаття. К., 2008. 672 с. // Наук. вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія: філологія. Ужгород, 2009. Вип. 21. С. 139–140).

[3] *Чучка П.П.* Національна свідомість закарпатських українців у XX ст.: етнолінгвістичний та культурно-історичний аспект. Науково-методичний посібник. Ужгород, 2005. 60 с.

[4] *Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів, 2005. 704 + XLVIII с.

[5] Там само. С. XIX.

[6] Там само. С. XVI.

[7] Там само. С. XVIII.

[8] Там само. С. XIX.

[9] *Чучка П.П.* Сліди язичництва в антропонімії українців Карпатського регіону // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1992. С. 180.

[10] *Чучка П.П.* Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород, 2011. 432 с.

С.М. Пахомова

Розділ I. ОНОМАСТИКА

Zbigniew Babik
(Kraków)

WIERZENICA, ВЕРЕНИЦЯ, ВЕРЕНИЦА

Izolowana w toponimii polskiej *Wierzenica* jest nazwą wsi usytuowanej nad rzeką Główną, kilka kilometrów od północno-wschodnich peryferii Poznania (dziś gmina Swarzędz, pow. Poznań, woj. wielkopolskie)[1]. Udokumentowana historia miejscowości (i jej nazwy) jest – jak na realia polskie – dawna (por. SHGPn V/3 627–637), po raz pierwszy ukazuje się ona bowiem w zachowanym w oryginale dokumencie fundacyjnym klasztoru cystersów w Łeknie, wystawionym przez Zbyluta z rodu Pałuków w 1153 r. Według wydania KDW I (s. 24 [nr 18]) zapisaną w nim formą jest ‹*Vereniz*›, jednak historyk J. Dobosz (1989, 54–55) rozpoznaje pierwszą, kaligraficzną literę zapisu jako majuskułowe ‹*U*-›[2]. Zapis budzi pewne wątpliwości, w dyplomie nie znajdujemy bowiem innego niewątpliwego przykładu opuszczenia końcowej samogłoski (notacje nazw nie zdradzają wyraźnych cech substytucyjnych, a jedynie pewną nieporadność filologiczną), i nie ma innych wypadków zapisania *c* różnego pochodzenia przez ‹*z*› (grafem ten reprezentuje jedynie *s* i sporadycznie *dź*). Należy też zauważyć, że końcowa litera formy jest dość niewyraźna, odbiegając wielkością i postacią od typowego ‹*z*›. Być może obie te osobliwości tłumaczą się faktem, iż “W[ierzenica]. oraz Łoskuń wymienione zostały w dopisanej później no-

[1] Warto może od razu zaznaczyć za hasłem Wikipedii (https://pl.wikipedia.org/wiki/Wierzenica), że “Wierzenica wraz Janikowem są w gminie Swarzędz miejscem najbardziej wyniesionym i miejscem o największych nachyleniach terenu. Wieś leży na pagórkach morenowych wyniesionych do około 115 m n.p.m”.

[2] Czytelna reprodukcja tego dyplomu dostępna jest z poziomu strony wikipedyjnej miejscowości (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a3 / AGAD_Fundacja_klasztoru_cysters%C3%B3w_w_%C5%81eknie.jpg). Zapis nazwy znajduje się na samym końcu rządka piątego od dołu.

© Zbigniew Babik, 2017–2018

cie na pierwszej ekspedycji or[yginału]. dokumentu [...] zawierającej kolejne nadania dla opactwa. Została ona dodana inną ręką (najpewniej mnicha łekn[eńskiego].) w l[atach]. 1153–98" (SHGPn V/3 637, przyp. 1).

W 1252 r. pojawia się zapis ‹*Weregnica*› (KDW I [nr 303]) sugerujący brzmienie *Wierzejnica*, który znajduje nawiązania w kilku bliskich sobie czasowo przekazach z I połowy XV w. (‹*Vierzeynicza*› [1426] ACC IX 111v; ‹*Vyerzeynicza*› ib. 175v; ‹*Wierzeynicza*› [1428] ib. XI 43). Później postać ta definitywnie wychodzi z użycia.

Większość kolejnych zapisów średniowiecznych i nowożytnych może być czytana jako *Wierzenica* (‹*Verenicia*› [1253] KDW I [nr 315]; ‹*Wyerzenicza*› [1303, kopia z XV w.] KDW II [nr 870]; ‹*Werenizam*› (acc. łac.) [1327] ib. [nr 1087]; ‹*Werenicza*› [1335] ib. [nr 1153]; ‹*Werzenicza*› [1387] Leksz. I nr 233; ‹*Verzenicza*› [1404] ACC I 43v; ‹*Werzenicza Maior*› [1410] ACC II 174; ‹*Vyerzenicza*› [1419] ib. IV 17v; ‹*Wierzenicza*› [1429] ib. XII 46; ‹*Wyerzenicza Maior*› [1440?, oblatum 1443] KDW X [nr 1514]; ‹*Wyerzenycza Maior*› [1485] ACC LXIII 46; ‹*Wierzenycza*› [1538] ActCastrPosn LXXX 195v–197v i późniejsze) lub, sporadycznie, *Wierzeniec* (?) (‹*Werzeniec*› [1423] BulPol IV [nr 1190]). Zapis ‹*Vyesrzenycza*› ([1510] LBP 33) to może lapsus calami pro *‹*Vyerszenicza*›. Za niemiarodajny uznajemy również zapis ‹*Vyrzenicza*› ([1423, kopia 1488/92] LBP 35). Możliwe, że efemerycznie funkcjonowało też brzmienie *Wieszenica* lub *Wieżenica* (zapisy ‹*Wyeszenicze*›[3] [1408] ACC II 110; ‹*Wyeszanicza*› [1420] ib. III 78), które złożyć można na karb paraetymologizowania.

Nie można wykluczyć, że *Wierzenica* była pierwotną nazwą rzeki Głównej. Wskazywałaby na to nazwa *Struga Wierzenicka*, odnoszona współcześnie do cieku płynącego w dość znacznej odległości od Wierzenicy (i od położonej nieco bliżej Wierzonki), ale jednocześnie uchodzącego do Głównej (pod wsią Nadróżno na północ od Pobiedzisk) i stanowiącego jej największy dopływ[4]. Pierwotna nazwa rzeki po ekspansji postaci innowacyjnej zepchnięta zostałaby do funkcji nazwy dopływu. Nie znamy jednak żadnych starszych przekazów nazwy *Wierzenica* w funkcji hydronimu (por. Duma 2010; ESHP).

---

[3] Wg autora hasła SHGPn jakoby narzędnik, mielibyśmy tu zatem zapis nosówki przez ‹*e*›.

[4] Por. https://pl.wikipedia.org/wiki/Struga_Wierzenicka. Długość tego cieku wynosi ok. 9 km. W „Hydronimii Odry" (HO 125, odcinek 168) figuruje on jako wypływający z jez. Tuczno "obiekt bez nazwy", choć odnotowano nazwę jego dopływu (sic!) *Pancerny Rów*, a także kilku innych pomniejszych dopływów Głównej.

Dotychczasowe próby objaśnienia nazwy podejmowane przez onomastów polskich wychodziły od słabiej udokumentowanego wariantu *Wierzejnica*, który łączono z leksemem *wierzeja* 'część wrót; słup, na którym zawieszono skrzydło wrót' itp. (Podlawska 1990, 329; inaczej i niezobowiązująco Kozierowski 1916, 385). Podejście takie wynikało niewątpliwie z nieumiejętności objaśnienia drugiego z wariantów, który tym niemniej uznać musimy za formę difficilior – objaśnienie przekształcenia *Wierzenica* › *Wierzejnica* jest bowiem łatwiejsze niż uzasadnienie zmiany odwrotnej, nie pozostaje także w sprzeczności z udokumentowanym następstwem czasowym znanych przekazów nazwy. Niewątpliwe jest współistnienie w czasie obu wariantów i względnie długotrwałe (ok. 200 lat) egzystowanie brzmienia *Wierzejnica*, jedynym walorem przyjęcia jego pierwotności jest natomiast możliwość sformułowania etymologii odwołującej się do realnie – choć z nieszczególną semantyką[5] – zaświadczonego wyrazu polskiego.

Wiarygodność pierwotności brzmienia *Wierzenica* wspierają również pozapolskie materiały onomastyczne. W północno-zachodniej Bułgarii znana jest nazwa miejscowa *Вереница* (Montansko, por. Заимов 2012, 192, s.v.v. *Веренѐщица* i *Верени̑чки дол*). Historii tej nazwy nie udało mi się zadowalająco rozpoznać.

Formalnie (czy potencjalnie) identyczna nazwa znana jest (była?) na północno-zachodniej Ukrainie, w dzisiejszym obwodzie wołyńskim (*Верениця* w dawnej gromadzie Karasyn powiatu maniewickiego, zob. Дов1947 56 [poz. 607], z charakterystyką "c", czyli "село" 'wieś'). Metryka jej jest prawdopodobnie bardzo późna, brak wzmianki w opracowaniach Cynkałowskiego (1984) i Pluskoty (1998), a także w SG, RGN i materiałach współczesnych (Дов1973; oficjalne ukraińskie strony internetowe). Prawdopodobnie miejscowość opustoszała w latach 50. / 60. XX w. i nie istnieje już jako osobna jednostka administracyjna. Z tego tytułu nie udało mi się ustalić brzmienia gwarowego ani miejsca akcentu. Przypuszczalnie była to dawna nazwa terenowa, która stała się określeniem powstającej w tym miejscu efemerycznej osady. Inna ukraińska **Верениця* (pol. *Werenica*, przysiółek wsi Bojaniec, zob. SG I 293, s.v. *Bojaniec*, w RGN II 40 mylnie jako "Vorwerk") w dawnym powiecie żółkiewskim należy do gniazda ojkonimu *Верени* (p. niżej), należy ją traktować jako derywat toponimu.

[5] O nim por. Boryś (2005, 695–696). *Wierzeja* występuje kilkakrotnie w polskiej toponimii (m.in. Podlawska 1990, 328), nie można wykluczyć obecności na ziemiach polskich odpowiedniego apelatywu topograficznego znanego we wschodniosłowiańskim. Kwestii tych nie mogę tu jednak rozwinąć.

Wszystkie trzy nazwy dają się sprowadzić do wspólnej prapostaci prasłowiańskiej **Verenica*, choć dla dwóch spośród nich nie jest ona jedyna – nazwy bułgarska i polska dopuszczają także pochodzenie dowolnego z obu *e* z samogłoski **ě*, dowolnego pochodzenia (ze starszego **ē* lub dyftongu **ai̯*). Nazwa ukraińska dopuszczałaby także wyjściowe brzmienie **Vernica* (z późniejszym rozwinięciem się pełnogłosu).

Poważnej próby objaśnienia doczekała się, jak dotąd, tylko nazwa bułgarska. W wydanej pośmiertnie staraniem L. Selimskiego monografii hydronimii bułgarskiej J. Zaimow (2012, 196, s.v. *Веренѐщица*, z przeglądem starszej literatury), objaśniając hydronim *Веренѐщица*, wyprowadził go z zanikłego onimu **Веренец*, zestawił właśnie z *Verenicą* oraz *Wierzenicą* i staroserbskim (Baczka, XV w.) toponimem *Вереньц* (cytowanym za RJAZU XX 751, s.v. *Verenac*) i wywiódł od rekonstruowanego apelatywu topograficznego, którego znaczenie ustalił jako ‘łańcuch wzniesień’[6] na mocy porównania z rosyjskim *верени́ца* ‘szereg, rząd (ptaków idących gęsiego, wozów itp.), klucz lecących ptaków’. Objaśnienie to, choć możliwe, posiada dwa słabe punkty. Pierwszym jest brak realnych poświadczeń takiego i w ogóle jakichkolwiek znaczeń współrdzennych wyrazów, które moglibyśmy uznać za topograficzne czy, szerzej, toponimiczne. Drugim, może nawet istotniejszym zastrzeżeniem jest niepewność brzmienia praformy ros. *верени́ца* “konkurencyjna” rekonstrukcja **vern-* wydaje się nieco lepiej korespondować z brzmieniem niektórych innych derywatów tej rodziny językowej.

Oprócz wspomnianego apelatywu należy wspomnieć o gwarowym czasowniku *верени́ть* ‘latać kluczem, poruszać się gęsiego’ (SRNG IV 130 s.v.: za Dahlem, bez lokalizacji), utworzonym od morfemu pozbawionego jeszcze formantu *-ica*. Od dawna, lecz niesłusznie zalicza się tutaj ukraińskie *вере́н(ь)ка*, rzekomo ‘Reihe’[7] (Желех. I 162 s.v.; pominięte jednak w ESUM). W ukraińskim słowniku etymologicznym (ЕСУМ I 353 s.v.) zamieszczono hasło *вере́нва*, egzemplifikowane gwarowym wyrazem (Грінч. I 135; Желех. l.c. s.v., lokalizacji nie podano) o znaczeniu ‘Garbenschichte im Scheunenraume (nawarstwienia snopów w stodole)’.

---

[6] W oryginale ‘тясна дълга ръ́тлина’ или ‘малка планинска верига’.

[7] Tak przetłumaczył ten wyraz Vasmer (l.c.), jednak oryginalna glosa Żelechowskiego to ‘kleine *вере́та*’. Tymczasem w haśle *вере́та* podano dwa różne znaczenia: ‘grobes breites Sacktuch, Bettdecke’ i ‘klucz ptaków’. Obydwa te znaczenia mają nawiązania w gwarowych rosyjskich leksemach na *верен-*, ale z cytatu przytoczonego w haśle *вере́ня* u Hrynczenki (I 135) jednoznacznie wynika, że chodzi o pierwsze z nich.

Вере́нва nie ma oczekiwanego zwężenia samogłoski, choć stan ten nie musi być pierwotny. Słowniki etymologiczne (por. jeszcze Vasmer REW I 186, s.v. *верени́ца*; Pokorny IEW 1150–1151) zestawiają te wyrazy z litewskim *vérti*, łotewskim *vẽrt* 'nizać, nawlekać igłę' (p. niżej), stgrec. ἀείρω 'zawieszam; sprzęgam', albańskim *vjer* 'wieszam', staroangielskim *worn* 'dużo', *waern* 'tłum, duża ilość', iryjskim *foreinn* 'zagon', stind. *vr̥ndám* 'oddział (wojska); stado'.

W bałtystyce (por. Smoczyński 2007, 740–741) i slawistyce (np. M. Snoj apud Bezlaj ESSJ IV 357–358) znaczenia 'zamykać' i 'szeregować' często łączy się ze sobą, nie wdając się zresztą w szczegółowe komentarze dotyczące rozwoju znaczeniowego. W tych bowiem rodzinach językowych widać – zwłaszcza jeśli uwzględnić semantykę niektórych derywatów imiennych – współistnienie wszystkich w zasadzie stadiów rozwoju znaczeniowego, prowadzących od 'zamykać' do 'układać w szereg'. Wydaje się, że to ostatnie rozwinęło się z wcześniejszego 'nanizywać jedno za drugim (np. przy sporządzaniu naszyjnika)', zaś znaczenie 'nanizywać' – z 'przekładać (witkę, nić, sznurek) przez otwór (przy wiązaniu)', skąd wywiedziemy również zaświadczone w starej grece 'wieszać; sprzęgać razem' (poprzez stadium 'przywiązywać, czynić węzły'). Wszystkie te znaczenia – albo ich dalsze stadia ewolucyjne – spotykamy również w innych językach indoeuropejskich, chociaż tam stopniowość przechodzenia jednych w drugie jest widoczna słabiej lub wcale. Wskazuje to, że znaczenia 'zamykać' i 'nanizywać' są dawne, przedbałtosłowiańskie. Ewolucja znaczeniowa form werbalnych od 'zamykać' do 'przekładać przez otwór' staje się zrozumiała na tle konstrukcji drzwi dawnych domostw, które obracały się wokół osi utrzymującego je słupa, a zarazem, po ich obróceniu, były mocowane za pomocą skobla lub przywiązywane. Interesujące nas w tym miejscu najbardziej znaczenie 'nanizywać jedno za drugim' zaświadcza zarówno bezpośrednio litewskie *vérti veriù*, jak i derywaty *vírtinė* 'nizanka' oraz *vorà* 'sznur korali, grzybów itp.' (Smoczyński, l.c.). Śladami słowiańskimi są zwłaszcza scs. *vъvrěti* i *provrěti* (*provrěšę*), użyte przez tłumacza "Kodeksu Supraskiego" do przełożenia greckich form aorystycznych βληθῆναι i διέβαλον (praesens bezpośrednio nie zaświadczone[8]), dalej powszechnie przytaczane rosyjskie gwarowe (północne) *верáть* (‹ **věrati*) 'szyć pospiesznie a niedbale', 'wsuwać, wkładać coś', 'pleść (łapcie, koszyki,

[8] Praesens **verje-* nie byłoby tu bardziej dziwne niż **melje-* do **melti*. Utożsamianie praesens z praesens **vьrǫ* od **verti* 'zamykać' nie jest miarodajne.

sieci)', 'uderzać szybkimi ruchami czegoś', 'chować, ukrywać', 'robić coś nieudolnie, guzdrać się' (por. np. СРНГ IV 120, s.v. 1. *verát'*), ale także polskie literackie *uwierać* (‹ *-*virati*) w znaczeniu 'wpijać się w ciało, ugniatać' (o przedmiotach w odzieży, obuwiu itd.). Pozwala to postulować temat praesens **vere-* (lub może raczej **verje-*), od którego utworzono regularne part. praet. pass. **ver(j)enъ*, mogące ewoluować dalej w kierunku 'uszeregowany'. Z takiego wyrazu mogły rozwinąć się (na drodze bezpośrednich styków i przesunięć znaczeniowych, jak i niezależnych derywacji "uniwerbizacyjnych" od używanego w różnych kontekstach imiesłowu) realnie zaświadczone znaczenia wschodniosłowiańskie, i także postulowane przez niektórych znaczenie topograficzne 'łańcuch wzniesień' itp.

* * *

Okazuje się wszakże, że w leksyce słowiańskiej ujawniono ślady innego dawnego leksemu mogącego stanowić rzeczywisty etymon przynajmniej wspomnianej nazwy ukraińskiej. W wydanym w 1999 r. opracowaniu terminologii topograficznej gwar obwodu kirowohradzkiego na Ukrainie (Громко *et al.* 1999, 36–37) znajdujemy terminy *вéрен* (*véren*) 'podwodne źródło, wypływ wody w dnie źródła'[9] (wieś Piščanyj Brid powiatu dobrowełyczkowskiego, przekazy ankietowe z lat 1987 i 1994), *вéрина* (*véryna*) 'podwodne źródło' (wieś Peremoha tegoż powiatu, zapis z 1987 r.) i plurale *вéрини* (*véryny*) 'źródło' (również Peremoha, r. 1987). Wyrazy te, o ile wiadomo, nie były dotąd bliżej analizowane etymologicznie.

Pierwszym problemem, na jaki napotykamy podejmując taką próbę, jest pytanie o wyjściową praformę obu wyrazów. Obie wspomniane miejscowości leżą na terenie objętym zmianą nieakcentowanego *e* (różnego pochodzenia, także ‹ **ь*) w *y* (por. АУМ I mapy 41, 42), która jednak nie wszędzie przebiega aż do pełnego utożsamienia samogłoski z etymologicznymi **i* oraz **y*. Przejrzenie całości materiału zamieszczonego w Громко *et al.* (1999) przekonuje, że wystąpiły w nim tylko przykłady zmiany *e* › *y*, zmiana odwrotna nie może być udokumentowana jakimkolwiek realnym przykładem: *бéриг* ‹ *бéрег* ‹ **bergъ* 'brzeg' (wsie powiatów hajworońskiego, hołowanowskiego, nowoarchanhielskiego, uljanowskiego), 'nizina nad brzegiem rzeki' (Peremoha i Piščanyj Brid), 'miejsce zalewane podczas wezbrań' (wsie powiatu nowoarchanhielskiego; Piščanyj Brid, s. 24); *джерилó* 'źródło' ‹ *джерелó* ‹ **žerdlo* (wsie pow. dobrowełyczkowskiego,

[9] W oryginale "підводне джерело на дні криниці".

s. 69); *ка́мин* ‹ *ка́мень* (pro *ка́мінь*) ‹ **камень* ‘kamień’ (Peremoha, Kyrylivka, Dobrovelyčkivka powiatu dobrowełyczkowskiego), ‘wysad skalny na powierzchni’ (Novoukraïnka powiatu loco, s. 88–89); *очире́т* ‘miejsce porośnięte trzciną’ ‹ *очере́т* ‹ **očertъ* (s. 137: wsie powiatu hołowanowskiego); *попили́ще* ‘wypalone miejsce na polu’ ‹ *попели́ще* ‹ **popel-* (s. 157: Novoarchanhelsk, wsie tegoż powiatu; wsie Lypniažka i Tyškivka powiatu dobrowełyczkowskiego); *пищéра* ‹ *пещéра* ‹ **pektera* ‘pieczara’ (s. 143: Kyrylivka w powiecie dobrowełyczkowskim, Červone w powiecie hajworońskim, Izmajlivka w powiecie ołeksandryjskim); *те́рин* ‘zarośla tarniny’ ‹ *те́рен* ‹ **tьrьn*[10] (s. 191: Piščanyj Brid).

Jak widać, właśnie Peremoha (i generalnie powiat dobrowełyczkowski) są miejscami, gdzie zjawisko zaznaczyło się najsilniej. Tym niemniej pewne wątpliwości pozostają, bowiem również w miejscowości, gdzie zapisano formę *ве́рен*, notowano przykłady pełnego utożsamienia nieakcentowanego **e* z *y*.

Postać *véren*, pl. **véreny* najłatwiej sprowadzić do prapostaci **vernъ*, bowiem w takim wypadku nie istnieje konieczność uzasadniania niefonetycznego usunięcia **i* z sylaby zamkniętej zanikiem jeru końcowego, jaka pojawiłaby się przy przyjęciu alternatywnej rekonstrukcji **verenъ*. Zważywszy jednak, że przekaz (czy wręcz sama forma nom. sg.) znana jest z jednego tylko punktu, nie można zupełnie jednoznacznie wykluczyć możliwości ujednolicenia hipotetycznego paradygmatu **vérin vérena* do *véren vérena* na drodze wtórnego wprowadzenia tematu przypadków zależnych *veren-* do mianownika–biernika.

Jako dalsze argumenty przeciwko pierwotności brzmienia *véryna* możemy przytoczyć trudności z uzasadnieniem genezy takiej postaci. Są one dwojakiego rodzaju. Po pierwsze, nie znajdujemy dobrze udokumentowanej podstawy takiego derywatu; przytaczano dotąd jedynie (por. Jurkowski 1971, 93, s.v. *vyr*) niezlokalizowaną postać *вер* (*ver*) ze słownika J. Żelechowskiego, która pochodzi być może z ukraińskich gwar południowo-zachodniego Polesia ze zmianą *vy-* › *ve-* (por. АУМ II mapa 18 i część haseł w Данилюк 2013, 21). Postacie z samogłoską u^e (y^e) cytowane przez Dzendzelivśkiego (1978, 134, 137) mają chyba we wszystkich wypadkach regularną kontynuację **i*. Postacie z wokalizmem *e* przytaczano także ze słoweńskiego (*verîj* u Pleteršnika II 761, z dwóch źródeł, *vȅri*, gen. *vȅrije* [Idrija] i *vȇrij* u Bezlaja 1954, 129–130), nie można ich

[10] Z nieorganicznym, wstawnym refleksem jerowym.

jednak wiarygodnie zinterpretować z braku wystarczających informacji. Z trudnością tą wiąże się kolejna – mianowicie derywaty z sufiksami *-ina* różnego pochodzenia w dawnej epoce nie wykazywały tendencji do akcentowania części przedsufiksalnej – zależnie od dialektu i kategorii akcent padał bądź na sylabę końcową, bądź na sufiks, bądź wreszcie przemieszczał się między sylabą inicjalną i końcową. Odrzeczownikowe derywaty na *-ina* miały raczej akcent nieruchomy na sufiksie. W licznych przykładach tych kategorii utrwalonych w Громко *et al.* (1999) widzimy zasadniczo kontynuację tych tendencji, a przykłady akcentu barytonicznego wynikają z nieruchomości akcentowej ich podstaw słowotwórczych.

W powiecie kamioneckim obwodu lwowskiego funkcjonuje nazwa miejscowa[11] *Верéни* ~ *Вери́ни* (*Verény* ~ *Verýny*), prawdopodobnie nie posiadająca dawniejszej dokumentacji historycznej (por. RGN II 40: źródła XIX w.; nie znajdujemy jej u Pluskoty 1998 ani Czapli 2011). Wahanie *e* ~ *y* w drugiej sylabie najłatwiej objaśnić przyjmując gwarową alternację *Verény* itd.: ale gen. *Verýn*. W tamtejszych gwarach (opieram się na stanie w geograficznie najbliższym pkcie 139 АУМ II) refleks "nowego" *e* (pochodzącego z jeru i pełnogłosu) w końcowej sylabie zamkniętej miesza się całkowicie z *y* różnego pochodzenia. Etymologia tej nazwy nie jest jednoznaczna – obok związku z dyskutowanymi tu wyrazami można także brać pod uwagę charakter rodzinno-rodowy i związek z antroponimiczną podstawą motywującą wschodniosłowiańskie nazwisko *Verenič*. Pomijając zatem nawet niezgodność miejsca akcentu, *Verýny* nie mogą stanowić wsparcia dla rekonstrukcji brzmienia **véryna*.

Nie jest nim także inny toponim ziemi lwowskiej, brzmiący obecnie *Веринь* (*Veryn'*). Mamy tu do czynienia z nazwą stosunkowo dawną (por. Czapla 2011, 200–201), zapisaną już w XV w. jako ‹*Wyerinya*›, co należałoby czytać *Werynja* i traktować jako archaiczną strukturę na **-yńi*. Zmiana paradygmatu na femininum na spółgłoskę dokonała się w wieku XVI. Autorka łączy ją z rodziną wyrazową polskiego *wrzeć*, choć szczegóły zamieszczonego w haśle wywodu pozostawiają wiele do życzenia.

Spośród innych wyszczególnionych w RGN (II 40) ojkonimów wschodniosłowiańskich na *Veren-* znaczna część wykazuje strukturę najbardziej typową dla formacji dzierżawczych (odantroponimicznych), np. *Вереникино* (dawny powiat jepifański guberni tulskiej), *Веренина* (powiat

[11] Aktualnie są to dwie miejscowości, sąsiadujące ze sobą, ale oddzielone administracyjną granicą powiatu.

solwyczegodzki guberni wołogdziańskiej), *Веренино* (powiat horodecki guberni witebskiej), *Вереничино* (powiat wielkołucki guberni pskowskiej). Formacjami rodoworodzinnymi mogą być *Веренки* (powiat święciański), *Вереньки* (powiat wilejski). Najciekawszą nazwą jest *Верено* (wieś w dawnym powiecie wieliskim guberni witebskiej), choć niewykluczona tu dawna nazwa na *-ino* lub toponim substratowy (dawny hydronim?). Ukraińska *Веренча́нка* na Bukowinie wydaje się ponowiona z zaświadczonego od XVII w. hydronimu (zob. o nim СГУ 98 s.v.), ten zaś, jak większość struktur na *-čanka*, utworzony od zanikłego toponimu.

W swym opracowaniu poleskiej terminologii topograficznej N.I. Tołstoj (1969, 213, przyp. 2) przytoczył za artykułem F. Bezlaja słoweński termin topograficzny *vēren* pochodzący z gwary wipawskiej. Trop ten okazuje się jednak fałszywy. Sięgnięcie do tekstu Bezlaja (1954, 128) pokazuje, że samogłoska drugiej sylaby tego wyrazu jest ruchoma, notacja Bezlaja stanowi zatem rezultat dostosowania pisowni do współczesnego słoweńskiego standardu. Ostatecznym źródłem jest zresztą najpewniej przekaz Pleteršnika (Plet. II 760), podany jako *vẹ̄ren* za opracowaniem F. Erjavca. Bezlaj wypowiadał się o tym wyrazie co najmniej dwukrotnie, wcześniej (1954 l.c.) sugerując motywowane geografią zapożyczenie romańskie (adaptacja obcego maskulinum *berno* o znaczeniu ‘wir wodny’). Bardziej oględne były uwagi zamieszczone przezeń w haśle słownika etymologicznego (ESSJ I 212, s.v. *îr*). Oznacza to przynajmniej tyle, że termin słoweński – nawet jeśli w istocie rodzimy – nie może zostać wiarygodnie sprowadzony do prapostaci **veren* i potraktowany jako komparatywny argument przeciwko rekonstrukcji **vernъ*.

W kontekście prapostaci należy też wspomnieć o nazwie wsi ‹*Wrzeniczyno*›, zapisanej w latach 1616–1620 podczas lustracji dóbr królewskich starostwa konińskiego (LuWlkp1616/20 I 78). Zapis ten musimy jednak uznać za wykolejoną postać ojkonimu *Wrąbczyn* (pisanego wówczas m.in. ‹*Wrampczino*›), pierwotnie *Wronczyno* (dokumentację zob. np. u Kozierowskiego 1922, 495, s.v. *Wronczyn*). Według lustracji szesnastowiecznej (LuWlkpXVI II 241) wojewodzie brzesko-kujawskiemu Janowi Służewskiemu potwierdzono tzw. dożywocie na otrzymanych po ojcu królewskich wsiach Patrzykowo, Borzykowo, Jadamierz, Tuleja i Wrąpczyno w starostwie konińskim. W jednej z ksiąg “Metryki Koronnej” (CXXXIII) widnieje wpis zawierający formę ‹*Wrzeniczin*› pod datą 15 marca 1595 r.[12]

[12] Por. http://www.agad.gov.pl/pomoce/MK_133.xml.

w kontekście tego samego zestawu toponimów; wdowa po Służewskim za zgodą króla odstąpiła owo dożywocie niejakiemu Andrzejowi Tomickiemu i jego żonie. Wykolejoną postać zawartą w tekście lustracji siedemnastowiecznej przepisano zatem ze starszego dokumentu.

Poszukiwania właściwego objaśnienia etymologicznego wypada poprzedzić w tym miejscu próbą analizy semantycznej. Za wyjściowe uznać można znaczenie ‘podwodne źródło’, zaświadczone dla obu zasadniczych brzmień wyrazu w obu miejscowościach, w których go notowano. Podwodne źródło jawi się patrzącemu z brzegu czy z łodzi obserwatorowi jako zawirowanie powierzchni wody, jest zatem zjawiskiem nie zawsze łatwo odróżnialnym od właściwego wiru, wywołanego turbulencjami podczas przepływu. Można zatem poszukiwać etymonów podobnych jak w wypadku nazw ‘wiru’, jakie doczekały się już kilku opracowań monograficznych w leksykologii słowiańskiej (por. np. Bezlaj 1954; Дзендзелівський 1978). Typowym pierwiastkiem indoeuropejskim obsługującym wiele nazw wirów wodnych[13] jest zwłaszcza **u̯er-*, kontynuowany m.in. w słowiańskim **vьrěti* i zapewne **verti* (o ruchu gotującej się wody)[14]. Pierwotnym znaczeniem pierwiastka było zapewne ‘wirować, kręcić się dookoła’, skąd nabycie zdolności do charakteryzowania ruchu wirowego wody.

Sformułowanie etymologii postaci **ver(e)nъ* sprowadzałoby się zatem do uwiarygodnienia derywacji nomen z formantem **-nъ* od postaci takich

---

[13] Paradoksalnie, intuicyjnie współrdzenna podstawowa słowiańska nazwa ‘wiru wodnego’ **virú* bywa niekiedy analizowana odmiennie (od rdzenia **u̯ei̯-* ‘wić się’ z sufiksalnym **-ro-*, por. Дзендзелівський 1978, 143, za V. Machkiem). Etymologia ta nie cieszy się jednak popularnością wśród slawistów (por. Snoj, l.c.).

[14] We współczesnych opracowaniach etymologicznych tę rodzinę wyrazową często objaśnia się inaczej, przyjmując odrębny pierwiastek **u̯erH-* ‘być gorącym’, rekonstruowany na mocy porównania z hetyckim i ewentualnie germańskim (LiV 630; M. Snoj apud Bezlaj ESSJ IV 357–358). Jednakże ograniczanie refleksów w zasadzie do charakteryzowania wody (czy innych cieczy) przy jednoczesnym dobrym ich udokumentowaniu w odniesieniu do ruchu wody zimnej jasno wskazuje na rozwinięcie się znaczenia ‘wrzeć’ z wcześniejszego ‘kipieć, poruszać się gwałtownie (o wodzie)’. Mamy wprawdzie dobrze poświadczony **varъ* o znaczeniu ‘upał, spiekota’, jednak dzieli on wtórny stopień apofoniczny z wyrazami oznaczającymi ‘gotowanie, ogrzewanie celem doprowadzenia do wrzenia’ (**variti*), co przemawia za bezpośrednim z nimi związkiem. Również rekonstrukcja (LiV l.c.) paradygmatu “fientywu” ze stopniem zredukowanym pierwiastka jako wyjściowej bałtosłowiańskiej formy werbalnej jest nieprawdopodobna wobec wyraźnych śladów stopnia pełnego w derywatach imiennych (np. **verdlo* (paradygmat akcentowy *a*), zob. W. Boryś w SEK V 243, s.v. *vřodło*; autor rekonstruuje motywujący czasownik jako **verti vьrǫ*). Dobre poświadczenie stopnia **ō* (**varъ* i **vyvarъ*, m.in. ‘źródło’) wskazywałoby wręcz na dawne funkcjonowanie jakichś formacji werbalnych ze stopniem **o*.

pierwiastków (**u̯er-* lub **u̯ert-*) na stopniu pełnym (**e*) i z semantyką czynną (przymiotnika / imiesłowu czynnego) względnie semantyką czynnościową (nomen actionis) i odpowiednią charakterystyką prozodyczną (refleksy ruchomego paradygmatu akcentowego). Z istniejących opracowań słowotwórstwa prasłowiańskiego (F. Sławski w SP I 114–115; Matasović 2014, 98–99) wynika, że derywatów prymarnych z takim formantem jest stosunkowo dużo, tylko nieliczne jednak spełniają wszystkie te warunki łącznie. Zazwyczaj derywaty mają stopień zanikowy (**dьrnъ*, **gъrnъ*, **sъnъ*, **tьrnъ*), stopień **o* (**věnъ*) albo semantykę bierną (**česnъ* (?), **činъ*, **pelnъ*), względnie wymykają się w ogóle kryteriom apofoniczno-akcentowym (**stanъ*). W niektórych wypadkach mamy do czynienia z błędnymi rekonstrukcjami (**černъ* zamiast **čerěnъ* ~ **čьrěnъ*) albo wyrazami niezbyt przejrzystymi od strony motywacji (**belnъ* ~ **bъlnъ*, **černъ* 'szczęka'). Zadane kryteria spełniałyby w największym stopniu **čelnъ* (jeśli ‹ **kel-* 'zginać się') (temat na **-u-*?), **měnъ* 'miara' (‹ **mē-*), **kljunъ* 'dziób (‹ **kleu̯-*) oraz **dernъ* (‹ **der-*) w zachodniosłowiańskim znaczeniu 'tarnina; inne krzewy kłujące', ten ostatni charakteryzujący się jednak odmienną prozodią.

Z kolei alternatywną praformę **ver(j)enъ* 'wir; źródło' najłatwiej byłoby objaśnić jako regularne participium (czynne!) od tematu werbalnego 'wirować; wytryskać, burzyć się (o wodzie)'. Bliską paralelę dla takiej derywacji stanowiłby przymiotnik **stъdenъ* 'zimny'[15] (wtórnie przekształcony w znacznie lepiej zachowane **studenъ*, zapewne pod wpływem wokalizmu pokrewnego **studiti*). Rodzina wyrazowa (czy lepiej – podstawowe praesens **(s)tude-*) w słowiańskim zaznała prawdopodobnie nietypowego rozwoju semantycznego, od indoeuropejskiego 'uderzać' (staroindyjski, germański) poprzez 'uderzając wprawiać w drżenie' (śladem jego byłoby może również specyficznie słowiańskie znaczenie 'wstydzić się') do 'przyprawiać o dreszcze, powodować uczucie chłodu, ziębić'. Jeśli taka rekonstrukcja jest słuszna, przymiotnik / imiesłów **stъdenъ* miałby pierwotne znaczenie raczej bierne, niekoniecznie stanowiłby zatem ścisłą paralelę dla derywacji najprawdopodobniej czynnego przymiotnika **ver(j)enъ*. Refleks ruchomego paradygmatu akcentowego wobec prawdopodobnej oksytonezy marginalnej pierwotnego przymiotnika / imiesłowu tłumaczyłby się świadomą zmianą paradygmatu akcentowego jako morfemem akcesorycznym towarzyszącym substantywizacji (o zjawisku tym w materiale słowiańskim por. Furlan 2003, passim).

[15] Por. M. Furlan apud Bezlaj ESSJ IV 399, s.v. *zdénec*.

Śladami pierwotnie „hydrograficznego” przymiotnika **ver(j)enъ -a -o* (czy **vernъ -a -o*) *‘burzący się, szybko wypływający’ mogłyby być derywaty zaświadczone w innych sferach znaczeniowych. W gwarach rosyjskich (por. СРНГ IV 130) zadokumentowano czasownik *верени́ть* ‘spieszyć się, robić coś pospiesznie, niecierpliwić się’ (Twerskie, XIX w., używane o ludziach) oraz zapewne bezpośrednio związany z nim pochodzeniem rzeczownik *ве́рень* ‘ten, kto robi coś szybko, niecierpliwie’ (Wołogdziańskie, r. 1858). Autorzy SRNG połączyli go w jednym haśle ze wspomnianym *верени́ть* ‘poruszać się gęsiego’, co nie wydaje się słuszne.

Znacznie mnie prawdopodobne byłoby dopatrywanie się tutaj sufiksu imiennego **-enъ*. Obok wyłożonych wyżej trudności związanych z uwiarygodnieniem nomen **verъ* ‘wir’ możemy dodać, że sufiksy takie, prawdopodobnie oparte na dawnych przymiotnikach jakościowo-materiałowych[16], są w materiale słowiańskim dość nieliczne. F. Sławski (SP I 127–128) wymienia tu, poza dewerbatywami, tylko przykłady **lepenъ* ‘liść’: ?[17], **ǫglenъ* ‘węgiel’ : **ǫglь* oraz neutrum **zъveno*, to ostatnie utworzone zapewne od utraconej w późniejszym okresie dawnej nazwy ‘ryby’, ale cechujące się oksytonezą. **asenъ* ‘jesion, Fraxinus’ obok **asenь* jest zapewne tematyzacją dawnej struktury na **-(e)n-*, podobnie jak późniejsze przekształcenia takich tematów w struktury na *-eno*. Jeszcze słabsze są podstawy do rekonstrukcji serii sufiksalnej z **-ena* (zob. F. Sławski w SP I 128, s.v. [Suf.] *-ena*; Matasović 2014, 125–127).

* * *

Osobno przedyskutować należy problem pochodzenia słoweńskiego gwarowego apelatywu *verę́nka*, podanego z glosą ‘die Zaunthür, furtka w płocie’ w słowniku Pleteršnika (II 760 s.v.) z południowo-wschodniej Styrii (“jvzh. Štaj.”). Materiał opatrywany takim kwalifikatorem zaczerpnął autor, urodzony i wychowany we wsi Pišece w południowo-wschodniej Styrii, prawdopodobnie z własnego doświadczenia językowego. Jeżeli tak, standaryzacje dokonywane w ramach przyjętego w słowniku systemu wo-

[16] Przymiotniki na **-enъ* szczególną karierę zrobiły w języku połabskim, poważnie konkurując tam z typowymi dla reszty Słowiańszczyzny paralelnymi strukturami na **-ьnъ* (por. Polański 1999, 150–151). Nieco podwyższoną produktywność tych przymiotników widać również w północnej Polsce, zwłaszcza w materiale toponomastycznym (struktury toponimiczne na *-enica*).

[17] Bezpośrednią podstawą było tu zapewne niedochowane nomen **lep-* ‘liść’, rekonstruowane z rozmaitych derywatów imiennych.

kalicznego, opartego na odróżnianiu trzech "stopni otwarcia" samogłosek średnich, mamy prawo traktować jako w pewnym zakresie miarodajne[18]. System fonologiczny gwary Pišec i okolic został zbadany i opisany (Zorko 2007), a z opisu tego wynika, że wzdłużone jery są dobrze odróżniane od **e* wzdłużonego pod dawnym akcentem krótkim (lub morfonologicznego pochodzenia nowym cyrkumfleksem), ale już nie od **ě*. Nie ulega zatem wątpliwości, że przekaz ten, którego gwarową postać można rekonstruować jako **verˈe̗:nka*, jednoznacznie wskazuje na wcześniejsze brzmienie **veren-* lub **verěn-* (alternatywne **verǫn-* można chyba wykluczyć na gruncie rozważań etymologicznych, można także wykluczyć obecność jotacji). Objaśniając genezę wyrazu, M. Snoj (apud Bezlaj ESSJ IV 300–301) przyjął jako bezpośrednią podstawę part. praet. pass. **verȅnъ* (-ˈ*a* -ˈ*o*) pochodne od czasownika **verti* o znaczeniu 'wtykać, zasuwać', nie dając szczegółowej rekonstrukcji rozwoju znaczeniowego (prawdopodobnie autor myślał o wyjściowej semantyce 'osadzony na zawiasach lub na wierzei'). Możliwe są jednak i bardziej skomplikowane scenariusze, np. rozwinięcie się znaczenia 'furtka w płocie' ze starszego 'plecionka' (por. znaczenia wschodniosłowiańskich leksemów na *veren-*). Z racji rozszerzenia *-ka* nie można być też pewnym dokładnej postaci wyrazu stanowiącego bezpośredni punkt wyjścia derywatu. Znaczenie 'furtka w płocie' sytuuje się właściwie na pograniczu sfer znaczeń topograficznych i nietopograficznych, jako etymon nazw miejscowych, terenowych czy wodnych bardziej odpowiedni byłby wyraz o semantyce wyraźniej przesuniętej w kierunku 'zamknięcie, jaz' albo 'ogrodzenie'.

* * *

Konkluzywne podsumowanie powyższych rozważań nie jest łatwe. Przedyskutowano kilka rodzin wyrazowych, które mogą być brane pod uwagę jako „macierzyste" dla rzeczywistych etymonów tytułowych toponimów, wskazano też konkretne wyrazy toponimiczne. Niestety, w tylko jednej spośród trzech rodzin mamy niejaką pewność co do prapostaci **vErEn-*. W dwu pozostałych cały materiał apelatywny pochodzi z języków wschodniosłowiańskich, nie możemy zatem jednoznacznie wykluczyć nieodpowiedniej dla etymonów nazw zachodnio- i południowosłowiańskich prapostaci **vern-*, wręcz sugerowanej przez subtelną analizę

[18] Standaryzacja tonu została oczywiście oparta jedynie na intuicji autora słownika.

pojedynczych (i z tej racji jednak niemiarodajnych) przykładów. Jednoznacznej odpowiedzi nie dają także rozważania etymologiczne. Wynika stąd, że najlepiej osadzone na tle leksyki słowiańskiej pozostają obecnie nazwy ukraińskie (*Верениця*, *Веренчанка*, *Верени*), dopuszczające obie główne teoretycznie możliwe praformy. Formacje zachodnio- i południowosłowiańskie mogą być nadal uważane za nie w pełni wyjaśnione, choć domniemywanie dla nich jeszcze innego, nieuchwytnego apelatywnie etymonu niezwiązanego z przedyskutowanym wyżej materiałem równałoby się postulowaniu dość niezwykłego zbiegu okoliczności.

Źródła i literatura cytowane

ACC – Acta causarum consistorii Posnaniensis, akta spraw konsystorza poznańskiego. Cytowane za SHGPn.

ActTerrPosn – Acta Terrestria Posnaniensia, księgi ziemskie poznańskie. Cytowane za SHGPn.

Bezlaj ESSJ I – F. Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika. Tom I, Ljubljana 1977.

Bezlaj ESSJ IV – F. Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika. Tom IV [dopolnila in uredila M. Furlan i M. Snoj], Ljubljana 2005.

Bezlaj F., 1954 – Sinonima za pojem ‘locus fluminis profundior’. [w:] Slavistična revija V–VII, 125–143.

Boryś W., 2005 – Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków.

BulPol IV – Bullarium Poloniae. Tom IV, Roma 1992.

Czapla A., 2011 – Nazwy miejscowości historycznej ziemi lwowskiej, Lublin.

Dobosz J., 1989 – Dokument fundacyjny klasztoru cystersów w Łeknie. [w:] Studia i materiały do dziejów Pałuk I, 53–83.

Duma J., 2010 – Nazwy wodne w dorzeczu Warty od Prosny po ujście do Odry (z wyłączeniem dorzecza Noteci). Tom I: Nazwy rzek, Warszawa.

ESHP – Elektroniczny słownik hydronimów Polski. Elektroniczna baza danych z wyszukiwarką pod adresem http://eshp.ijp.pan.pl/.

Furlan M., 2003 – Podaljšava – praslovanski izpridevniški besedotvorni vzorec. [w:] Slavistična revija LI [Posebna številka: zbornik referatov na trinajsti mednarodni slavistični kongres, Ljubljana, 15.–21 avgusta 2003], 13–26.

HO – Hydronimia Odry. Wykaz nazw w układzie hydrograficznym. Opole 1983.

Jurkowski M., 1971 – Ukraińska terminologia hydrograficzna, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

KDW I – Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, obejmujący dokumenta tak już drukowane, jak dotąd nie ogłoszone, sięgające do roku 1444. I, Poznań 1877.
KDW X – Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski. Tom X, Poznań 1993.
Kozierowski S., 1916 – Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezyi poznańskiej. Tom II, Poznań.
Kozierowski S., 1922 – Badania nazwa topograficznych zachodniej i środkowej Wielkopolski. Tom II, Poznań.
LBP – Księga uposażenia diecezji poznańskiej z roku 1510, Poznań 1950.
Leksz. I – Die ältesten großpolnischen Grodbücher. Tom I (wydał J. Lekszycki), Leipzig 1889.
LiV – Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen (2 wyd.), Wiesbaden 2001.
LuWlkpXVI – Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565. Tom II, Bydgoszcz 1964.
LuWlkp1616/20 – Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1616–1620. Tom I, Warszawa 1994.
Matasović R., 2014 – Slavic nominal word-formation. Proto-Indo-European origins and historical development, Heidelberg.
Plet. II – M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar. Tom II, Ljubljana 1895.
Pluskota T., 1998 – Nazwy miejscowe ziem ruskich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. Toponimia Ukrainy i pogranicza polsko-ruskiego, Bydgoszcz.
Podlawska D., 1990 – Nazwy miejscowe dawnego województwa poznańskiego. I–II, Słupsk. [oba tomy mają wspólną paginację].
Pokorny IEW – J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern–München 1959.
Polański K., 1999 – Gramatyka języka połabskiego, [Katowice, wydanie wyłącznie elektroniczne].
RGN II – Russisches geographisches Namenbuch. Tom II, Wiesbaden 1966.
RJAZU XX – Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Tom XX, Zagreb 1971–1972.
SEK V – W. Boryś i H. Popowska-Taborska, Słownik etymologiczny kaszubszczyzny. Tom V, Warszawa 2006.
SG I – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Tom I, Warszawa 1880.
SHGPn V/3 – Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu. Tom V, zeszyt 3, Poznań 2016.
Smoczyński W., 2007 – Słownik etymologiczny języka litewskiego, Wilno.

SP I – Słownik prasłowiański. Tom I, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
Vasmer REW II – M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch. Tom I, Heidelberg 1950.
Zorko Z., 2007 – Glasoslovje v kozjansko-bizeljskem narečju (Lesično, Pišece, Kapele). [w:] Razprave [SAZU, razred 2] 20, 325–336.
АУМ I – Атлас української мови. І. Полісся, середня Наддніпрянщина і суміжні землі, Київ 1984.
АУМ II – Атлас української мови. ІІ. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі, Київ 1988.
Громко Т.В. et al., 1999 –Словник народних географічних термінів Кіровоградщини, Київ–Кіровоград.
Грінч. I – Словарь української мови. I, Київ 1907.
Данилюк О.К., 2013 – Словник народних географічних термінів Волині (2 wyd.), Луцьк.
Дзендзелівський Й.О., 1978 – Українські назви для *виру*. [w:] Onomastica XXIII, 133–162.
Дов1947 – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року, Київ 1947.
Дов1973 – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1972 року, Київ 1973.
ЕСУМ I – Етимологічний словник української мови. I, Київ 1982.
Желех. I – Є. Желеховский, Малоруско-німецкий словар. Том I, Львів–Leipzig.
Заимов Й., 2012 – Речник на водните имена (географско описание, строеж и произход). I, Велико Търново.
СГУ – Словник гідронімів України, Київ 1979.
СРНГ IV – Словарь русских народных говоров. IV, Ленинград 1969.
Толстой Н.И., 1969 – Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды, Москва.
Цинкаловський О., 1984 – Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року), Вінніпег.

С.О. Вербич
(Київ)

РЕКОНСТРУКТИВНІ МОЖЛИВОСТІ ПОДІЛЬСЬКОЇ ОЙКОНІМІЇ (АНТРОПОНІМИ НА *-АТ-* / *-ЯТ-* У НАЗВАХ ПОСЕЛЕНЬ)

У сучасному українському антропоніміконі не представлені давні імена із суфіксами *-ат-* / *-ят-* на зразок *Будята*, *Гостята*, *Милята* тощо. Це зумовлено, напевно, тим, що основу теперішнього українського іменника́ становлять антропоніми, які закріпилися в ужитку внаслідок прийняття християнства. Згадані ж особові назви належали до дохристиянського періоду життя наших предків, хоч функціонували також і після 988 року (рік офіційного охрещення давніх киян). Про це свідчать похідні від них назви поселень, як наприклад: *Путятинъ* (дворъ) у давньому Києві (1113 р.) ‹ *Путѧта* (ім'я воєводи Святополка; ЕСЛГНПР 112). Пор. також праформу **gostęta*, реконструйовану на базі давньослов'янських антропонімів – д.-рус. *Гостята* (XI або XII ст.), ст.-чес. *Host'ata* (XIII ст.; ЭССЯ 7, 64). Дослідники вказують на поширеність таких імен і в староукраїнський період (XV–XVI ст.)[1]. Ойконімікон давно заселених регіонів це підтверджує. Пор., наприклад, назви поселень на Волині: *Будятичі* (Іваничівськ. р-н) – відоме з 1451 р. (‹ *Будятичь* ‹ *Будята*), *Щенятин* (той самий р-н): 1570 р. – *Щенятина* (‹ *Щенята* + *-ин*)[2] та ін.

Утворення із суфіксами *-ат*(*а*) / *-ят*(*а*) – як апелятиви, так і антропоніми – означали первісно дітей, нащадків особи, ім'я якої відображене в основі слова[3]. З іншого боку, за допомогою цих суфіксів творилися власні особові назви від інших антропонімів (патронімна функція), наприклад: *Жидята* (XI ст.) ‹ *жидята* (первісно діти *Жида*)[4].

© С.О. Вербич, 2017–2018

Ці суфікси в особових іменах могли також указувати й на демінутивність. Зауважимо, що наведені функції суфікса *-*ęt*- сформувалися вже на праслов'янському ґрунті[5].

Ойконімікон Поділля – регіон із давньою історією – містить у своєму складі деривати, мотивовані антропонімами із суфіксами -*ат*- / -*ят*-. Аналіз формальної структури, дериваційно-семантичних особливостей таких імен і є предметом дослідження в пропонованій статті.

Найраніша письмова згадка про назву с. *Верб'ятин* (Бучацьк. р-ну Тернопільськ. обл.) сягає 1578 р. – *Wyrzbiatin* (Бучко, Котович 58). У пізніших джерелах 1785–1788 рр. – *Wierzbiatyn* (ЙМ 50). Назву *Верб'ятин* обґрунтовано пояснюють як посесив на -*ин* від антропоніма *Верб'ята*[6]. Щоправда, дослідники неодностайні стосовно твірної основи цього імені. М.Л. Худаш виводив його від особової назви **Вербъ*[7], П.П. Чучка – від антропоніма *Верба*, ускладненого суфіксом -*ят*(*а*)[8], а Д.Г. Бучко і В.Д. Котович – від дендрономена *верба* або ж від давнього імені-композита *Вербослав*[9]. Перш ніж з'ясувати етимон антропоніма *Верб'ята*, слід зазначити, що ця давньоукраїнська особова назва відома в письмових джерелах із XIV ст., пор. запис 1358 р. *Virzbiata* de Maloschow (Бучко, Котович 58), далі в XV ст. – *Wirzbiatha* (Чучка 95–96), 1600 р. – *Вербята* (Демчук 128). Відповідні їй антропоніми засвідчені на інших слов'янських теренах, пор., наприклад, ст.-пол. (1203 р.) *Wirzbięta* (Rymut II, 678), чеськ. *Vrbata* (Худаш 1995: 55), хорв. *Vrbeta* (Leksik 729). Не відкидаючи остаточно версій П.П. Чучки про можливість походження цього імені від антропоніма *Верба* або Д.Г. Бучка і В.Д. Котович про його тлумачення як гіпокористика від давнього східнослов'янського композита *Вербославъ* (1273 р.; Худаш 1995: 56), висловимо ще одну версію – в основі імені *Верб'ята* – архаїчне **vьrbę*, точніше форма Р. в. **vьrbęte* аналогічно як *Лип'ята* ‹ **lipę*, **lipęte* (див. вище).

Назва с. *Верещатинці* не засвідчена в сучасному ойконіміконі. Проте колись вона вживалася як паралельна до теперішньої назви с. *Митки* (*Митківці*) у Барському р-ні Вінницької обл., пор. фіксації 1-ї пол. XVII ст.: *Nowe Mytkowcze*, *Wereszczatyncze* (Źdz. V, 34); 2-ї пол. XVIII ст.: 1778 р. – wsi *Mytek* czyli *Wereszczatyniec* (Грушевський 57). Імовірно, і *Митки*, і *Верещатинці* були раніше самостійними поселеннями. Принаймні в XV, XVI ст. їх подано окремо: 1493 р. – *Мытки*, *Mythcowce*, 1506 р. – *Верещатинцы* (Грушевський 57). Назва *Верещатинці* цікава тим, що зберегла у своїй основі рідкісне ім'я **Вере-*

щата: *Верещатинці* ‹ *верещатинці* ‹ топоніма **Верещатин*(*-а*, *-е*) ‹ **Верещата*. Його аналог можна вбачати в білоруському ойконімі *Верещаты* (пол. *Wereszczaty*) в колишньому Мозирському пов. (SG XIII, 227) – форма мн. від **Верещата*. Ця особова назва – утворення на *-ат* від основи *вереск- / верещ-*: *верещáти* ‘різко, пронизливо кричати, пищати’ (Грінченко 1, 136). У російських діалектах зафіксовано співвідносні апелятиви, які допомагають відновити первісну семантику антропоніма **Верещата*: *верещáточка* ‘криклива (про дівчину, жінку)’, *верещатый* ‘той, хто постійно верещить’ (СРНГ 4, 144).

Назва *Гусятин* позначає два поселення в суміжних областях – Тернопільській та Хмельницькій. У першій – це селище міського типу в однойменному районі, у другій – село на Чемеровеччині. Ці ойконіми навряд чи пов’язані, оскільки в разі перенесення назви з однієї території на іншу логічною була б форма якоїсь із них *Новий Гусятин*, пор. із цього приводу нп *Збараж* (Тернопільськ. обл.) і *Новий Збараж* (Вінницьк. обл.). Найімовірніше, ойконіми *Гусятин* виникли незалежно один від одного. Згідно з даними історичних джерел, раніше засвідчена назва *Гусятин* на Тернопільщині – 1431 р. (ІМСТ 2, 14), 1475 р. – *Vszyathin* (Бучко, Котович 89), 1569 р. – *Husiatyn* (Źdz. VIII, 94), 1650 р. – *Usiatin* (Ляскоронский 12), 1754 р. – *Husiatyn* (Akta 145), тоді як *Гусятин* у Хмельницькій обл. відомий із 1530 р. – *Усятинъ* (АЮЗР II/7, 62), *Husziathin* (1562 р.; АЮЗР II/7, 199), *Hosiathin* (Źdz. VIII, 238), *Husiatyn* – 1661 р. (Літкевич 233), *Husiatyn* – 1704 р. (АЮЗР II/3, 610). Цей ойконім уже був об’єктом дослідження. Зокрема, Є. Нападій виводить назву *Гусятин* від *Усятин*, яка розвинулася із *Всятин* (*у* ‹ *ў* ‹ *в*) ‹ *Всята* ‹ *Всеслав*. На думку цього автора, найпізніша форма цієї назви – *Гусятин* – постала десь у XVII ст. внаслідок появи в ній приставного *г*[10]. Зауважимо, проте, що форма *Гусятин* уже була відома в 1550 р. – *Husatin* (Худаш 2004: 94). Вважаємо, що саме форма *Всятин* фонетично вторинна від *Усятин* ‹ *Гусятин*. Таке твердження має фонетичні підстави. Варіант *Усятин* виник у наслідок відпадіння початкового *г* у назві *Гусятин* (пор. ще, наприклад, укр. *осподарь* ‘т. с., що господар’; Грінченко 3, 70). Ініціальне *У* в *Усятин* перейшло в *Ў*, звузившись і послабившись у ненаголошеній позиції. Письмові пам’ятки засвідчують це явище написанням літери *в* замість *у*[11]. М.Л. Худаш, Н.М. Торчинська і М.М. Торчинський пов’язують назву *Гусятин* з антропонімом **Гусята*[12]. Аналогічної думки дотримується і В.В. Лучик, зауважуючи, щоправда, що цей ойконім може походити також і від імені **Усята*[13]. Щодо імені

**Гусята*, то в доступних слов'янських антропоніміконах не вдалося відшукати його підтвердження. Натомість засвідчене споріднене ім'я ст.-пол. *Gąsia* (1335 р.; Rymut I, 230), староукраїнський аналог якого міг бути твірним для аналізованого **Гусята* з огляду на одну із функцій суфікса *-ят-* (див. вище). У такому разі антропонімооснову *Гус'-* (*Гуся*) відносимо до праслов'янської спадщини, оскільки вона мотивована праформою **gǫsę*, *-ęte* (ЭССЯ 7, 83).

Назва *Козятин* позначає два поселення у Вінницькій обл. – місто (райцентр Козятинського р-ну) і село (у тому ж р-ні). Очевидно, що первісно так називалося село, оскільки місто *Козятин* раніше мало назву *Гуйва* (1649 р. – *Hujwa*; SG IV, 543–544). Назва м. *Козятин* відома з 1-ї пол. XVIII ст.; 1731 р. – *Koziatyn* (Тарифи 182). На жаль, нам не доступні історичні відомості про с. *Козятин*, раніші за 1734 р. (ІМСВнц. 330), коли вперше згадано це село. В основі ойконіма *Козятин* – давнє особове ім'я **Козята*, на архаїку якого вказують споріднені ст.-пол. антропоніми *Koziatek* (1613 р.), *Koziatko* (1614 р.) (АР 292). **Козята* ‹ *Козя* ‹ псл. **kozę*, *-ęte* (ЭССЯ 12, 22).

Ойконім *Лип'ятин* зафіксовано на Вінниччині (село Хмільницьк. р-ну). Назва відома з 1565 р. як *Lipathin* (АЮЗР VII/2, 165). Це дериват із присвійним суфіксом *-ин* від староукраїнського антропоніма *Лип'ята* (1392 р. – *Липѧта*; ССУМ 1, 546). П.П. Чучка виводив це давнє українське ім'я від твірного *Липа*, оформленого суфіксом *-ята*[14]. На нашу думку, правильніше тлумачити назву *Лип'ята* на основі псл. **lipę* (форма Р. в. – **lipęte*; ЭССЯ 15, 121). Зауважимо, що онімні відповідники відзначені за межами України – ст.-рос. *Липятины* (1370 р.) – антропонім, рос. *Липятино* – назва села в кол. Коломенському пов. (ЭССЯ 15, 121), пол. *Lipięta* – антропонім (Rymut II, 22).

Назва с. *Літятин* (Бережанськ. р-н Тернопільськ. обл.), напевно, фонетично вторинна щодо *Летятин*, на що вказують такі її фіксації в староукраїнський період: 1473, 1578 рр. – *Lethatin* (Худаш 1995: 128). Сучасна форма назви закріпилася з XIX ст. – *Litiatyn* (варіант *Litatyn*; SG V, 328). З погляду словотвору це посесив на *-ин* від антропоніма **Летята*[15]. За переказами, це поселення заснував галицький боярин *Литята* (ІМСТ 1, 405). Імовірно, в основі особової назви **Летята* – незбережене **летя* ‹ *лета*, пор. споріднені серб. *лéта* 'біганина', 'метушлива нерозумна жінка', словін. *låta* 'жінка-гультяйка; дух у вигляді вогненної кулі з іскристим хвостом' (ЭССЯ 14, 264).

Ойконім *Лосятин* (Кременецьк. р-н Тернопільськ. обл.) історичні джерела фіксують, починаючи з 1528 р. (ІМСТ 2, 565–566). Форми ойконіма, наведені в різних документах, засвідчують незмінність цієї назви з XVI ст.: 1545 р. – з *Лосятина* (ЛМ 196), 1615 р. – в *Лосятинѣ* (Материалы 6), 1906 р. – *Лосятинъ* (СНМ 102). У межах України ідентичну назву села зафіксовано на Київщині в колишньому Васильківському пов. (Vasmer RGN V, 218). Обидва ойконіми мотивовані антропонімом **Лосята* (Волянюк 181), який постав, очевидно, на основі особової назви **Лося* ‹ **лося*. Праслов'янська давність форми **olsę* (‹ **olsь* / **olsъ*; ЭССЯ 32, 79) неостаточна з огляду на брак відповідних апелятивів у слов'янських мовах.

Назву с. *Манятин* (Славутськ. р-н Хмельницьк. обл.) вперше згадано 1620 р. у формі *Moniatyn* (Володіння 97). У пізніших джерелах XVII і XIX ст. – *Манятин* (*Maniatyn*; Торчинська, Торчинський 303). Варіант *Монятин*, очевидно, вторинний щодо *Манятин*, пор. з цього приводу д.-рус. антропонім *Мониславъ* (Худаш 1995: 147) ‹ **manislavъ* (ЭССЯ 17, 197). З погляду деривації *Манятин* – посесив на *-ин* від особової назви **Манята* (Торчинська, Торчинський 303), основа *ман-* якої співвідносна з багатозначним *мани́ти* 'кликати; вабити; вводити в оману' (ЕСУМ 3, 382). Аналогічно слід пояснювати і ойконім *Манятин* у колишньому Новоград-Волинському пов. Волинської губ. (Vasmer RGN V, 402). З іншого боку, антропонім **Манята* можна тлумачити як гіпокористик на *-'ат-* від двохосновних імен на зразок *Манимир*, *Манислав*.

Назва с. *Пищатинці* (Борщівськ. р-н Тернопільськ. обл.) відома з 1494 р. (ІМСТ 1, 553). Сучасна форма цього ойконіма закріпилася здавна, пор. історичні фіксації: 1518 р. – *Piszczatincze* (Михайловський 159), 1642 р. – *Piszczatynce* (Крикун 194), 1785–1788 рр. – *Piszczatyńce* (ЙМ 233). Ойконім *Пищатинці* утворений способом онімізації групової назви *пищатинці* 'мешканці Пищатина' ~ *Пищата*. На реальність цієї назви вказує також похідне польське прізвище *Piszczatyn* (Rymut II, 245). Етимон назви *Пищата* пов'язаний зі звуконаслідувальним дієсловом *пища́ти* (ЕСУМ 4, 376). Аналогічно пояснюємо й назву с. *Піщатинці* в Шумському р-ні Тернопільської обл. [1530, 1542 рр. – *Pyszczatyncze* (Źdz. VIII, 161)]. Кореневий голосний *і* цієї назви зумовлений, очевидно, книжним впливом польського відповідника *Piszczatyńce* (SG VIII, 233).

Ойконім *Сков'ятин* (Борщівськ. р-н Тернопільськ. обл.) виник на основі давнішої форми *Сков'ятинці*, на що вказують відповідні

фіксації в документах: 1622 р. – *Skowiatynce* (Крикун 195), 1681 р. – *Iskovyatinçi* (Крикун 195). І лише з 2-ї пол. XVIII ст. відзначено форму *Сков'ятин* [1758–1765 рр. – *Skuwiatyn* (АЮЗР IV/1, 566)]. Отже, дериваційна модель ойконіма *Сков'ятин* така: *Сков'ятин* ‹ *Сков'ятинці* ‹ *сков'ятинці* ‹ нп **Сков'ятин*(*-а*, *-е*) ‹ антропоніма **Сков'ята*. Пор. ще споріднену назву с. *Сковятино* на Новгородщині (Vasmer RGN VII, 309). Основа *сков-* імені **Сков'ята* етимологічно непрозора. Імовірно, її можна етимологізувати в колі звуконаслідувальних лексем на зразок укр. *сковича́ти* 'скавчати', рос. *сковытать*, пол. *skowytać* 'т. с.' [~ пол. антропоніми *Skowek*, *Skowiel*, *Skowicz* (Rymut II, 436)] ‹ псл. **skov-* (ЕСУМ 5, 260).

Перша писемна згадка про ойконім *Слов'ятин* (Бережанськ. р-н Тернопільськ. обл.) датована 1441 р. (ІМСТ 1, 437). На жаль, невідома форма цієї назви того часу. З кінця XVIII ст. (1785–1788 рр.) до нас дійшла форма *Sławentyn* (ЙМ 280), що дає підстави трактувати цю назву саме як *Слов'ятин*, на противагу М.Л. Худашу, який тлумачив її як *Славутин*[16]. В основі ойконіма *Слов'ятин* – антропонім **Слов'ята*, на реальність якого вказують особові назви: д.-укр. *Славята* (1094 р.; Чучка 324), ст.-пол. *Sławęta* (1299 р.; Rymut II, 444), похідний ойконім пол. *Sławęcin* на Люблінщині (Vasmer RGN VIII, 333). Фіксація цього антропоніма в давніх історичних пам'ятках, його архаїчна структура дають можливість відновити праформу **slovęta* ‹ **slovęt-* як варіантної дієрикметникової основи до **slovǫt-* ‹ **slovǫ*, **sluti*[17], що твірні для етноніма **slověne*[18].

На теренах сучасних Вінницької та Хмельницької областей зафіксовано ойконіми *Чернятин* (села Жмеринськ. та Калинівськ. р-нів Вінницьк. обл.), *Великий* і *Малий Чернятин* (села Старокостянтинівськ. р-ну Хмельницьк. обл.). На сьогодні складно стверджувати про перенесення назви *Чернятин* із якогось одного регіону в інший. Можна, звичайно, припускати, що цю назву було перенесено з території Хмельниччини, оскільки саме тут вона відома найраніше – з 1257 р. (Торчинська, Торчинський 94). Натомість перші письмові фіксації ойконіма *Чернятин* із Вінниччини сягають лише XVII ст. (ІМСВнц. 239). Етимологія цієї назви не залежить від того, чи було її перенесено, чи вона оригінальна для кожного із зазначених регіонів. Це утворення із присвійним суфіксом *-ин* від антропоніма *Чернята*[19]. Ця особова назва відома на різних слов'янських теренах, на що вказують ст.-укр. *Чєрънята* (1649 р.; Чучка 360), чеськ. *Černata* (Васильев 144), похідні ст.-рос. *Чернятин* (1642 р.; Веселовский 352), пол.

Czerniatewicz (Rymut I, 109). Пор. також споріднені ойконіми укр. *Чернятин* на Івано-Франківщині (АТУ 549), *Чернятино* в різних регіонах Росії (Vasmer RGN X, 124), *Črnetina* у Словенії (Васильев 144). Антропонім *Чернята*, очевидно, словотвірно пов'язаний із **Черня*, пор. відповідний антропонім ст.-пол. *Czarnię* (1491 р.; Rymut I, 109). Назви *Великий* і *Малий Чернятин* відрізняються означальними компонентами *Великий* ‹ *вели́кий* і *Малий* ‹ *мали́й* у розрізнювальному значенні. З огляду на ареал антропоніма *Чернята* й архаїку його словотвору можлива реконстркція праформи **čьrnęta* ‹ **čьrnę*, *-ęte*.

На підставі лінгвістичного аналізу назв подільських поселень *Верб'ятин*, *Верещатинці*, *Гусятин*, *Козятин*, *Лип'ятин*, *Літятин*, *Лосятин*, *Манятин*, *Пищатинці*, *Сков'ятин*, *Слов'ятин*, *Чернятин* (також *Великий* і *Малий Чернятин*) доходимо таких висновків:

1. Історія наведених поселень сягає в давнє минуле краю, про що свідчать відповідні письмові фіксації їхніх назв.

2. Більшість проаналізованих ойконімів – посесиви із суфіксом *-ин* від твірних антропонімів *Верб'ята*, **Гусята*, **Козята*, *Лип'ята*, **Летята*, **Лосята*, **Манята*, *Слов'ята*, *Чернята*. Назви *Верещатинці*, *Пищатинці* і *Сков'ятинці* – результат онімізації катойконімів, мотивованих відповідно топонімами **Верещатин*, **Пищатин*, **Сков'ятин*, які, своєю чергою, похідні від особових назв **Верещата*, **Пищата*, **Сков'ята*.

3. Усі антропоніми, твірні для проаналізованих ойконімів, належать до архаїчного (непродуктивного сьогодні) словотвірного типу з формантами *-ат- / -ят-*.

4. Окремі особові назви з огляду на давність дериваційної моделі й ареал можна відносити до праслов'янського лексичного фонду: *čьrnęta*, **lipęta*, **slovęta*, **vьrbęta*.

---

[1] *Чучка П.П.* Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород, 2011. С. 231.

[2] *Шульгач В.П.* Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. К., 2001. С. 19, 152.

[3] *Гумецька Л.Л.* З приводу імені Гостята в Новгородській берестяній грамоті № 9 // Друга республіканська ономастична нарада: Тези. К., 1962. С. 165.

[4] *Гумецька Л.Л.* Ономастичний формант *-ят-* в українській мові // Слов'янське мовознавство. К., 1963. Вип. IV. С. 18–20.

[5] *Меркулова О.В.* Іменники з суфіксом *-ęt- / -ат- / -ят-* в українській мові (назви істот) // Філологічні студії: Зб. наук. праць / За заг. ред. Ж.В. Колоїз. Кривий Ріг, 2015. Вип. 13. С. 137.

[6]*Бучко Д.*, *Котович В.* Походження назв населених пунктів Тернопільщини. Дрогобич, 2017. С. 58.

[7]*Худаш М.Л.* Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. Утворення від слов'янських автохтонних відкомпозитних скорочених особових власних імен. К., 1995. С. 58.

[8]*Чучка П.П.* Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. С. 95–96.

[9]*Бучко Д.*, *Котович В.* Походження назв населених пунктів Тернопільщини. С. 58.

[10]*Нападій Є.* Походження назви міста Гусятина // Мовознавство. 1968. № 6. С. 77–78.

[11]Історична граматика української мови. Підручник для студентів мовно-літературних факультетів та педагогічних інститутів УРСР / О.П. Безпалько, М.К. Бойчук, М.А. Жовтобрюх та ін. К., 1957. С. 168.

[12]*Худаш М.* Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів). Львів, 2004. С. 94; *Торчинська Н.М.*, *Торчинський М.М.* Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький, 2008. С. 153.

[13]*Лучик В.В.* Етимологічний словник топонімів України. К., 2014. С. 171.

[14]*Чучка П.П.* Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. С. 219.

[15]*Худаш М.Л.* Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. Утворення від слов'янських автохтонних відкомпозитних скорочених особових власних імен. С. 128.

[16]*Худаш М.Л.* Там само. С. 186.

[17]*Карпенко О.П.* Гідронімікон Центрального Полісся. К., 2003. С. 182.

[18]*Трубачев О.Н.* Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования. Изд. 2-е, доп. М., 2003. С. 247.

[19]*Торчинська Н.М.*, *Торчинський М.М.* Словник власних географічних назв Хмельницької області. С. 94.

Скорочення

АТУ – Україна: Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.) / Заг. ред. В.Г. Зайчука; відп. ред. Г.П. Скопненко. К., 2012.

АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. К., 1859–1914. Ч. I–VIII.

Батюшков – *Батюшков П.Н.* Подолия. Историческое описание. С одной хроматографией, 2-мя фототипиями, 46-ю гравюрами и 2-мя картами. СПб., 1891 / Передрук. Кіровоград, 2011. 264 + 99 с.

Бучко, Котович – *Бучко Д.*, *Котович В.* Походження назв населених пунктів Тернопільщини. Дрогобич, 2017.

Васильев – *Васильев В.Л.* Славянские топонимические древности Новгородской земли. М., 2012.

Веселовский – *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.

Володіння – Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Перекл., упоряд. і передм. І. Ворончук. К.; Старокостянтинів, 2001.

Волянюк – *Волянюк І.* Ойконімія Північної Тернопільщини XVI ст. // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту. Серія: Мовознавство. Тернопіль, 2011. Вип. 2 (19) 2008–1 (20) 2011. С. 175–184.

Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. власн. матеріалу Б.Д. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.

Грушевський – *Грушевский М.* Барское староство. Исторические очерки (XV–XVIII в.). К., 1894.

Демчук – *Демчук М.О.* Слов'янські автохтонні власні імена в побуті українців XIV–XVII століть. К., 1988.

ЕСЛГНПР – Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. К., 1985.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.

ІМСВнц. – Історія міст і сіл Української РСР. К., 1972: Вінницька область.

ІМСТ – Тернопільщина. Історія міст і сіл: У 3 т. Тернопіль, 2014.

ЙМ – Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Покажчик населених пунктів. К., 1965.

Крикун – *Крикун М.* Кількість і структура поселень Подільського воєводства в першій половині XVII століття // Крикун М. Подільське воєводство у XV–XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів, 2011. С. 155–330.

ЛМ – Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підгот. В. Кравченко. К., 2005.

Літкевич – *Літкевич В.* Історія села П'ятничани (1493–1960 роки). К., 2011.

Ляскоронский – *Ляскоронский В.* Карта Подольского воеводства // Ляскоронский В. Иностранные карты и атласы XVI и XVII вв. относящиеся к Южной России. К., 1898.

Материалы – Материалы по истории Почаевской лавры / Изд. В. Левицким. Почаев, 1912. Т. 1.

Михайловський – *Михайловський В.* Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI ст. К., 2012.

СНМ – Список населенных мест Волынской губернии. Житомир, 1906.

СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л.; С.-Петербург, 1966–. Вып. 1–.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький. К., 1977. Т. І–ІІ.

Тарифи – Тарифи подимного податку, сеймикові лауди і люстрації Київського воєводства першої половини XVIII століття / Опрац. К. Жеменецький, при співпраці Є. Чернецького, П. Юзвікевича і В. Шимчик. Біла Церква, 2014.

Торчинська, Торчинський – *Торчинська Н.М.*, *Торчинський М.М.* Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький, 2008.

Худаш 1995 – *Худаш М.Л.* Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. Утворення від слов'янських автохтонних відкомпозитних скорочених особових власних імен. К., 1995.

Худаш 2004 – *Худаш М.* Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів). Львів, 2004.

Чучка – *Чучка П.П.* Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород, 2011.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974–. Вып. 1–.

Akta – Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. Lwów, 1868. T. I.

AP – Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku. Wybór artykułów hasłowych oraz wykazy nazwisk uraz z chronologią i geografią / Pod red. A. Cieślikowej. Kraków, 2009. T. II.

Leksik – Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. Zagreb, 1976.

Rymut – *Rymut K.* Nazwiska polaków. Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków, 1999–2001. T. I–II.

SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1902. T. I–XV.

Vasmer RGN – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.

Źdz. – Źródła dziejowe / Wyd. A. Jabłonowski. Warszawa, 1876–1915. T. I–XXIV.

Juraj Hladký
(Trnava)

O VIACNÁZVOVOSTI V HYDRONYMII

Onomastické výskumy sa nezameriavajú len na etymologický výklad vlastných mien, rekonštrukciu ich motivácie alebo lexikálno-sémantickej a štruktúrnotypologickej stránky, ale ako poznamenal napr. Milan Majtán (1996: 9), súčasťou komplexnej onomastickej analýzy toponým býva okrem rozboru jazykovej výstavby aj zhodnotenie ich mimojazykovej stránky. Jej súčasťou je aj problematika fungovania vlastných mien v spoločnosti a pri plnení jej potrieb.

Realizáciu vlastného mena v spoločenskej komunikácii možno chápať najmä na pozadí komunikačnej situácie, resp. komunikačného priestoru. Tu sa uplatňujú viaceré navzájom súvisiace protiklady, osobitne verejnosť – neverejnosť, úradnosť – neúradnosť, spisovnosť – nespisovnosť a ďalšie. Tieto protiklady sa prejavujú pomerne výrazne aj v oblasti fungovania a používanie vlastných mien v spoločenskej komunikácii. Hádam najvýraznejšie to vidieť v sústave antroponým, a to v existencii tzv. živých, teda neúradných osobných mien, ale napríklad aj v triede ojkoným, kde popri úradných (štandardizovaných) názvoch možno v ústnej (resp. v užšie spoločensky zameranej) komunikácii doložiť mnoho živých, resp. neúradných variantov napríklad aj v slovotvorne obmenenej podobe.

Nie však vo všetkých triedach vlastných mien možno predpokladať výrazné možnosti tvorenia odvodených (resp. neúradných) názvov v komunikácii. Dokonca môžeme povedať, že problematika úradných a neúradných vlastných mien sa javí výrazne odlišnou v antroponomastike a toponomastike. Svoje špecifiká má tento protiklad aj v jednotlivých skupinách mien. V ojkonymii sa môže prejaviť napríklad na pozadí úradného názvu, napr. eliptický a tým príznakový názov *Bystrica* sa môže vzťahovať na Považskú Bystricu, Banskú Bystricu, Starú Bystricu i na ďalšie dvojčlenné názvy s

© Juraj Hladký, 2017–2018

komponentom Bystrica. V konkrétnej komunikačnej situácii je pre komunikantov zrozumiteľný a v komunikácii plní všetky svoje funkcie. Aj neúradné, avšak už deformované slangové názvy *Leoš*, *Lepiš*, *Lepák*, ktoré používa mladá generácia na označenie mesta Leopoldov, sú v určitej generačnej skupine zrozumiteľné a v komunikácii členov tohto spoločenstva nespôsobujú jazykovokomunikačnú entropiu. Pomerne obmedzenejšie a špecifické možnosti tvorenia podobných názvov možno identifikovať v oronymii, takisto v pomenúvaní chotárnych častí či vodných objektov. V súvislosti s týmito skupinami názvov sa v komunikácii stretávame s iným javom, a to s polyonymiou, teda viacnázvovosťou.

Súčasťou komplexnej onomastickej analýzy býva preto aj zhodnotenie onymickej situácie vlastného mena. Milan Majtán (1996: 8) onymickú situáciu charakterizuje ako v priestore a čase existujúcu koexistenciu foriem, variantov vlastného mena alebo viacerých vlastných mien pri pomenúvaní jedného denotátu v rozličných komunikačných sférach a okolnostiach pomenúvania. Konkrétnu onymickú situáciu podľa neho predstavuje vlastné meno (jeho variant) a komunikačná sféra, okolnosti, v ktorých vlastné meno vzniklo, resp. v ktorých sa používa.

Aktuálne systematické výskumy národných hydronymií, v slovanskom kontexte osobitne slovenskej, ukrajinskej a poľskej, ukazujú viacspektovosť a špecifickosť hodnotenia onymickej situácie hydroným. V našom príspevku si preto budeme všímať fungovanie hydroným v spoločenskej komunikácii. Osobitne sa pritom zameriame na problém polyonymie v hydronymii. Zo synchrónneho pohľadu tu môžeme najčastejšie hovoriť aj o vzťahu medzi úradným a neúradným, resp. aktuálnym a neaktuálnym názvom. Charakteristiku a príčiny polyonymie sa pokúsime vysvetliť na materiáli, ktorý sme získali heuristickým výskumom hydronymie na západnom Slovensku (Hladký; Hladký—Závodný).

Polyonymiou nazývame jav, keď na jeden denotát sa viažu najmenej dva designátory. Rozumieme ňou existenciu lexikálne, slovotvorne a gramatickým číslom (ktoré sa vo vlastných menách väčšinou lexikalizuje) odlíšených názvov toho istého objektu (Majtán 1996: 9).

Hoci hydronymá patria medzi relatívne stabilné vlastné mená, s polyonymiou sa v tejto onymickej triede stretávame často, čo súvisí nielen so zmenami v štandardizácii geografických názvov. Takéto zmeny postupne a celkom prirodzene nastávajú napríklad v súvislosti so zmenou charakteru vodného objektu aj v živej komunikácii, resp. v mentálnom onomastikone obyvateľov mikroregiónu, v ktorom sa vodný objekt nachádza.

V hydronymii si môžeme všímať polyonymiu z hľadiska diachrónie aj synchrónie. V dicharonickom pohľade pritom ide skôr o chápanie názvov jedného onymického objektu v opozícii starý (pôvodný) názov – nový názov. Nemožno však predpokladať, že starší názov vodného objektu sa v čase zmeny názvov rýchlo alebo automaticky vytratí z povedomia používateľov a v komunikácii ho nahradí názov nový. Určitý konkurenčný vzťah medzi obomi vlastnými menami o presadenie sa v komunikácii a pretrvanie v mentálnom onomastikone jeho používateľov môže pretrvávať desaťročia, ba môže pretrvávať neustále. Takýmto príkladom je aj dvojica hydroným, ktorú utvára neštandardizovaný názov Belanka a štandardizovaný názov Nitrica v povodí Nitry. V niektorých kartografických dielach, ale aj publikáciách sa uvádza a v miestnom úze sa používa názov Belanka s najstarším dokladom z roku 1272 v podobe *Belapatak* (**Biely potok*; Šmilauer 339) ako označenie horného toku rieky Nitrica (1252 r., *iuxta Minorem Nytriam*, 1271 r., *fluvius Nytriche* Šmilauer 1932: Nr. 339). Historická koexistencia týchto názvov, vzťahujúcich sa osobitne na hornú a dolnú časť jedného významnejšieho onymického objektu, spôsobila, že v komunikácii obyvateľov regiónu horného Ponitria naďalej dominuje neúradný názov Belanka oproti štandardizovanému názvu Nitrica, ktorý sa z diachrónneho hľadiska vzťahuje skôr na jeho strednú a dolnú časť toku rieky. Spoločenský dosah či spoločenský význam toponyma (hydronyma) totiž závisí od jeho akčného rádia, od okruhu pôsobnosti, požívania názvu (Majtán 1996: 12). Akási spoločenská "neochota" nahrádzať pôvodné názvy za nové, resp. za názvy, ktoré sa v komunikácii nepoužívali, je odrazom kontinuálneho používania, tradície staršieho názvu a jeho spoločenskej hodnoty. Jeho používanie v komunikácii podporuje aj orientačná, identifikačná, hospodárska dôležitosť takéhoto objektu, a tým aj pomerne vysoká frekvencia vlastného mena vodného objektu v komunikačných aktoch.

Podrobný výskum súčasnej aj zaniknutej, štandardizovanej i neštandardizovanej hydronymie z územia Slovenska ukazuje, že v prípade významných tokov sa s viacnázvovosťou stretávame len zriedkavo, ba vzácna je i v prípade nevýznamných tokov, ktorých názvy máme doložený už v stredoveku a dnes ich pokladáme za odsémantizované. Súvisí to s už spomínanou dôležitosťou významných riek (príp. iných vodných objektov) ako rozhraničujúcich a stabilných objektov vo fyzickogeografickom priestore a na druhej strane s nedôležitosťou krátkych tokov, potokov a riečok, ktorých názov používalo či používalo iba obmedzené množstvo komunikantov na malom geografickom území. Podobnú situáciu by sme istotne v

základných kontúrach identifikovali aj v hydronymii iných slovanských krajín. To isté platí aj príčinách polyonymie ako javu, ktorý patrí do oblasti mimojazykovej stránky vlastných mien.

V nasledujúcej časti sa pokúsime vyabstrahovať niektoré typy polyonymie hydroným. Uvádzané doklady o historickej a súčasnej poylonymii jedného objektu sme získavali excerpciou môžeme získať z katastrálnych máp, z urbariálií, listín, z kartografických podkladov rôzneho druhu a mierky, z hydrologických zoznamov, z turistických máp a pod.

1. V súbore vlastných mien menej významných tokov sa stretávame s diachronickou viacnázvovosťou omnoho častejšie. Súvisí to vari s tým, že takéto toky nie sú svojím charakterom závažné pre orientáciu, vyčleňovanie väčších alebo menších území či pre hospodárske využitie. O týchto väčšinou niekoľkokilometrových tokoch zvyčajne ani nemáme naporúdzi historické doklady staršie ako sto-dvesto rokov. Neraz sa môžeme stretnúť s prípadom, že potok pretekajúci piatimi katastrálnymi územiami mal v minulosti v každom z nich iný názov. Schematicky to vyjadrujeme distribúciou jednotlivých názvov od prameňa po ústie rieky (kartografické pramene sú presne pomenované v publikáciách Hydronymia povodia Nitry a Hydronymia Žitného ostrova):

Bocegaj (11,5 km): 1979 r., *Šalga* → *Bocegaj* → *Kolíňanský potok* → *Góca*.

Tu šlo pôvodne o synchrónne používanie viacerých názvov, ktoré označovali jeden objekt, a to vo viacerých lokalitách. Používanie týchto názvov bolo územne obmedzené, čo dosvedčuje existencia súvisiacich terénnych názvov v katastrálnych územiach jednotlivých obcí ako motivantov týchto hydroným v jednotlivých katastroch obcí (pole Bocegaj, zaniknutý názov poľa Šalga, pole Góca), ale i smer pomenúvania (Bocegaj v obci Neverice: Kolíňanský potok –‘potok tečúci z Kolíňan’). V ďalšom období, čo dosvedčujú kartografické pramene, koexistovali tieto názvy popri sebe, prípadne sa v kartografických dielach obmieňali, a to až do štandardizácie, ktorá za jediný úradný názov určila názov Bocegaj. Dnes sa rieka nazýva Bocegaj vo všetkých spomínaných katastrálnych územiach. Podobných príkladov možno nájsť v prirodzených regiónoch viacero, napr.:

Stoličný potok (10,5 km): 1894 r., *Bočina* → *Slatina* → *Surdok patak*.

Názov Stoličný potok sa prvý raz vyskytuje na Mape vzdialeností Uhorska (1898) ako jediný názov tohto toku, ktorý bol napokon aj štandardizovaný. V dnešných kartografických dielach sa týmto názvom pomenúva horný tok rieky, dolný tok sa označuje ako Merašický potok, ba niekedy sa týmto menom označuje celé povodie Stoličného potoka.

Každý z týchto názvov vznikal v istej onymickej situácii a v istom čase. Spoločenstvo, ktoré tok pomenúvalo v istej lokalite, teda tam, kde žilo a kde mal tok dajaký konkrétny miestny význam, zvyčajne vyberalo najšpecifickejší príznak, vlastnosť alebo okolnosť, ktoré motivovali jeho názov. Keďže väčšinou šlo o nevýznamný tok a jeho názov nebol pre identifikáciu vždy nevyhnutný, v komunikácii ho neraz nahrádzalo apelatívum (potok, jarok a pod.). Vlastné meno toku preto často ani nevstupovalo do širšieho komunikačného priestoru. Jednotlivé pomenúvacie spoločenstvá (obyvatelia obcí) podľa špecifických miestnych pomerov mohli vnímať iný príznak pomenúvaného objektu, ktorý mohol v inej obci motivovať vznik ďalšieho (teda iného) názvu viazaného na istú lokalitu a istý okruh potenciálnych používateľov, zvyčajne obyvateľov obce.

Komunikačná spätosť vlastného mena s konkrétnym priestorom je zrejmá najmä v tých prípadoch, keď bol názov toku v konkrétnej lokalite motivovaný existujúcim terénnym názvom alebo antroponymom (na základe vlastníctva lokality, ktorou potok tiekol). Tieto názvy sa uplatňovali najčastejšie pri krátkych, slabých alebo nevýznamných tokoch.

2. Iný prípad diachronickej polyonymie môžeme identifikovať v prípade kratších tokov, ktoré väčšinou pretekajú len jedným, prípadne dvoma katastrálnymi územiami. Z dokladov, ktoré máme k dispozícii, môžeme vyabstrahovať prípady, keď dochádzalo k nahrádzaniu starších hydroným, vzniknuvších proprializáciou apelatíva (napr. *potok* › *Potok*) najčastejšie za dvojčlenný názov. Z dokladov vyplýva, že sa ním najčastejšie stával názov odvodený z osadného názvu, napr.:

Morovniansky potok (5 km): 1910 r., *Patak*, 1965 r., *Morovniansky potok*.

Podhradský potok (6,2 km): 1938 r., *Bystrina*, 1939 r., *Bystrina*, 1965 r., *Podhradský potok* atď.

Omastiná (6,8 km): 1. 1938 r., *Bystrina* → *Omastiná*.

Zmena názvu nastala z pragmatických dôvodov, pretože používanie apelatív *potok*, *bystrina* vo funkcii vlastného mena vzťahujúceho sa na jediný konkrétny vodný objekt by spôsobovalo entropiu (osobitne tam, kde je viacero vodných objektov, ktoré sú označované všeobecnými menami *potok*, *bystrina* a pod.). Nezriedka by tak dochádzalo i k zamieňaniu denotátov.

3. Ďalšou príčinou na osi starší názov – novší názov môže byť uprednostnenie daktorého motívu, ktorý je podnetom pre vznik vlastného mena (porov. Blanár 27). Uprednostňovali sa názvy s lokalizačným príznakom pred typickými a frekventovanými názvami, napr.:

Malinovský potok (3,7 km): 1912 r., *Bisztra potok*, 1935 r., *Bystrý*, 1991 r., *Malinovský potok*:

1. Bisztra potok – pôvodne Bystrá [voda]: ‹ adj. *bystrý* ‘rýchly, prudký’, apel. *potok*: ‘rýchlo tečúci potok’; › terénne názvy *Bystrá dolina* (dolina), *Bystré* (les, pole).

2. Malinovský potok ‹ osadný názov *Malinová*, apel. *potok*: ‘potok tečúci cez obec Malinová’.

Lukavec (3,2 km): 1935 r. *Hraničný potok*, *Grenzwasser*, *Grene Vaner potok*, 1982 r., *Lukavec*.

1. Hraničný potok (nem. Grenzwasser) ‹ adj. *hraničný* ‹ *hranica* (nem. *grenze*), apel. *potok* (nem. *wasser*): ‘potok tečúci hranicou dvoch území’.

2. Lukavec ‹ psl. adj. **lǫkavъ(jь)* – nebezpečný, zákerný, prefíkaný (porov. Kott 1, 952; ESSJa 16, 143; ‹ / › terénny názov *Lukavec* ‘potok tečúci cez lokalitu Lukavec’ (nemožno vylúčiť súvislosť s apel. *lúka* › *lukavý* – ‘lúčny’; ‘potok pretekajúci cez lúku’).

4. Pomerne častou príčinou polyonymie z hľadiska diachrónie bývala zmena povahy objektu. Z teórie vlastného mena vyplýva, že vlastné meno postupne stráca relevantnosť motivujúceho lexikálneho významu apelatíva a rozhodujúcim sa stáva onymický príznak vlastného mena (porov. napr. Majtán 1996: 29). Závažná zmena povahy objektu (napr. úprava pôvodného toku na odvodňovací kanál s upraveným vodným režimom) však môže vyvolať potrebu názov zmeniť. Táto zmena sa zvyčajne prejavuje aj v apelatívnej časti dvojčlenných názvov, ktorá vyjadruje druhové zaradenie vodného objektu medzi súradnými názvami (potok, rieka, kanál a i.), napr.:

Hrnčiarovský kanál (2,6 km): 1892 r., *Öreg patak*, 1935 r., *Starý potok*, 1979 r., *Hrnčiarovský kanál*, *Hrnčiarovská zvodnica*, 1988 r., *Hrnčiarovský kanál*.

1. Starý **potok** ‹ adj. *starý* (maď. *öreg*), apel. *potok* (maď. *patak*): ‘neupravovaný, pôvodný potok’.

2. Hrnčiarovský **kanál** ‹ osadný názov *Hrnčiarovce* (‹ Nitrianske Hrnčiarovce), apel. *kanál*: ‘kanál nachádzajúci sa v katastri Hrnčiaroviec’.

Rybiansky kanál (5,5 km): 1905 r., *Hygyina patak*, 1987 r., *Rybiansky potok*, 1994 r., *Rybiansky kanál*.

1. Hydina ‹ *hyd-* ‘príživnícky hmyz; nečistota’ + suf. *-ina*.

2. Rybiansky potok › Rybiansky kanál: osadný názov *Rybany*, apel. *potok*, apel. *kanál*.

5. S osobitným typom polyonymie, ktorý možno vyznačiť protikladom starší cudzí názov – novší domáci názov, sa stretávame najčastejšie v bi-

lingválnom (v našom prípade slovensko-maďarskom) prostredí. Štandardizovaný názov je taký, ktorý vyhovuje pravidlám spisovného slovenského jazyka. V súvislosti so spracúvanou hydronymiou možno najmä na etnicky zmiešaných a bilingválnych oblastiach identifikovať bohatý register dokladov na tento typ polyonymie. Ten, pochopiteľne, odráža jazykové vzťahy v konkrétnom regióne (či mikroregióne). Zdá sa však, že príčin na vznik nového (štandardizovaného) názvu je tu viacero (porov. predchádzajúci text), resp. sa neraz kombinujú:

Komočský kanál (18 km): 1930 r., *Uj teltés* (ŠMp. 75), 1975 r., *Čotorna*, 1979 r., *Komočský kanál* (iné, neúradné názvy: *Dolné rameno*, *Géci*, *vnútorný obvod č. 2*, *spojovací odpad Komoča*).

1. maď. Új töltés, slov. *Nová hrádza ‹ maď. *új* ‘nový’, *töltés* ‘hrádza’.

2. maď. Csatorna, slov. *Kanál ‹ maď. *csatorna* ‘kanál’ atď.

Komárňanský kanál (29,5 km): 1869 r., *Vármegye Csatornája*, *Csatorna*; 1979 r., *Komárňanský kanál*.

1. maď. názov Vármegye Csatornája, slov. *Župný kanál ‹ maď. *vármegye* ‘župa’, *csatorna* ‘kanál’.

2. Komárňanský kanál ‹ osadný názov *Komárno*, apel. *kanál*.

6. Niektoré činitele vyvolávajúce vo vývinovom pohľade viacnázvovosť jednotlivých vodných objektov sa môžu niekedy prekrývať, napr.:

Lefantovský potok (6 km): 1971 r., *Rybničky*, 1987 r., *Lefantovský potok*, *Rybničky*, 1988 r., *Lefantovský potok* atď:

1. Rybníčky ‹ apel. *rybníček* ‹ *rybník*: ‘potok, na ktorom sa nachádzajú rybníky’.

2. Lefantovský potok ‹ osadný názov *Lefantovce*, apel. *potok*: ‘potok tečúci cez Lefantovce’, porov. predchádzajúci text: body č. 2, 4, čiastočne aj bod č. 3.

Martovce-Lándor (2,6 km): 1889 r., *Kis Nyitra*, 1893 r., *Maros ér*, 1979 r., *Martovce-Lándor*:

1. maď. Kis Nyitra, slov. *Malá Nitra ‹ maď. *kis* ‘malý’, vodný názov *Nitra*.

2. maď. *Martos ér, slov. *Martovský potôčik ‹ historický názov obce *Martovce* (Martos), maď. *ér* ‘potôčik’: ‘potôčik tečúci cez Martovce’.

3. Martovce-Lándor ‹ osadné názvy *Martovce*, *Lándor*: ‘kanál začínajúci sa pri obci a končiaci sa pri obci Lándor’; porov. body č. 1, 4, 5.

7. O polyonymii hydroným z hľadiska súčasného stavu, teda v synchrónnom pohľade, môžeme hovoriť napríklad v súvislosti s protikladmi štandardizovaný názov – neštandardizovaný názov, spisovný názov –

nárečový názov a pod. Neraz sa stretávame aj s príkladmi, ktoré súvisia s diachronickým chápaním polyonymie – v komunikácii sa bežne používa oproti štandardizovanému názvu názov zastaraný, resp. pôvodný, zároveň však z dnešného pohľadu neúradný, neštandardizovaný. Osobitne je tento jav častý vtedy, keď hydronymum má oporu vo vlastnom mene inej onymickej triedy, napr.:

Vyšehradný potok (6,2 km): 1913 r., *Majzel patak*, 1965 r., *Vyšehradný potok*, 1985 r., *Majzlanka*, 1994 r., *Vyšehradný potok* atď.

1. *Majzel* je starší názov pôvodnej obce Vyšehradné, dnes miestnej časti obce Nitrianske Pravno, + suf. *-anka*;

2. Vyšehradný potok: ‹ osadný názov *Vyšehrad*, apel. *potok*.

8. Viaceré z neštandardizovaných živých názvov vodných tokov mohli vzniknúť prostým uprednostnením daktorého špecifika konkrétneho vodného objektu, ktorý motivoval vznik názvu, pričom pri štandardizácii sa bralo do úvahy to, ktorý názov môže vodný objekt jednoznačnejšie identifikovať, napr.:

Kršteniansky potok (6,5 km):

1965 r., *Kršteniansky potok*, neštandardizovaný názov *Čierny potok*.

9. Keď je to nevyhnutné, v komunikácii obyvateľov mikroregiónu sa uplatňujú názvy jednotlivých úsekov jedného toku. Najčastejšie sa to stáva v prípade potreby identifikovať jedinečnú časť toku. Tieto názvy boli v štandardizácii odstránené, a to i v prípade viacerých pramenných tokov jedného toku (porov. Macko 54–55):

Moštenica (5 km): v miestnom úze sa používajú názvy, ktoré označujú daktoré časti toku (postupujeme od prameňa po ústie):

1. *Zadná Moštenica*: Moštenica v pramennej oblasti (úsek nachádzajúci sa ‘vzadu’ v smere od ústia).

2. *Šedivá Moštenica*: stredná časť toku › adj. *šedivý* ‘sivý’ (podľa vysychajúceho porastu na brehu).

3. *Predná Moštenica*: Moštenica pri ústí ‹ adj. *predný* ‘nachádzajúci sa vpredu’ v smere od ústia toku).

Ako sme ukázali, prirodzené podmienky na vznik viacnázvovosti vodných tokov, polyonymie, spočívajú predovšetkým v tom, že denotát, pomenúvaný tok, v minulosti zasahoval a podnes zasahuje do viacerých sociálnych a komunikačných prostredí, katastrálnych území či mikroregiónov s vlastnou toponymiou (porov. Majtán 1982: 280). Vlastné mená vodných objektov nevstupujú do komunikácie len vo svojej úradnej, štandardizovanej podobe, ale v istom komunikačnom prostredí, ktoré zvyčajne

tvorí pomerne úzky okruh komunikantov (obyvateľov obce či regiónu), sa používajú v ústnej komunikácii aj neúradné názvy týchto objektov (alebo ich častí). Ide tak prevažne o názvy s nízkym komunikačným potenciálom. Keď postupne vznikla spoločenská potreba tieto názvy štandardizovať, v tomto procese sa najväčšmi prihliadalo na ten názov, ktorý mal polyonymický vodný objekt (najčastejšie vodný tok) pri svojom ústí, pretože mal najväčší komunikačný potenciál. Tento predpoklad vychádza z toho, že bolo prirodzene potrebné v komunikácii odlíšiť názov recipienta a jeho prítoku. Ostatné názvy toho istého objektu však naďalej mohli zostať plniť svoje funkcie vlastného mena v komunikácii obyvateľov mikroregiónu a viac či menej 'konkurenčne' sa realizovať v komunikácii. Neúradné (neštandardizované, 'živé') hydronymá tak predstavujú významnú a početnú vrstvu hydroným, ktoré vstupujú do vzťahu polyonymie a plnili alebo plnia rovnaké komunikačné potreby ako štandardizované názvy a nezastupiteľným spôsobom dokresľujú pohľad na vývin hydronymie a lexiky uplatňujúcej sa v hydronymii každého národa.

Pramene a literatúra

Blanár – *Blanár V.* Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii. Bratislava, 1996.

ESSJa – Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov / Red. O.N. Trubačov. Moskva, 1990. Zv. 16.

Hladký – *Hladký J.* Hydronymia povodia Nitry. Trnava, 2004.

Hladký – Závodný – *Hladký J.*, *Závodný A.* Hydronymia Žitného ostrova. Trnava, 2015.

Kott – *Kott F.Š.* Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Praha, 1878. I. (A–M).

Macko – *Macko O.* Zásady štandardizovania slovenskej hydronymie // Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry / Zost. M. Majtán. Bratislava, 1989. S. 52–61.

Majtán 1982 – *Majtán M.* Súčasná slovenská hydronymia // Studia Academica Slovaca / Red. J. Mistrík. Bratislava, 1982. 11. S. 277–289.

Majtán 1996 – *Majtán M.* Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava, 1996.

Mapa – Mapa vzdialeností Slovenska. 1898. 1 : 50 000. (Archív Slovenského úradu geodézie a kartografie Bratislava)

Šmilauer – *Šmilauer V.* Vodopis starého Slovenska. Praha; Bratislava, 1932.

Štúdia vznikla v rámci plnenia grantovej úlohy grantovej agentúry VEGA č. 1/0289/16 Hydronymia Malého Dunaja.

Ю.В. Грицевич
(Луцьк)

ДІАЛЕКТНА СПЕЦИФІКА ОНІМНОГО ПРОСТОРУ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ

Дослідження ономастичної парадигми лише в контексті словотвору або поетики не дає повноти уявлення про функціонування власних назв у текстах фольклору. Закоріненість онімної системи в питоме діалектне оточення, безперечно, актуалізує докладне прочитання фольклорних текстів із погляду вияву в них говіркових ознак на різних мовних рівнях. Територіальна специфіка мови народнопоетичної творчості, на переконання А.П. Євгеньєвої, виявляється «в деталях, що дають більше свободи для внесення місцевого колориту, конкретного живого побуту, а разом з тим ширше, глибше захоплюють лексику тієї чи іншої говірки. Жива деталь, конкретна риса, ‹...› особливість предмета міняються залежно від часу, обставин, середовища, тому в змалюванні їх ширше використовується своя, місцева, діалектна лексика» (Евгеньева 12). Невід'ємною частиною лексичного рівня говірок став онімний пласт найменувань, які «для повноцінного мовного спілкування в даній місцевості є такими ж необхідними, як і апелятивна лексика цього говору» (Чучка 51). «Ономастикон певного фольклорного твору – це майже щоразу новий, співзвучний часові та діалектному середовищу набір імен», – констатує Н.О. Колесник (Колесник 9).

Спробуємо виокремити й систематизувати в зафіксованих у фольклорних текстах онімах діалектні риси на рівні фонетики, словотвору та словозміни. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких конкретних завдань: а) опрацювати західнополіські фольклорні тексти з метою виявлення діалектних особливостей онімного простору; б) систематизувати засвідчені одиниці народнопоетичної

©Ю.В. Грицевич, 2017–2018

системи найменувань; в) для встановлення ступеня зв'язку народнопоетичного та говіркового мовлення зіставити онімний репертуар фольклорних текстів з апелятивними відповідниками [паралелі взято переважно з текстографічних збірників Г.Л. Аркушина "Голоси з Підляшшя" (Аркушин 2007), "Голоси з Волинського Полісся" (Аркушин 2010), "Голоси з Берестейщини" (Аркушин 2012)]; г) об*грунтувати надійність і перспективність фольклору як бази для діалектологічних і ономастичних студій*.

Фонетичне оформлення народнорозмовних варіантів власних назв, зафіксованих у західнополіському фольклорі, демонструє низку говіркових рис, які властиві мовленню поліщуків. Варіативність в онімах рефлексів давнього **о* в новозакритих складах продиктована найхарактернішою ознакою північноукраїнського наріччя, де реалізація континуантів аналізованого етимологічного голосного послідовно залежить від наголошуваності: *Прокуп* (Аркушин 2015: 72), *Прокоп* (Ігнатюк 1982а: 60), *з Єкувка* (Аркушин 2015: 205), *Йакуў* (Аркушин 2003: 60), *Антуон* (ТПУ 268), *Antuon* (RZ 2003: 44), *Рыгуор* (ŚP 143), *z Pudlasza* (RZ 2003: 24), *в Луховуй загати* (Ігнатюк 1982а: 48), *в Януовци* (Ігнатюк 1982б: 16), *через Орхуовськоє* (Ігнатюк 1982б: 44), пор.: «*Ой вибудували дві церковки ясни – а в нашуй Януовци дві дівчини красни*» (Ігнатюк 1982б: 16), «*Antuon kozu wede – koza nuożkaty grebe*» (RZ 2003: 44), пор. відповідники-апелятиви: *покойни* (Аркушин 2010: 189), *к концу* (Аркушин 2007: 419), *вин* (Аркушин 2010: 303), *пист* (Аркушин 2010: 281), *периг* (Аркушин 2010: 223), *ку°нь* (Аркушин 2007: 191), *на сту°л* (Аркушин 2007: 257), *вувсом* (Аркушин 2010: 199), *муст* (Аркушин 2012: 191).

У кількох випадках відображено властиве волинськополіським говіркам «укання» – процес заступлення ненаголошеного [*о*] звуком [*у*]: *Буриса* (Аркушин 2003: 16), *Гуликс'ій* (Аркушин 2003: 14), *с Туп'іл'на* (Аркушин 2003: 35), *кіриз Смуляреще* (ПД 2, 79), *на Смулярах* (ПД 2, 82), пор.: «*Гуликс'ій – йачм'ін' с'ій*» (Аркушин 2003: 14), «*Вой як зійшло, зійшло тре зуронькі ясних, на наших Смулярах тре дивонькі красних*» (ПД 2, 82), пор. також апелятиви з текстографічних збірників Г.Л. Аркушина: *забуліла* (Аркушин 2010: 341), *пу дурози* (Аркушин 2010: 321), *пулутна* (Аркушин 2010: 351), *угонь* (Аркушин 2012: 273).

Гіперичний розвиток **о* → *і* або *и* маніфестовано в топонімі *в Пычяев* (СБФ 1978: 213), *с Пічяева* (СБФ 1978: 214), пор.: «*З града Збара-*

жа в Пычяев прышлы, *много народу хрыстіян нашлы*» (СБФ 1978: 213), пор. говіркове свідчення: *мніго* (Аркушин 2012: 107).

В ойконімі *з Королювки* (Ігнатюк 1982а: 26) засвідчено відмінну від літературної мови еволюцію наголошеного етимологічного **е*, зокрема його розвиток в [2 *у*], пор.: «*Я сваха з Королювки приїхала на спробувки*, *дивчіт пробувати*, *чи варт їм сира дати*» (Ігнатюк 1982а: 26), пор. форми, відзначені в підляських говірках: *моюй систри* (Аркушин 2007: 289), *в сюм* (Аркушин 2007: 211), *кліщелювци* (Аркушин 2007: 291).

Фонетичну гіперкорекцію вимови ненаголошеного [*а*] як [*о*] відзначено в зафіксованих у текстах із Берестейщини особових іменах: *Донылко* (Булгаковскій 99), *Ондрыеjа* (PBWH 15). Пор., наприклад: «*Уіхавъ Донылко въ тестевъ дворъ*» (Булгаковскій 99).

Велика кількість структур демонструє позиційні варіанти сучасних голосних, зокрема представлено заступлення ненаголошеного [*е*] внаслідок розширення і обниження артикуляції звуком [*а*]: *Саварине* (Аркушин 2003: 161), *Гарасиме* (Денисюк 215), *Harasyme* (RZ 1994: 16), *у Віфлаїмі* (Ігнатюк 1982а: 86), пор.: «*Oj*, *ny chody koło wody*, *pyszny Harasyme*. *Oj*, *ny luby bohatyji – nychaj ona zhine*» (RZ 1994: 16); підвищення артикуляції [*е*] до [*и*] в ненаголошеній позиції: *Оликс'ій* (Аркушин 2003: 14), *Катырына* (Клімчук 2003: 498), *уд Фидота* (Аркушин 2015: 205), *Пантылій* (Клімчук 2014: 166), *у Омыляна* (Клімчук 2003: 511), *Титяночка* (ПД 2, 37), *Миланка* (Аркушин 2015: 7); подібно в ойконімах із суфіксом *-ев-*: *коло Гошыва* (Клімчук 2003: 514), *з Грушива* (Аркушин 2015: 39), пор.: «*Як я була молодая*, *шэ й хорошая, доганялы мынэ хлопці коло Гошыва*» (Клімчук 2003: 514), в аналогійно зумовленій флексії орудного відмінка однини субстантивів І відміни твердої групи: *с Колічкыю*, *з Мыкытыю* (Клімчук ТВС), пор.: «*Мы бором котылыся*, *нашы сыры побылыся*, *йіхалы рокытыю*, *– ззілы сыр з Мыкытыю*» (Клімчук ТВС); підвищення та звуження мовцями будь-якого [*е*] до [*і*] після [*й*]: *Йівдоха-попирдоха* (Аркушин 2003: 138), *Йівдук'ійа*, *на Йівдоки* (Аркушин 2003: 14), *у Кыйіві* (СБФ 1978: 243), *у Віфлаїмі* (Ігнатюк 1982а: 86), пор.: «*Йівдук'ійа – бирис'а за к'ійа*» (Аркушин 2003: 14); заступлення ненаголошеного голосного [*е*] лабіалізованим [*о*]: *в Почайові* (Ковальчук 47), *до Кийова* (ППЗ 13), пор.: «*Язик і до Кийова заведе*» (ППЗ 13); обниження наголошеного [*и*] до [*е*]: *до Дметра* (Аркушин 2003: 24), *Соловено*, *Василено* (Гунчик 304), *Васелько* (ПД 2, 77), пор.: «*Те*, *Соловено*, *те*, *Василено*, *те*, *Петре-*

рідний брате, *поможи мині з* (*ім'я*) *переполохі зганяти*» (Гунчик 304); підвищення і звуження артикуляції наголошеного [*а*] після м'якого консонанта до [*е*]: *на Єкувка*, *з Єкувка* (Аркушин 2015: 205), *Л':е* (Аркушин 2003: 19), пор.: «*Гєкавко*, *гєкавко*, *пірийди на Єкувка*, *з Єкувка на воду*, *коб не було зроду*» (Аркушин 2015: 205). Чимало паралелей виявлено серед апелятивів: *шєцькі* (Аркушин 2010: 133), *дєкує*, *спєть* (Аркушин 2010: 257), *хлібену* (Аркушин 2010: 219), *не куплєю* (Аркушин 2010: 145), *бадиллєм* (Аркушин 2012: 211), *їйця*, *їйце* (Аркушин 2007: 221), *в пониділок* (Аркушин 2007: 257), *пшиницю* (Аркушин 2007: 269), *нидальоко* (Аркушин 2007: 187), *хварма* (Аркушин 2010: 137), *па́рши*, *кишанэ*, *тиба*, *овац* (Клімчук 1983: 123), *васною*, *валíкі* (Клімчук 1983: 127).

Фольклорні тексти засвідчують побутування закономірнішої з історичного погляду фонетичної структури ойконіма *Брест*: *Берестo* (Ігнатюк 1982б: 25), *до Берестя* (Денисюк 182), пор.: «*Славноє місто Берестo*, *ой рано*, *рано*, *Берестo*, *а найславнєйши Ломази*, *а наши Жуки сто рази*» (Ігнатюк 1982б: 25).

Периферійний статус губної фонеми [*ф*] зумовлений значним репертуаром субституцій, зокрема [*т*]: *Гольгота* (Ігнатюк 1982а: 86), *на Вартломія*, *Вартломій* (Ігнатюк 2005: 30); [*х*]: *над Віхліємом* (ЗП 86); [*хв*]: *Дорохвейку* (Булгаковскій 105), *Хведор* (Аркушин 2003: 25), *Хведо́ру* (Аркушин 2003: 31), *Chweder* (Kolberg 1964: 100), *для Хведирки* (Цехміструк 32), *Хведорця* (Цехміструк 292), пор.: «*Якъ зъ мэнэ да вѣнчикъ знялы*, *да женишку Дорохвейку на голову далы*» (Булгаковскій 105). Пор. ще фіксації Г.Л. Аркушина: *тухлі* (Аркушин 2012: 127), *торх* (Аркушин 2010: 107), *хварма* (Аркушин 2010: 137), *хвайно* (Аркушин 2012: 235).

На тлі словоформ зі стверділими приголосними перед **і* виявлено *М'ікола* (Аркушин 2003: 11), *Ним'ідору* (Аркушин 2003: 31), *Васіль* (Ковальчук 23), пор.: «*Там пан же Васіль коня сєдлає*, *ой сятий вечор*, *сяте Рожество*» (Ковальчук 23), пор. із говірок Західного Полісся: *рузбіта* (Аркушин 2007: 151), *вітягали* (Аркушин 2010: 35), *вмірає* (Аркушин 2007: 103). М'якість шиплячих у наголошених складах перед *а* – диференційна ознака говірок Дрогичинського та Кобринського районів Брестської області (Шевельов 702): *с Пічяева* (СБФ 1978: 214), пор.: «*С Пічяева втыкають*, *нывольнікув оставляють, Марійіна сыла всіх победіла*» (СБФ 1978: 214); пор. ще фіксації з берестейської говірки с. Симоновичі: *чясьць*, *чясом* (Клімчук 1983: 117).

Ствердіння [*ц′*] вплинуло на оформлення різних відмінкових структур антропонімів та географічних номенів із основою на свистячий: *до Тростянца* (Аркушин 2003: 69), *до Корца* (ПСП 39), *Грыца* (Булгаковскій 83), пор.: «*Да наварим варенічков повкорца*, *да повезем продавати до Корца*» (ПСП 39), а також словоформи із зв'язних текстів: *хлопци* (Аркушин 2010: 305), *танци* (Аркушин 2012: 19), *удовица* (Аркушин 2012: 233). В окремих випадках зауважено наслідки депалаталізації консонантів перед наголошеними рефлексами **ě*: *Гандрий* (Аркушин 2003: 25), *Матвийку* (Аркушин 2003: 139), *Ориешкуовське* (ТПУ 152), пор.: «*Заплач*, *Матвийку*, – *дам копийку*» (Аркушин 2003: 139), а також народнорозмовні вияви: *суситка* (Аркушин 2007: 215), *в недилю* (Аркушин 2010: 359).

Інформаційний потенціал залученої для дослідження фольклорної текстографії дає змогу виділити чимало випадків комбінаторних звукових змін. Трансформації внаслідок регресивної дистантної дисиміляції за способом творення [*д...т*] › [*г...т*] зазнала структура офіційного антропоніма *Дмитро*: *ду Гмитра*, *посля Гмитра* (Аркушин 2003: 24), пор.: «*Ду Гмитра д'івка йак тил'а*, *то луч пирискочу*, *а посл'а Гмитра – а-кац*!, *бо впаду*» (Аркушин 2003: 24). За даними Атласу української мови, така зміна в західнополіських говірках ситуативна: [*ґ*]*л′*а, [*ґ*]*мит*ˈ*ро*, [*ґ*]ˈ*митер* (АУМ 2, к. № 90). В антропонімах *Василейку* (Денисюк 220), *Марусейка* (Денисюк 44), *Настусийку* (Цехміструк 54) вбачаємо регресивну суміжну дисиміляцію за способом творення [*н′к*] › [*йк*]: пор.: «*Ой Василю*, *Василейку*, *милий мій Василю*! *Купи мені коралики на білую шию*» (Денисюк 220). В Атласі української мови відзначено активність на Поліссі формантів *-ейк-*, *-ойк-*: *ле*ˈ*ге*[*ї*]*к′иї*ˇ, ˈ*тоно*[*ї*]*киї*ˇ, ˈ*соне*[*ї*]*к′о* (АУМ 2, к. № 163).

Пропріальні іменники часто ускладнені поширеними в ареалі Західного Полісся протетичними приголосними: [*г*] (Берестейщина, Підляшшя, центральна і східна частини Волинської області): *Гантося*, *в Гантосі* (Українка 76), *Голічка* (Клімчук 2003: 506), *Гантона* (ПД 3: 241), *Гантка* (Ігнатюк 1982а: 50), *в Гамэрыцы*, *з Гамэрыкы* (Клімчук 2003: 510), *Гандрей* (Ковальчук 105), *Гандроси*, *Гандрея* (Аркушин 2003: 13), *Голекс'ій*, *Гуликс'ій* (Аркушин 2003: 14), *Гандр'ій* (Аркушин 2003: 25), *Гул'ано* (Аркушин 2003: 55), *з Горіхова* (Ігнатюк 1982а: 22), *з-за Гуманю* (Ігнатюк 1984: 25), навіть [*ґ*]: *Ґант'ін* (Аркушин 2003: 137); [*в*] (захід і північ Волинського Полісся): *Вольгочка* (Семенюк 128), *Вольга* (Ковальчук 25); [*й*] (спорадично в усіх части-

нах Західного Полісся): до *Юлянки*, *Юлянушка* (ПД 2: 173), *Йівана* (Денисюк 252), *Їванка* (ПД 2: 169), *Ядамко* (Ігнатюк 1982а: 40), *Їрод* (Ігнатюк 1982а: 92); [*н*] (виняткові фіксації в мовленні окремих діалектоносіїв): *Нандрію* (Ігнатюк 2005: 30), пор.: «*Трэба кынську сылу маты й по-собаччы спаты*, *тоды будыш в Гамэрыцы пару цэнтув маты*» (Клімчук 2003: 510), «*Сороки*, *ворони – то хочуть летіти*, *а Павлусьо та Гантося – то рідніі діти*» (Українка 76). Такі утворення відомі всім західнополіським говіркам: *гузлики* (Аркушин 2010: 393), *гім'є* (Аркушин 2010: 359), *гіншу* (Аркушин 2007: 27), *на гуліцу* (Аркушин 2007: 145), *гозиро* (Аркушин 2012: 191), *водежу* (Аркушин 2010: 103).

Зв'язок із територіальними апелятивними виявами з наслідками аферези демонструють структури: *Лексій* (ТПУ 79), *Мельку* (Українка 71), '*Суса Христа* (МДН 66), *з 'Сусом* (Цехміструк 315), *сьватая 'Лля* (Ковальчук 26), *Льля* (Клімчук 2014, 164), *послє Л':е, Л':а* (Аркушин 2003: 19), *Ляша* 'Ілля' (Клімчук 2003: 508), *Стахій* (Булгаковскій 167), пор.: «*Козачейку Мельку*, *коли любиш чорні гочі*, *– люби мене всейку*» (Українка 71), «*Сухій Стахій*, *да по хатэ скаче* (Вѣникъ)» (Булгаковскій 167), пор. також із живомовними свідченнями: *сторийа* (Аркушин 2010: 51), *селєдци* (Аркушин 2007: 61), *дна* (корова) (Аркушин 2007: 205). Проміжну стадію аферези [*о*] → [*ў*] → [*в*] зафіксовано в антропонімній формі: *на Ўликс'ійа* (Аркушин 2003: 14). Гіперичне усічення початкового етимологічного приголосного як наслідок відштовхування мовців від форм із протезою виявлено в словоформах *до Рыгора* (Клімчук 2003: 511), *на Рігора* (Мойсієнко 160), *Ригоре* (Аркушин 2015: 205), *Рыгуор* (ZP 143), *Ордані* (СБФ 1978: 214), *на Ордані* (ЕСП 77; Ковальчук 33). Зафіксовано також випадок утрати початкового складу: *з Русалыма* 'з Єрусалима' (СБФ 1978: 202), пор.: «*Йихала Хыма з Русалима старэю конякыю*, *слабэю тарахтякыю*» (СБФ 1978: 202). Наслідки синкопи – усічення одиничного звука або звукосполуки в середині слова – зауважено у власних назвах: *до Ковля* (Денисюк 172), *до Хома* 'до Холма' (Ігнатюк 1982б: 12), *через Орхуовськоє* (Ігнатюк 1982б: 44), *до Йурйа* (Аркушин 2003: 16), *два Ю́рйі*, *Хартын* (Клімчук 2014: 159), пор.: «*Два Юрйі*, *обадва ду́рні*: *одын – холодный*, *другый – голодный*» (Клімчук 2014: 159), зіставте з паралелями серед загальних назв: *моричь* (Аркушин 2010: 347), *з дерва* (Аркушин 2010: 341). У результаті апокопи постали оніми на зразок: *Пантылій* (Клімчук 2014: 166), *Гантося* (Українка 76), пор.: «*Сякый-такый Пантылій – такы будэ высылій*» (Клімчук 2014: 166).

Форми *на Всіянській гурі* (Сіон – священний пагорб у південно-західній частині Єрусалима) (Гунчик 296), *понад Сіянською горою* (Аркушин 2015: 209) ілюструють появу неетимологічного приголосного. Розвиток інтерконсонантного голосного простежено в онімах *до Димитра* (Аркушин 2003: 23), *Варавара*, *на Варавару* (Аркушин 2003: 11), *на Димійана* (Аркушин 2003: 24), пор.: «*Х'ітра Варавара н'іч ув'ірвала*, *а дн'а доточила*» (Аркушин 2003, 11). Такі структури в записах мовлення поліщуків зафіксовано в загальних назвах: *мотоцикел* (Аркушин 2010: 321), *спеціяльни* (Аркушин 2007: 215), *восок* (Аркушин 2007: 247).

Спорадично трапляються варіанти імен, запозичені з інших мов, зокрема польської: *Янульо*, пор. пол. *Jan*, *Касюня*, пор. пол. *Kasia*, *Kas'ka* (Ігнатюк 1982а: 106), з *Марисьою*, пор. *Marysia* (Ігнатюк 1982а: 109), *Ян*, пор. пол. *Jan* (ПД 2: 122), *Міхал*, пор. пол. *Michał* ~ «*Ой їхала*, *їхала*, *сподобала Міхала*» (Денисюк 224), російської: *Симйонуша*, пор. рос. *Семён* (Цехміструк 43).

Специфіка оформлення частини онімів пов'язана з особливостями словотвірної системи говірок. Апелятиви на позначення осіб обох статей за кровними та родинними зв'язками із суфіксом *-ухн-*, властиві, за спостереженнями дослідника іменного словотвору західнополіського діалекту Г.Л. Аркушина, любешівсько-ратнівським та любомльським, а також говіркам Дрогичинського та Іванівського районів Брестської області, стали моделлю для творення засвідчених у фольклорних текстах із Ровенщини та Підляшшя варіантів жіночих імен: *Зосюхна* (Ковальчук 24), *Галюхна* (Ковальчук 32), *Ганнухну* (Ковальчук 86), *Валюхна* (Ковальчук 100), *Hannuchna* (Kolberg 1968: 171), пор.: «*Пуйдеш коні займати*, *то й Ганнухну побачиш*. *А що будеш хваліти*, *а Ганнухну любити*» (Ковальчук 86). У діалектографічних описах західнополіського діалекту приклади апелятивів узято з фольклору: *матухно* (Ковальчук 19), *дохна* (МДН 65), *смэртухно* (Булгаковскій 118), *дѣдухно* (Булгаковскій 40), *батюхну* (Булгаковскій 38).

У говірковому мовленні побутує неофіційний чоловічий антропонім із твірною основою *Василь* зі зменшено-пестливими відтінком у значенні, для творення якого використано суфікси *-ин-а*, *-ин-к-а*: *Васылына* (СБФ 1978: 213), *Василинко* (ПЗВ 308), *Василину* (ПЗВ 227), *Василино* (Українка 125), пор.: «*Зачув тое Васылына*, *що й дівчына говорыла*» (СБФ 1978: 213).

Власні назви акумулюють основні тенденції, притаманні мовленню поліщуків на морфологічному рівні. Набуття відмінного від літера-

турної мови роду помічено в народних назвах свят, що можна інтерпретувати власне ритмічними міркуваннями: *Микола забила кола*, *Микола дн'е доточила*, *Сава приписала* (Аркушин 2003: 11), *прийшло Спаса* (Аркушин 2003: 20), *святуй Мыколы* (СБФ 1995: 377), *святэй Николэньки* (ПЗ 334), *сватая Илля* (ПЗ 348), *до сьватей Іллі*, *сьватая 'Лля* (Ковальчук 26), *до святой Іллі* (Ковальчук 27), *над Василєю* (Ковальчук 45), *сьвата Ілля* (Ковальчук 47), пор.: «*Варвара заварыла*, *а Мыкола загвоздыла*» (Клімчук 2014: 158), «*Всі святи сидять да й рахуюцца*, *рахувалися до святой Іллі*» (Ковальчук 27).

Закінчення місцевого відмінка ойконіма *у Ноблє* (МДН 16) позначене локальними особливостями рефлексації **ě*, пор.: «*Ой у Ноблє да на гулици*, *гой*, *ой у Ноблє да на гулици ішли радом коровайници*» (МДН 16). У засвідченій відмінковій позиції в іменниках мішаної груп спостережено етимологічно виправданий суфікс *-ев-* та закінчення *-и* як типовий для говірок Західного Полісся рефлекс ненаголошеного **ě*: *в Думашеви* (Аркушин 2003: 31), *в Любишеви* (ВВ 47), пор. із субстантивом м'якої групи: *в платтєви* (Аркушин 2010: 94). У процесі уніфікації за моделлю відповідних форм іменників із твердими приголосними основи постали структури кличного відмінка *Миколає* (Ковальчук 53), *Ілльо* (Ковальчук 18), пор.: «*Ходи*, *Ілльо*, *погуляєм*» (Ковальчук 53).

Суфікс *-ен'-*, приєднуючись до твірної основи субстантивованого давнього короткого прикметника *Ратне*, вплинув на родову диференціацію деривата із середнього роду на чоловічий, пор.: «*Ми в Ратень не ходили*, *ми труб не купили. Віте справили труби – ревіте на всі губи*» (Денисюк 138). Очевидно, похідні на зразок *Ратень*, *Любовинь* зазнали впливу дериваційної моделі на *-ин'*, пор. народнорозмовні: *Да́тинь* (пор. зміну акцентуаційного типу офіційного номена *Дати́нь*), *Ко́бринь*, пор. у ширшому контексті: «*Нема батюшки вдома*, *поїхав до Любовня*» (Денисюк 120).

Розгалужену систему флексійних формантів репрезентують говіркові вияви онімів жіночого роду. Релевантне для говірок описуваного ареалу вторинне пом'якшення у сполуках **кы*, **хы* репрезентоване власними назвами з основою на кінцевий задньоязиковий із флексією *-і* замість нормативної *-и*: *з Оликі* (ВОР 47), *до Хотемкі* (ПД 2, 78), *од Ганкі* (Ігнатюк 2005: 30), *до Наталкі* (ВОР 107), пор.: «*А той гребенець з Оликі*, *росчеше косоньку на вікі*» (ВОР 47), пор. живомовні свідчення: *до голєкі* (Аркушин 2010: 101), *кусок дорогі* (Аркушин 2012:

289). У зв'язку з типовим для фонетичної системи західнополіських говірок розвитком **ě* → [*и*] в ненаголошеній позиції діалектні форми онімів давального-місцевого відмінків однини позначені особливою продуктивністю флексії -*и*: *Наталочци* (ПД 3: 211), *у Варшави* (Денисюк 184), *у Рудци* (ПВП 176), *по Варшави* (Ігнатюк 1982а: 53), *в Гамэрыцы* (Клімчук 2003: 510), *у Янівци* (Ігнатюк 1982б: 16), *в Польщи* (Ігнатюк 1984: 27), *в Любельщизни* (Ігнатюк 1984: 6), *w Amerycy* (Kondarewicz 55), пор.: «*Куди їдеш*, *Семене, по дівки*, *не досягай нагайкою винки*, *не для тебе у Янівци дівки*» (Ігнатюк 1982б: 16), пор. апелятиви: *на подущци* (Аркушин 2007: 215), *в хати* (Аркушин 2012: 227), *жинци* (Аркушин 2010: 103), *на гуліци* (Аркушин 2012: 233), *в сажавци* (Аркушин 2010: 51). За схемою твердої групи оформлено в орудному відмінку жіночі антропоніми *Антосьою* (Ігнатюк 1982а: 107), *з Марисьою* (Ігнатюк 1982а: 109), пор.: «*А в другую недiелю зробив з Марисьою весілє*» (Ігнатюк 1982а: 109), пор. фіксації з текстографічних збірників Г.Л. Аркушина: *с кутьою* (Аркушин 2010: 285), *шуфльою* (Аркушин 2007: 417), *земльою* (Аркушин 2007: 305).

Відповідно до давнього закінчення *-*ьје* в називному-знахідному відмінках однини субстантивів середнього роду давніх *-*jŏ*-основ простежено історично закономірні форми *Межилистє* (Ігнатюк 1984: 8), *Підляссє* (Ігнатюк 1985: 38), пор.: «*Може*, *згадаєш наше Підляссє*, *село тихеньке під ліском*» (Ігнатюк 1985: 38), пор. із народнорозмовної традиції поліщуків: *на спомаганє* (Аркушин 2007: 253), *по зіллє* (Аркушин 2012: 63). Фольклорні свідчення вказують на збереження в ойконімних формах середнього роду родового відмінка одини *с Туп'іл'на* (Аркушин 2003: 35), *з Ратня* (Денисюк 147) історичних флексій -*а*, -*я* колишніх коротких прикметників, пор.: «*Ни бири ж'інки с Туп'іл'на*, *а кубили з Жалубува*» (Аркушин 2003: 35), «*Наша сваха з Ратня хорошая*, *вдатна*, *з хорошеньким сином*, *з білим сиром*» (Денисюк 147). Архаїчні флексії зберігають говіркові вияви ойконімів прикметникового типу місцевого відмінка однини: *в Ратні* (Денисюк 147), *в Ратни* (Денисюк 148), *у Колодяжни* (ПЗК 32), пор.: «*Ми в Ратни не бували*, *калачів не купляли*» (Денисюк 148). Закінчення місцевого відмінка -*у* в ойконімах *в Заболоттю* (Ігнатюк 1984: 19), *на Подляшшю* (Ігнатюк 1984: 7), *в Залєссю* (Ігнатюк 1982б: 18), *на Пудляшу* (Патеюк 45) могло постати за аналогією до форм давального відмінка однини цих субстантивів або внаслідок індукції відповідних форм колишніх *-*ŭ*-основ, пор.: «*В Заболоттю у садочку колихала дівчи-*

нонька сина й дочку» (Ігнатюк 1984: 19) і народнорозмовне: *у полю* (Аркушин 2007: 442).

Місцевий відмінок ойконіма *Славатичі* в результаті аналогійного вирівнювання за зразком давніх *-*й*-основ оформлений за допомогою закінчення *-ох*: *в Славатичох* (Ігнатюк 1982а: 19), пор.: «*Ой не ржіте*, *сивиї кони*, *не ржіте, бо ми вас напасем в Славатичох на жити*» (Ігнатюк 1982а: 19), а також живомовні субстантивні вияви: *на вичорницьох* (Аркушин 2010: 255), *в дверух* (Аркушин 2007: 401).

У досліджуваних текстах відбито функціонування повних стягнених форм ад'єктонімів називного-знахідного відмінків множини з флексією *-и*: *Нінини лєкє* (Гунчик 312), *люхотски*, *глушицки девчата* (Ковальчук 75), *зарічнянськи вулички* (Ковальчук 95), пор.: «*Ой лєтіли гуси чорниє да чубатиє. Глушицки девчата – нехороши, череватиє*» (Ковальчук 75). Такі ж структури спостережено в записах зв'язного мовлення поліщуків: *сорочьки довги* (Аркушин 2010: 23), *найліпши дівчата*, *хлопци найздоровіши* (Аркушин 2012: 235).

Отже, варіативність пропріальних назв на діалектному рівні тісно пов'язана з низкою системних рис західнополіських говірок, підтверджених сучасними діалектографічними працями: специфікою рефлексації давніх голосних, появою протетичних та епентетичних звуків, дисимілятивними процесами, особливостями формотворення іменників, дериваційним потенціалом західнополіського говору тощо. Зіставлення репертуару власних назв із релевантними рисами місцевих говірок підтвердило гіпотезу про цінність і надійність фольклорних текстів як діалектографічних джерел. Подальше дослідження фольклорних текстів глибше розкриє характер співвідношення мови фольклору і діалектної мови на матеріалі західнополіського діалекту української мови.

Скорочення

Аркушин 2003 – *Аркушин Г.* Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін; Луцьк, 2003.

Аркушин 2007 – *Аркушин Г.* Голоси з Підляшшя: тексти. Луцьк, 2007.

Аркушин 2010 – *Аркушин Г.* Голоси з Волинського Полісся (Тексти). Луцьк, 2010.

Аркушин 2012 – *Аркушин Г.Л.* Голоси з Берестейщини (Тексти). Луцьк, 2012.

Аркушин 2015 – *Аркушин Г.Л.* «Всьогó на свíти хватáє...» (фольклор, звичаї та обряди Західного Полісся у діалектологічних записах). Луцьк, 2015.

АУМ – Атлас української мови: у 3 т. К., 1988. Т. 2

Булгаковскій – *Булгаковскій Д.Г.* Пинчуки. Этнографическій сборникъ. Пѣсни, загадки, пословицы, обряды, примѣты, предразсудки, повѣрья, суевѣрья и местный словарь. СПб., 1890. Т. XIII. Вып. 3.

ВВ – Ворокомлівське весілля у запису Лукаша Назарчука. Луцьк, 2006.

ВОР – Весільні обряди Рівненщини. Фольклорно-етнографічні записи XIX – поч. XX ст. Рівне, 2004.

Гунчик – *Гунчик І.* Із оказіонально-обрядового фольклору Західного Полісся. Лікувально-профілактична сфера // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. Львів, 2003. Вип. 31. С. 292–312.

Денисюк – *Денисюк І.О.* Пісні з-над берегів Турського озера. Луцьк, 2004.

ЕСП – Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. Рівне, 2003. Вип. III.

Евгеньева – *Евгеньева А.П.* Очерки по языку русской устной поэзии в записях XVII–XX вв. М.; Л., 1963.

ЗП – Західне Полісся: історія та культура. М-ли краєзнавчих конференцій, присвяч. 35-річчю Сарненського історико-етнографічного музею та 100-річчю від дня народження письменника Б. Шведа. Рівне, 2009. Вип. III.

Ігнатюк 1982а – *Ігнатюк І.* Обрадовиї письні з Подляшшя. Весільниї письні. Люблін, 1982.

Ігнатюк 1982б – *Ігнатюк І.* Подляськії веснянкі. Люблін, 1982.

Ігнатюк 1984 – *Ігнатюк І.* Народниї письні з Подляшшя. Балади й гісторичниї письні. Лаймен, 1984.

Ігнатюк 1985 – *Ігнатюк І.* Народниї письні з Подляшшя. Любовниї письні. Лаймен, 1985.

Ігнатюк 2005 – *Ігнатюк І.* Фольклорні записи з Підляшшя. Люблін, 2005.

Клімчук 1983 – *Клімчук Ф.Д.* Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс. Мінск, 1983.

Клімчук 2003 – *Клімчук Ф.* «А в нашого свата... (прыпывкы з вёскі Сіманавічы Брэсцкай вобласці)» // Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Я. Закревської. Львів, 2003. С. 494–516.

Клімчук 2014 – *Клімчук Ф.* Прыказкі і прымаўкі з вескі Сіманавічы Драгічынскага раёна // Беларуская дыялекталогія. Матэрыялы і даследаванні. Мінск, 2014. Вып. 3. С. 157–168.

Клімчук ТВС – *Клімчук Ф.* Традыцыйнае вяселле вёскі Сіманавічы. Електронний ресурс: http://zagorodde.na.by/folk.html

Ковальчук – *Ковальчук В.П.* Народна музика Рівненського Полісся: Обрядові пісні. Рівне, 2009.

Колесник – *Колесник Н.С.* Особові імена в українських народних обрядових піснях: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Тернопіль, 1998.

МДН – Мелодії древнього Нобеля / Записи, транскрипція і впорядкування Р.В. Цапун. Рівне, 2003.

Мойсієнко – *Мойсієнко В.* Поліські замовляння // Древляни: Зб. статей і м-лів з історії та культури Поліського краю. Львів, 1996. Вип. 1. С. 121–165.

Патеюк – *Патеюк М.* Пісні // Над Бугом і Нарвою: український часопис Підляшшя. 1996. № 4–5 (26–27). С. 45.

ПВП – Пісні Волині й Полісся / Упоряд. О.І. Коменда. Луцьк, 2015.

ПД 2 – Поліська дома. Рівне, 2003. Вип. 2: Весна / Зібрав, упорядкував та прокоментував В. Давидюк.

ПД 3 – Поліська дома. Луцьк, 2008. Вип. 3: Літо / Зібрав, упорядкував та прокоментував Віктор Давидюк.

ПЗ – Полесские заговоры (в записях 1970–1990 гг.) / Сост., подг. текстов и коммент. Т.А. Агапкиной, Е.Е. Левкиевской, А.Л. Топоркова. М., 2003.

ПЗВ – Пісні з Волині / Упоряд. О.Ф. Ошуркевич. К., 1970.

ПЗК – Пісні з Колодяжна. Фольклорний збірник / Записи, упоряд. і прим. О. Ошуркевича. Луцьк, 1998.

ППЗ – *Ігнатюк І.* Прислов'я, приказкі і загадкі. Люблін, б. р.

ПСП – Пісні села Погоріловка / Записи, транскрипція і впорядкування Т.В. Гнатюк. Рівне, 2003.

СБФ 1978 – Славянский и балканский фольклор: Генезис. Архаика. Традиции. М., 1978.

СБФ 1995 – Славянский и балканский фольклор: Этнолингвистическое изучение Полесья. М., 1995.

Семенюк – *Семенюк Л.* Народна обрядова творчість Шацького поозер'я. Луцьк, 2012.

ТПУ – Традиційні пісні українців Північного Підляшшя / Упорядкув., вступ. ст. і нотні транскрипції Л. Лукашенко. Львів, 2006.

Українка – *Українка Леся.* Зібрання творів у 12-ти т. К., 1977. Т. 9: Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Лесі Українки.

Цехміструк – *Цехміструк Ю.* Народні пісні Волині: Фонографічні записи 1936–1937 років / Заг. ред. Б. Луканюка. Львів; Рівне, 2006.

Чучка – *Чучка П.П.* Антропонімія Закарпаття: Вступ та імена. Ужгород, 1970.

Шевельов – *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови. Харків, 2002.

Kolberg 1964 – *Kolberg O.* Dzieła wszystkie. Kraków; [Warszawa], 1964. T. 36: Wołyń.

Kolberg 1968 – *Kolberg O.* Dzieła wszystkie. Kraków; [Warszawa], 1968. T. 52: Białoruś – Polesie.

Kondarewicz – *Kondarewicz J.* Pieśni Polesia: na Ziemi Lubuskiej w świetle zbiorów własnych. Lublin; Brześć, 2011.

PBWH – Чы я в лузі не каліна: pieśni białoruskiej wsi Husaki. 2013 + CD.

RZ 1994 – Repertuar zespołów folklorystycznych Białostocczyzny. Białystok, 1994. Zesz. 2.

RZ 2003 – Repertuar zespołów folklorystycznych Białostocczyzny. Białystok, 2003. Zesz. 4.

ŠP – Śpiewnik podlaski. I / Pod red. D. Fionika. Bielsk-Podlaski, 1998.

О.П. Карпенко
(Київ)

З ОЙКОНІМІЇ ЖИТОМИРЩИНИ: ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНІ ЕТЮДИ

Поселення на території Житомирської області відомі з літописного періоду. Існування долітописного ойконімікону за відсутності історичних документів залишається гіпотетичним. Літописних фіксацій nomina propria небагато. Найдавніші міста регіону деревлян – це *Вручии* (сучасний *Овруч*), *Іскоростень* (сучасний *Коростень*). Уже номенклатурний термін *місто* свідчив про значний розмір цих населених пунктів. До них за часом фіксацій наближуються мм. *Гольско* (городище біля сучасного с. *Гульськ*), *Ярополчь* (сучасне с. *Яроповичі*) та ін. Можливо, в цей період уже існувало м. *Малин*, хоча до літописів цей ойконім не потрапив, як не було задокументовано й решту невеликих об'єктів цього часу. Дещо пізніше джерельна база засвідчує м. *Житомир*. Щодо ойконімікону XIV–XV ст., то тут також відчутно бракує джерел. Тільки з кінця XV–XVI ст. можна говорити про регулярне відтворення ойконімів на сторінках актових документів, люстрацій, ділових документів, різних історичних хронік тощо.

Протягом тривалого розвитку онімна структура області не була замкненою. Їй властиві різноманітні динамічні процеси, які призвели до зміни географічної карти. Назви поселень зазнавали перейменувань із різних причин: зміна власника, руйнування поселень унаслідок нападів татар та їхнього поступового відновлення, спадково-правових чвар, релігійних суперечностей та міграційно-колонізаційних рухів (німців, поляків та ін. народів) різних часових періодів, революційних і військових потрясінь тощо. Необхідно також рахуватися із втратою цілої низки назв поселень унаслідок ліквідації

©О.П. Карпенко, 2017–2018

хуторів, укрупнення окремих поселень, а також переселення жителів із деяких районів області у зв'язку з аварією на ЧАЕС. Поміж них є значна частина давніх утворень, в основах яких закріпилися географічні терміни, історичні лексеми різних термінологічних систем, місцеві антропоніми у фонетико-діалектному оформленні.

Сьогоденні суспільні зміни також додають свою частку в загальну динаміку форм, змінюючи сучасний ойконімікон. З одного боку, тут спостерігається намагання зберегти первинні назви населених пунктів у загальному колі перейменувань, тобто повернутися до найдавніших форм, з іншого – простежується прагнення до новотворів, пов'язаних зі спробою уникнення немилозвучних назв, одіозних меморіальних утворень. У таких випадках помітне прагнення до нейтралізації негативного значення. Такі зміни також не завжди виправдані, оскільки вони призводять до виникнення повторюваних ойконімів (наприклад, поява кількох *Квітневих* в одному районі), що з часом обов'язково зумовить потребу їх диференціації або нових перейменувань. Назвотворення – складний процес, який вимагає дбайливого ставлення до історії свого краю, культури, до вивчення традицій щодо формування місцевої системи онімів.

Для нас важливим залишається осмислення онімного простору області, створеного переважно одним етносом від найдавніших часів до сьогодення, оскільки кожна назва (незалежно від часу її виникнення) – це сторінка в літописанні історії краю, розвитку його мови, завдяки особливостям якої формувався місцевий ойконімікон.

Артинськ – ойконім в Олевському р-ні. Первісне його найменування – *Людвипіль*. Під такою назвою ойконім засвідчений у XIX ст.: «въ м. *Людвиполѣ*», 1850 р. (Воен. ВГ 41). У 20-х рр. XX ст. населений пункт було перейменовано: 1923 р. – с. *Поташня* (Материалы 113), проте ще до 1939 р. первісна назва не зникає, ойконім офіційно відомий як *Поташня-Людвипіль* (АТУЖ 191). Згодом в адміністративних довідниках з'являється сучасна назва: 1946 р. – *Артинськ* (АТП 1947: 181).

Артинськ – відойконімна трансонімізована назва, утворена від с. *Артинськ*, також локалізованого в Олевському р-ні. У 1939 р. воно було зселене (АТУЖ 191), а його назву перенесено на с. *Поташня* (колишня *Поташня-Людвипіль* у цьому ж р-ні), яке розташовувалося неподалік. *Артинськ* – утворення із суф. *-ськ* від якогось топоніма *Артин*. За походженням це звичайний присвійний прикметник на

-*ин* від особового імені *Арта* – народна форма від імен *Арт*, *Артемій* тощо (Суперанская 60).

Первісна назва – композит із першим компонентом, мотивованим особовим ім'ям *Людвіг* або *Людвік*-, і другим -*поль* (-*піль*) 'поле'. Стосовно аналогів пор. *Ludwipol* – м-ко на Ровенщині (SG XV/2, 248), *Людвиполь* – ойконіми в колишніх Херсонській (варіант *Людвиковка*) та Подільській губ. (Vasmer RGN V, 295).

Перейменування *Поташня* – лексико-семантичне утворення від апелятива *пота́шня* 'поташний завод' (Грінченко 3, 376). Пор. ще блр. діал. *пата́шня* 'місце, підприємство в лісі, де випалювали деревинний попіл для вироблення поташу (вуглекислого калію)' (Яшкін 199). Такі назви поширені на території східних слов'ян, зокрема, в Україні – у Вінницькій, Житомирській та Київській (2) обл. (АТУ 1987: 428).

Баранівка – село в Малинському р-ні. Згадується в документах із 1595 р. (Кострица 5). Належить до надзвичайно стійких ойконімів. Відноситься до доволі пізнього словотвірного типу на -*ов*-(›*ів*)-*к*(*а*), пов'язаний із антропонімом *Баран*. Відомий як: маєток пана *Барана*, 1595 р. (Кострица 5), пор. ст.-укр. Chwilon *Baran* – смт Іванків Іванківськ. р-ну Київськ. обл., 1683 р. (АЮЗР VII/1, 511), *Баран* – прізвисько у с. Кочичине Ємільчинськ. р-ну Житомирськ. обл. (ОКІУМ). Відомо, що цей населений пункт змінював своїх власників, пор. «до маєтку ... дороти Єлець с. *Баранівка*», 1635 р. (СР 1569–1647: 462), «до маєтку Реміана Єльця с. *Баранівка*», 1646 р. (т. с. 480), проте це аж ніяк не позначилося на його назві, яка зберігається в первинному варіанті.

Барвінкове – село в Овруцькому р-ні. Відоме як: 1734 р. – *Kuryany* (ТПП 2014: 286), 1888 р. – *Курьяны* (Теодорович I, 395), 1902 р. – *Kuryany* (SG XV/2, 201). 1960 р. *Кур'яни* було перейменовано на с. *Журавлинка* (Рішення ЖОВК № 790), але вже з 1965 р. стало *Барвінкове* (Указ).

Первісна назва – мн. форма від особового імені **Кур'я́н*, рос. *Курья́н* – народна форма офіційних імен *Кирія́н*, *Кир'я́н* (Трійняк 174–175; Суперанская 157). Тоді ойконім слід розглядати в колі назв *Івани*, *Юшки*, *Юхни* тощо. В основі ойконіма могло зафіксуватися прізвисько *Кур'я́н* , пор. сучасне укр. прізвище *Кур'я́н* (Трійняк 175). Найімовірніше, це розмовна форма особового імені *Кур'я́н*. Разом із тим його можна пояснювати й по-іншому, зокрема, пов'язувати з укр. діал. *кур''я́н* = *кура́к* 'курячий гермафродит' (Лысенко 31), рос. діал. *курь-*

я́н ‘чоловік, який страждає на статеве безсилля’ (СРНГ 16, 152), блр. діал. *кур’я́н* ‘курка із прикметами півня’ (ТС 2, 254). У контексті споріднених назв слід згадати *Кур’яны́* – ойконім у Полоцькому р-ні Вітебської обл. (Рап. Віц. 217).

В основі ойконіма *Журавлинка* – прикметник *журавли́ний* ‹ *жураве́ль* (з вторинним суфіксом *-к-*). Він зазнав перейменування, можливо, у зв’язку з тим, що аналогічний ойконім здавна відомий у Радомишльському р-ні (див. АТУ 1978: 96), а з 1961 р. однойменне с. *Журавлинка* з’явилося ще й на карті Народицького р-ну (АТУЖ 277).

Сучасна форма виникла в результаті субстантивації та онімізації прикметника *барві́нковий* (*-е*) ‹ *барві́нок*.

Бартуха – село в Романівському р-ні. Сучасна форма вторинна. Історично ойконім відомий із кінця XVIII ст. (Лутай 5) як: «*rudnia Bartkowa*», 1784 р. (АЮЗР V/2, вып. 2, 398), «żytelem rudeń Lesna, *Bartkowa*», 1795 р. (АЮЗР VI/1, прил. 626), *Рудня Барткова*, 1888 р. (Теодорович I, 124).

В історичних формах ойконіма елемент *рудня* ‘місце добування залізної руди’, ‘залізоплавильний завод’ (Грінченко 4, 85) сприймається як загальне слово, яке вказує на існування *рудні* в селі. Тільки згодом воно зазнає онімізації. В основі компонента *Барткова* – антропонім *Бартко*, пор. ст.-укр. особове ім’я *Barthko* Puczkowicz, XVI ст. (Жерела II, 87), укр. прізвище *Ба́ртко́* (Редько 1, 35; Новикова 64), пол. *Bartko* (SN I, 186). Ім’я *Ба́ртко* – розм. форма від *Бартоломій* (частіше в східних слов’ян – *Варфоломій*), пор. пол. *Bartłomiej* (Grzenia 68). Цей же антропонім простежуємо в основах ойконімів *Барткóва* в Глибоцькому р-ні Вітебської обл. (Рап. Віц. 46), *Бартков Новый* и *Бартков Старый* у колишній Седлецькій губ. Польщі (Vasmer RGN I/2, 279–280).

Сучасна форма зазнала помітних модифікаційних змін.

Бухалівщина – ойконім у Попільнянсьму р-ні; у джерелах відоме з XVII ст.: «z dóbr Erszyki i *Buchałowka*», 1624 р. (Źr. dz. XXI, 347), «z ... sioła *Buchałowky*», 1631 р. (АЮЗР VII/1, 375).

Дериват на *-ов-к-а* › *-ів-к-а* від антропоніма *Бухал* / *Бухало* [~ ст.-блр. Василия *Бухала*, 1682 р. (Бірыла 1966: 201), пор. сучасне блр. *Бухал*, *Бухала* (Бірыла 1969: 72), рос. Осипъ *Бухало* – полоцький міщанин, 1643 р. (Тупиков 73), укр. прізвища *Бухал* – с. Дударків Бориспільск. р-н Київськ. обл. (ГБ 473), *Бу́хало* (Редько 1, 119)]. Мотивація антропоніма неоднозначна, його можна розглядати як лекси-

ко-семантичне утворення від апелятива *бухало*, пор. укр. *бухало* ‘пугач’ (Фасмер I, 254), укр. діал. *бухал* ‘бусел білий Ciconia ciconia L.’ (Никончук 443), рос. діал. *бу́хало* ‘болотяний птах бугай’ (Даль 1, 129), блр. діал. *бу́хало* ‘буслове гніздо’ (ТС 1, 98), пов’язаного з дієсловом *бухати*. Сюди ж вірогідно укр. *бу́хало* ‘бубон, музичний інструмент’ (Яворницький I, 60). Щодо іншої семантичної мотивації прізвища пор. ще укр. *бу́хало* ‘вайло, незграба’ (Грінченко 1, 117). Сучасна форма зазнала зміни фінальної частини відповідно до похідних на *-щина*.

Великі Мошки – село в Овруцькому р-ні. Давнє поселення, фіксації якого сягають початку XVI ст.: «na dobra *Moszkowskie*», «Jacka Semenowicza *Moszkowicza* grunt, przezywaiomy *Moszkowski*», 1518 р. (АЮЗР IV/1, 16, 17*)*, «panom *Moszkowskim*, dziedzicom wsi *Moszkow*», 1544 р. (т. с. 32), «Село *Мошки*», 1545 р. (т. с., 44), «*w Moszkach*», 1617 р. (т. с. 32), 1923 р. – *Б. Мошки* (Материалы 117).

Поселення від давніх часів перебувало у власності бояр *Мошковських*, які належали до так званої заушевої шляхти та успадкували ґрунт між рр. Нориною і Жеревом від своїх предків, що неодноразово підтверджується князівськими грамотами (див.: АЮЗР IV/1, 17). Аналогічними правами на свої грунти володіли бояри *Білошичі* (*Білошицькі), Кобилини*, *Бехи* (*Беховичі*) та ін. Найдавніший відомий нам власник цього поселення – Яцько Семенович *Мошкович* ‹ *Мошков* ‹ *Мошко*, відомий ще як Яцко Семеновичъ *Мошко*, 1763 р. (ОДАЗ II, 218). В основі назви *Мошки* – мн. форма від антропоніма *Мошко*.

Сучасна назва *Великі Мошки* складена. Означення *Великі* ‹ прикметника *великий* виконує розрізнювальну функцію щодо ойконіма *Малі Мошки* (у цьому ж р-ні).

Верпа – ойконім в Овруцькому р-ні. Відомий як: «o wykupno dóbr str. pow. wsi *Werpy*», 1613 р. (Źr. dz. XXI, 180), «do wsi *Werpy*», 1718 р. (АЮЗР IV/1, 388).

Назва *Верпа* – дегідронімне утворення, пор. р. *Верпа* п. Словечни п. Прип’яті п. Дніпра (СГУ 98). Спроба пояснити гідронім *Верпа* як балтизм, пов’язавши його з лит. *verpetas* ‘вир’[1], через некоректність кореневого вокалізму литовського слова не знайшла підтримки. Досліджуючи прип’ятський гідронім *Верпа*, Р.М. Козлова звернула увагу на блр. діал. *верпятá* ‘вихор, завій’, ‘вихор, щетина на хребті свині’ (СБГ 1, 391), відмовившись від орієнтації його на литовську мову, як пропонували автори словника, і співвіднесла його з рос. діал. (арх.) *верпéть* ‘кипіти, клекотіти’. Цю лексему вже В.А. Меркулова пов’я-

зала з псл. **vьrpěti* ‘те саме’ і віднесла до гнізда і.-є. **u̯erp-* ‘обертати’[2]. Це дало підстави білоруській дослідниці інтерпретувати потамонім *Верпа* як континуант псл. **Vьrpa* ‹ псл. апелятива **vьrpa* зі значенням ‘вир, вихор’[3].

Вихля – село Радомишльського р-ну. Фіксації ойконіма пізні: 1888 р. – *Вихоль* (Теодорович І, 91), 1895 р. – *Wychla* (SG XIV, 72), 1900 р. – *Вихля* (СНМ КГ 1183).

Якщо вихідною вважати найраніше засвідчену форму *Вихоль*, її доцільно розглядати у зв’язку з дієсловом *вихáти* [~ укр. *вихáти* ‘махати; хвицати’ (ЕСУМ 1, 385), рос. діал. *вихáть* ‘зрушувати з місця в основі, ставити навскоси, спотворювати місцезнаходження’ (СРНГ 4, 303), блр. діал. *віхáць* ‘колихати, гойдати’ (ТС 1, 128)]. Щодо іменних форм пор. укр. діал. *вíхола*, *в’íхол* ‘дощ з вітром’ (Могила 20–21). За умови, що назва *Вихля* правильна, це – віддієслівне ім’я, пов’язане з дієсловом *вихляти*, пор. укр. *вихля́ти* ‘коливатися’ (ЕСУМ 1, 386), рос. діал. *вихля́ть* ‘гойдати, хитати’, ‘вигинати (тіло) в різні сторони, виляти’, *вихля́ться* ‘хитатися, гойдатися зі сторони в сторону (про неміцно закріплений предмет)’, ‘кривлятися, смикатися; вертітися’ (СРНГ 4, 305). Отже, назва поселення могла бути пов’язана з особливостями хиткого болотяного ґрунту.

Ідентичний ойконім *Вихля* існував у колишній Калузькій губ. (Vasmer RGN II/1, 109).

Голубин – ойконім у Романівському р-ні. Уперше згадується в “Ревизских сказках” за 1795 р. (Романів 112), «*Голубина* и хуторъ Сущевича», 1888 р. (Теодорович І, 136), 1923 р. – *Буда Голубинин* (МАТД ВГ 155).

В основі назви – антропонім *Голуба*, пор. *Голуба* Игошина, 1594 р., Новгород (Веселовский 83), дериват Ивашко *Голубинъ*, 1642 р. (Тупиков 519), пол. прізвище *Goluba* (SN III, 528). Варіант *Буда Голубин* складений, в якому перший компонент мотивований апелятивом *буда* ‘поташний завод’ (Грінченко 1, 105) і вказує на існування в селі поташні.

Голубівка – село в Коростишівському р-ні. До 1939 р. – німецька колонія *Таубівка* (АТУЖ 246), пор. 1891 р. – *Taubówka* (SG XII, 262). Назва *Таубівка* функціонувала до 1946 р.; у повоєнний період село було перейменовано на *Голубівка* (АТП 1947: 175, 1025).

В основі назви, найімовірніше, німецький антропонім *Táube* ‘голуб’, оформлений за аналогією до слов’янських похідних на *-ов*

(›-*ів*)-*к*(*а*). Сучасна назва – результат українськомовного калькування німецького антропоніма.

Збраньки – ойконім в Овруцькому р-ні, відомий як: «Andrzeja Tryzny *Zbrankowszczyzną*», 1600 р. (Źr. dz. XXI, 57); «na dobrach swoich dzeedzicznych *Zbranków*», 1618 р. (т. с. XXI, 254); «do majet. pozwanéj głównéj wsi *Zbrankowszczyzny*», 1623 р. (т. с., 634); «We wsi *Zbrankach*», 1692 р. (АЮЗР III/2, 257).

Утворення з пол. суфіксом -*szczyzna* (укр. -*щина*) від *Zbrankow* (-*e*). В основі посесивної назви закріпився антропонім *Zbranko*, що, можливо, сягає пол. особового імені *Bran* (із вторинним *Z*-) (Rymut II, 732). Згодом ойконім було модифіковано відповідно до множинних форм.

Іллімка – село Овруцького р-ну. В історичних документах XVII ст. відоме як: *Parszowa* (АЮЗР VII/1, 488), «въ аренду с. *Паршову*» (ОАК № 7, 4). Під такою назвою воно проіснувало до 1946 р., коли було перейменовано на *Іллімка* (АТП 1947: 185, 1011).

Первісна назва – дериват із присвійним суфіксом -*ов*- від антропоніма *Парх*, пор. блр. прізвище *Парх* (Бірыла 1969: 315).

Сучасна *Іллімка*, очевидно, відгідронімне трансонімізоване утворення, пор. р. *Іллінка* л. Норину л. Ужа п. Прип'яті; протікає повз нп Нові Велідники, Сорокопень, *Іллімка* Овруцьк. р-ну Житомирськ. обл. (Анк., 1988). Зміна приголосного *н* › *м* призвела до появи какографічної форми ойконіма замість правильної *Іллінка*. Назву р. *Іллінка* зафіксовано в реєстрі "Словника гідронімів України" (див. СГУ 221), а також в історичних джерелах: 1886 р. «Веледники при рч. *Ильинкѣ*, Сорокопень при рч. *Ильинкѣ*» (Волости 3, 221), 1888 р. «м. Веледники при рч. *Ильинкѣ*, или (*Плещагѣ*)» (Теодорович I, 389); 1893 р. «ujście rzki *Pleszczahi* al *Ilinki*» (SG XIII, 311). Хронологічно ойконім, безперечно, пізніший за гідронім, але саме назва поселення вплинула на модифікацію сучасного потамоніма.

Княжин – село Чуднівського р-ну (Чд.). Зафіксоване з початку XV ст. – «*У Княжичохъ* земля борътнаа», 1415 р. (Акты ЗР I, 38). Потім ця назва надовго зникає зі сторінок історичних джерел. Можливо, в селі тривалий період ніхто не проживав. Знову згадане в джерелах тільки із середини XVIII ст.: 1753 р. – *Kniażyn* (SG I, 715), 1754 р. – *Kniaże* (ТПП 2015: 153), 1775 р. – *Kniazin* (АЮЗР V/2, вып. 1, 226), 1778 р. – *Kniażyn* (т. с. 317), 1888 р. – *Княжина* (Теодорович I, 131).

Найраніше відома назва *Княжичи* – мн. форма від апелятива *княжич*, пор. дв.-руськ. *княжичь* 'син князя' (Срезневский I, 1400), букв.

‘поселення княжича’. На власність *князя вказує* варіант *Kniaże* ‹ прикметника *княжий* (*е*). Варіант *Княжин* (пол. *Kniażyn*) – утворення на *-ин*(*а*) від *княжа*, пор. укр. *княжá* ‘молодий князь; син князя’ (Грінченко 2, 257), ст.-пол. *książę* ‘государ, князь; син князя’ (Sł. stpol. III, 423–426).

Колодіївка – село Пулинського р-ну. В історичних документах простежене в таких контекстах: «*Kołodyewo*» (Źr. dz. XXI, 126), «imenia ieho ... *Kołodeiewo*» (Źr. dz. VI, 131); «oprócz ... *Kołodziejowa*», 1545 р. (Źr. dz. XXII, 661), «z seliszcza *Kołodejewskoho*», 1552 р. (АЮЗР VII/1, 149), «с тых сел ... *Колодиевки*», 1646 р. (УПВВ 72), «*Kołodyiowka*», 1715 р. (ТПП 2014: 81).

Похідне з присвійним суф. *-ев* від антропоніма *Колодей*, пор. укр. Василь *Колодій* – Миргородський полк, 1718 р. (ПМП 198), сучасне укр. прізвище *Колодій* – с. Воєгоща Камінь-Каширськ. р-ну Волинськ. обл. (ОКІУМ). Згодом переоформлене за аналогією до назв на *-ів-к-а*.

Корчмище – село Андрушівського р-ну. Відоме як: *Karczmiska*, 1754 р. (ТПП 2015: 61), «w karczmie *Karczmiskiej*», 1765 р. (АЮЗР V/2, вып. 1, 8); *Karczmiszcza*, 1778 р. (АЮЗР V/2, вып. 1, 308), *Корчмище*, 1897 р. (НМРИ 82).

Історична форма – утворення із суфіксом *-иськ-* від апелятива *корчма*. Сучасна назва мотивована іменником *корчмище*, пор. рос. діал. *корчми́ще* ‘місце, де була корчма’ (СРНГ 15, 33).

Кукільня – село Бердичевського р-ну. Зафіксовано як: *Kukulna*, 1734 р. (ТПП 2014: 239), «we wsi *Kukulney*», 1765 р. (АЮЗР V/2, вып. 1, 8), *Кукольня*, 1897 р. (НМРИ 22).

В основі назви – прикметник – *кукільний* (*-а*, *-е*) ‹ *кукíль*, пор. ст.-рос. *куколь* ‘бур’яниста трава (кукіль)’ (Сл. РЯ XI–XVII вв. 7, 1120), укр. *кукíль* ‘бур’ян родини гвоздикових із темно-рожевими, зрідка білими квітками й отруйним насінням; росте серед хлібних злаків’ (СУМ IV, 387). За походженням *Кукільня* та його аналог *Кукольна* – ойконім у колишній Пермській губ. (Vasmer RGN IV, 655) – тотожні. Фінальна варіантність *-на* / *-ня* властива для географічних назв, поміж яких переважають утвореня з фінальним *-ня*, щоб відрізнити їх від ідентичних прикметників, пор. ойконіми Житомирської обл.: *Вересня*, *Кропивня*, *Олешня* тощо.

Мохначка – село Попільнянського р-ну. Давнє поселення, відоме в джерелах з середини XV ст.: «селисче ... *Мохначъ*, ... надъ Ирпе-

немъ и Унавою», ≈ 1455 р. (Документы 344), «на Ирпени: Белки, *Мохначи*», ≈ 1513 р. (т. с. 345), *Мохначъ*, 1583 р. (ОДАЗ I, 48), «granic dóbr *Mochnacz*», 1624 р. (Źr. dz. XXI, 376), «we wsi *Mochnaczce*», 1765 р. (АЮЗР V/2, вып. 1, 4).

Формально ойконім можна пояснювати як похідний від антропоніма *Мохнач* без суфіксального оформлення, пор. ст.-рос. Овсяникъ *Мохначевъ*, 1495 р. (Тупиков 653), сучасне укр. прізвище *Мохна́ч* (Редько 1, 711), в основі якого – апелятив *мохнач*, пор. рос. діал. *мохна́ч* ‘чоловік з густим волоссям, бородою’, ‘мохнатий кінь’, ‘за забобонними уявленнями – домовик’ (СРНГ 18, 310). Водночас наявність гелонімів, які супроводжували річку або ручай *Мохначку* п. Ірпеня п. Дніпра (СГУ 376) і суцільно були покриті мохом (Похилевич 190), вказує на відгідронімну семантику ойконіма. Болото під назвою *Мохнач* поблизу села відоме й нині (Анк. 1986). Гелонім походить від апелятива *мохнач* – суфіксальне утворення від *мохн*(*а*) ‹ псл. **тъхпа*, **тъхпъ* (ЭССЯ 20, 212), пор. укр. *мо́хна* (бот.) ‘перстач повзучий, Potentilla reptans L.’ (ЕСУМ 3, 525), а також укр. діал. *мохна́чка* ‘багнувате поле’ (Онишкевич I, 454) ‹ *мохнач*. Гідронім *Мохначка*, безперечно, вторинний щодо гелоніма *Мохнач*. Сучасна форма ойконіма *Мохначка* – результат вирівнювання до гідроніма. Стосовно аналогів пор. ойконіми в колишній Гродненській та Полтавській губ. (Vasmer RGN V, 702).

---

[1] *Топоров В.Н.*, *Трубачев О.Н.* Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. М., 1962. С. 179.

[2] *Меркулова В.А.* Русские этимологии, III // Этимология. 1977 / Отв. ред. О.Н. Трубачев. М., 1979. С. 101.

[3] Детальніше див.: *Козлова Р.М.* До етимологічної інтерпретації деяких гідронімів басейну Дніпра // Ономастика України та етногенез східних слов’ян / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К.,1998. С. 93–94.

Скорочення

Акты ЗР – Акты, отн. к истории западной России, собр. и изд. Археографическою комиссиею. СПб., 1846–1853. Т. I–V.

Анк. – Анкета Інституту української мови НАН України.

АТП 1946 – Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. / Відп. ред. М.Ф. Попівський. К., 1947.

АТУ 1987 – Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 р. / Відп. ред. В.І. Кирненко, В.І. Стадник. К., 1987.

АТУЖ – Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини 1795–2006. Довідник: Офіційне видання / Упоряд. Р.Ю. Кондратюк, Д.Я. Самолюк, Б.Ш. Табачник. Житомир, 2007.

АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. К., 1895–1914. Ч. I–VIII.

Бірыла 1966 – *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. Мінск, 1966.

Бірыла 1969 – *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінск, 1969.

Веселовский – *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.

Волости – Волости и важнейшие селения Европейской России. По данным обследования, произведенного статистическими учреждениями Министерства внутренних дел, по поручению Статистического совета. – СПб., 1885. Вып. 3. Губернии Малороссийские и Юго-Западные: [Харьковская, Полтавская, Черниговская, Киевская, Волынская, Подольская].

Воен. ВГ – Военно-статистическое обозрение Российской империи. Изданное по высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального Штаба: Волынская губерния. Т. Х. Ч. 3. СПб., 1850.

ГБ – *Бідношия Ю.І.*, *Дика Л.В.* Говірки Бориспільщини: Сучасні діалектні тексти та пам'ятки мови / Відп. ред. В.В. Німчук. К., 2008.

Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.

Даль – *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского словаря. М., 1955. Т. I–IV.

Документы – Документы, известия и заметки // Киевская старина, 1892, февраль. С. 343–347.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.

Жерела – Жерела до історії України – Руси / Вид. за ред. М. Грушевського. Львів, 1895–1900. Т. I–III.

Кострица – *Кострица М.Ю.*, *Кондратюк Р.Ю.*, *Тимошенко В.І.* Історико-етимологічний словник Малинщини. Малин, 2005.

Лутай – *Лутай М.* Краю мій рідний ...: Короткі нариси з історії населених пунктів Романівського району / За ред. В.В. Власенка. Житомир, 2006.

Лысенко – *Лысенко А.С.* Словарь диалектной лексики северной Житомирщины // Славянская лексикография и лексикология / Отв. ред. Л.Э. Калнынь. М., 1966. С. 5–60.

Материалы – Материалы по административно-территориальному делению Волынской губернии 1923 года / Волынская губернская административно-территориальная комиссия. Житомир, 1923.

Могила – *Могила О.А.* Метеорологічна лексика українських говорів / Відп. ред. П.Ю. Гриценко. К., 2008.

Никончук – *Никончук М.В.* Полесские названия птиц // Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря / Отв. ред. Н.И. Толстой. М., 1968. С. 439–471.

НМРИ – Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий по данным первой всеобщей переписи населения 1897 г. СПб., 1905.

Новикова – *Новикова Ю.М.* Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. Донецьк, 2007.

ОАК № 7 – Опись актовой книги Киевского центрального архива, означенной по списку оного под № 7. К., 1869.

ОДАЗ – Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов / Сост. С.Г. Рункевич. СПб., 1897–1907. Т. I–II.

ОКІУМ – Ономастична картотека Інституту української мови НАН України.

Онишкевич – *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок: У 2 ч. К., 1984.

ПМП – Присяга Миргородського полку 1718 року/ Опрац. Д. Вирський і Р. Москаленко. К., 2012.

Похилевич – Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / Собр. Л.И. Похилевич. Біла Церква, 2005.

Рап. Віц. – *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці. Мінск, 1977.

Редько – *Редько Ю.К.* Словник сучасних українських прізвищ: У 2-х т. Львів, 2007.

Рішення ЖОВК № 790 – Рішення ЖОВК № 790 “Про уточнення назв і перейменування деяких населених пунктів в районах області” від 5 серпня 1960 р. // Ф. р-1150, оп. 4, спр. 930, арк. 246–249.

Романів – Романів і вся Романівщина: Телефонно-інформаційний довідник. Житомир, 2003.

СБГ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча / Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск, 1980–1986. Т. 1–5.

СГУ – Словник гідронімів України / Уклад.: І.М. Желєзняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін. К., 1979.

Сл. РЯ XI–XVII вв. – Словарь русского языка XI–XVII вв. / Гл. ред. Г.А. Богатова. М., 1975–. Вып. 1–.

СНМ КГ – Список населенных мест Киевской губернии: Издание Киевского Губернского Статистического Комитета. К., 1900.

СР 1569–1647 – Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.: Зб. документів і матеріалів. К., 1993.

СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л., С.-Петербург, 1965–. Вып. 1–.

Суперанская – *Суперанская А.В.* Словарь народных форм русских имен. М., 2009.

СУМ – Словник української мови / Гол. ред. І.К. Білодід. К., 1970–1980. Т. I–XI.

ТПП 2014 – Тарифи подимного податку, сеймикові лауди і люстрації Київського воєводства першої половини XVIII століття / Укл. К. Жеменецький при співпр. Є. Чернецького, П. Юзвікевича і В. Шимчик. Біла Церква, 2014.

ТПП 2015 – Тариф подимного податку Київського воєводства 1754 року / Опрац. К. Жеменецький, вступ укр. переклав Є. Чернецький. Біла Церква, 2015.

Трійняк – *Трійняк І.І.* Словник українських імен / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 2005.

ТС – Тураўскі слоўнік / Рэд. А.А. Крывіцкі. Мінск, 1982–1987. Т. 1–5.

Тупиков – *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен. СПб., 1903.

Указ – Указ Президії ВР УРСР “Про перейменування деяких населених пунктів Житомирської області” від 5 серпня 1965 р. // Відомості ВР УРСР. 1965. № 33. С. 531.

УПВВ – Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр.: Збірка документів (1639–1648 рр.). К., 1946.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974–. Вып. 1–.

Яворницький – *Яворницький Д.І.* Словник української мови. Катеринослав, 1920. Т. І.

Яшкін – *Яшкін І.Я.* Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў: Тапаграфія. Гідралогія. Мінск, 2005.

Grzenia – *Grzenia J.* Słownik imion. Warszawa, 2002.

Rymut – *Rymut K.* Nazwiska polaków. Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków, 1999–2001. T. I–II.

SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskih / Pod red. F. Sulimierskiego. Warszawa, 1880–1904. T. I–XV.

Sł. stpol. – Słownik staropolski / Pod red. S. Urbańczyka. Warszawa, 1953–. T. I–.

SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. T. I–X.

Vasmer RGN – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.

Źr. dz. – Źródła dziejowe / Wyd. A. Jabłonowski. Warszawa, 1876–1915. T. I–XXIV.

О.П. Карпенко
(Київ)

МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА ОЙКОНІМІВ УКРАЇНИ (КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ)

Бишів – ойконім у Макарівському р-ні. У незмінній формі назву згадано з I пол. XV ст. «*Byszów* należał do rodziny Połozów» (SG I, 515), «Z sioła *Byszowa*», 1581 р. (Źdz. XX, 37), «*у Бышовє*», 1599 р. (ККПС 111), «*в Бы*(*шо*)*вє*; *в Бышєви*», 1609 р. (ДМВН 152) тощо.

Дериват із присвійним суфіксом *-ов / -ев* від антропоніма *Биш*, пор. ст.-пол. ім'я *Bysz*, 1467 р. (SSNO I, 295), *Byszo*, 1380 р. від імен на *By-*: *Byrad*, *Bysław*, Z*bysław*, *Zbygniew*, *Zbigniew* (Rymut I, 66), пол. прізвище *Bysz*, дериват *Byszewicz* (SN I, 599), ст.-блр. демінутивне ім'я *Бышко* Малеевичь, 1552 р. (АЮЗР VII/1, 634), сучасне укр. прізвище *Быш* (ВУЖ).

Біївці – с. у Богуславському р-ні. Згадується в документах із XVII ст.: *Bijewce*, 1622 р. (ВУР I, 32), воно ж *Bijowce*, 1715 р. (ТПП 2014: 95), «*w Bijowcach*; we wsi *Bijowcach Bohusławskich*», 1771 р. (ККСС 2, 27).

Ойконім мотивований катойконімом *біївці* 'люди, які живуть у поріччі *Біївки*' – п. Росі п. Дніпра (СГУ 53).

У складеному варіанті *Біївка Богуславська* другий компонент – похідне утворення із суфіксом *-ськ-* від контактного ойконіма *Богуслав*.

Велика Бугаївка – с. у Васильківському р-ні. На Київщині це поселення досить давнє: «селище, на имя *Бугаев*», 1495 р. (ЛМ 1910: 569), «*Buhajowka* na rz. tejże nazwy», 1500 р. (Źdz. XX, 677), «дѣло о селѣ *Бугаевкѣ* или *Бугаевѣ*», 1616 р. (ОДАЗ I, 160), «w dobrach *Wielka* i *Mała Buhajewka*», 1618 р. (Źdz. XXI, 308).

©О.П. Карпенко, 2017–2018

Похідне з присвійним суф. *-ев* від антропоніма *Бугай*, пор. ст.-укр. Ярмола *Бугай*, 1539 р., *Бугай*, 1565 р., *Бугай*, 1667 р. (Тупиков 66), ст.-пол. dominum *Bugay*, 1415 р. (SSNO I, 278), сучасне укр. прізвище *Бугай* (Горпинич 33). Антропонім постав семантичним способом від іменника *бугáй* ‘бик, бугай, птах болотяний’ (Біл.-Нос. 63). Згодом назву поселення переоформлено за аналогією до утворень на *-ев* (›*-ів*)*-к-а*. Можливо, цьому сприяв суфіксальний гідронім *Бугаївка* л. Стугни п. Дніпра, згадки про який сягають глибокої давнини (див. СГУ 73). Ойконім ускладнено препозитивним означенням *Великая* ‹ *великий* (*-ая*) з появою корелятивної пари – с. *Мала Бугаївка* в цьому ж р-ні з XVII ст. (див. вище); пор. ще с. *Мала Бугаївка*, 1765–1769 рр. (ГОЛУ 18).

Велика Вільшанка – село у Васильківському р-ні, яке своїм назвотворенням продовжує історичні літописні традиції регіону. У джерелах його відзначено наприкінці XVI ст. і зафіксовано в різних дериваційних варіантах: «добра *Ѡльшанка*», 1588 р. (ККПС 239), «na majęt. ... Obuchow i *Olszanice*», 1595 р. (Źdz. XXI, 10). Ще на початку XVII ст. село вважали новозаселеним: «do dóbr ... m. nowoosadzonego *Olszanicy*», 1618 р. (т. с. 207), «z sioł *Olszanky*», 1631 р. (АЮЗР VII/1, 373).

Трансонімізована відгідронімна назва, пор. р. *Вільшанка* п. Раківки п. Стугни; відома як літописна *Ольшаниця* (СГУ 111), що походить від прикметника *ольшаний* + суф. *-иця*. Новотвір *Вільшанка* (*Ольшанка*), як і літописна *Ольшаниця*, отримали своє найменування, за переказами, від великих боліт, порослих вільхою, лозою та очеретом (Похилевич 388). У його основі – прикметник *ольшаний* + суф. *-ка* або апелятив *ольшáнка* (*вільшанка*), пор. укр. діал. *ольшáнка* ‘вільховий ліс’ (Данилюк 91), укр. діал. *в’іл’шáнка* ‘вільховий ліс’ (Никончук 57). Означення *Велика*, яке з’явилося у XVIII ст., вказувало не лише на розміри поселення, але й вирізняло його на тлі опозиційних утворень –*Мала Вільшанка* (село Обухівськ. р-ну; див.). *Барахтянська Ольшанка* – спершу частина с. *Ольшанки*, у XIX ст. – окреме поселення з двокомпонентною назвою, перший компонент якої – похідне з суфіксом *-ськ-* від контактного ойконіма *Барахти* цього ж р-ну (див.).

Вульшанка – фонетичний варіант, де голосний *о* › *у*.

Войкове – село Згурівського р-ну. Перші відомості про поселення відносили до поч. XVII ст., коли воно було відоме як *Войтово* (ІМС

Кв. 94). Перегляд історичних джерел дає змогу поглибити датування цієї назви, пор. «na Alcie – Skopce, *Wojtowo*», 1585 р. (Źdz. XXII, 702), *Woytowe*, І пол. XVII ст. (Ляскоронский 27), *Wójtowo*, 1622 р. (Źdz. V, 132), «войтамъ селъ Недрі, ... *Войтова*», 1705 р. (Унів. Мазепи 455).

Утворення з присвійним суфіксом *-ов* від іменника *войт*, пор. ст.-укр. *воитъ*, *войт*, *воїтъ* ‘у містах на німецькому праві голова місцевого самоврядування і міського суду’ (ССУМ 1, 188), *войтъ* ‘голова міських судів’, ‘сільський староста’ (Тимченко 1, 111), *войт* ‘голова магістрату, який обирався міщанами, а іноді призначався королем або власником міста’ (ВУР І, 506). В українську мову слово *войт*, найімовірніше, потрапило через польську мову, пор. ст.-пол. *wojt* ‘сільський староста, чиновник’, із ср.-в.-нім. *Voget* ‘доглядач, правитель’ (Фасмер І, 335).

Село перейменовано з 1927 р. – *Войково*. Назва меморіальна на честь радянського дипломата *П.Л. Войкова*, повпреда СРСР у Польщі, вбитого у Варшаві 1927 р. (УРЕС 1, 372).

Гостролуччя – село в Баришівському р-ні. Історичні свідчення про це поселення сягають поч. XVI ст.: «землею Лозкиною и с *Остролучаны*», 1517 р. (АЮЗР І/6, 21). З тексту пам’ятки можна припускати, що в ній йдеться про поселенців з *Острої Луки*, пор. ще: «на Трубежи: ... Иванъковцы *зъ Острое Луки*», 1552 р. (АЮЗР VII/1, 120). Складене утворення *Острая Лука*, в якому перший компонент мотивований прикметником *острый* (*-ая*), другий – географічним терміном *лукá* ‘заплавний луг’, ‘крутий вигин річки, який утворює мис’ (Грінченко 2, 380), могло бути спочатку мікротопонімом (урочище, лука тощо), навколо якого згодом виникло поселення: «w dobrach *Ostrołucze*», 1624 р. (Źdz. XXI, 319), «Села *Острулучего* крестьяне», 1666 р. (ПК 1666: 222).

Очевидно, що назва *Остролуччя* постала внаслідок лексикалізації словосполучення *Острая Лука*, оформленого за аналогією до збірних імен на *-ьj-*.

Дзвінкове – село у Васильківському р-ні. Виникнення цього населеного пункту тісно пов’язане з хут. *Сподарець*, який постав не раніше 1740-х рр. (Шамрай 247): «Въ хуторахъ той сотни: ... 11. *Сподарцѣ*», 1781 р. (ОКН 93). Ойконім *Дзвінкове* засвідчено кількома роками пізніше – *Звонковое*, 1787 р. (ОКН 250), «*Сподарец* при реке Ирпене; *Звонкова* при р. Ирпене», 1864 р. (Похилевич 378). Як два самостійні нп (хутір і село) відомі до 1946 р. (див.: АТП 1947: 262).

Безперечно, село бере свій початок від х. *Сподарець*. Припущення про виникнення хутора після реформи 1861 р. (МСК I, 299) хибне. Джерела свідчать, що історія хутора давніша. Його назва в однойменному ряду (гідронім – р. *Сподарець* вп. у р. Ірпінь, 1785 р.(ОКН 168), ойконім) первинна й мотивована демінутивом *сподарець* від апелятива *спода́рь* (‹ *господар*) ‘судар’ (Біл.-Нос. 337), *сподарь* ‘судар; хазяїн’ (Тимченко 2, 345), скорочена форма від ‘государ, пан, хазяїн’ (Грінченко 4, 181), блр. *спода́рь* ‘хазяїн, глава сім’ї’ (Носович 605).

Сучасна назва села, найімовірніше, пов’язана з контактним гідронімо*м Звонковой* – р., пр. Ірпеня, який не представлений у реєстрі “Словника гідронімів України”. Не згадує його й Л.І. Похилевич, проте у XVIII ст. *Звонковой* ще засвідчується як такий, що впадає в Ірпінь при х. *Сподарці* (ОКН 168). Гідронім – результат субстантивації прикметника *звонковий* ‹ *звоник*. Сучасна словоформа ойконіма *Дзвонкове* родокатегоріально узгоджується з номенклатурним терміном *село*.

Жміївка – село Іванківського р-ну, засноване близько 1830 р. (SG XIV, 793). Незважаючи на те що поселення пізнє за часом виникнення, його назва трапляється в різних варіантах: «*Змиевка*, прежде называлась *Кропивна*», 1864 р. (Похилевич 137), *Żmijewka*, 1895 р. (SG XIV, 793).

Ойконім пов’язаний із прізвищем засновиці – Теміри *Жмієвської* (пол. *Żmijewską*; SG XIV, 793). Форма *Зміївка* фонетично вторинна.

Варіант *Кропивна* вторинний щодо однойменного контактного гідроніма *Кропивна* – р., л. Тетерева п. Дніпра; як п. Жерева л. Тетерева (СГУ 291). Гідронім мотивований прикметником *кропивний* (*-а*) ‹ *кропива*.

Лобачів – село у Володарському р-ні. За місцевими переказами, у давнину це було містечко із земляним валом для захисту від татар, відоме під назвою *Кульбачів* (Похилевич 358). Ойконім документально простежується з XVI ст.: «*Onbaczow* Krasnosielskiego» (АЮЗР VII/1, 228); «gruntów (sieliszcz) bracławskich, jak: ... Koszów, *Olbaczow*», 1570 р. (Źdz. XXII, 18), *Łobaczow*, 1581 р. (Źdz. XX, 42), «*Olbaczow* (*Łobaczow*) ... na rz. Mołocznej», 1599 р. (Źdz. XXII, 629), «do m. *Łobaczowa*», 1613 р. (Źdz. XXI, 196).

За історичними джерелами, найдавніше засвідчена форма – *Olbaczow* (Źdz. XXII, 18), яку правдоподібно інтерпретувати фоне-

тично пізнішим варіантом із поглинанням задньоязикового приголосного *К*- в анлауті первісного **Kolbaczow*. В основі цієї назви – антропонім *Kolbacz* (*Колбач*), пор. пол. дериват *Kolbaczyk* (SN V, 69). Назву оформлено за допомогою присвійного суф. -*ow*. За такого пояснення походження ойконіма сюди ж правомірно віднести народний варіант *Кульбачів* як форму з -*ул*-рефлексом первісного *Кол*(*ь*)-*бачів*.

Сучасне *Лобачів* – вторинний варіант із метатезою звуків (голосний + плавний › плавний + голосний).

Любарці – село Бориспільського р-ну. За історичними джерелами, уперше засвідчено у формі *Lubarow*, 1622 р. (ВУР І, 30), згодом «Селомъ *Любарцями*», 1729–31 рр. (Мякотин 6).

Якщо первісна форма автентична, то *Любаровъ* – звичайний посесив на -*овъ* від особового імені *Любаръ*. У такому разі варіант *Любарці* – вторинний, модифікований, утворення від катойконіма *любарці* букв. ‘переселенці з *Любара*’, пор., наприклад, смт *Любар* (колишній *Любартовъ*) у Любарському р-ні Житомирської обл.

Микуличі – одне з давніх сіл не лише в Бородянському р-ні, але й в області. Згадка про його засновника, ймовірно, простежується в документі ще початку XV ст.: «у Новомъ селѣ *Микула* съ сыномъ», 1415 р. (Акты ЗР І, 37), у якому чоловік на ім’я *Микула* згадано поміж данників Софійського монастиря. Близько 1443–1455 рр. засвідчено ойконім *Mikulicze* (цит. за: Rulikowski 35), 1593 р. *Микуличи* (ОДАЗ І, 68), успадкований вже нащадками *Микули*.

Мн. форма від патроніма *Микуличь*. Пор. ст.-укр. панъ стєцко *микоули*(*ч*), 1478 р., Львів (ССУМ 1, 590), *Микуличъ* Данило – земянин Овруцького пов., 1545 р. (АЮЗР IV/1, 42)] ‹ особового імені *Микула* ‹ *Миколай*.

Скорочення

Акты ЗР – Акты, отн. к истории западной России, собр. и изд. Археогр. комиссиею. СПб., 1846–1853. Т. І–V.

АТП 1947 – Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. / Відп. ред. М.Ф. Попівський. К., 1947.

АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. К., 1895–1914. Ч. І–VIII.

Біл.-Нос. – *Білецький-Носенко П.* Словник української мови / Підг. до вид. В.В.Німчук. К., 1966.

ВУР – Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы. М., 1953. Т. I.

ГОЛУ – Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр.: Покажчик населених пунктів / Покажчик склали: Л.А. Попова, К.Г. Ревнивцева; ред. Л.І. Бутич. К., 1959.

Горпинич – *Горпинич В.О.*, *Корнієнко І.А.* Прізвища Дніпровського Припоріжжя (словник). Дніпропетровськ. 2003.

Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.

Данилюк – *Данилюк О.К.* Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк, 2013.

ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Зб. актових документів). / Підг. до вид. В.В.Німчук, В.М. Русанівський, К.С. Симонова та ін. К., 1981.

ІМС Кв. – Історія міст і сіл Української РСР: Київська область / Ред. колегія: П.Т. Тронько (голова), М.П Бажан, М.К Білогуров та ін. К., 1971.

ККПС – Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Відп. ред. В.В. Німчук. К., 1991.

ККСС – Коденська книга судових справ // Український архів. К., 1931. Т. II.

ЛМ 1910 – Литовская метрика. Т. I. Ч. I: Книга записей // Русская историческая библиотека. СПб., 1910. Т. XXVII.

Ляскоронский – *Ляскоронский В.* Иностранные карты и атласы XIV и XVII ст., отн. к Южной России. К., 1897.

МСК – Міста і села України: Київщина. К., 2009–2011. Ч. I.

Мякотин – *Мякотин В.* Генеральное следствие о маетностях Переяславского полка (1729–1731 гг.). Харьков, 1896.

Никончук – *Никончук М.В.* Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). К., 1979.

Носович – *Носович И.И.* Словарь белорусского наречия. СПб., 1870.

ОДАЗ – Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов / Сост. С.Г. Рункевич. СПб., 1897–1907. Т. I–II.

ОКН – Описи київського намісництва 70–80 років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / Упоряд. Г.В. Болотова, К.В. Вислобоков, І.Б. Гирич та ін.; відп. ред. П.С. Сохань. К., 1989.

Похилевич – Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / Собрал Лаврентий Иванович Похилевич. Репринт. Біла Церква, 2005.

СГУ – Словник гідронімів України / Укладачі: І.М. Желєзняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін. К., 1979.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький. К., 1977–1978. Т. 1–2.

Тимченко – *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Підг. до вид. В.В. Німчук, Г.І. Лиса К.; Нью-Йорк, 2002– 2003. Кн. 1–2.

ТПП 2014 – Тарифи подимного податку, сеймикові лауди і люстрації Київського воєводства першої половини XVIII століття / Укл. К. Жеменецький при співпр. Є. Чернецького, П. Юзвікевича і В. Шимчик. Біла Церква, 2014.

Трійняк – *Трійняк І.І.* Словник українських імен / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 2005.

ТС – Тураўскі слоўнік / Рэд. А.А. Крывіцкі. Мінск, 1982–1987. Т. 1–5.

Тупиков – *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен. СПб., 1903.

Унів. Мазепи –Універсали Івана Мазепи. 1687–1709 / Упоряд. І. Бутич. К.; Львів, 2002.

УРЕС – Український Радянський Енциклопедичний Словник: В трьох томах. К., 1966. Т. 1.

Фасмер – *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. М., 1986–1988. Т. I–IV.

Шамрай – *Шамрай С.* Київська сотня на Гетьманщині в XVII–VIII вв. / Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва / Під заг. ред. М. Грушевського. К., 1930. Зб. І. С. 159–283.

Rulikowski – *Rulikowski E.* Opis powiatu Wasylkowskiego. Warszawa, 1853.

Rymut – *Rymut K.* Nazwiska polaków: Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków, 1999–2001. T. I–II.

SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskih / Pod red. F. Sulimierskiego. Warszawa, 1880–1904. T. I–XV.

SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. T. I–X.

SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. W. Taszyckiego. Wrocław etc., 1965–1985. T. I–VII.

Źr. dz. – Źródła dziejowe / Wyd. A. Jabłonowski. Warszawa, 1876–1915. T. I–XXIV.

Р.М. Козлова
(Гомель)

КОНТИНУАНТЫ ПРАСЛАВЯНСКОЙ МИКРОСИСТЕМЫ С КОРНЕМ **ХАВ-*

Славянская земля хранит скифское название города-крепости *Хаб* на севере Крымского полуострова. Согласно Страбону, город-крепость *Хаб* (наряду с Палакий и Неаполь) построил царь Скилур и его сыновья во II в. до н. э. (а было кому строить – у Скилура было 80 детей!) в качестве опорного пункта против военачальника персидского царя Митридата Диофанта. В декрете в честь Диофанта (II в. до н. э.) указано, что Диофант покорил две крепости – Неаполь и *Хаб*[1]. Имя *Хаба* носил один из сыновей Аттилы от матери-хорезмийки. А это значит, что компонент *Аба* в антропонимоформуле *Самуил Аба* (правил 1041–1044 гг.) – венгерского короля – правомерно возвести к *Самуил Хаба*, поскольку в венгерских хрониках XIII в. сохранилось предание о хорезмийской генеалогии короля, выходца из *каварской* аристократии. *Кавары* в качестве особого народа зарегистрированы в Венгрии в IX веке. Род короля *Самуила Абы* возводится к братьям Еду и Едумеру, сыновьям *Аттилы Хабы*. Едумер, как известно, возвратился в Венгрию вместе с многочисленным родом своего отца (*Хабы*) и матери[2]. Из сказанного следует, что этноним *кавары* правомерно идентифицировать с *хабары* (см. дальше), что естественно при учете изменения *к* › *х*, *х* › *к*, а также *в* › *б*, *б* › *в* как звуков, артикуляционно близких.

Хаб м., *Хаба* ж. – обычные для славян слова, включенные в праславянский лексикон, правда, далеко не полностью (ЭССЯ 8, 7, 9), являющиеся основой для достаточно деривационно развернутого гнезда с корнем **Xab-*. Для нас важен факт закрепления единиц этого гнезда во всех типах собственных имен.

©Р.М. Козлова, 2017–2018

Для скилуровского *Хаб* в качестве соответствий следует назвать ст.-русск. *Хаб* – наволок в пределах Спасского погоста на Выгозере у моря в Обонежской пятине (ПКОП 156), существует и теперь[3], *Хаб* – речка в Рожественском Мегрежском погосте (ПКОП 216), *Габ* – ручей в этом же регионе (ПКОП 218), *Габсельга* – селение в Повенецком у. (Олон. 164), *Габ-наволок* в Спасском погосте в Кижах (ПКОП 216), *Габ-* в составе *Габозеро* – озеро, *Габу-* в составе *Габуко*р*га* – микротопоним (поле) в этом же регионе, блр. *Хабы* мн. в Брестском районе (Рап. Бр. 128), чеш. *Chaby* (Gebauer I, 529) – населенные пункты, укр. *Хаба* – река бассейна Черного моря в Алуштинском районе Крыма (СГУ 585), возможно, *Аба-* в составе *Абатурово* во Владимирском у. (Влад. 20), ст.-русск. *Абакан* – л. п. Енисея ‹ *Хабакан* (относительно второго компонента ср. *Кан* – п. п. Енисея), *Абаканово* в селении в Череповецком районе Вологодской области, которое возводится к *Абакум*, *Аба-* в составе *Абагур* – поселок городского типа на левом берегу Томи в Кемеровской области (БЭ 1, 10) – форма с утратой анлаутного *Х-* и др. ‹ псл. **Хавъ*, **Хава*. Естественно, от приведенного материала трудно отделить малоазийский *Хабап* – название поселения в верховье Тигра (совр. Турция) ‹ *Хаб-ап*, второй компонент которого значит ‘река’. Отметим, что, анализируя названия с компонентами *Хаб* и *Габ* Обонежья в отрыве от соответствующих названий иных регионов, А.И Попов и Л.П. Михайлова отнесли их к карельским, опираясь соответственно на *хааба*, *хуаба* ‘осина’[5].

Исходные **Хавъ*, **Хава*, как и их многочисленные дериваты, стали достоянием антропонимической системы славян. Ср. русск. *Габ* (к примеру, С.П. *Габ* – филолог, изучавший говоры Приазовья), блр. *Хаба*, *Габа* (Бірыла 1966: 93, 425), укр. *Габа* – в составе *Габакан* (Чучка 128), др.-чеш. *Hab* (Gebauer I, 395), чеш. *Chab* (Moldanová 88), *Chaba* – композитор (БЭ 55, 582), пол. *Chab*, *Chaba*, *Chabe*, *Haba* (SN II, 37, 38; Rospond II, 119) и др. Славянский материал имеет и апеллятивную поддержку: укр. *хаб* ‘старый конь’, *ха́ба* ‘коняга, кляча’, *хаба* ‘выбоина на дороге’ (Никончук 185), гуцул. *habá* ‘волна’, венг. *hab* ‘волна, пена’ (Grabec 38), серб. *хаба* ‘порча, вред, ущерб’, хорв. *haba* ‘т. ж.’, чеш. *chab* ‘прут, ветка с листьями’, *chabi* ‘ветки’, слвц. *chabo* ‘слабый, боязливый человек’, ‘вертопрах, сумасброд; взбалмошный человек’ (SSN I, 649), ст.-пол. *chaba* ‘белое грубое сукно’, ‘убор из такого сукна’, пол. диал. *chaba* ‘кляча’, *chaby* мн. ‘кости, торчащие из-под кожи’, чеш. *chábí* ‘мелкие прутья, сорняк’ (Sławski I, 58).

Глубокий интерес вызывает русск. *хаби* (вариант *сиян-габи*) для обозначения *манси* – коренного населения Западной Сибири России (БЭ 27, 575), что требует специального внимания.

Выявляется ряд производных, которые могут существенно пополнить праславянский фонд названий от корня **xab-*.

Деминутивы от **Xabъ*, **Xaba*:

**Xabikъ*: блр. *Габік* (Бірыла 1969: 93), укр. *Хабик* (Редько 228), *Habiczka* (Чучка 128), пол. *Chabik* (SN II, 38) – антропонимы и др.

**Xabičь*: русск. *Хабичев* – антропоним, чеш. *Chabičov* – селение на реке Ситке в регионе Стернберка в Моравии (ČR) и др.

**Xabъkъ*, **Xabъka*, **Xabъko*: укр. *Габка* в Закарпатье (Чучка 128), хорв. *Habek* (Leksik 212), пол. *Chabek*, *Chabko*, *Chabczyk*, *Chabczyński*, *Chabkiewicz*, *Chabkowski* – антропонимы (SN II, 37, 38), к которым правомерно присоединить *Abka*, *Abkowicz* (SN I, 2) ‹ *Chabka*, *Chabkowicz*, *Chabka* – приток Вислока на отрезке от Любека до Струга в бассейне Вислы (HW 255), *Chabkowce* (SG II, 537), блр. *Габка* – п. п. Сэрвачи в бассейне Вилии на правобережье Немана (БКБ 219), диал. *ха́бачка* ‘маленькая скамья’ (Сцяшковіч 526).

**Xabьcь*: блр. *Габец* (Бірыла 1969: 93), пол. *Chabecki* (SN II, 37) – антропонимы, чеш. *chabec* ‘слабый человек’ и др.

Производные с опорным *-d-* в суффиксах:

**Xabadъ*: ст.-русск. *Габад* – ручей в Никольском погосте на Шуе реке (ПКОП 115), *Асхабад* (теперь *Ашхабад*) – столица Туркмении, город основан на месте древнего аула *Асхабад* как военное укрепление, центр Закаспийской области, *Абадинский* – антропоним ‹ *Хабадинский*.

**Xabuda*: пол. *Habuda* (Rospond 117) – антропоним.

**Xabъda*: в.-луж. *chabź* ‘мелкие прутья’, слвц. *chabda*, *chabdzie* ‘кусты сирени, Sambucas ebulus’, серб., хорв. *Хабделић* – антропоним.

Производные с опорным *-j-* в суффиксах:

**Xabajь*: ст.-русск. *Габай* (Тупиков 125), пол. *Chabaj* (SN II, 37) – антропонимы, укр. диал. *хаба́й* ‘пруссак, таракан’ (ЕСУМ 6, 145 – «не зовсім ясне») – дериват с формантом *-ajь*.

**Xabějь*: русск. *Хабиев* – антропоним в Саратовской области ‹ *Хабѣевъ*, укр. *Габійовий* – приток Славки на правобережье Стрия (СГУ 125).

Производные с опорным *-k-* / *-č-* в суффиксах:

**Xabakъ*: ст.-блр. *Хабак* в Могилевском регионе (Бірыла 1966: 268), укр. *Габак* на Бойковщине (Чучка 128), др.-чеш. *Habak* (Gebauer I,

395), чеш. *Habák*, пол. *Chabacka* – дериват от *Chabak*, *Abako* (SN I, 1; II, 37) – антропонимы, блр. *Старое Габачево*, *Новое Габачево* – ойконимы в Люцинском у. Витебской губ. (Сп. Вит. 138), слвц. диал. *habák* ‘изодранная обувь’ (SSN I, 527) и др.

**Xabukъ*: пол. *Chabucki*, *Chabiuk* (SN II, 38, 39) – антропонимы, гуцул. *habuk* ‘место в потоке, где вода падает с шумом’ (Hrabec 38) и др.

Производные с опорным *-l-* в суффиксах:

**Xabalъ*, **Xabalь*: ст.-русск. Васко *Хабалов* (1495 г.) (Тупиков 802), русск. *Хабалов* [*Хабалов* Сергей Семенович – военный деятель (БЭ 55, 582)], *Абалкин* [ср. *Абалкин* Леонид Иванович – экономист, директор Института экономики РАН (БЭ 1, 17)], *Абалаковы* – братья-альпинисты, совершившие восхождения на сложнейшие вершины Кавказа, Тянь-Шаня, Памира (пик Евгения *Абалакова*), Алтая, *Абалакин* – формы с утраченным анлаутным *X-*, укр. *Хабаль*, *Хабалік* на Бойковщине (Чучка 583), чеш. Alois *Chabal*, *Habal*, пол. *Chabal*, *Chabalewski*, *Habal*, *Chabała*, *Habała*, *Abalewicz* (SN I, 1; II, 37; Rospond II, 119) – антропонимы, отложившиеся в иных типах онимов. Ср. русск. *Хабалина Гора* в Лужском, *Хабалово* в Ямбургском уу. Санкт-Петербургской губ. (СПб. 83, 207), укр. *Хабалька* – л. п. Потока в бассейне правобережной Тисы на левобережье Дуная, пол. *Chabalina* – приселок к селению Пясэк (SG II, 537) и др. Сохранилась и апеллятивная основа для собственных имен: блр. диал. *ха́баль* ‘мужчина, который увлекается женщинами; любовник’ (СБГ 5, 274), *ха́баль* ‘распущенный человек’ (ТС 5, 226), русск. диал. *хаба́л*, *хаба́лка*, *хаба́льник* ‘нахал, наглец, буян’, *хабалы́га* ‘забулдыга’, *хаба́льный* ‘наглый, нахальный’, *хаба́лить* ‘буянить, озорничать, ругаться’ (Даль 4, 540) и др.

**Xabelъ*, **Xabelь*: укр. *Габел*, *Габель*, *Абель* (род. п. *Абеля*) (Чучка 36, 128), утративший начальный *X-*, хорв. *Habel* (Leksik 212), чеш. *Habela*, пол. *Chabel*, *Chabelak*, *Chabelka*, *Chabelski*, *Chabiel*, *Chabiela*, *Chabielski*, *Habel*, *Habela*, *Habelak* (SN II, 38; Rospond II, 119) – антропонимы, *Habielice* (2 поселения) в Пётрковском пов. (SG II, 573), блр. диал. *ха́бель* ‘мужчина’, ‘любовник’ (СБГ 5, 274), слвц. диал. *pochabel* ‘сумасброд, вертопрах’ и др.

**Xabolъ*, **Xabola*: западнослав. *Habola* (у Адама Бременского), *Abola* у многих других авторов VIII в. – древнее название реки *Гавели* – п. п. Лабы. Иную точку зрения о генезисе данного гидронима см. у польского ономаста J. Nalepy.

**Xabulь*: укр. диал. *хабу́ля* ‘черный тарган, Periplaneta orientalis L.’ – «не зовсім ясне», но допускается связь с *хабий* ‘плохой’ (ЕСУМ 6, 147).

**Xabьlъ*, **Xabьlь*, **Xabьlo*: русск. *Хабло* (Е.П. *Хабло* – лексикограф), блр. *Хаблоў* (Бел. СЭ 8, 233), *Габлюк* (Бірыла 1969: 94), укр. *Хабло* (Редько 228), вероятнее всего, *Абел* (род. п. Абла) (Чучка 36), в котором подозревается утрата анлаутного *X*-, чеш. *Hable*, пол. *Chablak*, *Chabluk*, *Chablewski*, *Habla*, *Hablicki* (SN II, 38; Rospond II, 119) – антропонимы, ст.-русск. *Аблов Камень* (ПКОП 93), *Адыго-Хабль* – один из районов Абхазии, *Кош-Хабль* – город на правом берегу реки Большой Зеленчук на Кубани (см. карту). А.С. Стрижак назвал эту часть Украины *Кошехабльщиной*[6].

Производные с опорным -*n*- в суффиксах:

**Xabanъ*: ст.-укр. *Chaban* Stolthowczenie (1565 г.) – хмельницкий мещанин (Тупиков 413), русск. *Габанова Сельга* – селение в Петрозаводском, *Хабандза* – река в Пудожском уу. Олонецкой губ. (Олон. 6, 184), болг. *Габановце*, *Абана* – селение на южном побережье Черного моря на территории Малой Азии (Турция; см. карту) и др.

**Xabenь*: русск. *Хабенский*, блр. *Хабенка* (Бірыла 1969: 425) – антропонимы, *Габенкова* – ойконим в Оханском у. Пермской губ. (Перм. 224) и др. Из апеллятивов ср. блр. *хабе́нь* (род. п. *ха́беня*) ‘олух, болван’.

**Xabunъ*, **Xabun’a*: пол. *Chabun* (SN II, 39) – антропоним, *Chabunka* (SG II, 538), русск. диал. *хабу́нька* ‘хижина, сарайчик’, пск. *хабун(т)и́на* ‘толстая, грубая одежда; рубище’, *хабу́ня* ‘нахал, буян; бранчливая женщина’ (Даль 4, 540) и др.

**xabynь*: русск. диал. *хабы́ня* ‘плохая изба’ в новгородских говорах. К возможным продолжениям **Xabynь* принадлежит русск. *Абинь* – селение в Белёвском у. Тульской губ. (Тул. 57) ‹ *Хабынь*.

К данной группе собственных имен принадлежит псл. **Xabina*: укр. *Chabina* (Чучка 128), пол. *Chabina*, *Chabinka* (SN II, 38) – антропонимы, русск. *Хабина* – река в Звенигородском у. Московской губ., диал. *хаби́на* ‘речной залив’ (Подвысоцкий 182), арх. *хаби́на* ‘заводь’, ‘рукав реки’, *хаби́на* ‘большой дом’, укр. диал. *хаби́на* ‘прут, хворостина’ (Грінченко 4, 382), слвц. диал. *chabina* ‘толстый прут, палица, отломанная ветка’, ‘тонкий худой человек’ (SSN I, 649) и др.

Производные с опорным -*r*- в суффиксах:

**Xabarъ*, **Xabara*, **Xabarь*: ст.-русск. *Хабар* (1498 г.), *Хабар* (1508 г.) – московский воевода, *Хабарь* (1539 г.) – крестьянин, *Хабарец* Бара-

ков, *Хабарщиков*, *Хабар*, *Хабаров* (Тупиков 413, 208; Веселовский 336), *Хабаров* (родом из Вологодской губ.), составивший “Чертеж реке Амуру”, с именем которого связано название военного поста *Хабаровска*, переименованное в 1893 г. в *Хабаровск* (СИЭ 15, 478; БЭ 55, 582), пол. *Chabara*, *Chabarek*, *Chabarko*, *Chabarczyk*, *Chabarkiewicz*, *Chabarow*, *Chabarowska*, *Chabarski* (SN II, 37) – антропонимы.

Указанные архетипы отражены и иными типами собственных имен: русск. *Хабаров* – ручей на правобережье реки Мочи в системе правобережной Москвы (Смолицкая 117), *Хабарова* в Вытегорском, *Хабарово* в Лодейнопольском уу. Олонецкой (Олон. 49, 129), *Хабаров Городок* во Владимирском у. Владимирской (Влад. 8) губерний, к которым правомерно присоединить *Абарино* в том же уезде (Влад. 8), *Абарино* в Богородском у. Московской (Моск. 44) ‹ *Хабарино*, *Хабарское* в Тверской, *Хабарское* в Нижегородской губерниях, *Хабары* – город на реке Бурла на севере Алтайского края, *Хабариха* – п. п. Печоры, впадающей в Северный Ледовитый океан (ЭС XXIII 547), укр. *Хабарище* – селение в Ратновском р-не Волынской обл., болг. *Габаре* – село и микротопоним в Белослатинской околии, пол. *Chabarnia* – озеро в бассейне Вислы (HW п. 630) и др. Широко отражены на восточнославянском пространстве соответствующие апеллятивы: русск. диал. *хабар*, *хабáрá*, *хабáрец* ‘прибыль, выгода, нажива; взятка’, *хабар* ‘гостинец; угощение’, ‘счастье, удача’, оренб. ‘весть, известие’, *хабарчий* ‘вестник, гонец’, хабарка ‘лесистый остров’ (Даль 4, 540), от которых нами не отделяется *хабар* ‘большой глиняный кувшин для солений’, *габáра* ‘прибрежное морское плоскодонное судно’ (Даль 1, 339), блр. *хáбары* ‘взятки’ (Носович 675), пол. *chabar* ‘подкуп, взятка’ и др.

Следы псл. **Xabarъ* обнаруживаются в греческом названии коренных местных жителей нагорной части Дагестана в Прикаспии Ἄβαροι (варианты Ἀβάρες, Ἄβαρεις, Ἄβαρις, Ἀβαρῖνος,), откуда европейское *abar* (вариант *avar*), внедренные в современную географическую литературу, а таже тюрк. *Apar*. В указанных географических заимствованиях отражен факт утраты анлаутного *X*- в силу его артикуляции, что имеет место в приведенном славянском материале. Длительное блуждание исследователей, кому отдать эти названия – тюркам, на чем настаивает Е. Хелимский, монголам, тунгусо-маньчжурам и другим этносам[7], можно объяснить игнорированием славянского материала.

**Xaberъ*, **Xabera*: блр. *Габернік* (Бірыла 1969: 94), пол. *Chaber*, *Chabera*, *Chaberek*, *Chaberka*, *Chaberko*, *Chabier*, *Chabierski* (SN II, 37, 38) – антропонимы, *Chaberkowo* в Вармии, *Chaberów* в Калишском пов. (SG II, 537), чеш. *Chaberice* в Пражском округе (ČR), болг. *хабе́р* ‘весть, уведомление’, макед. *абер* ‘весть’, серб. *ха̀бер*, пол. *chaber*.

**Xaborъ*, **Xabora*: русск. *Хабор* – прозвище (Герасимов 93), укр. *Габора*, *Габорак* (Чучка 128), пол. *Chabor*, *Chabora*, *Chaborek*, *Chaborka*, *Chaborowska*, *Chaborski* (SN II, 38) – антропонимы, *Chabornia* – затока, южная отнога озера Домброва Велька в Острудском пов. (Leyding II, 256), чеш. *Chaborovice* – город на западе Чехии (ČR), *chabory* мн. ‘некрепкие, плохие кочаны капусты’, блр. диал. *хаборнік*, *хабуо́рнік* ‘хабарник’ (СБГ 5, 274), в.-луж. *khabor* ‘таракан’ (Pfuhl 1082), пол. диал. *chabor* ‘кость’ (SW I, 268) и др.

**Xaburъ*, **Xabura*: пол. *Chabura*, *Chaburski*, *Chabiurska*, *Habur*, *Habura* (SN II, 38, 39; Rospond II, 118) – антропонимы, *Habura* – селение в восточной части Словакии, от которых нами не отделяются малоазийские *Хабур* – л. п. Ефрата, *Хабур* – река в бассейне Тигра на территории Малой Азии (см. карту Турции), и др.

**Xabъrъ*, **Xabъra*: др.-чеш. *Chaber* (род. п. *Chabra*) (Gebauer I, 529), чеш. *Habr*, *Habrovec*, пол. *Chabracki*, *Chabrewicz*, *Chabron*, *Chabroń* (SN II, 38, 39) – антропонимы, укр. *Габринівський* – л. п. Рыпинки в бассейне Тисы на правобережье Дуная в Закарпатье (СГУ 125), болг. *Габра* – река в Лозенской планине Софийской околии, *Габрово*, *Габровец* – селения, *Габрика*, *Габриче* – микротопонимы и др. Учет утраты анлаутного *Х-* в изучаемом гнезде позволяет присоединить к названным континуантам *Абранка* – л. п. Иршавы, *Абранка* – л. п. Латорицы (обе на правобережье Тисы), *Абранка* – селение в Воловецком р-не Закарпатской обл. (СГУ 19) ‹ *Хабранка*. Из апеллятивов ср. болг. *га̀бър*, *га̀бер* ‘вид широколистого дерева, Carpinus betulus’, пол. *chabrak* ‘палка, прут’, *chaber* (род. п. *chabra*) ‘василек’, *chabrowy* ‘васильковый’, блр. диал. *ха́бры* ‘горделивый’, *ха́брыцца* ‘форсить, гордиться’, *хабрэ́ц* ‘форсун, франт’ (ТС 5, 226) и др.

Производные с опорным *-š-* в суффиксах:

**Xabašь*, **Xabaša*: *Хабаш* – мужское имя в селении Отап в Абхазии, русск. *Абашев* в Смоленской обл. (БЭ 1, 19) и других регионах России, *Абашин* – антропонимы, русск. *Абашево* на территории Чувашии, *Абашево* в Пензенской обл., *Абашин*, *Абашино* – во многих регионах России ‹ *Хабаша*, *Хабашев*, *Хабашево*, *Хабашин*, *Хабашино*,

пол. *Habasz* (Rospond II, 118), к которым нами присоединяются *Абаша* – селение в Колхидской низменности, центр Абашского р-на Грузии, *Абашидзе* – княжеский род в Имеретии, восходящий к глубокой древности ‹ *Абаш-идзе*, и др. Вслед за этим открывается перспектива генезиса носителей племени *абашевской культуры* как славянской. «Территория балановцев* была занята в середине 2-го тысячелетия до н. э. носителями *абашевской культуры*», – пишет акад. В.В. Седов[8]. На карте, им же представленной, *абашевская культура* сдвинута на запад – в Воронежский регион, Подонье[9]. Если *Абаши*, *Абашевы*, *Абашина* – это *Хабаши*, *Хабашевы*, *Хабашины*, то *абашевскую культуру* можно сдвигать во все четыре стороны, судя по ареалу представленного материала.

**Xabešь*: чеш. *Habeš*, пол. *Habeszek* (Rospond II, 118) – антропонимы, *Хабеши* – населенный пункт в верховье Тигра в малоазийском регионе (см. карту) и др.

**xaboša*: русск. диал. курск. *хабóша* ‘род рыболовного снаряда-морды, кошель для ловли рыбы при спуске пруда’ (Даль 4, 540) и др.

**Xabušь*: ст.-русск. *Габушев* (Тупиков 513) – антропоним.

**Xabyšь*: ст.-русск. *Габышев* (Тупиков 513) – антропоним.

Производные с опорным -*s*- в суффиксах:

**Xabasъ*: пол. *Chabas*, *Chabasiewicz*, *Chabasieński* (SN II, 37) – антропонимы, *chabas* ‘кляча’.

**Xabosъ*: пол. *Chabos*, *Chabosiewicz*, *Chabosińska*, *Chaboski* (SN II, 38) – антропонимы.

**Xabusъ*: пол. *Chabus* (SN II, 39) – антропоним.

Производные с опорным -*z*- в суффиксах:

**Xabazъ*, **Xabaza*: русск. *Абаза* – распространенная фамилия, ее носители – достойные люди России (БЭ 1, 11), *Абаза* – город в Хакасии (БЭ 1, 11), *абаза* – самоназвание *абазин* в Карачаево-Черкесии, общими предками *абазин* и *абхазов* были древние племена апсилов, абазгов, синигов и зихов на северо-западном побережье Черного моря между реками Туапсе и Бзыбь (БЭ 1, 13), *Абазинский* – антропоним, укр. *Габаз* – антропоним, *Габазівка* – ойконим в Косовском районе Ивано-Франковской области, ориентированный на редкий апеллятив *габаз* ‘бурьян, кустарник, хворост’[10], русск. диал.

---

* Балановцами названы носители *балановской культуры*, локализованной в глубине тысячелетий в Среднем Поволжье.

арх. *хабази́на* ‘шест, жердина, дубинка’ (Даль 4, 540), укр. диал. *хабаз* ‘бурьян, заросли бурьяна’, пол. *chabaz* ‘т. ж.’ и др.

**Xabezъ*: русск. *Хабез* – селение на левом берегу реки Малый Зеленчук – притока Кубани, центр *Хабезского* района, к которому присоединяется *Хабез-* в составе *Хабезбени* – селение в области Мардия (см. карту) и др.

**Xabuzъ*, **Xabuza*: пол. *Chabuz*, *Habuza* (SN II, 39; Rospond II, 118) – антропонимы, укр. диал. *хабу́з* ‘бурьян, заросли бурьяна’, ‘осот’, тонкие ветки в лесу, сорняк’, *хабу́ззя* собир. ‘заросли бурьяна’, *хабузе́нє* ‘тонкие сухие ветки’, связываемые с *хаб* (ЕСУМ 6, 147) и др.

**Xabъzъ*, **Xabъza*: пол. *Chabza* (SN II, 39) – антропоним, *Chebzi* – приток Бели в бассейне Одры (НО п. 56), русск. *Абзанов* – левый овраг реки Малая Истица на правобережье Оки в Тульской области (Смолицкая 66) ‹ *Хабзанов*, *Абзал*, *Абзалов* – антропонимы, укр. диал. *хабз*, *габз* м., *ха́бза* ж. ‘бузина’, *хабзи́на* ‘травянистая бузина’ (ЕСУМ 6, 146), слвц. бот. *chabze*, *chabz*, *chabza* ‘krovita растение’, ‘бузина, Sambucus nigra и ее плод’ (SSN I, 650), н.-луж. *chabźe* ‘засохшие ветки сосны или хвои’ и др.

Производные с опорным *-t-* в суффиксах:

**Xabatъ*: блр. *Хабатня* (Бірыла 1969: 425), пол. *Chabat*, *Chabatowski* (SN II, 37) – антропонимы, русск. *Абатский* – поселок городского типа на реке Ишим в Тюменской обл. (БЭ 1, 19), блр. диал. *хабатня́* ‘вид сетки для ловли рыбы’, *Хабаток* – ойконим в Донецком округе (Дон. 10), укр. диал. *хаба́т* ‘бурьян, хворост’, *хабата́рня* ‘предприятие для выделки козлиных кож’ (ЕСУМ 6, 146 – «не зовсім ясне»), для которого авторы указанного источника справедливо предполагают незасвидетельствованное **хабата́р* ‘козолуп’, серб. *хабат*, пол. *chabat*.

**Xabetъ*, **Xabeta*: пол. *Chabet* (SN II, 37) – антропоним, блр. диал. *хабэ́та* ‘худой конь, кляча’ (СБГ 5, 274), укр. диал. *хабе́та* ‘т. ж.’, пол. *chabeta* ‘т. ж.’, ст.-пол. *chabet* ‘chebd, сирень, Sambucus ebulus’.

**Xabotъ*, **Xabota*: укр. *Habota* в Закарпатье (Чучка 128), пол. *Chabot*, *Chabotowski* (SN II, 38) – антропонимы, *chabota* ‘слабость, немощь’, блр. *Хабо́ціна* – п. п. Березки в бассейне Западной Двины (БКБ 381), диал. *хабо́тня*, *хабатня́* ‘рыболовная ловушка, сплетенная из лозовых прутьев в виде круглого коша с лейкоподобным входом’ (СБГ 5, 274), *хабо́цце* ‘лохмотье’ (Носович 675), укр. *хабо́ття* ‘тряпьё, лохмотье’, чеш. *chabota* ‘слабость, болезненность’, слвц. *chabotat* ‘быстро и невразумительно говорить’ (SSN I, 649) и др.

Среди производных выявляется группа субстантивов, мотивированных префигированными глаголами:

**Naxaba*: ст.-русск. *Нахабна* – река (фиксация 1524 г.), русск. *Нахабна* – л. п. Оки, *Нахабна* – л. п. Москвы, *Нахабинка* – п. п. Москвы, *Нахабня* (вариант *Нахабинка*) – л. п. Москвы, близ которой фиксируются *Нахабино* – станция и село *Нахабинское*, *Нахабня* – п. п. Москвы, *Нахабинка* – п. п. реки Осетр (Смолицкая 89, 104, 10, 114, 159), *Нахабна* – река в Зубцовском у. Тверской губ. (Твер. 154), диал. *наха́ба* 'нахал, навязчивый человек', 'беда, неприятный случай, забота' (Даль 2, 489), блр. диал. *наха́біца* 'навязчивая женщина' (Груца, Паўлоўскі 32), укр. *наха́ба* 'наглец, нахал, дерзкий человек' с рядом производных *наха́бний*, *наха́бник*, *наха́бниця*, *наха́бність*, *наха́бство* (УРС 413).

**Oxabъ*, **Oxaba*: русск. *Охабенка* – река в бассейне Москвы (Смолицкая 105), укр. *Охаба* л. п. Свир(жа) на левобережье Днестра (СГУ 406), *Охаба* на правобережье реки Муреш, *Охаба-Ромынэ* в верховье реки Миниш в области Тимишоара на территории Румынии (см. карту), блр. *О́хабні* (вариант *Во́хабні*) в Мядельском р-не Минской обл. (Рап. Мн. 55), пол. *Ochaby* на Шлёнске – населенные пункты, для которых имеется солидная апеллятивная поддержка: русск. диал. *оха́бка* 'охапка', *о́хабень* м. 'предместье города, слободка, все поселения вне ограды', 'верхняя долгая одежда с прорехами под рукавами и с четырехугольным откидным воротом', 'верхняя крестьянская одежда, сермяжный зипун', 'женская широкая юбка', 'сарафан с рукавами, плащик, хламидка у ракушечных мякотных животных или слизней', *оха́бить* 'удалять, устранять', *оха́биться* 'охраняться, оберегаться чего-либо' (Даль 2, 630), ст.-блр. *ѡхабень* ?: *ѡхабень китайки червчатое* (КСД 741; 1511 г.), укр. *оха́б* 'отнога, ответвление', 'боковое корыто реки с глубокой водой', 'лужа', 'выбой с водой', 'гнилая колода', 'пустошь, заросшая травой', *оха́ба* 'убогая женщин', *оха́бище* 'лужа, болото, старое русло реки' (Грінченко 3, 78), закарп. *охаб* 'прибрежная часть течения реки, где движение воды более медленное, нежели на середине реки', *оха́бик* 'вода, текущая медленно возле берегов ставка', ст.-пол. *ochab* 'трясина, болото' (Jurkowski 158) и др.

**Pod*(ъ)*xabъ*: русск. *Подхабино* в Сычевском у. Смоленской губ. (Смол. 384) – ойконим и др.

**Poxaba*: ст.-русск. *Похаба* (Тупиков 254), ст.-блр. *Похабович* – мещанин города Клецка – антропонимы, *Похабинка* – л. п. Москвы

(Смолицкая 106), блр. *Паха́баўшчына* (до 1961 г.) в Несвижской волости Слуцкого у. (Ковалева 12) – ойконим и др.

**Prixabъ*, **Prixaba*: русск. *Прихабы* в Духовщинском, *Прихабы*, *Прихапцы* в Ельнинском уу. Смоленской (Смол. 218, 256, 261), блр. *Прихабы* в Невельском, *Прихабы* (2 селения) в Полоцком, *Прихабы* (2 селения) в Себежском уу. Витебской (Сп. Вит. 266, 295, 304, 381) губерний, *Прыхабы* в Белыничском р-не Могилевской обл. (Рап. Маг. 145) – населенные пункты, *Прихабы* – озеро в Себежском у. Витебской губ. (Сп. Вмт. 80), *Прихабка* – л. п. Хмары на левобережье Сожа (Маштаков 106) и др.

**Uxabъ*, **Uxaba*: русск. *Кривой ухаб* в Крестецком у. Новгородской губ. (Новг. IV, 9), ст.-русск. *ухабище* 'санные отводы, запятки', русск. *уха́б*, *уха́бик*, *уха́бец* 'выбоина на дороге', *уха́ба* 'вор, мошенник', *у́хабень* 'неповоротливый человек', *уха́бничий* 'придворный служитель, который стоял на запятках или отводах саней, оберегая их от опрокидывания' (Даль 4, 524), блр. диал. *ухаб*, *уха́ба*, *ухабіна* 'выбоина, колдобина, неровность на дороге' (ТСБМ V(2), 86), диал. *уха́бісты* 'кривой, неровный': *ухабістэ дзерэво* (ТС 5, 220; СБГ 5, 246), укр. диал. *уха́б* 'яма на дороге', *уха́ба* 'т. ж.', 'яма, наполненная водой', *уха́бина* 'т. ж.' (Черепанова 229; Марусенко 253) и др.

**zaxabъ*: ст.-русск. *захабъ* – строительный термин: «Да той же башни *захабъ* дѣланъ съ половины и верхнего бою окно плитою вновь, и отмазывана известью» (1678 г.) (Сл. РЯ 13, 267 – статья *отмазывати*), блр. диал. *заха́біна* 'выбоина на дороге' (Аляксейчык 10).

Адъективы:

**Xabinъ* (*-а*, *-о*): укр. *Хабин*, *Хабиняк* (Чучка 583; Редько 228), пол. *Chabin*, *Chabiniec*, *Chabinowski*, *Chabiński*, *Abiński* (SN I, 2; II, 38) – антропонимы, русск. *Хабиная* – вариантное название реки *Нахабни* / *Нахабинки* на левобережье Москвы (Смолицкая 194), укр. *Хабинське* – торфянище в заплаве реки Уж – п. п. Припяти в Полесском р-не Киевской обл. (СмГУ 300), к которым примыкает *Абин* – приток Кубани, на которой расположен город *Абинск* в Краснодарском крае, *Абинцы* – ойконим в южном регионе и др.

**Xabovъ* (*-а*, *-о*): ст.-русск. *Габов*, *Габович* (Тупиков 513), ст.-блр. *Габов* (Бірыла 1969: 93), пол. *Chabowski* (SN II, 38), русск. *Абов* (БЭ 1, 56) – антропонимы, *Габовская* – микротопоним (пожня) в Верхотурском у. Пермской губ., *Габова* в Оханском, *Габов*, *Габова* в Соликамском уу. Пермской губ. (Перм. 267, 298), блр. *Хабово* в Велиж-

ском, *Абово* в Люцинском уу. Витебской губ. (Сп. Вит. 29, 276), *Хабовічы* в Кобринском р-не Брестской обл. (Рап. Бр. 128) – населенные пункты, укр. *Габова* – п. п. Орели на правобережье Днепра (Маштаков 78), чеш. *Chabova* – давнее название реки Гавели, слвц. *Habovka* в регионе Trstená (SSN I, 65), *Abov* – селения, пол. *Chabowa* – приток Постоми в бассейне Варты (НО 234), *Chabowiec* – колония, принадлежащая гмине Борутин в повете Чатиборском, *Chabówka* в Мысленицком над рекой Рабой, *Chabowo* (3 поселения) в Плоцком поветах (SG II, 537), слвц. *chabovec* 'толстая палица', *chabovina* 'отломанная ветвь, прут, палица' (SSN I, 649) и др.

**Хавьпъ* (*-а*, *-о*), **Хавьп'а*: ст.-русск. *Хабня* (Тупиков 469) – антропоним, русск. *Хабн*(*я*) – река на правобережье Оки (Смолицкая 151), *Хабни* в Новоржевском у. Псковской губ. (Пск. 139), блр. *Хабни* (2 поселения) в Витебском, *Хабни* в Городокском, *Хабня* в Полоцком уу. Витебской губ. (Сп. Вит. 23, 25, 29, 77, 83, 324), теперь *Хабня* (3 поселения), *Хабнішча* в Витебской обл. (Рап. Віц. 391), укр. *Хабне* (*Хабное*) в Киевской губ. (ЭС X, 256), *Хабне* в Радомысльском у. (SG II, 537) – поселения, блр. *ха́бні* 'чулки' (Ластоўскі 747), укр. *хабни́к* 'кустарник' (Грінченко 4, 382), серб., хорв. *хȁбен* 'плохой, скверный, негодный', *hȁben*, *ȁben* 'злой' и др.

**Хавьскъ* (*-а*, *-о*): пол. *Chabski* (SN II, 39) – антропоним, *Chabsko Wielkie*, *Chabsko Małe* – озера в бассейне Нотеци в системе Вислы (HW 194), *Chabsko* (3 поселения), *Chabsko* – колония, *Chabsko* – несколько топонимов, названий отдельных участков земли в Могильницком пов. (SG II, 538).

---

[1] *Скржинская М.В.* Северное Причерноморье в описании Плиния Старшего. К., 1974. С. 73–74.

[2] *Толстов С.П.* По следам древнехорезмийской цивилизации. М.; Л., 1948. С. 230.

[3] *Попов А.И.* Непочатый источник истории Карелии // Родные сердцу имена (Ономастика Карелии). Петрозаводск, 1993. С. 45.

[4] *Чайкина Ю.И.*, *Монзикова Л.Н.*, *Варникова Е.И.* Из истории топонимии Вологодского края. Вологда, 2004. С. 16.

[5] *Попов А.И.* Цит. соч. С. 45; *Михайлова Л.П.* Ландшафтная топонимия Карельского Поморья // Ономастика Карелии / Отв. ред. Н.Н. Мамонтова. Петрозаводск, 1995. С. 32, 33, 34.

[6] *Стрижак О.С.* Етнонімія Птолемеєвої Сарматії. У пошуках Русі. К., 1991.

[7] *Хелимский Е.* Тунгусо-маньчжурский языковой компонент в аварском каганате и славянская этимология: Материалы и доклад на XIII Международный съезд славистов. Любляна, 15–21 августа 2003 г. Hamburg, 2003. С. 139–142.

[8] *Седов В.В.* Гидронимические пласты и археологические культуры Центра // Топонимия Центральной России. М., 1974. С. 24.

[9] *Там же*. С. 22–23.

[10] *Худаш М.Л.* Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів). Львів, 2004. С. 65, 421.

Источники

Аляксейчык – *Аляксейчык Г.М.* Да слоўніка Навагрудчыны // Жывое слова / Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч, І.Я. Яшкін. Мінск, 1978. С. 5–10.

Бел. СЭ – Беларуская Савецкая Энцыклапедыя / Пад рэд. П.У. Броўкі. Мінск, 1972–1975. Т. V–XII.

Бірыла 1966 – *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. Мінск, 1966.

Бірыла 1969 – *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінск, 1969.

БКБ – Блакітная кніга Беларусі. Водныя аб'екты Беларусі: Энцыклапедыя. Мінск, 1994.

Веселовский – *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.

Герасимов – *Герасимов М.К.* Словарь уездного череповецкого говора // Сб. ОРЯС. 1910. Т. LXXXVII. № 3. С. 1–111.

Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.

Груца, Паўлоўскі – *Груца А.П.*, *Паўлоўскі І.І.* З лексікі гаворкі в. Святая Воля // Жывое слова / Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч, І.Я. Яшкін. Мінск, 1978. С. 29–33.

Даль – *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1955. Т. 1–4.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.

Кавалёва – *Кавалёва А.В.* Слоўнік перайменаваных паселішчаў Беларусі. Мінск, 2013.

КСД – Литовския метрика. Книга судных дел // Русская историческая библиотека. СПб., 1903. Т. XX.

Ластоўскі – *Ластоўскі В.* Расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. Коўна, 1924.

Марусенко – *Марусенко Т.А.* Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика) / Отв. ред. В.В Мартынов, Н.И. Толстой. М., 1968. С. 206–255.

Маштаков – *Маштаков П.Л.* Список рек Днепровского бассейна. СПб., 1913.

Никончук – *Никончук Н.В.* Правобережнополесские говоры с лингвогеографической и исторической точек зрения // Полесский этнолингвистический сборник: М-лы и исследования / Отв. ред. Н.И. Толстой. М., 1983. С. 153–172.
Новг. – Список населенных мест Новгородской губернии. Новгород, 1907–1912. Вып. I–XII.
Носович – *Носович И.И.* Словарь белорусского наречия. СПб., 1870.
ПКОП – Писцовые книги Обонежской пятины 1496 и 1563 гг. Л., 1930.
Подвысоцкий – *Подвысоцкий А.И.* Словарь областного архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении. СПб., 1885.
Рап. Бр. – *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобласці. Мінск, 1980.
Рап. Віц. – *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці. Мінск, 1977.
Рап. Маг. – *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Магілёўскай вобласці Мінск, 1983.
Рап. Мн. – *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці. Мінск, 1981.
Редько – *Редько Ю.К.* Довідник українських прізвищ. К., 1969.
СБГ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча / Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск, 1979–1986. Т. 1–5.
СГУ – Словник гідронімів України / Укладачі: І.М. Желєзняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін. К., 1979.
СИЭ – Советская историческая энциклопедия. М., 1974. Т. 15.
Сл. РЯ – Словарь русского языка XI–XVII вв. / Гл. ред. Г.А. Богатова. М., 1975–. Вып. 1–.
СмГУ – Словник мікрогідронімів України / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2004.
Смолицкая – *Смолицкая Г.П.* Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озер) / Под ред. О.Н. Трубачева. М., 1976.

Списки населенных мест Российской империи (по сведениям 1859, 1864, 1870, 1872–1877 гг.), изд. Центральным статистическим комитетом МВД:
Влад. – VI. Владимирская губерния. СПб., 1863.
Дон. – Земля Войска Донского. СПб., 1864.
Моск. – XXIV. Московская губерния. СПб., 1862.
Олон. – XXVII. Олонецкая губерния. СПб., 1879.
Перм. – XXXI. Пермская губерния. СПб., 1875.
Пск. – XXXIV. Псковская губерния. СПб., 1885.
СПб. – XXXVII. Санкт-Петербургская губерния. СПб., 1864.

Твер. – XLIII. Тверская губерния. СПб., 1862.
Тул. – XLIV. Тульская губерния. СПб., 1862.
Сп. Вит. – Список населенных мест Витебской губернии / Под ред. А.П. Сапунова. Витебск, 1906.
Сцяшковіч – *Сцяшковіч Т.Ф.* Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці. Мінск, 1972.
ТС – Тураўскі слоўнік / Рэд. А.А. Крывіцкі. Мінск, 1982–1987. Т. 1–5.
ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / Пад рэд. К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). Мінск, 1977–1984. Т. I–V.
Тупиков – *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки Отделения русской и славянской археологии имп. Русского археологического об-ва. 1903. Т. 6. С. 86–914.
УРС – Українсько-російський словник. Вид. 3 / Укладачі: В.С. Ільїн, К.П. Дорошенко, С.П. Левченко та ін. К., 1975.
Черепанова – *Черепанова Е.А.* Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
Чучка – *Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.
ЭС – Энциклопедический словарь / Изд. Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон. СПб., 1890–1907. Т. I–LXXXVI.
ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974–. Вып. 1–.
ČR – Česka Republika.
Gebauer – *Gebauer J.* Slovník staročeský. Praha, 1903–1916. D. I–II.
Hrabec – *Hrabec S.* Nazwy geograficzne Huculszczyzny. Kraków, 1950.
HW – Hydronimia Wisły. Wykaz nazw w układzie hydrograficznym / Pod red. P. Zwolińskiego. Wrocław etc., 1965.
Jurkowski – *Jurkowski M.* Ukraińska terminologia hydrograficzna. Wrocław, 1971.
Leksik – Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. Zagreb, 1976.
Leyding – *Leyding G.* Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego. Poznań, 1959. Cz. II.
Moldanová – *Moldanová D.* Naše příjmení. Praha, 2004.
Pfuhl – *Pfuhl Chr.Tr.* Obersorbisches Wörterbuch. Łužiski serbski słownik. Bautzen, 1866.
Rospond – *Rospond S.* Słownik nazwisk śląskich. Wrocław etc., 1977–1973. T. I–II.

SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1902. T. I–XV.

Sławski – *Sławski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1952–1982. T. I–V.

SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. T. I–X.

SSN – Slovník slovenských nárečí / Ved. red. I. Ripka. Bratislava, 1994–. T. I–.

SW – Słownik języka polskiego / Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedzwiedzkiego. Warszawa etc., 1904–1927. T. I–VIII.

З.О. Купчинська
(Львів)

АНТРОПОНІМНИЙ ТА ОЙКОНІМНИЙ АРЕАЛИ: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ

Географія антропонімів була об'єктом дослідження українських мовознавців ще в 60-х роках XX ст. П.П. Чучка – один із перших ономастів, який акцентував на тому, що «карти наочно і з достатньою точністю показують географію імен та взаємодію їх різних варіантів»[1]. Про значення антропонімічних студій «в одержанні нових, додаткових даних для вивчення загальної історії народу (зокрема колонізаційного руху, міграцій, етнічних впливів)»[2] зазначав і Й.О. Дзендзелівський. Його стаття написана на основі 14 антропонімних карт Закарпатського лінгвістичного атласу. Для аналізу автор обрав антропоніми угорського, словацького та румунського походження, що вживаються на Закарпатті. Дослідник довів, що картографування власних імен «є одним із дуже важливих джерел вивчення давності, глибини та інтенсивності етнічних взаємопроникнень, визначення ролі іномовних та інодіалектних впливів у процесі формування діалектних груп рідної мови»[3].

Інтерес до картографування антропонімії був підсилений, очевидно, й тим, що на II Міжнародній ономастичній конференції в Берліні та на V Міжнародному з'їзді славістів (Софія, 1963) було визначено завдання, структуру і методику підготовки Загальнослов'янського ономастичного атласу, основним завданням якого, як визначила Л.Л. Гумецька, «є виявлення структурних типів слов'янських топонімів і їх географії. Такий атлас наочно показав би спорідненість певних топонімних типів у різних слов'янських мовах, шляхи поширення окремих типів, взаємовпливи слов'янських мов у галузі топонімії, а також продуктивність одних і занепад інших типів»[4]. Не-

© З.О. Купчинська , 2017–2018

зважаючи на те, що серед ономастів не було спільної думки щодо наповненості Загальнослов'янського ономастичного атласу, ухвалено рішення, що цей довготерміновий проект охоплюватиме стратиграфію слов'янських назв: і антропонімію, і топонімію. Було визначено три осередки, де мали укладати атлас: у Празі (В. Шмілауер) працювали над картами мікротопонімів, у Вроцлаві (С. Роспонд) – над макротипами ойконімів, а в Братиславі – над картографуванням і стратиграфією антропонімів[5]. Більшість праць із онімної ареалогії присвячена топонімії, зокрема ойконімії[6]. І це спричинено в основному специфікою географічної назви, яка має яскраво виражений просторово-часовий вимір. Що ж до антропонімії, то географічна та хронологічна характеристики не так чітко проявляються, як, наприклад, в ойконімії. Це зумовлено основним екстралінгвальним чинником: ойконім статичний, а власні назви людей часто «переміщаються» разом із їхніми власниками. Тому й фіксація антропоніма на карті буде відносною, особливо це стосується сучасного етапу.

Ю.К. Редько, добре розуміючи важливість ареального дослідження антропонімів, у 60-і роки цікавився розподілом різновидів власних назв на території України. У вигляді діаграми він показав поширення чотирьох основних типів українських прізвищ у межах областей[7]. Пізніше в монографії[8] дослідник подав і картосхеми. Слід зазначити, що і в загальнослов'янській ономастичній практиці мало праць з антропоніміки, де було б запропоновано карти. Легше визначити ареали власних назв людей у діахронії чи на якомусь окремому історичному зрізі, якщо, звичайно, в пам'ятці вказано локалізацію. Щодо цього, то особливий інтерес становить праця В. Венцеля "Атлас нижньолужицьких прізвищ", який містить 70 карт, що візуалізують розподіл історичної антропонімії (XIV–XVIII ст.) на території Нижньої Лужиці[9].

І.М. Желєзняк присвятила статтю ареальному вивченню слов'янських антропонімів із усіченим другим компонентом композита. Дослідниця зазначила, що «детальніше відтворення території поширення аналізованого типу антропонімів видається можливим за умов відбиття їх в ойконімах, які вже безпосередньо мають локальні ознаки»[10]. Саме це є точкою перетину антропонімного та ойконімного ареалів, і антропонімікон, виокремлений із географічних назв і зафіксований на картосхемі, буде лише частиною ойконімного ареа-

лу, а локалізація антропонімії точна, бо її забезпечує географічно окреслений ойконім.

Загальнослов'янські композити, адаптовуючись до місцевої антропонімії, скорочувалися до одного компонента, розширювалися суфіксами, ставали твірними основами для інших типів антропонімів, а потім і для топонімів, зокрема ойконімів. Отже, виокремивши власні назви людей із географічних номенів, одержуємо інформацію про ареал антропонімів на відповідному хронологічному зрізі. Як відомо, композити і відкомпозити, що є твірними основами топонімів, свідчать про архаїчність ойконімікону. І.М. Желєзняк пише, що «слід звернути увагу на необхідність створення антропонімного атласу, насамперед атласу найдавніших шарів слов'янського антропонімікону»[11]. Спробуємо визначити ареали власних назв людей відкомпозитного походження за даними архаїчних типів ойконімії, зокрема посесивів і назв-плюративів на **-itji* та **-any / *-jany*, відродинних назв, бо саме вони творилися від антропонімних основ. Логічно було б визначати ареали антропонімів, що містять відкомпозити, на кожному хронологічному етапі, тоді було б візуалізовано «розростання» або «звуження» ареалу того чи того типу назв. У пропонованій статті розглянемо лише кілька відкомпозитів і їхніх похідних та обмежимося просторовою характеристикою.

Корінь **Mil-* ‹ псл. **milъ* 'милий, ладний, м'який, мирний' (ЕСУМ 3, 460; Фасмер II, 622) репрезентований у слов'янських двочленних іменах: *Milohost*, *Miloslav*, *Dobromil* (Svoboda 79). Ойконімний матеріал України засвідчує адаптаційні процеси у структурі композитів. Вичленовано антропонімні твірні основи з географічних назв: *Милів*; См., 1946 (рік чи століття вказує на першу фіксацію ойконіма) (‹ антр. *Мил*). *Милушине*; См., 1946 (‹ антр. *Милуша*). *Милашенкове*; Пл., 1904 (‹ антр. *Милашенко*). *Милодановы*; Кобеляцький пов., 1904 (‹ антр. *Милодан*). *Милорадове*; Пл., 1904 (‹ антр. *Милорад*). *Мильченковъ*; Зіньківський пов., 1904 (‹ антр. *Мильченко*). Ця частина ареалу розподілена в таких координатах: Шалигине – Білопілля – Зіньків – Котельва – Кобеляки – Миргород.

Волинський осередок має таку конфігурацію: Луцьк – Іваничі – Острог – Тучин. На цій території представлені: *Милостів*; Рв., 1577 (‹ антр. *Милост*). *Миляшевъ*; Луцький пов., 1911 (‹ (антр. *Миляш*). *Милотинъ*; Луцьк – Волинь, 1596 (‹ антр. *Милота*). *Милушин*; Вл., 1946 (‹ антр. *Милуша*). *Милятин*; Вл., 1547 (‹ антр. *Милята*). *Милятин*; Рв., 1946 (‹ антр. *Милята*). *Милятин*; Рв., 1464 (‹ антр. *Милята*).

До Волинської частини ареалу прилягають Середньополіський та Київський осередки, що переходять на Поділля: *Милочевъ*; Овруч, 1600 (‹ антр. *Милоч*). *Миленичі*; Любар, 1721 (‹ *миленичі* ‹ антр. *Миленич*). *Miłowice*; Олика, 1571 (‹ *миловичі* ‹ антр. *Милович*). *Милославичи*; Київ – на Дніпрі, 1300 (‹ *милославичі* ‹ антр. *Милославич*). *Miłosław*; Київська земля, кін. XVI ст. (‹ антр. *Милослав*). *Milatyn*; Київ – Бердичів, 1618 (‹ антр. *Милята*). *Милів*; Тр., 1946 (‹ антр. *Мил*). *Mylcew*; Брацлавське воєвод., 1606 (‹ антр. *Милько*).

Найбільш давні фіксації (переважно XV–XVI ст.) припадають на західну частину ареалу: *Милошовичі*; Лв., 1443 (‹ *милошовичі* ‹ антр. *Милошович*). *Милятичі*; Лв., 1446 (‹ *милятичі* ‹ антр. *Милятич*). *Мильчичі*; СудоваВишня, 1425 (‹ *мильчичі* ‹ антр. *Мильчич*). *Милятин*; Лв., 1593 (‹ антр. *Милята*). *Милятин Новий*; Лв., XVII–XVIII ст. (‹ антр. *Милята*). *Милятин Старий*; Лв., 1431 (‹ антр. *Милята*). Основні координати такі: Судова Вишня – Городок – Пустомити – Буськ.

Виокремлені власні назви з архаїчних типів ойконімів (*Мил*, *Милашенко*, *Миленич*, *Милович*, *Милодан*, *Милорад*, *Милослав*, *Милославич*, *Милост*, *Милота*, *Милоч*, *Милошович*, *Милуша*, *Милько*, *Мильчич*, *Мильченко*, *Милята*, *Милятич*, *Миляш*) містять компонент **Mil-*, який міг входити до складу загальнослов'янських композитів. Ойконімний матеріал представляє і складені антропоніми з цим компонентом (*Милодан*, *Милорад*, *Милослав*), і безсуфіксні відкомозити (*Мил*), відкомпозити, ускладнені суфіксами (*Милота*, *Милуша*, *Милько*).

Компонент композитів **Mal-* ‹ псл. **malъ* 'малий' (ЕСУМ 3, 371; Фасмер II, 564) представлений у загальнослов'янській антропонімії: *Malomir*, *Malhost*, *Malomysl* (Svoboda 78). Цей елемент двочленних назв на території України сформував ареал, який складається з кількох осередків:

1. Правобережнополіський: *Малеве*; Рв., 1430 (‹ антр. *Мал*). *Малешово*; Овруч, XVI–XVIII ст. (‹ антр. *Малеш*). *Малково*; Володимир-Волинський пов., 1911 (‹ антр. *Малко*). *Мальків*; Вл., 1946 (‹ антр. Малько). *Malewiczy*; Олевська волость; 1599 (‹ *малевичі* ‹ антр. *Малевич*). *Malkowicze*; Коростень – Овруч, 1600 (‹ *малковичі* ‹ антр. *Малкович*). *Малашинъ*; Ровенський пов., 1911 (‹ антр. *Малаха / Малаша*). *Малин*; Жт., 1596; *Малин*; Рв., 1415; *Малин*; Рв., 1911 (‹ антр. *Мал*). *Малятин*; Рв., 1570 (‹ антр. *Малята*). Цей осередок має такі обриси: Володимир-Волинський – Демидівка – Млинів – Острожець – Рівне – Гоща – Олевськ – Овруч – Коростень – Малин.

2. Лівобережнополіський осередок (нечисленний): *Мальча*; Чрг., 1946 (‹ антр. *Малець*). *Маличина Гребля*; Чрг., 2011 (‹ антр. *Малика*). *Маликине*; Чрг., 1946 (‹ антр. *Малика*).

3. Центральне Лівобережжя: *Маленковъ*; Хорольський пов., 1904 (‹ антр. *Маленко*). *Маликовъ*; Миргородський пов., 1904 (‹ антр. *Малик*). *Малышевъ*; Миргородський пов., 1799–1801; *Малишево*; Константиноградський пов., 1904 (‹ антр. *Малиш*). *Малієве*; Дн., 2011; *Маліивъ*; Роменський пов., 1904; *Маліевъ*; Роменський пов., 1904 (‹ антр. *Малій*). *Малижине*; Хрк., 1946 (‹ антр. *Малига*). *Малотинъ*; Переяславська земля, 1139 (‹ антр. *Малота*). *Малушине*; См., 2011 (‹ антр. *Малуша*). Основні координати: Путивль – Переяслав-Хмельницький – Хорол – Миргород – Ромни – Красноград – Межова – Золочів.

4. Західноукраїнський осередок: *Малехів*; Лв., 1392; *Малехів*; Др., XVII–XVIII ст. (‹ антр. *Малех*). *Малнів*; Лв., 1491 (‹ антр. *Мало*). *Malogoszcz*; Львів, 1433 (‹ антр. *Малогост*). *Malechowicze*; Львівський пов., 1444 (‹ *малеховичі* ‹ антр. *Малехович*). *Малечковичі*; Лв., 1440 (‹ *малечковичі* ‹ антр. *Малечкович*). *Malyschicze*; Львівський пов., 1469 (‹ *малишичі* ‹ антр. *Малишич*). *Мальговичі*; Др., 1469 (‹ *мальговичі* ‹ антр. *Мальгович*). *Мальчичі Великі*; Львів, 1785–1788; *Мальчичі Малі*; Оброшин – Львів, 1785–1788; *Мальчичі*; Львів, 1407 (‹ *мальчичі* ‹ антр. *Мальчич*). Конфігурація цього осередку така: Львів – Пустомити – Миколаїв – Нижанковичі – Мостиська.

5. Подільський ареал (нечисленний): *Малиничі*; Хм., 1469 (‹ *малиничі* ‹ антр. *Малинич*). *Malomolnicze*; Поділля, 1565 (‹ *маломолничі* ‹ антр. *Маломолнич*). *Малів*; Тр., Теребовля, 1480 (‹ антр. *Мал*).

6. Південь України представлений однією назвою: *Малявино*; Херсонський пов., 1917 (‹ антр. *Малява*).

Серед виокремлених антропонімів (*Мал*, *Малаха* / *Малаша*, *Малевич*, *Маленко*, *Малех*, *Малехович*, *Малець*, *Малечкович*, *Малеш*, *Малига*, *Малик*, *Малинич*, *Малиш*, *Малишич*, *Малій*, *Малко*, *Малкович*, *Мало*, *Малогост*, *Маломолнич*, *Малуша*, *Мальгович*, *Малько*, *Малява*, *Малята*) переважають суфіксальні відкомпозити.

Корінь **Mir-* ‹ псл. **mirъ* ‘мир, згода, ласкавий, милий’ (ЕСУМ 3, 463; Фасмер II, 626) широко представлений у слов’янській онімії, зокрема антропонімії: *Miroslaw*, *Mirogoj*, *Bolemir*, *Vojmir* (Svoboda 79–81).

Щодо ареалу виокремлених антропонімів із цим компонентом, то найчисленніший Правобережнополіський осередок: *Мирків*; Вл.,

1449 (‹ антр. *Мирко*). *Мирновъ*; Володимир-Волинський пов., 1911 (‹ антр. *Мирно*). *Мирковичі*; Луцький пов., 1545 (‹ *мирковичі* ‹ антр. *Миркович*). *Мировичі*; Вл., 1478 (‹ *мировичі* ‹ антр. *Мирович*). *Мірча*; Жт., 1778 (‹ антр. *Мірець*). *Мирин*; Вл., 1587 (‹ антр. *Мира*). *Миротин*; Рв., 1569 (‹ антр. *Мирота*). *Мирутин*; Хм., Славута, 1583 (‹ антр. *Мирута*). *Ушомир*; Жт., XVI ст. (‹ антр. *Ушомир*). *Хутомир*; Вл., 1946 (‹ антр. *Хутомир*). Його координати мають таку конфігурацію: Любешів – Ковель – Турійськ – Володимир-Волинський – Горохів – Луцьк – Здолбунів – Славута – Радомишль – Коростень.

Лівобережжя представлене такими назвами: *Миргородцевъ*; Гадяцький пов., 1904 (‹ антр. *Миргородець*). *Миркотановъ*; Роменський пов., 1904 (‹ антр. *Миркотан*).

Західний осередок нечисленний, але першофіксації ойконімів тут сягають XV ст., вони зосередилися на лінії: Тлумач – Галич – Радехів: *Мирів*; Лв., 1494 (‹ антр. *Мир*). *Тумир*; І-Фр., 1443 (‹ антр. *Тумир*). *Хотимир*; І-Фр., 1443 (‹ антр. *Хотимир*).

У центральній частині України відзначено лише дві назви: *Mirczнycze*; Поділля, 1469 (*мирчничі* ‹ антр. *Мирчнич*). *Lubomir*; Київська земля, 1622 (‹ антр. *Любомир*).

На півдні України – *Миротин*; Од., 1946 (‹ антр. *Мирота*).

Любомир, *Мир*, *Мира*, *Миргородець*, *Мирко*, *Миркович*, *Миркотан*, *Мирно*, *Мирович*, *Мирота*, *Мирута*, *Мирчнич*, *Тумир*, *Ушомир*, *Хотимир* – це антропоніми з компонентом **Mir-*, які представлені на карті України.

Корінь **Něg-* ‹ псл. **něga* ‘радість’ (ЕСУМ 4, 95–96) репрезентований у слов’янських антропонімах-композитах: *Mironěha*, *Něžata*, *Něgoslav* (Svoboda 82).

Найчисленнішим виявився західноукраїнський осередок: *Нижанковичі*; Лв., 1464 (‹ *нижанковичі* ‹ антр. *Нижанкович*). *Ніговичі*; Лв., 1450 (‹ *ніговичі* ‹ антр. *Нігович*). *Уніж*; І-Фр., 1366 (‹ антр. *Уніг*). *Чаниж*; Лв., 1476 (‹ антр. *Чаніг*). *Черніж*; Журавно, 1931 (‹ антр. *Черніг*). Його координати: Буськ – Мостиська – Нижанковичі – Журавно – Городенка.

Волинський осередок (Ковель – Маневичі – Зарічне): *Войнегов*; Волинь, 1449 (‹ антр. *Войнег*). *Radoniеź*; Вл., 1578 (‹ антр. *Радоніг*). *Черниж*; Вл., 1583 (‹ антр. *Черніг*). *Черніж*; Рв., 1946 (‹ антр. *Черніг*).

Поділля і Закарпаття представлені по одній назві: *Нігин*; Хм., Кам’янець-Подільський, 1498 (‹ антр. *Ніга*). *Вонігове*; Зк., 1389 (‹ антр. *Во*(*й*)*ніг*).

На лівобережжі таких антропонімів небагато: *Нѣженцево*; Зіньківський пов., 1904 (‹ антр. *Нѣженець*). *Уненєж*; Чернігівська земля, 1147 (‹ антр. *Уненіг*). *Ніжин*; Чрг., 1135 (‹ антр. *Ніг*(*ж*)*а*).

У центральній частині Україна зафіксовано дві назви: *Ніжиловичі*; Кв., 1415 (‹ *ніжиловичі* ‹ антр. *Ніжилович*). *Niź*; Київська земля, кін. XVI ст. (‹ антр. *Ніг*).

Виокремлені з архаїчних типів ойконімів власні назви людей із коренем **Něg-* різні за своєю структурою: *Войнег*, *Во*(*й*)*ніг*, *Нижанкович*, *Ніг*, *Ніга*, *Ніг*(*ж*)*а*, *Нігович*, *Нѣженець*, *Ніжилович*, *Радоніг*, *Уненіг*, *Уніг*, *Чаніг*, *Черніг*.

Компонент загальнослов'янських композитів **Stan-* ‹ псл. **stanъ* ‹ **stati* 'стати' (Фасмер III, 745): *Stanimir*, *Stanislav*, *Nestan* (Svoboda 86) засвідчений як твірна основа багатьох ойконімів України.

Найбільше скупчення назв – на Заході України: *Станіславів*; І-Фр., 1530 (‹ антр. *Станіслав*). *Станків*; Лв., 1153 (‹ антр. *Станко*). *Станово*; Зк., 1400 (‹ антр. *Стан*). *Станькова*; І-Фр., 1158 (‹ антр. *Станько*). *Станиля*; Лв., 1439 (‹ антр. *Станило*). *Станимир*; Лв., 1435 (‹ антр. *Станимир*). *Станіслав*; Стн., 1530 (‹ антр. *Станіслав*). *Станин*; Лв., 1473 (‹ антр. *Стана*). Координати цього осередку такі: Івано-Франківськ – Калуш – Стрий – Дрогобич – Перемишляни – Радехів.

Сюди прилягає Волинський осередок: *Станиславовъ*; Володимир-Волинський пов., 1911 (‹ антр. *Станислав*). *Станиславичи*; Шумськ, кін. XVIII ст. (‹ *станіславичі* ‹ антр. *Станіславич*).

Поділля представлене трьома назвами: *Станиславовъ*; Вн., 1578 (‹ антр. *Станислав*). *Станіславове*; Кр., 2011 (‹ антр. *Станіслав*). *Станіслав*; Умань, сер. XVII ст. (‹ антр. *Станіслав*).

По одній назві засвідчено на Чернігівщині та Херсонщині: *Станове*; Чрг., 2011 (‹ антр. *Стан*). *Станіслав*; Хрс., 1714 (‹ антр. *Станіслав*).

Серед антропонімів із коренем **Stan-* наявні також композити (*Станимир*, *Станислав*, *Станіслав*), і «чисті» відкомпозити (*Стан*, *Стана*), і відкомпозити, ускладнені суфіксами (*Станило*, *Станіславич*, *Станко*, *Станько*).

Корінь **Jar-* ‹ псл. **jarъ* 'весна (Фасмер IV, 559) нечастотний у загальнослов'янській антропонімії: *Jarohněv*, *Jaromir*, *Jaropolk* (Svoboda 77). Однак в ойконімії України виявлено чимало похідних від цього компонента двоскладних імен.

Західноукраїнський осередок (Кам'янка-Бузька – Броди – Золочів – Зборів – Стрий – Самбір – Немирів): *Яричів Новий*; Лв., 1466. *Яричів Старий*; Лв., 1392 (‹ антр. *Ярич*). *Ярів Старий*; Лв., 1893 (‹ антр. *Яр*). *Jartyszów*; Львівська земля, 1693 (‹ антр. *Яртиш*)). *Jarilowicze*; Самбір, 1392 (‹ *яриловичі* ‹ антр. *Ярилович*). *Яришичі*; Лв., 1692 (‹ *яришичі* ‹ антр. *Яришич*). *Ярославичі*; Броди – Золочів, 1785–1788. *Ярославичі*; Тр., Зборів, 1433 (‹ *ярославичі* ‹ антр. *Ярославич*).

Правобережне Полісся: *Ярошів Кут*; Вл., 1946 (‹ антр. *Ярош*). *Ярошинъ*; Луцьк – Волинь, 1667 (‹ антр. *Яроша*). *Яромель*; Вл., 1911 (‹ антр. *Яромел*). *Ярополчь*; Жт., 1160 (‹ антр. *Ярополк*). *Яровичі*; Луцьк, 1322 (‹ *яровичі* ‹ антр. *Ярович*). *Яроповичі*; Жт., 1765 (‹ *яроповичі* ‹ антр. *Ярович*). *Ярославичі*; Рв., 1145 (‹ *ярославичі* ‹ антр. *Ярославич*). *Jarutyczy*; Коростень?, 1505 (‹ *яритичі* ‹ антр. *Яритич*). Конфігурація цього сегмента ареалу така: Любешів – Ківерці – Луцьк – Млинів – Андрушівка – Коростень.

На Поділлі відзначено: *Яришів*; Вн., 1569 (‹ антр. *Яриш*). *Яришків*; Летичів – Поділля, І пол. XVII ст. (‹ антр. *Яришко*). *Яринъ*; Умань – Брацлав, 1787 (‹ антр. *Яра*). *Ярове*; Виноградський, 1927; *Ярова - ідка*; Хм., 2011 (‹ антр. *Яр*). У центральній частині України також засвідчено ойконім із компонентом **Jar-*: *Ярославль*; двір у Києві, 1150 (‹ антр. *Ярослав*).

Північне і Центральне Лівобережжя представлене великою кількістю ойконімів, твірні основи яких містять зазначений корінь: *Ярове*; См., 2011. *Ярове*; См., 2011 (‹ антр. *Яр*). *Ярошенків*; См., 1904. *Ярошенків*; См., 1946. *Ярошенковъ*; Хорольський пов., 1904 (‹ антр. *Ярошенко*). *Яриловичі*; Лоїв – р. Сож, 1523. *Яриловичі Нові*; Чрг., 1729. *Яриловичі Старі*; Чрг., 1729 (‹ *яриловичі* ‹ антр. *Ярилович*). *Ярошів*; Хрк., 1946. *Ярошовъ*; Миргородський пов., 1904. *Ярошовъ Окопъ*; Зіньківський пов., 1799–1801 (‹ антр. *Ярош*). *Ярцовъ*; Стародубський пов., 1799–1801 (‹ антр. *Ярець*).

Однак не в усіх випадках можна категорично стверджувати, що ці назви відкомпозитні. Цілком імовірно, що твірна основа такої назви, як *Ярове*; См., 2011, семантично пов'язана з апелятивом *яр*, а суфікс *-ов-* у ній не посесивний, а відносний. У цьому разі важливий і наголос: якщо наголошувати *Яровéе*, то це відносний ойконім-прикметник, якщо ж наголос на першому складі, то, найімовірніше, ідеться про посесив, відповідно – відкомпозит.

Щодо конфігурації цього сегмента ареалу, то його основні параметри такі: Ріпки – р. Сож – Стародуб – Кролевець – Буринь – Ромни – Зіньків – Харків – Миргород – Хорол.

Серед виокремлених антропонімів превалюють відкомпозити, ускладнені суфіксами: *Яр*, *Яра*, *Ярець*, *Ярилович*, *Яритич*, *Ярич*, *Яриш*, *Яришич*, *Яришко*, *Ярович*, *Яромел*, *Яропович*, *Ярополк*, *Ярослав*, *Ярославич*, *Ярош*, *Яроша*, *Ярошенко*, *Яртиш*.

Компоненти загальнослов'янських двочленних власних особових назв **Mal-*, **Mil-*, **Mir-*, **Něg-*, **Stan-*, **Jar-* репрезентовані як твірні основи архаїчних типів ойконімів України. Виокремлено понад 100 антропонімів-композитів (*Малогост*, *Хотимир*, *Радоніг*, *Ярополк*), «чистих» відкомпозитів (*Мил*, *Мир*, *Ніга*, *Яр*, *Стан*) і скорочених варіантів, ускладненх суфіксами (*Малко*, *Милята*, *Мирута*, *Станило*, *Ярець*). Ареальна характеристика реконструйованих антропонімів відкомпозитного походження засвідчила, що ойконіми з елементами двочленних онімів **Mal-*, **Mil-*, **Mir-*, **Něg-*, **Stan-*, **Jar-* в основному сконцентровані на Наддністрянщині та Поліссі. Ця розвідка – фрагмент перспективного дослідження ареалів антропонімів, вичленованих із ойконімів. Вивчення географії найархаїчніших пластів слов'янських власних назв людей матиме результат лише тоді, коли буде взято до уваги антропонімний матеріал, що прихований в ойконімії, адже локалізація географічної назви дасть змогу точно окреслити локалізацію антропоніма. Саме в цьому проявляється перетин антропонімного та ойконімного ареалів: ніщо не зможе достовірніше локалізувати антропонім, ніж ойконім, з якого його виокремлено.

---

[1] *Чучка П.П.* Антропонімія Закарпаття. Ужгород, 2008. С. 65.

[2] *Дзендзелівський Й.О.* Значення дослідження антропоніміки лінгвогеографічними методами // Питання ономастики: М-ли II Республ. наради з питань ономастики / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1965. С. 37.

[3] Там само. С. 50.

[4] Славянска филология. Материали за V Международен конгрес на славистите / *Ред. И. Леков, Ст. Стойков.* София, 1963. Т. 1: Отговори на въпросите за научната анкета по езикознание. С. 347.

[5] *Jakus-Borkowa E.* Słowiański atłas onomastyczny – dawniej i dziś. Wrocław, 2008. S. 98.

[6] *Купчинська З.О.* Стратиграфія архаїчної ойконімії України. Львів, 2016. С. 20–31.

[7] *Редько Ю.К.* Географія основних типів українських прізвищ на території УРСР / / Питання ономастики: М-ли II Республ. наради з питань ономастики / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1965. С. 77–84.

[8] *Редько Ю.К.* Сучасні українські прізвища. К., 1966.

[9] *Wenzel W.* Atlas niedersorbischer Zunamen. Nach Quellen des 14. bis 18. Jahrhunderts. Bautzen, 2015.

[10] *Желєзняк І.М.* Ареальне вивчення слов'янських антропонімів з усіченим другим компонентом композита // І.М. Желєзняк. Слов'янська антропоніміка. К., 2011. С. 143.

[11] Там само. С. 142.

Скорочення

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.

Фасмер – *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. М., 1986–1988. Т. I–IV.

Svoboda – *Svoboda J.* Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964.

В.М. Мойсієнко
(Житомир)

КОГО НАЗИВАЛИ *ЛЮДЬМИ РУСЬКИМИ* У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ? (До історії вживання етно- та лінгвономена *руський* в україністиці, білорусистиці та русистиці)

Велике князівство Литовське (ВКЛ) – унікальне в своєму роді геополітичне утворення з дивовижним поєднанням і вживанням у межах однієї держави культур, звичаїв, мов кількох десятків народів, причому генетично неспоріднених. За вдалим окресленням Н. Морозової та С. Темчинаса, у ВКЛ цього періоду співіснували три світи: Slavia Orthodoxa, Slavia Romana, Slavia Musulmana[1]. У різних місцевостях ВКЛ звучало живе слово: білоруське, українське, польське, російське; литовське, латиське; на ідиш, німецьке; вірменське; караїмське, татарське (кипчацьке). Не всі названі мови мали писемний вияв у князівстві. Наразі маємо документальні підтвердження, що жителі ВКЛ за різних обставин писали: по-руськи (по-просту), по-польськи, по-чеськи, по-церковнослов'янськи, по-грецьки, по-латинськи, по-давньоєврейськи, по-арабськи. Ці мови мали різне соціальне навантаження, стан і статус. Найбільшого поширення набула *руська*, яка й стала офіційною при княжому дворі на тривалий час. Кульмінацією її поширення й розвитку можна вважати XVI ст., коли цією мовою було написано найважливіші урядові документи, зокрема Статути ВКЛ, а також перекладено з інших мов тексти Св. Письма. *Руська мова / язик* була мовою відповідно *людей руських*. Хто такі ці *руські* люди? Ким вони себе вважали? Як називали своїх сусідів? Як сусіди називали їх? Де закінчувалися для русинів після розпаду Русі "свої" і починалися "чужі"?

©В.М. Мойсієнко, 2017–2018

До кого, наприклад, звертався білорус Василь Тяпинський у своїй Передмові до перекладу Євангелія 1580 р.[2]: «Рад покажоу мою вѣроу, которую маю, а звлаща народоу своємоу роускому...»[3]? Письма, мовлення та звичаїв якого народу не повинні забувати сини українського шляхтича Василя Загоровського, про що йдеться в його заповіті 1579 р.: «Такжє, абы писма свого руского и мовєнья рускими словы и ѡбычаєвъ цнотливих и покорныхъ руских нє забачали ...»[4]? Для науковців, які досліджують суспільні відносини цього періоду у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій, відповідь очевидна в одному: Тяпинський звертався до своїх одноплемінців білорусів або щонайменше до білорусів та українців – русинів чи людей руських – водночас; Загоровський мав на увазі письмо, мову й звичаї своїх одноплемінців українців або щонайменше українців та білорусів – русинів чи людей руських – водночас. Не було неоднозначності для сучасників цих творів. Не було її й пізніше, доки не втрутилася в процес етноідентифікації *русинів*, *руських* третя сила – росіяни та російська наука. Відтоді всі *руські* автоматично стали *русскими*. Звичайно, це термінологічний нонсенс, але ще дотепер багатьом ученим, особливо на Заході, доводиться серйозно доказувати, що русин (білорус) Тяпинський у 1580 році та русин (українець) Загоровський у 1579 році так пишучи, очевидно, менше за все думали про росіян (москвинів), з якими в ці часи велися постійні війни. Світова ж історична й філологічна наука ще й зараз значною мірою послуговується "базовими" російськими поняттями й термінами, виробленими в XIX–XX ст. Наприклад, усім відома *Литовсько-Руська держава* стараннями росіян стала *Литовско-Русским государством*. Перекладаючи цю назву, європейці вже не бачили в ній місця білорусам і українцям, оскільки етноатрибутив *русский* однозначно ототожнюється лише з одним народом – росіянами. «Как самостоятельный процесс история Литовско-Русского государства поражает противоположностью своего направления и своих результатов по сравнению с историей другого русского государства – Московского»[5]. То скільки було *Русских государств*? Це міркування вченого XIX – поч. XX ст. акад. М. Любавського, вивченого й вишколеного на імперських традиціях. Але мало змін у підходах до трактування термінів *Русь*, *руський* відбулося й після розпаду СРСР. У "Большом энциклопедическом словаре" (1997) стаття *Русь* подана так: «РУСЬ (Русская земля), назв. гос. образования вост. славян 9 в. на ср. Днепре, распространившее-

ся на всю территорию Киевской Руси. В 12–13 вв. Р. – назв. др.-рус. земель и кн-в. Возникают назв.: Белая Р., Малая Р., Черная Р., Червонная Р. и др. Термин «Р.» закрепляется за землями сев.-вост. терр. быв. Др.-рус. гос-ва и становится основой понятия «русские»» (БЭС 1042). Чи мали взагалі до *Русі* й до *руських людей* на основі російських наукових досліджень стосунок українці й білоруси? Російський академік В. Іванов без будь-яких застережень щодо назви країни *Русское государство* констатує: «Граница между белорусскими и русскими говорами является размытой, что обычно объясняется борьбой между Великим Княжеством Литовским и Русским государством, при которой земли, лежащие между ними (как Смоленская) неоднократно переходила из рук в руки»[6]. Чому з цим *Русским государством* руські люди ВКЛ постійно вели війни? Найновіші наукові розвідки російських учених подають найдавнішу історію Росії в такому ж дусі. Б. Флоря, пишучи про самосвідомість східних слов'ян у XII–XV ст., стосовно білорусів зауважує: «Этнонимом, обозначавшим белорусов в отличие от их иноэтничных соседей, оставался старый традиционный – «русский»»"[7]. Справді, таким етнонімом був *руський*, але ніяк не *русский*. Доктор історичних наук Л. Столярова в статті "Письменность Древней Руси" констатує: «Самыми ранними кодексами русского извода ученые считают Архангельское Евангелие 1092 г., Галицкое Евангелие 1144 г.» ... або «Наиболее древней дошедшей до нас пергаменной рукописью, написанной на Руси и имеющей точную дату создания, является Остромирово Евангелие 1056–1057 гг. Этот кодекс, переписанный дьяконом Григорием для новгородского посадника Остромира-Иосифа, долгое время считался не только самой древней точно датированной русской, но и самой древней сохранившейся точно датированной славянской рукописью»[8]. Для російських учених Остромирове Євангеліє – пам'ятка російської писемності? Чи мають стосунок до пам'ятки, написаної в Києві, українці? На жаль, як справедливо зазначає С. Плохій, «... спроби відшукати в історії ВКЛ вестернізованих «русинів» у поєднанні з неспроможністю російськомовних науковців термінологічно відрізнити «русинів» ВКЛ від представників сучасної російської нації будуть і надалі ускладнювати дослідження політичної і культурної історії цього регіону»[9] (переклад з білоруської. – *В.М.*). Від себе додамо, що ускладнюються в річищі такого наукового підходу й дослідження мовної історії.

Отже, хто на поструських землях (після розпаду Русі) був *русином* чи людиною *руською*? І кого загалом називали *русином* чи людиною *руською*?

Про окремішність етнічну й мовну можна говорити тоді, коли людина, носій мови, усвідомлює свою єдність з одноплемінцями, і як наслідок, що вони розмовляють окремою від інших мовою. Це з одного боку. З іншого ж – цей етнос мають виокремлювати й усвідомлювати його окремішність інші народи. Тобто має бути автоідентифікація (самоідентифікація) й алоідентифікація (чужа ідентифікація) певного етносу. Український мовознавець В.В. Німчук зауважував, що мовна свідомість моделює етнічну й навпаки – етнічне самоусвідомлення зумовлює самоусвідомлення своєї мови як окремої[10]. Тому можна твердити, що конкретна етнічна мова, мова певного народу має такий само вік, як його етнічна самосвідомість. Життя племені, етносу, нації не буває безслідним. Кожен народ по собі залишає спадок: культурний, звичаєвий, мовний. Народ не може бути в історії непоміченим. Етноси, виділяючи інородців, згадують про них, оцінюють їх, а їхні міжлюдські контакти залишають по собі мовні вияви – запозичення з мови до мови.

Звернутися до окресленої проблеми підштовхнули й інші запитання, які виникли в процесі наших діахронійних студій над мовою поліщуків у різні хронологічні зрізи, відповіді на які й досі немає: а) коли з людини руської виокремився *українець* та *білорус*? б) як в інших навколосхіднослов'янських мовах представлені в найдавніші часи (від XI до XVII ст.) білорусизми, українізми, росіїзми? в) чому, виводячи витоки російської мови від Русі (древнерусский язык), ніхто не навів щонайменше до XVIII ст. прикладів російських (нецерковнослов'янських) запозичень в інших слов'янських мовах? Низка цих та інших запитань щодо етномовної ідентифікації предків сучасних білорусів, українців та росіян у славістиці наразі залишається дискусійною.

Свої міркування вибудовуємо на основі таких засад.

1. У певний час існувала феодальна держава-імперія Русь із центром у Києві, де жили русини, що підкорювали з часом на півночі та на сході інші племена й народи. У X–XII ст. в Русі жив не один, а кілька народів, і з-поміж них – далеко не всі слов'янські. Для називання її жителів функціонував термін *русь* – збірна назва; *русин*, *русинка* – сингулярна[11]. Цей етнонім спочатку вживано у вузькому зна-

ченні й стосувався він, мабуть, лише полян: «**Бѣ бо єдинъ языкъ словѣнѣскъ: словѣнѣ, иже сѣдяху по Дунаю и морава, и чеси, и ляховѣ, и поляне, яже нынѣ зовемая Русь**» (ПСРЛ II, 18). Полянська земля – це сучасна Київщина, Переяславщина, а від XII ст. – Чернігівщина. Тобто: а) 'Русь первісна, наддніпрянська – Київщина, Чернігівщина й Переяславщина'; б) 'уся Київська імперія з приєднаними до неї землями слов'янських і неслов'янських народів'. Після розпаду централізованої імперії Русь прямим її спадкоємцем стає Галицько-Волинське князівство/королівство, або Галицько-Волинська Русь, а на різних пізніше приєднаних теренах у результаті завоювань литовців та монголо-татар з'являються й інші Русі з претензіями на київську спадщину: Литовська Русь, Монгольська Русь.

2. Праслов'янська мовна спільнота перед розпадом – у IV–VI ст. – мала виразні діалектні ареали, із яких згодом постали окремі слов'янські мови. Для глотогенезу західно- й південнослов'янських мов ця концепція очевидна. Дещо інакше проходили етно- та глотогенні процеси у східних слов'ян. Факт існування різних східнослов'янських племен разом із неслов'янськими в одній державі (Русі) з київською князівською династією, з єдиною вірою греко-візантійського обряду, з єдиною літературною давньоруською мовою, базованою на говорі давнього Києва, з єдиною старослов'янською (церковнослов'янською) мовою культу сприяли виробленню чуття певної одності. Але жителі давньої Русі і їхня мова ніколи не були монолітом. У ній зберігалися як субетноси старі елементи племінного походження, консолідувалися нові протоетноси з протомовами[12]. Після ґрунтовних лінгвістичних досліджень Ю.В. Шевельова, А.А. Залізняка, Г.П. Півторака, Ф.Д. Климчука, С.Л. Ніколаєва та ін. питання про давньоруську мовну єдність не стоїть. Після розпаду праслов'янської мови-основи щонайменше мовно виокремилися (принаймні до занепаду зредукованих) новгородці та поліщуки. Про єдину вихідну для білорусів, українців та росіян *давньоруську народність* у сучасному слов'янознавстві загалом не йдеться.

I. Потрактування в спеціальній літературі етнономена *русин* та лінгвономена *руська мова / язик*. Значення та контексти

Українська мова.

Іменник *русин* у пам'ятках української мови – це назва українця феодальної доби. Засвідчено в пізніших списках "Повісті временних літ" (далі ПВЛ), "Руській правді" (далі РП) «аще боудеть роусинъ,

любо гридїнъ, любо купчина, любо ѧбетникъ, любо мечникъ, аще изъгои боудеть, любо словенинъ» (РП), в оригіналах – від 1369 р. «ажє побѣгнєть русинъ а любо руска или во львовъ ... выдати єго» (ССУМ II, 308). Невідомим автором-патріотом у творі «Слово. на покро(в) ст҃ыя бц҃а приснодвы мр҃іи» *русином* названо Андрія Юродивого: «Страшно и дивно єсть братия. видініє. стого оц҃а анъдрія роусина. што вродливымъ именов... бо х с҃а ради. и его вчника ст҃ого єфифания. грека». Слово вміщене в Четьї 1489 року[13]. В українських перекладах ПВЛ, РП етнонім *русин* послідовно збережено. Немає потреби його перекладати. У словництві сучасної української мови *русин* ‘назва, похідна від Русь, на визначення людини, приналежної до Руси, руського народу...’ (ЕУ 7, 2644). У словниках радянської доби *русини* ‘стара назва українського населення Буковини, Галичини та Закарпатської України’ (СУМ VIII, 911).

Прикметник *руський* виявлено в українських пам’ятках від XI ст. (Ізборник Святослава 1076 р.) із значенням ‘який стосується Русі’: **Кончѧхъ книжьки сиѧ въ лѣ҃т҃: ѕ҃ф҃пд҃ лѣто при ст҃ославѣ кнѧзи роусьскы землѧ: аминъ** (Изборник 701). У текстах XIV–XVII ст. цей термін функціонував у низці фонетичних варіантів: *руский*, *рускии*, *роускии*, *роускый*, *русскіи*, *руски*, *роуски*, *русъкии*, *рускіи*, *роускы*, *рускыи*, *русьскыи*, *рускій*, *руський*, *русскый*, *рускій*. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. фіксує етноатрибутив *руський* в 11-х різних фонетико-правописних варіантах та 61-й граматичній формі в чотирьох значеннях: а) ‘який стосується східнослов’янських земель, що входили до складу Королівства Польського і Великого князівства Литовського’, б) ‘давньоруський’, в) ‘який стосується східнослов’янських народностей на території Королівства Польського і Великого князівства Литовського’, г) у значенні іменника середнього роду (ССУМ II, 308–309). В українських лексиконах пізнішої доби відбувається переосмислення значення цього слова. У *Словнику* за редакцією Б. Грінченка: а) ‘въ Галиціи и Буковини: малорусскій, украинскій’; б) ‘великорусскій’; в) ‘Великороссъ’ (Грінченко 4, 89). У *Словнику української мови* (1971–1980 рр.) перше значення ‘те саме, що російський’, а друге й третє ‘прикм. до Русь’ та ‘зах. заст. український’ відповідно (ССУМ II, 913). В академічному виданні *Словник української мови* (2012 р.) подано два значення: а) ‘який стосується Русі’; б) заст. ‘український’ (СУМ 2012: 1015). Подальші українські лексикографічні видання не пов’язують цей етноатрибутив із *Росією*,

належністю до *російського*: руський а) ‘прикм. до Русь’; б) іст. ‘український’; в) Руське воєводство ‘адміністративно-територіальна одиниця на Україні в 15–18 ст. (ВТСУМ 1280); руський – ‘український’ (НТСУМ 3, 222).

Білоруська мова.

Русін ‘назва украінцаў заходнеукраінскіх зямель, якая мела найбольшае распаусюджанне у час іх знаходжання пад аустра-венгерскім гнетам’ (ТСБМ 4, 728).

Рускі: а) ‘які мае адносіны да Русі, Расіі’; б) ‘які мае адносіны да рускіх, належыць ім’ (ТСБМ 4, 728).

Російська мова.

У російських історичних лексиконах етнономен *русин* засвідчено від XIII ст. із семантикою ‘русский’ у грамотах Новгорода та Смоленська, де на той час жила *русь*, *русини* (Сл. РЯ 22, 259). Примітно й те, що ілюстрація цієї лексеми за XVI ст. в “Житии св. Стефана епископа Пермского ...” має такий зміст: ‘подобаше вамъ мене послушати ... паче нежели оного русина, паче (ж) москвитина’ (Сл. РЯ XI–XVII вв. 22, 259). Тобто жителі Московії знали *русинів* і знали *москвитинів*. Для укладачів словника такими само *русскими* є й літописні *Русцы* часів руського князя Володимира: «И приѣха Володимѣрь, ѣха во пс҃пью ко с҃тѣи Бц҃и, и созва бояры володимѣрскыя... и мѣстичѣ русци и нѣмцѣ, и повелѣ передо всими чести грамоту братну» (Сл.РЯ XI–XVII вв. 22, 260). У всіх російських виданнях ПВЛ етнономен *русин* перекладено винятково – *русский*. Наприклад, у виданні за 1999 р. акад. Д.С. Лихачов за 1051 р. так переклав російською мовою фрагмент давньоукраїнського тексту: оригінал – “постави Ярославъ. Лариѡна митрополитомь. русина”; переклад – «Поставил Ярослав Иллариона митрополитомь, русского родом». Найдавніші приклади вживання етноатрибутива *руський* у російській мові взято з руських київських (Ізборник 1076; ПВЛ, РП) та руських новгородських (Новгородська кормча 1282) текстів. Щоправда, в “Словаре русского языка XI–XVII вв.” укладачі від гасла *руский* відсилають читача до *русский*, хоч до XVII ст. прикладів такого орфографічного запису із російських пам’яток не наведено. Пізніше, коли московські князі самі протитулували себе царями всея Русі (Иван III – государь и самодержецъ всея Руси), цей етноатрибутив починає закріплюватися і в текстах, створених на теренах Московії (Сл. РЯ XI–XVII вв. 22, 49–50).

Виявлені в білоруських та українських пам'ятках ілюстрації дають розуміння тотожності щодо мов *руська = українська*, *руська = білоруська*, *руська = білоруська = українська*.

Тексти з білоруських та литовських земель.

Перекладена білорусом Франциском Скориною "Біблия руска ..." (1519 р.), створена «к наученню людемъ посполитымъ руского языка», «своєму прироженому рускому язику к науце всего доброго»[14].

Обґрунтування Василя Тяпинського в передмові до свого двомовного Євангелія: «зь єѵ҆гліи ... сума закону божего, которая з словенского, абы имь теж и их власным єзыком роускимъ, в дроукоу вышла»[15].

Королівська уставна грамота віленським православним громадянам 1589 року постановляє: «Въ школѣ теж братской дѣтей братьи уписноѣ и убогихъ сиротъ языка и писма Руского, Греческого, Латинського и Польского накладомъ брацкимъ дармо учити повинны...». Відповідно до грамоти Віленському Троїцькому уніатському монастиреві 1615 р. дозволено « ...фундовать и въ тыхъ школахъ учыти всихъ наукъ, водлугъ преможеня ихъ, языкомъ Кгрецкимъ, Латинскимъ, Словеньскимъ, Польскимъ и Рускимъ ...»[16].

У катехізисі, надрукованому у Вільні 1585 р., перекладач зазначає: «...з латинскогѡ языка на рускїй языкъ ... прєложоно»[17].

У фрагменті з вільнюського зібрання XVII ст. читаємо: «**Чинъ єния великаго мѵра ѡ єпп҆а которое по грєцкѵ называєтсѧ** МЕГАХРУΣМА **з грєческагѡ ѡсщ҆ єѵхологіона на роускїй прєложоно**»[18].

Тексти з українських земель.

Волинський писар Крехівського Апостола 1560 р. словом *руський* означував, найімовірніше, своє волинське, українське «Сумненья або руским языком реку – совести своеи; Баламутнѣ рускіи»[19].

Житомирські урядовці читали присягу возного, яка записана була трьома мовами: «присягу ... приимуючи чытали и такъ сє в собє рускимъ, полъскимъ, нємєцкимъ языком маєт» (АЖГУ 132).

У статті 5-й (усього їх 24-и) гетьмана Петра Дорошенка зазначено: «Академію въ Кіевѣ чтобъ строити волно, въ которой греческимъ, латинскимъ и рускимъ языкомъ Русь учити имѣютъ»[20].

II. Протиставлення українцями й білорусами своєї *руської* мови (*прирожоного язика*) чужій *церковнослов'янській*

У пам'ятках цього періоду маємо багато прикладів виокремлення русинами *руської* мови як своєї, зрозумілої і протиставлення її

церковнослов'янській, у тогочасній термінології *славенской* та *българской*: «коли ...богъ милосердный дастъ въ своємъ языку рускомъ [...] науку досконалую [...] науки латинського писма добре учити» (І. Потій). «Бо як же вѣдати мають, коли писма и книгъ светыхъ отець до таковыхъ речей потребныхъ, въ нашомъ языку Рускомъ не маемъ, а чужимъ вѣрити не хочемъ» (Вільна, 1595); «...а мы, православне, языкомъ руским Бога Богом называемо» (Вільна, 1600)[21]. Напрочуд показовою така мовна опозиційність виявлена в післямові до Пересопницького Євангелія (1556–1561 рр.), де зазначено, що ця пам'ятка «прєкладана изь языка блъгарского на мовоу роускую. то длѧ лєпшо(г)[о] вырозоумлєнѧ людоу хр(с)тїанского посполитого» (ПЄ, арк. 392, 481 зв.), а також у передмові перекладу Учительного Євангелія (1616 р.) Мелетієм Смотрицьким, де про *словенську* мову вже йдеться як про таку, що фактично блокує доступ до знань, відкритих через *руську мову*: «То(т) ко(ш)то(в)ныи а пє(в)ны(и) в Єν(г)їи Учитє(л)но(и) Словє(н)ского ѩзыка скритостю закопаны(и) клє(и)но(т), тєпє(р) за ласкою и помо(ч)ю Бж҃єю) Рꙋского ѩзыка понѧ(т)є(м) ѿкопаны(и), и до пє(р)шого пожи(т)кꙋ и оужива(н)нѧ прєвє(д)єны(и) и поданы(и) ...»[22].

У писемних текстах маємо досить свідчень розуміння українцями й білорусами рідної мови як сутності та ототожнення її в багатьох випадках зі своєю *руською* мовою, що виражається в назвах *прирожоный*, *свой прирожоный*, *свой влосный*.

Уперше натрапляємо на цей концепт у реформаторських виданнях Франциска Скорини 1517 року, «виложених на руский язик», мета яких послужити своїй суспільності «к наученню людемъ посполитымъ руского языка», «своєму прироженому рускому языку к науце всего доброго»[23]. Стрижневим є поняття *прирожоного* в петиції української шляхти київського соймика до польського короля Стефана Баторія 1570 року, де короля прошено «...абы листы сеймове, универсалы, констытуцѣи и кождая справа подле обетницы и привилю (sic!) єго кролевское милости, при сконченю унеи выданого не иншими литерами и словы, одно рускими литерами и єзыком до земли києвскоє писаны и выдаваны были, кгдыж з млодости иншого писма оцтове наши учити нас не давали, одно свого прирожоного руского ...»[24].

Надзвичайно важливі міркування щодо необхідності навчання руських дітей (у цьому конкретному випадку йдеться про білорусь-

ких) рідною мовою та можливість читати й слухати цією ж мовою Святе Письмо висловив Василь Тяпинський. У передмові до Євангелія, переконуючи одноплемінців, що Слово Боже найкраще можна зрозуміти лише рідною мовою, наводить приклади перекладу Святого Письма іншими народами: «...над всих на свете хр҃тиянских народов, в слове божьємъ прозрѣвши сами одни толко того были доказали, же подлуг науки ап҃льскоє своим влосным єзыком от давного часу слово боже выложили, имели и нам зоставили. В чом иныє вси народы их прикладом ледве се аж за тых наших веков обачили и до того ... пришли, же слово боже з латинських и иных писмь своим теж єзыком прирожоным перекладати и читати почали»[25].

Вершиною усвідомлення своєї мовної окремішності руські люди (білоруси й українці) виявили в урядовому документі: «Наскрізним є вживання цього лінгвономена в урядовій документації, зокрема у Статуті ВКЛ 1566 року: «...а писа(р) зе(м)ски(й) по руску маеть литерами и словы рускими вси листы и позвы писати а не инъшы(м) языко(м) и словы...»» (Статут 1566: 35).

Отже, наведений матеріал однозначно демонструє розуміння предками українців та білорусів, тобто *людьми руськими*, щонайменше в XV–XVI ст. важливості й необхідності впровадження в освіту та богослужіння рідної мови: *языка прирожоного*, *свого єзыка*, *власного єзыка*, який ототожнювався русинами з *руским языком*. Слушні міркування Ірини Фаріон варто доповнити, що термін-концепт *руська мова* стосується не лише предків українців, але й значною мірою білорусів: «Термін *руська мова* (*язик*), і зокрема, етноатрибутив *руський* в історії української (та білоруської. – *В.М.*) мов відіграє роль терміна-концепта, з допомогою якого простежуємо еволюцію етнічної свідомости предків українців (та білорусів. – *В.М.*) та провідну роль у цьому *рідної мови*. На хвилі реформаційних рухів пізнього Середньовіччя і в контексті складних суспільно-політичних обставин відсутности власної держави *руська мова* стає креативною опозицією до церковнослов'янської (словенської) та польської мов і, як вислід, зазначений термін засвідчує новий відокремлений тип етнічної самосвідомости руських людей (українців та білорусів. – *В.М.*) зі своєю мовною картиною світу»[26].

Нам невідомі свідчення тогочасних (XV–XVI ст.) мислителів, письменників, діячів церкви з-поміж росіян (москвинів), які б протиставляли лінгвономен *руський* = рідний – *словенський* = чужий.

Навпаки, російські мислителі *прирожоний язик* розуміли інакше: московський вигнанець Андрій Курбський не поділяв реформаторських поглядів перекладу священних книг народними мовами, наполягаючи натомість на *прирожденному языку словенскому*[27]. Щоправда, про побутування такого погляду свідчать суголосні міркування й серед українців (З. Копистенський): «Єст заправды и то межи иншимы непосполитаѧ южъ Вшї̈, Кн (ж) Мл(с) прирожоный свой славєнскій Діалєктъ або ѧзикъ любишь и выславꙋєшъ, и силꙋ єгω, розꙋмѣючи, радъ книги тогω Діалєктꙋ читаєшъ и многи(х) до читаѧ и коханьѧ сѧ в нєм побꙋжати рачиш»[28].

Зауважимо, що в Московському князівстві атрибутивом *руский* (*русский*) на означення літературної мови позначувано церковнослов'янську мову, себто *русский* і *словенский* – це термінологічні синоніми: «Слышах тебе по руски поюща... стих Богоматере» (пам'ятка XVII ст.) (Сл. РЯ XI–XVII вв. 22, 260). Написаний у Києві 1626 року рукопис "Катехизису" Лаврентій Зизаній повіз до Москви, де був належно прийнятий царем і патріархом Філаретом. Після дискусії з теологічних питань книгу було перекладено зі староукраїнської на церковнослов'янську мову й 1627 року надруковано в Москві[29].

Тоді як в українському та білоруському мовному просторі *руский* і *словенський* – це антоніми. Промовисто свідчить про це міркування Афанасія Филиповича, висловлене в його "Диариуші" (1646 р.). Автор відрізняє *славенскую* мову від *рускои* так само, як поляки – польську мову від латинської: «з'ты(х) причинъ ω(д) едного гре(ц)кого Рꙋ(с) **словенски(м) и рꙋски(м)** а поляки **лати(н)ски(м)** и **по(л)ским языко(м)** ведлꙋгъ народꙋ и потребы литера(л)но кни(г) заживаючи двоякꙋю якобы вѣрꙋ чинили ...»[30]. Тут варто зауважити, що русини (українці та білоруси), вживаючи словосполучення *руське письмо*, мали на увазі зрозуміле кириличне. Тому кириличні тексти XV–XVII ст. з Києва, Луцька, Львова, Вільна, Полоцька не потребували додаткової ідентифікації, адже писані *письмом руським*. У річищі зазначеного наведемо цікавий факт із книги Пінського гродського суду 1662 р. Про мову документа, поданого в місцеву канцелярію, писар занотував: «подалъ ... грамоту руским москевским писмом»[31]. Очевидно, йшлося не стільки про окрему графічну систему, скільки про іншу мову.

III. Сприйняття та називання росіян (москвинів) іноземцями та русинами (українцями й білорусами)

Термін *русин*, *людина руська* впродовж усієї історії українського народу від X до XVIII ст. (а на західноукраїнських землях до XXI ст.) був притаманний Україні та українцям. Білорусів він стосувався щонайменше до XVII ст. – за час їхнього спільного життя з українцями в Русі та ВКЛ. Росіян етнономен *русин* не стосувався взагалі й у Московській державі не вживався. Етноатрибутив *руский* від XVI ст., *русский* від XVII ст. поширюється й у Московії. Однак ще впродовж кількох століть (до XVIII щонайменше) для всіх навколишніх народів – українців, білорусів, поляків, татар, литовців, німців, волохів ... вони залишалися *москвинами* чи *московитами*. До XVIII ст., а подекуди й пізніше, російські землі послідовно протиставляли українським та білоруським: Русь (Україна й Білорусь) – Московія (Росія). О. Гваньїні у відомій "Хроніці Європейської Сарматії" послідовно виділяє Русь і Московію. У виданні 1578 р. латинською мовою ця книга називалася "Sarmatiae Europeae description, quae regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam, Russiam, Masoviam, Prussiam, Pomeraniam, Livoniam et MoschoviaeTartariaeque partem complectitur" (Опис європейської Сарматії, який охоплює Королівство Польщі, Литву, Самогітію, Русь, Мазовію, Пруссію, Померанію, Лівонію, також Московію і частину Татарії)[32]. У краківському виданні 1611 року книга мала таку назву: "Kronika Sármácyey Europskiey, w ktorey sie zamyka krolestwo Polskie ze wszystkiemi Páństwy, Xięstwy, y Prowincyami swemi: tudźież też Wielkie Xięstwo Lithew: Ruskie, Pruskie, Zmudzkie, Inflantskie, Moskiewskie, y część Tátárow"[33]. П. Халепський в описі подорожі до Москви через Україну 1654 р. Україну називає землею русів, країною козаків; Росію – країною московською, землею московитів: «...бо в країнах козацькій та московській існує звичай ...»; «Починаючи з Рашкова й по всій землі русів, тобто козаків, ми помітили пречудову рису ...»; «Ми перетнули кордон землі козаків і прибули на берег глибокої ріки, названої Сеймом, яка вже є рубежем землі московитів»[34]. М. Стрийковський, виокремлюючи з-поміж інших народів *русь* і *москву*, відносить їх до слов'ян: «наши словенские вси продкове, рус, москва, поляки, литва, жмойдь»[35]. Шарль Монтеск'є ще в 1748 р. у творі *Про дух законів* постійно вживає термін Московія[36]. Докладніше про сприйняття росіян (москвинів) чужоземцями див. у книзі Є. Наконечного "*Украдене ім'я*: *Чому русини стали українцями*" – розділ *Збережені традиції*[37].

Після присвоєння московськими царями собі титулу – всієї Русі, а особливо після "реформаторських діянь" Петра й Катерини, коли

залишки української та білоруської державності було знищено, а їхню споконвічну назву *Русь – Росія* (гр. Ρωσία) – було забрано для назви Московії, вся історія (мова, література, культура) східних слов'ян „перевернулася" з ніг на голову. У XIX–XX ст. російські науковці доклали зусиль (і продовжують докладати) для утвердження тяглості російської нації – російської історії – російської мови від Русі князя Володимира до сьогодення, про що вже йшлося вище.

На жаль, у студіях європейських науковців потрактування цього терміна багато в чому навіяне російським поглядом. Так, в академічному чеському виданні "Slovník jazyka staroslověnského" (Прага, 1959) етноатрибутив *роуськъ* потрактовано 'ruský, русский, russisch, russicus' і подано контексти, які жодним чином до Росії та російської мови не стосуються: «**обрѣте же тоу еуаггеліе и ѱалтирь роуськыми писмены**» (SJS III, 653).

В українських і білоруських пам'ятках Московію та її жителів послідовно названо *Москва* та *москва*, *москвитин*, *московка*: «А бори(с) в то(т) ча(с) на мо(с)кве бы(л) в по(и)маньи» (1495) (ССУМ I, 614); «служебник панеи Богушєвои Роман Москвитин» (1561) (ЛК 338); «Ся то розумѣєт о всих иных аньтихрестех, яко и на москве хот не знаныи, але славьныи»[38]; «то(т) жє урядник [с] слугами ..., которыє нє идучи на послугу є(г) к(р) м(л) пна нашо(г) млсти до Москвы ...» (АЖГУ 1611: 194); «єдучи на слу(ж)бу жо(л)нє(р)скую, зостави(в) єсми мо(с)ко(в)ку свою у пана Крыштофа Вина(р)ского» (АЖГУ 71); «Панъ Михаило поведилъ, иж «тыхъ людеи, которых на списку ему дал, трех чоловеков в него нетъ: ωдинъ вмер, а другии втонулъ, а третии на Москве, а и ω инъшыхъ не вемъ...»» (Вит. К 76), «*ωнъ держить частъку именья ... дядка нашого князя Юря Глинского*, *которыи седит поиманъ на Москве*» (Вит. К 109). Етноатрибутив до назви держави *Москва*, *Московія* був відповідно – *московський*: «и нашого посла послали єсмо посполъ зъ московъскимъ послом» (ССУМ I, 614); «kniazia wgo moskiewskiego» (ВК, арк. 432); «ktory do cara Moskiewskiego udał się w protectią» (ОК, арк. 44 зв.). Для В. Тяпинського *русин* пов'язувався з *Руссю*: «зъ их зпосредкоу русинъ их имъ своєи руси оуслоугуючии»[39], а коли йдеться про інші народи, де Слово Боже відоме слов'янською мовою, то виділяє автор і москвинів: «котороє не ωдно въ их [в Руси. – *В.М.*], але и по всѣх црквах сербских, московских, волоских, булъгарских, харвацких і иных чтут»[40]. Москвитинами названо російських військових під час нападу на Мстиславль у 1654 р.

в записах до актової книги Мстиславльського гродського суду 1668 року: «Року тепер идучого тисеча шестсот пятдесят четвертого дня, кгды неприятель Москвитин подступовал под Мстислав ...» (Акты XXXIV, 9). Навіть у перекладних білоруських та українських словниках початку XX ст. етноатрибутив *русский* перекладено як *московський*: блр. *русский* – ‘расійскі, рускі, маскальскі, маскоўскі, маскаль’ (Некрашэвіч 541); укр. *русскій* – московський, москвинський, московитський, москальський, російський, кацапський (Дубровський 360). Докладніше про сприйняття росіян (москвинів) українцями й білорусами (русинами) див. у книзі Є. Наконечного “*Украдене ім’я*: *Чому русини стали українцями*”, розділ *Московитяни*[41].

Так само й у польських пам’ятках, причому термін *москва* вживався на позначення: а) міста: «Niejaki Kurczynin [...] będąc Franciszkanem w Wilnie, uciekł z klasztora do Moskwy; a że był aptekarz z professyji, założył na Moskwie stolicy bardzo kosztowną aptekę carowi»; б) держави: «Cesarz Karol Szósty, ścisłą mając z Moskwą aliansę, miał piękne wojsko i we Włoszech, i w Niemczech»; в) жителів цієї держави: «Anglikowie [...] iako Ludzie polityczni maią wszelkie Liquory dobre. Gdy tedy Moskwa w Poselstwie iadą to u nich nabiorą tych Trunkow» (ESJP Moskwa). Загарбану в XIV ст. Галичину поляки називали *Руським воєводством*. У Словнику польської мови XVII і XVIII ст. (“Słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku”) *руський* протиставляється *московському*: «Oddał mi tedy owego konia Slicznego ktory był nie Moskiewski ale tych Ruskich koni czerwono gniady rosły» (ESJP Ruski). В академічному польському виданні “Wczesna Słowiańszczyzna” (2008) під гаслом *Ruś* подано такі шляхи пошуків відповідних статей: *Russia Alba* → *Białoruś*, *Ruś*→ *Ukraina*, *Ruś Halicka* → *Halicz*[42]. І в сучасній польській мовознавчій термінології лінгвономен *руська мова* послідовно ототожнюється з українською та білоруською мовами та їхніми діалектами: «W zakresie stosowanej terminologii – głównie przez polskich językoznawców – w odniesieniu do nadbużańskich gwar wschodniosłowiańskich istnieje określienie «gwary ruskie». Ma ono swoje historyczne konotacje z Rusią, oznacza bowiem ogólnie gwary ukraińskie i białoruskie. XVIII–XIX-wieczni etnografowie nazywają ludność posługującą się tymi gwarami Rusinami»[43].

Цікаво подані словникові статті *Rosya*, *Rosyanin* та *Moskal* у Словнику Б. Лінде. До гасла *Rosya* після представленого потрактування з різних мов: *Ruska semla*, *Rutenska dêshela*, *Rufiansku zharsvu*,

Moshkovitsku zelarstvu, *Россія* – польською подано такий коментар: «Moskwa, wielke cesarstwo częścią w Azyi, częścią w Europie». Назви жителів послідовно перекладені польською як *Rosyanin* 'Moskal', *Rosyanka* 'Moskiewka' (Linde V, 68). Водночас автор ототожнює Русь із Москвою лише на основі кількох чеських (boh.) та українських (vind.) діалектів: *Rus* (Boh. *Rusy*, Vind. *Ruska semla*, *Rutenska dêshela*, *Rufiansku zharsvu*, *Moshkovitsku zelarstvu* = *Rosya* = *Moskwa*) (Linde V, 165).

IV. Розмежування *руських* людей на українців та білорусів

Значно складніша проблема розмежування руських людей на українців і білорусів. Нерідко в українських пам'ятках маємо виокремлення етноніма *Литва* – і як назви білорусів, і землі на північ від України. Вперше в українських пам'ятках термін *Литва* 'назва князівства' зафіксовано під 1352 роком, етноатрибутив за етнічною належністю *литвин* – у 1392 р. «послали єсть к нам посла вашого литвина на имѧ нєвоиста» (ССУМ I, 549). Щоправда, із контексту важко зрозуміти: йдеться про литвина-білоруса чи литвина-литовця? Пізніше в пам'ятках протиставлення *литва – русь* стає більш послідовним: «якъ литва такъ и русь кожды водлугъ заслугъ и годности свое» (ГСБМ 18, 65). Судячи з того, які були в згадуваних пам'ятках у литвинів імена та прізвища, вочевидь, під цим етнонімом малися на увазі передовсім білоруси: «маршалковал межи послами наш литвин княз лукаш болко свирский» (ГСБМ 18, 66). Етнонім *білорус* – *бѣлорусецъ* уперше трапляється в пам'ятках від поч. XVII ст.: «москва и вси бѣлорусцы не приймуют тых всѣх» (ГСБМ 1, 271). Ідучи за М. Стрийковським, треба думати, що етнонім *литва* стосувався саме білорусів: «наши словенские вси продкове, рус, москва, поляки, литва, жмойдь» (ГСБМ 17, 66), адже дослідник перераховує слов'янські народи. Італійський історик XVII ст. Майоліно Бізаччіолі в праці "Історія громадянських війн останнього часу" (1653) українські землі відповідно до прийнятої на Заході ономастичної традиції називає Руссю, Російську державу – Московією, а Білорусь послідовно – Литвою[44]. С. Плохій на основі аналізу ранньомодерних литовських літописців робить висновок, що «летапісцы, якія працавалі ў Смаленску і на тэрыторыі сучаснай Беларусі, ужывалі термін «Русь» перш за ўсё ў дачыненні да сваёй уладнай тэрыторыі, не ўключаючы ў яго землі на поўдні, тады як паўднёвыя аўтары амаль цалкам засяроджваліся на гісторыі сваіх земель, не праявляючы асаблівай (а то і ніякай) цікавасці да паняцця Русі, сфармуляваннага іх паўночнымі калегамі»[45].

Виокремлення (литвинів-білорусів та русинів-українців) чи не найвиразніше було помічено нашими сусідами поляками після входження ВКЛ до складу нового геополітичного утворення – Речі Посполитої. Ян Замойський у листі до Якуба Гербурта розмірковує про об'єднання всіх русинів (українців) в одній країні (Zamojski do Jakóba Herburta 15.11.1572 r.) Я. Замойський пропонує скликати з'їзд руських воєводств перед призначеними на 13 грудня 1572 р. сеймиками, «i o paniech Wołyńskich rozumiem, ze albo poiadą, albo posłow zacnych kilka ... poszlią» (s. 15). «A to dla tego, aby roznie o tem rządząć, the ziemie nie rozerwali się. A zda mi się, zebycszcie WM. P. deputaczi tak do Belzan iako do Wołyńców i do innych ziem Ruskich pisali, wzywaiącz ich na ten ziazd, przekladaiacz to, isz pod taki czas i w takowych rzeczach tedy ze prodkow naszych te wszytkie woiewodztwa społem o sobie i o swych wolnoscziach, a nie osobno radzili»[46]. Не йдеться тут про те, аби «спільно про себе і про свої вольності радилися» руські-белжани, руські-волиняни з руськими-полочанами, руськими-гродненцями, бо, вочевидь, у свідомості сучасників вони були різними – Руссю і Литвою. Загалом значення унії 1569 року для націєтвірних процесів у середовищі білорусів та українців – непересічне. Розділивши руських людей, які жили в одній державі ВКЛ, – з одного боку, Люблінська унія сприяла відновленню чуття єдності русинів, предки яких жили у Галицько-Волинському королівстві, – з іншого.

Нарешті небагато, але є поодинокі свідчення протиставлення лінгвономенів *руська = українська – литовська = білоруська*. Тут варто згадати відоме в науці тлумачення Памви Беринди у своєму словнику лексеми *півень*: "Пѣтелъ: чески и руски. Когут. Волынски пѣвень. Литовски петухъ"[47], де лінгвономени *литовська* і *руська* протиставляються. Тобто для творця словника П. Беринди литовська мова = білоруська мова. Зауважимо, що в Наддніпрянській Україні традиція називати старобілоруську мову литовською трималася ще й наприкінці XVII ст. В одній зі справ Пирятинського міського суду за 1683 рік читаємо: «Васил, русявый, литовской мовы, чуприна лядская, писмо вмѣетъ»[48].

V. Переклад текстів з інших мов рідною мовою

Якщо людина ставить за мету перекладати з мови на мову (практична мета), вона усвідомлює її окремішність. Говорячи про писемно-літературну руську мову, спроби перекладати нею тексти з інших мов (церковнослов'янської: Четья 1489, ПЄ 1556–61; давньоєврей-

ської: “Шестокрил” Иммануеля бен Иакова Бонфиса”, “Тайна тайних” – II пол. XV ст.; чеської: “Сказаніє ѡ Сивиллѣ пророчицє” – II пол. XV ст.; латини: фрагмент Вислицького статуту Казимира Великого, “Повѣсть о трех королєх волхвах” – II пол. XV ст.; польської: “Розмова магістра Полікарпа зі смертю” – поч. XVI ст., у КА переклад із кальвіністської Брестської Біблії 1562 р.)[49] відомі лише в Україні та Білорусі. Нічого подібного невідомо в цей час у Московії. Лише в другій половині XVIII ст. з’являються в Росії церковнослов’янсько-російські словники[50], тоді як в Україні та Білорусі вони відомі від кінця XVI ст. Чому так сталося? Відповідь очевидна: для росіян (москвинів) не було потреби перекладати з церковнослов’янської мови, оскільки саме ця мова й була в Московії єдиною літературно-писемною. Українці від кінця XV ст. (Четья 1489), білоруси від початку XVI ст. (Біблія Скорини 1519) разом з іншими європейськими народами прийшли до усвідомлення перекладу Святого Письма зрозумілою своєю “простою” мовою. У росіян “своєю” стала старослов’янська.

VI. Запозичення зі східнослов’янських до інших мов

Дуже складно розмежувати *руські* запозичення цього періоду в польській, чеській, румунській, литовській між українською та білоруською мовами. Але вони є, і польські, чеські, румунські мовознавці їх саме й потрактовують як руські (українські чи білоруські). У полоністиці русизми (українізми) польські мовознавці виявляють від XVI ст.[51]

Що стосується росіїзмів, то їх появу, наприклад, у польській мові відзначають дослідники переважно від XIX ст. «В основном русизмы – это принадлежность нового времени, они отмечаются в польском языке не ранее начала XIX в.»[52]. Щодо росіїзмів ранішої доби, то в польській мові XVII ст. відзначено лише кілька лексем, пов’язаних передовсім із рисами вдачі москвинів. Г. Риттер називає такі слова, які можна вважати безпосередніми запозиченнями з російської мови: *bladyniec* (‘pogardliwy epitet, którym określano Rosjan’), *wor* (‘łotr, złodziej’), *worowanie* (‘bezeceństwo, przestępstwo’), *zmiennik* (‘zdrajca’), *zmienny* (‘zdradziecki’)[53].

До XVI ст. білоруська, російська та українська мови були сформовані як самодостатні системи з чітко визначеним набором визначальних рис, аби їх трактувати як окремі слов’янські. Це стосується головно тогочасних розмовних мов. У XVI ст. на українських та біло-

руських землях набула значного розвитку й розквіту *руська* писемно-літературна мова, яка, вочевидь, причому свідомо, протиставлялася церковнослов'янській (про що йшлося вище) і залежно від регіону зближувалася з місцевою розмовною стихією. Від другої половини XVI ст. російські мовознавці починають відлік становлення російської національної мови (усної та писемної)[54]. А отже, у мові писемних пам'яток трьох народів – українців, білорусів та росіян – щонайменше від XVI ст. мали б бути мовні свідчення контактування цих етносів. Адже маємо незаперечні факти в історії, що такі міжетнічні взаємини між ними були. Однак на мові це або не відобразилося взагалі, або спорадично виявлено односторонній вплив: українізми та білорусизми в російській мові[55]. Стосовно запозичень, наприклад, в українську з інших мов, починаючи від XVI ст., то вони очевидні: полонізми, богемізми, германізми, тюркізми, мадяризми, як, зрештою, відзначено й зворотні процеси: українізми в польській, чеській, угорській мовах. Запозичень в інших мовах до XVII ст. з російської (не церковнослов'янської) немає.

Надзвичайно непросте питання про мовні українсько-білоруські взаємовпливи найдавнішої доби. І все ж вони є.

У XVI ст. в лексиці білоруського варіанта можна знайти лише окремі утворення, що не були відомі в Росії й обмежено вживалися в Україні. Ю. Шевельов окремі приклади з аканням в українській мові *багатий*, *гарячий*; цеканням – *буцім* пов'язує саме із впливом білоруської мови[56]. В. Русанівський допускає такі давні білорусизми в українській мові: *дѣцкий*, *свирѣпа*, *свирон* (приміщення для зерна), *паренина* (неоране на зиму поле), допустовий сполучник *ач* 'хотя'[57]. Очевидно, за білоруського посередництва засвоєні українською мовою литуанізми: *ківш*, *рикунья* (доглядальниця худоби в шляхетському маєтку), *клуня*.

Розуміння своєї окремішності видно з виділення й усвідомлення інших, не своєї, мов. Назви мов показово засвідчують культурну географію зв'язків українців та білорусів зі світом: "зъ еврейскаго язика", "влоскии языкъ", "языком полскимъ", "лядского язика", "еллинский, латинский язик", "арапськимъ язиком", "сvрскимъ языкомъ", "нѣмецкимъ языкомъ", "языком ха(л)дєискы(м)", "татарским язиком", "римським язиком"[58].

Від з'яви на історичній арені народів і країн з'являлися й їхні етноніми та їхні атрибутиви; разом із тим цими атрибутивами, як

правило, називали й мову: *поляки – польський – польська мова*; *німці – німецький – німецька мова*; *татари – татарський – татарська мова*; *волохи – волоський – волоська мова*; *греки – грецький – грецька мова*; *русини – руський – руська мова*. Але такий ланцюг обривається на Московії: *Москва* (країна) – *москва*, *москвини*, *московити* (народ) – *московський* (етноатрибутив), але вкрай рідко маємо означення *московської* мови. Лише пооодиноко в писемних пам'ятках трапляється словосполучення *московська* мова: «Ieden nasz Towarzysz umiał exprimere [wyrazić] mowę Moskiewską [...] Pyta niemasz tu Lachow» (ESJP Ruski). Зрозуміло, що така мова в цей час (XIV–XVII ст.) поряд із польською, руською (українською й білоруською), чеською, латиною, грецькою ... була. Однак на культурно-освітньо-церковне життя тогочасної Східної Європи московська (російська) мова або не справляла жодного впливу, або цей вплив був мізерний.

VII. Руський = православний

Послідовно номен *руський* використовували жителі всіх східнослов'янських теренів у контекстах, пов'язаних із православною вірою. Чи не вперше таке вживання помічаємо в Скорини – "Біблия руска ..." (1519 р.)[59]. Надалі таких контекстів стає більше: "От дн҃ѧ св҃тго Василя руского свѧта"[60]; "У Гаца [священика. – *В.М.*] пограбили ... быблєю рускую..." (АЖГУ 60). У пам'ятках російської писемності: «А живут в том погосте крещеные лопари руские веры 6 человек» (Сл. РЯ XI–XVII вв. 22, 260).

Висновки

Етнономени *русини*, *русь* від часу перших фіксацій у писемних пам'ятках послідовно пов'язувалися передовсім із предками українців, які проживали в Русі → Галицько-Волинській Русі → частково Литовській Русі → Козацькій Русі-Україні → Україні, та білорусів, які проживали в Русі → Литовській Русі → Білорусі. *Руссю* також називали жителів Новгородської та Смоленської земель до часу їх загарбання московськими князями під опікою монголів. Етапи російської державності: Русь → Монгольська Русь → Московське царство / Московія → Росія. Від появи на геополітичній мапі Московської держави етнономени *русини* (*русь*) та *москвини* (*московити*) послідовно протиставляються як різні етноси.

Лінгвономен *руська мова / язик* пов'язувався спочатку з літературно-писемною мовою *людей руських* (українців і білорусів), а згодом також із мовою захоплених *руссю* північних і східних земель. Ру-

сини протиставляли свою “прирожону” руську мову церковнослов’янській. Руська мова, пройшовши свій золотий вік у часи ВКЛ XIV–XVI ст., виконувала функції офіційної в князівстві, але в умовах подальшого бездержав’я, без опертя на конкретні місцеві говірки, а отже, не маючи під собою живильного народного джерела, пристосовувалася спочатку до польської, потім до церковнослов’янської в її московському варіанті, аж доки не померла майже скрізь природною смертю. Народно-розмовний український та білоруський струмінь, пробившись крізь церковнослов’янський мовний бар’єр, так і не пробивсь остаточно крізь наддіалектність *руської книжної* мови в XVI–XVII ст. Однак *русько-*, *простомовні* традиції в Україні та Білорусі дали поштовх для народження національних мов на народній основі. Невдовзі церковнослов’янську та значною мірою штучну руську мови було зметено й розчищено дорогу для постання новоукраїнської та новобілоруської літературних мов. Народно-розмовний російський струмінь крізь церковнослов’янський фільтр не пробився взагалі. Москвини не протиставляли свою рідну мову церковнослов’янській. Російська літературно-писемна мова формувалася передовсім на основі церковнослов’янської із долученням місцевого слов’янського та фіно-угорського, а також українського й білоруського розмовних елементів. Тому літературна російська мова на народній основі (на відміну від української та білоруської) так і не постала; остаточного розриву між двома мовними стихіями не відбулося, відбулося, найімовірніше, їх об’єднання, причому неспівмірне на користь церковнослов’янської.

Етноатрибутив *руський* (*русьскыи*, *руский*, *рускии*, *роускии*, *роускый*, *русскіи*, *руски*, *роуски*, *русъкии*, *рускіи*, *роускы*, *рускыи*, *рускій*, *русскый*, *рускі*) у писемних пам’ятках XIV–XVII ст., творених на українських та білоруських землях, що входили до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, вживано в поєднанні з іменниками: *народ*, *мова*, *звичаї*, *віра*. *Руський народ* = русини (українці й білоруси); *руська мова* (проста) = писемно-літературна мова русинів (українців та білорусів) із різним відсотком їхнього живого мовлення, що протиставлялася церковнослов’янській; *руські звичаї* = українські та білоруські звичаї; *руська віра* = православна віра, віра русинів (українців, білорусів) та москвинів (росіян). Ці ж таки терміни вживано й у Монгольській Русі, пізніше Московії, але з певними особливостями: *руський* (*русский*) *народ* = москвини (росіяни), але ≠

русини; *руська мова* = місцева російська розмовна, але ≠ російська писемно-літературна мова. Російська писемно-літературна мова = старослов'янська московського ізводу.

Руський – єдиний термін-етноатрибутив, що всупереч складним історико-політичним обставинам зберігав свою тяглість, даючи безсумнівну самоідентифікацію (ендоетнономен) українцям, а від XIV ст. білорусам, попри всі політичні маніпуляції навколо нього у XVIII–XXI ст.

---

[1] *Морозова Н., Темчин С.* Об изучении церковнославянской письменности ВКЛ // Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne 2 / Red. S. Temčinas. Kraków, 1997. С. 24.

[2] Серед науковців щодо часу друку цього твору на сьогодні одностайності немає. Білоруський дослідник І. Климов допускає, що "Євангеліє" могло бути видрукуване в період між 1551–1580 рр. 1580 рік можна вважати умовною датою виходу праці. Див.: *Клімаў І.* Евангелле ў перакладзе Васіля Цяпінскага. Мінск, 2012. С. 33.

[3] Предмова. Василей Тяпинскій зацной монархии словенской, а звлаща богобойным; ласка и покой от бога отца и пана нашего Исуса Христа // Evanhelije in der Übersetzung des Vasil Tjapinski um 1580. Facsimile und Kommentare / Herausg. von H. Halenčanka. 2005. Ferdinand Schöningh, Paderborn. С. 1 (факсиміле).

[4] *Загоровський В.* Духовное Завѣщание // Українська література XIV–XVI ст. / Ред. Л. Чорна. К., 1988. С. 171.

[5] *Любавский М.* Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. С.-Петербург, 2004. С. 34–35.

[6] *Иванов В.В.* Славянские диалекты в соотношении с другими языками Великого княжества Литовского. Режим доступу: http://www.kogni.narod.ru/gediminas.htm з покликанням на: *Кузнецов П.С.* Русская диалектология. М., 1973.

[7] *Флоря Б.* Исторические судьбы России и историческое самосознание восточных славян в XII–XV вв. (К вопросу о зарождении восточно-славянских народностей) // Славяноведение. 1993. № 2. С. 43.

[8] *Столярова Л.* Письменность Древней Руси // Российская корона: князья, цари, императоры. Б. м., 2009. С. 40.

[9] *Плахій С.* Рускі Вавілон. Дамадэрныя ідэнтычнасці ў Расіі, Украіне і Беларусі. Смаленск, 2014. С. 82.

[10] *Німчук В.В.* Аспекти дослідження етноглотогенезу українців // Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI–XVIII ст. К., 1995. С. 74.

[11] Очевидно, не було в обігу назви жителів Русі – *русич*. Трапляється лише в "Слові о полку Ігоревім". Назва цілком книжна стосовно послідовно народної – *русин*. Від етнономена *русич* не утворено форми жіночого роду – *русичка*?!

[12] *Німчук В.В.* Цит. праця. С. 78.

[13] *Німчук В.В.* Українська Четья 1489 року. Житомир, 2015. С. 32.

[14] *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. К., 1995. Т. VI. С. 428.

[15] Предмова. Василей Тяпинскій зацной монархии словенской, а звлаща богобойным; ласка и покой от бога отца и пана нашего Исуса Христа // Evanhelije in der Übersetzung des Vasil Tjapinski um 1580. Facsimile und Kommentare / Herausg. von H. Halenčanka. 2005. Ferdinand Schöningh, Paderborn. С. 1 (факсиміле).

[16] *Фаріон І.Д.* Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива. Львів, 2015. С. 135–136.

[17] *Fałowski A.* Język ruskiego przekładu katechizmu jezuickiego z 1585 roku. Kraków, 2003. S. 111.

[18] *Морозова Н.*, *Темчин С.* Цит. праця. С. 18.

[19] *Огієнко І.* Словник української літературної мови XVI віку з Крехівського Апостола. Варшава, 1930. Т. 2. С. 113.

[20] *Фаріон І.Д.* Цит. праця. С. 135–136.

[21] Там само.

[22] *Тітов Хв.* Матеріяли до історії книжної справи на Вкраїні в 16–18 вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. К., 1924. С. 324.

[23] *Грушевський М.С.* Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці. К.; Львів, 1912. С. 52.

[24] Там само. С. 43.

[25] Предмова. Василей Тяпинскій зацной монархии словенской, а звлаща богобойным; ласка и покой от бога отца и пана нашего Исуса Христа // Evanhelije in der Übersetzung des Vasil Tjapinski um 1580. Facsimile und Kommentare / Herausg. von H. Halenčanka. 2005. Ferdinand Schöningh, Paderborn. С. 5 (факсиміле).

[26] *Фаріон І.Д.* Цит. праця. С. 200.

[27] *Грушевський М.С.* Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці. К.; Львів, 1912. С. 81.

[28] *Фаріон І.Д.* Цит. праця. С. 138–139.

[29] *Німчук В.В.* Систематичний підручник церковнослов'янської мови "Грамматіка словенска" Л. Зизанія // Лаврентій Зизаній. Граматика словенська / Підгот. факсим. вид. та дослідж. пам'ятки В.В. Німчука. К., 1980. С. 19.

[30] *Анічэнка У.* Беларуска-ўкраінскія пісьмова-моўныя сувязі. Мінск, 1969. С. 232.

[31] Акты, изд. Виленской комиссиею для разбора древних актов. Вильна, 1909. Т. XXXIV. С. 233.

[32] *Мицик Ю.* Вступ // *Гваньїні О.* Хроніка Європейської Сарматії / Переклад о. *Ю. Мицика* (за виданням: Alexander Gwagnin. Kronika Sármácyey Europskiey. Kraków, 1611). К., 2007. С. 9.

[33] *Гваньїні О.* Хроніка Європейської Сарматії / Переклад о. *Ю. Мицика* (за виданням: Alexander Gwagnin. Kronika Sármácyey Europskiey. Kraków, 1611). К., 2007. С. 34.

[34] *Халебський П.* Україна – земля козаків. Подорожній щоденник / Упор. М. Рябий. К., 2009. С. 22, 25, 216.

[35] Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Мінск, 1998. Вып. 17. С. 66.

[36] *Тарновский Ф.* Монтескье о России // Труды руських ученых за границей. Берлин, 1922. Т. 1. С. 181.

[37] *Наконечний Є.* Украдене ім'я: Чому русини стали українцями / Передмова Я. Дашкевича. Львів, 2001.

[38] *Огієнко І.* Цит. праця. С. 63.

[39] Предмова. Василей Тяпинскій зацной монархии словенской, а звлаща богобойным; ласка и покой от бога отца и пана нашего Исуса Христа // Evanhelije in der Übersetzung des Vasil Tjapinski um 1580. Facsimile und Kommentare / Herausg. von H. Halenčanka. 2005. Ferdinand Schöningh, Paderborn. С. 2 (факсиміле).

[40] Там само. С. 3.

[41] *Наконечний Є.* Цит. праця.

[42] Wczesna Słowiańszczyzna. Przewodnik po dzejach i literaturze przedmiotu / Pod. red. A. Wędzkiego. Warszawa, 2008. T. 1. S. 526.

[43] *Czyżewski F.* Mowa regionu w świadomości mieszkańców pogranicza Polski i Białorusi w świetle wypowiedzi ludności południowego Podlasia // Gdzie było zródło... Pieśni ludowe pogranicza Polski i Białorusi. Lublin; Wisznice, 2015. S. 124.

[44] *Наливайко Д.* Козацька християнська республіка (Запорозька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках). К., 1992. С. 241.

[45] *Плахій С.* Цит. праця. С. 99.

[46] Archiwum Jana Zamojskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego. Warszawa, 1904. T. 1. S. 14–16.

[47] Цит. за: *Владимиров П.* Доктор Франциск Скорина. СПб., 1888. С. XII.

[48] Пирятинські актові книги // Стороженки, фамильный архив. К., 1908. Т. 6. С. 2.

[49] *Темчинас С.* О времени и условиях становления руськой мовы в качестве литературного языка // Новае слова у беларусістыцы. Мавазнаўства. Матэрыялы V Міжнарод. кангрэса беларусыстаў. Мінск, 2013. С. 47–52.

[50] *Успенский Б.* Языковая ситуация Киевской Руси и ее значение для истории русского литературного языка. М., 1983. С. 105.

[51] *Hrabec S.* Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI–XVII wieku. Toruń, 1949; *Minikowska T.* Wyrazy ukraińskie w polszczyznie literackiej XV‚ w. Warszawa; Poznań; Toruń, 1980; *Rytter G.* Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII w. Łódź, 1992.

[52] *Тихомирова Т.* Судьбы русизмов в польском языке // Русско-польские языковые, литературные и культурные контакты. М., 2011. С. 104.

[53] *Rytter G.* Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku. Łódź, 1992. S. 7.

[54] *Ларин Б.* Разговорный язык Московской Руси // История русского языка и общее языкознание. Избр. работы. М., 1977. С. 164.

[55] *Мойсієнко В.М.* Українсько-російські мовні контакти в період пізнього середньовіччя (XVI–XVII ст.) // Славянские языки и литературы в синхронии и диахронии. М., 2013. С. 241–243; *Караванський С.* Звідки пішла єсть московська мова? або шила в мішку не сховаєш. Львів, 2012. Так само виокремлюють впливи білоруської мови на російську від часу найдавніших контактів і білоруські вчені: «Уздзеянне беларускай мовы на рускую было найбольш прыкметным у пачатковы перыяд станаўлення моў. ...Уздзеяннем беларускай мовы на рускую абумоўлены выпадкі выкарыстання беларускай лексікі і сінтаксічных сродкаў у помніках рускага письменства канца 14 – пачатку 18 ст., більш позняга пранікнення беларускіх грамадска-палітычных тэрмінаў у рускую мову». Росіїзми ж активно починають проникати до білоруської мови лише від XVIII–XIX ст. «Ужо цалкам сфарміраваная ў 18–19 ст. на нацыянальнай аснове, руская літаратурная мова рабіла моцны ўплыў на беларускую мову». Див.: *Нікалаева В.* Руская мова // Беларуская мова. Энцыклапедыя. Мінск, 1994. С. 460.

[56] *Шевельов Ю.В.* Білорусизми // Енциклопедія українознавства. Львів, 1994. Т. 1. С. 132.

[57] *Русанівський В.М.* Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. К., 1985. С. 71.

[58] *Фаріон І.Д.* Цит. праця. С. 137.

[59] *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. К., 1995. Т. 6. С. 428.

[60] *Поліщук В.* Князі Масальські на Волині у XVI ст. К., 2007. С. 70.

Список джерел

АЖГУ – Акти Житомирського гродського уряду 1590, 1635 рр. / Підгот. до вид. В.М. Мойсієнко. Житомир, 2004.

Акты – Акты, изд. Виленскою Археографическою комиссиею. Вильна, 1865–1910. Т. I–XXXV.

БЭС – Большой энциклопедический словарь / Ред. А. Прохоров. С.-Петербург, 1997.

ВК – Володимирська гродська книга 1587 р. // ЦДІА України. Ф. 28, оп. 1, спр. 20.

ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. Бусла. К., 2007.

Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.

ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Склад.: Т.І. Блізнюк, Р.С. Гамзовіч, А.П. Груца і інш. Рэд. А.М. Булыка. Мінск, 1982–. Вып. 1–.

Дубровський – *Дубровський В.* Словник московсько-український. К., 1911.

ЕУ – Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні / Ред. В. Кубійович. Львів, 1998. Т. 7.

Изборник – Изборник 1076 года / Изд. подгот. В.С. Голышенко, В.Ф. Дубровина, В.Г. Демьянов, Г.Ф. Нефедов. М., 1965.

ЛК – Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Підгот. до вид. В.М. Мойсієнко, В.В. Поліщук. Луцьк, 2013.

Некрашэвіч – *Некрашэвіч С.*, *Байкоў М.* Расійска-беларускі слоўнік. Смаленск, 2014.

НТСУМ – Новий тлумачний словник української мови: У 3 т. / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. К., 2003.

ОК – Овруцька замкова книга 1678 // ЦДІА України. Ф. 5, оп. 1, спр. 1.

ПЄ – Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 / Підгот. до вид. І.П. Чепіга. К., 2001.

ПСРЛ – Полное собрание русских летописей. М., 2001. Т. II: Ипатьевская летопись.

РП – Руська правда. Режим доступу: http://litopys.org.ua/novglet/novg15.htm

Сл. РЯ XI–XVII вв. – Словарь русского языка XI–XVII вв. / Гл. ред. Г.А. Богатова. М., 1974–. Т. 1–.

Статут 1566 – Статути ВКЛ: У 3-х тт. Статут ВКЛ 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса, 2003.

СУМ – Словник української мови: В 11 томах / Гол. ред. І.К. Білодід. К., 1970–1980.

СУМ 2012 – Словник української мови / Ред. В. Жайворонок. К., 2012.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький. К., 1977–1978. Т. I–II.

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5 т. / Рэд. К. Атраховіч. Мінск, 1977–1980.

ESJP Moskwa – Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku. Режим доступу: http://sxvii.pl/index.php?strona =haslo&id_hasla= 3380&forma=MOSKWA#4622

ESJP Ruski – Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku. Режим доступу: http://sxvii.pl/index.php?strona=haslo &id_hasla=3380&forma=RUSKI#3402

Linde – Słownik języka polskiego. 2-ie wyd., popr. i pomnoż. Lwów, 1859. T. V.

SJS – Slovník jazyka staroslověnského / Hlav. red. J. Kurz. Praha, 1959. T. I–IV.

С.М. Пахомова
(Пряшів)

АСИМІЛЯЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ У СХІДНІЙ СЛОВАЧЧИНІ

Після Другої світової війни український етнос у Карпатському регіоні, що впродовж століть був стійким угрупування людей зі спільною мовою, історією, походженням, традиціями і культурою, було роз'єднано кордоном. Одна його частина – Закарпатська область – увійшла до складу УРСР, а інша – Пряшівщина – відійшла до Чехословацької Республіки, і її мешканці стали національною меншиною, що компактно проживала на північному сході Словаччини. Складність історичного розвитку українського етносу та його мови в Словаччині ретельно досліджена в монографіях М. Штеця[1]. Етнічне коріння місцевих русинів-українців підтверджується історичними[2] та лінгвістичними[3], зокрема діалектними та онімними, фактами. Давні зв'язки з українськими теренами можна простежити й на прикладах топонімних повторів назв населених пунктів цього регіону відповідно до українських назв, а саме:

Київ (*Kyjov*) – село Старолюбовнянського р-ну Пряшівського краю.

Лівів (*Livov* – Enc. 684) – село Бардіївського р-ну Пряшівського краю.

Рівне (*Rovné*– Enc. 792) – село Гуменського р-ну Пряшівського краю.

Сорочин (*Stročín* – Enc. 793) – село Свидницького р-ну Пряшівського краю.

Хвастіїв (Лаз. 78, 102) – село р-ну Меджилабірці Пряшівського краю.

Свидник (*Svidník*) – районний центр Пряшівського краю.

Хотин (*Chotín* – Enc. 292) – село р-ну Комарно-Нітрянського краю.

Липники (*Lipníky* – Enc. 668) – село Пряшівського р-ну Пряшівського краю.

©С.М. Пахомова, 2017–2018

Галич (*Halič* – Enc. 553) – село Лученецького р-ну Банськобистрицького краю та ін.

Не можна не погодитися з І.М. Желєзняк, яка, розмірковуючи над причинами наведених та подібних топонімних збігів, зазначає: «Міграції слов'янських племен на широкому східно- та середньоєвропейському просторі на зорі їх виникнення ... лишили до новітніх часів спільні (ідентичні) топоніми. Ті топонімні паралелі, які засвідчені писемними джерелами і відомі тепер, мають кілька хронологічних шарів з певними лексико-семантичними і дериваційними моделями. Це пов'язане як з глобальними, так і з дрібними пересуваннями слов'янського населення широкими просторами Європи»[4].

Огляд питомих ойконімів українського походження на північно-східній території Словаччини, перекладених словацькою мовою, дає підстави говорити про значні процеси асиміляції, яких зазнали ці власні назви. Досліджуючи типи білінгвізму і полілінгвізму в українських говорах Східної Словаччини, М. Штець доходить висновку: «Вищий соціальний статус словацької мови, рівень національної свідомості місцевих українців, кількісне співвідношення українців Пряшівщини і словаків, недостатня інтенсивність контактів українців Словаччини з материковою країною, зокрема в довоєнні роки, послаблюють стійкість місцевої української мови в контакті із панівною словацькою мовою»[5]. Це, зокрема, створює сприятливі умови для словакізації, яка має прояви в різних сферах культурного життя і мови словацьких українців. Аналіз назв населених пунктів Східної Словаччини, де споконвіку проживали русини-українці, і їх порівняння із сучасними словацькими офіційними відповідниками дає підстави зафіксувати численні зміни, які відбувалися в процесі перенесення українських ойконімів у мову-реципієнт і які виявляються на різних рівнях мовної системи.

Мета нашої студії – дослідити прояви асиміляції українських ойконімів під впливом словацької мови. За об'єкт дослідження обрано українські ойконіми Східної Словаччини, предмет вивчення – різні типи фонетичної, морфологічної та синтаксичної трансформації, якої зазнали питомі власні назви під час транспозиції у словацьку мову. Джерелом фактичного матеріалу послугували "Енциклопедія міст і сіл Словаччини"[6] та словник ойконімів, опублікований у праці О. Лазорика "Наші місцеві назви і як їх уживати"[7].

1. Трансформація ойконімів на фонетичному рівні

Заміна повноголосся *-оро-* на *-ра-*, *-ере-* на *-ре-*:
Воронів – Vranovnad Topl'ou (Лаз. 39, 95; Enc. 796).
Городисько – Hradisko (Лаз. 41, 96; Enc. 708).
Бережничка – Breznička (Лаз. 28, 94; Enc. 568).
Березовець – Brezovec (Лаз. 28, 94; Enc. 760).
Берестів – Brestov (Лаз. 28, 94; Enc. 662).

Заміна африкат [*дж*], [*дз*] на [*д'*] або [*ж*]:
Бодруджал – Bodružal (Лаз. 30, 94; Enc. 787).
Джачів – Ďačov (Лаз. 43, 96; Enc. 751).
Джурків – Ďurková (Лаз. 43, 96; Enc. 770).
Дзитрих – Detrík (Лаз. 43, 96; Enc. 800).
Дзурдзош – Ďurďoš (Лаз. 43-44, 96; Enc. 800).

Заміна [*дж*] на [*дз*] / [*д'*]:
Медведже – Medvedzie (Лаз. 57, 98) → *Medvedie* (Enc.790).
Меджибріддя – Medzibrodie (Лаз. 57, 98; Enc. 420).
Меджилабірці – Medzilaborce (Лаз. 57, 98; Enc.725).

Заміна [*з'*] на [*ж*]:
Козяни – Kožany (Лаз. 49, 97; Enc. 682).
Бзяне – Bžany (Лаз. 29, 94; Enc. 779).

Заміна початкового проривного приголосного [*ґ*] на щілинний [г]:
Ґаврянець – Havranec (Лаз. 40, 95; Enc. 788).

Заміна кінцевого щілинного приголосного [*х*] на проривний [*к*]:
Дзитрих – Detrík (Лаз. 43, 96; Enc. 800).

Заміна *щ* [*шч*] на звукосполучення [*кч*]:
Стащин – Stakčín (Лаз. 75, 101; Enc. 763).
Стащинська Розтока – Stakčianska Roztoka (Лаз. 75, 101; Enc. 763).

Заміна щілинного [*ш*] на африкат [*č*]:
Дрішна – Driečna (Лаз. 32, 94; Enc. 940).

Заміна складу приголосний + голосний чи голосний + приголосний на складотворчий [*л*] чи [*р*]:
Довгуня – Dlhoła (Лаз. 44, 96; Enc. 787).

Тренків – Trnkov (Лаз. 77, 102; Enc. 673).

Заміна [*л*] на [*дл*]:
Новоселиця – Nová Sedlica (Лаз. 63, 99; Enc. 762).
Ялинки – Jedlinka (Лаз. 82, 102; Enc. 682).

Заміна голосних [*і*], [*и*] на [*у*]:
Гінківці – Hunkovce (Лаз. 41, 96; Enc. 788).
Крижльова – Kružľová (Лаз. 51, 97; Enc. 789).

Заміна голосного [*у*] на [*о*]:
Рушківці – Roškovce (Лаз. 72, 101; Enc. 730).

Поява під час транспозиції протетичних звуків:
Орябина – Jarabina (Лаз. 65, 99; Enc. 772).
Ладич – Vladiča (Лаз. 53, 98; Enc. 783).
Стружниця – Ostružnica (Лаз. 76, 101; зникла 1986 р. в результаті побудови водосховища *Старина*).

Втрата протетичних звуків:
Вільшавиця – Oľšavica (Лаз. 38, 95; Enc. 722).
Вільшавка – Oľšavka (Лаз. 38, 95; Enc. 781).
Вільшинків – Oľšinkov (Лаз. 39, 95; Enc. 729).
Вубля – Ubľa (Лаз. 39, 95; Enc. 764).

Метатеза:
Полата – Palota (Лаз. 66, 100; Enc. 729).

Заміна голосного [*і*] на [*е*]:
Андрійова – Andrejová (Лаз. 27, 94; Enc. 679).
Біловежа – Beloveža (Лаз. 29, 94; Enc. 679).
Містисько – Mestisko (Лаз. 59, 98; Enc. 790).
Пітрова – Petrova (Лаз. 66, 100; Enc. 686).

Поява довгих голосних відповідно до норм словацької мови:
Банське – Banské (Лаз. 27, 94; Enc. 799).
Вапеник – Vápeník (Лаз. 31, 94; Enc. 794).
Липник – Lipník (Лаз. 32, 94; Enc. 244).
Сулин – Sulín (Лаз. 33, 95; Enc. 775).
Вирава – Výrava (Лаз. 33, 94; Enc. 730).

Гажлин – Hažlín (Лаз. 40, 96; Enc. 680).
Грабівчик – Hrabovčík (Лаз. 41–42, 96; Enc. 788).
Грабське – Hrabské (Лаз. 42, 96; Enc. 681).
Гуменне – Humenné (Лаз. 42, 96; Enc. 690).
Гусак – Husák (Лаз. 43, 96; Enc. 893).
Дубова – Dubová (Лаз. 44, 96; Enc. 787).
Дуброва – Dúbrava (Лаз. 44, 96; Enc. 760).
Дуплин – Duplín (Лаз. 44–45, 96; Enc. 780).
Зубне – Zubné (Лаз. 46, 97; Enc. 700).
Кленова – Klenová (Лаз. 48, 97; Enc. 761).
Кремна – Kremná (Лаз. 51, 97; Enc. 772).
Криве–Krivé (Лаз. 51, 97; Enc. 683).
Липова – Lipová (Лаз. 53, 98; Enc. 684) тощо.

Поява дифтонгів:

Баранє – Baranie (Лаз. 27, 94; Enc. 939).
Боґлярка – Bogliarka (Лаз. 30, 94; Enc. 679).
Дрішна – Driečna (Лаз. 32, 94; Enc. 940).
Дрєниця – Drienica (Лаз. 44, 96).
Камінка – Kamienka (Лаз. 47, 97; Enc. 772).
Матяшок – Matiaška (Лаз. 57, 98; Enc. 802).
Полянка – Polianka (Лаз. 37, 95; Enc. 206).
Крайнє *Чорне* – Krajné *Čierne* (Лаз. 50, 97).
Шариське *Чарне* – Šarišské *Čierno* (Лаз. 80, 102; Enc. 789).

Заміна голосного [*і*] на [*о*] в корені:

Смілник – Smolník (Лаз. 73–74, 101; Enc. 856).
Завіддя – Závodie (Лаз. 45, 97; село зникло як окрема одиниця 1960 р., увійшовши до складу населеного пункту *Сулин*).
Збій – Zboj (Лаз. 45, 95; Enc. 764).
Збійне – Zbojné (Лаз. 46, 95; Enc. 730).
Лімне – Lomné (Лаз. 54, 98; Enc. 781).
Меджибріддя – Medzibrodie (Лаз. 57, 98; Enc. 420).
Меджилабірці – Medzilaborce (Лаз. 57, 98; Enc. 726).
Прислін – Príslop (Лаз. 67, 100; Enc. 763).
Руський *Потік* – Ruský *Potok* (Лаз. 72, 101; Enc. 763).
Хітча – Chotča (Лаз. 38, 95; Enc. 780).

2. Трансформація онімів на словотвірному рівні

Фонетична зміна голосного [*і*] на [*о*] в граматичній морфемі має наслідки на словотвірному рівні:
у заміні форманта -*івсі* на -*ovce*: *Михалівці* – *Michalovce*;
у заміні форманта -*ів* / -*їв* на -*ov*: *Бардіїв* – *Bardejov*, *Київ* – *Kyjov*.

3. Трансформація онімів на морфологічному рівні

Зміна грамеми числа:
а) однина → множина:
Бзяне – *Bžany* (Лаз. 29, 94; Enc. 779).
Великий Буковець – *Bukovce* (Лаз. 32, 94; Enc. 779).
Великий Сташковець – *Staškovce* (Лаз. 32, 95; Enc. 782).
Їновець – *Inovce* (Лаз. 47, 96; Enc. 893).
Маковець – *Makovce* (Лаз. 55, 98; Enc. 781).
Малий Буковець – *Bukovce* (Лаз. 55, 98; Enc. 779).
Малий Сташковець – *Staškovce* (Лаз. 56, 98; Enc. 782).
Рокитовець – *Rokytovce* (Лаз. 70, 100; Enc. 729).
Стриговець – *Stríhovce* (Лаз. 76, 101; Enc. 763).
б) множина → однина
Великі Поляни – *Veľká Poľana* (Лаз. 33, 95).
Гайтівки – *Hajtovka* (Лаз. 40, 96; Enc. 770).
Пихні – *Pichne* (Лаз. 66, 100; Enc. 763).
Рівнини – *Runina* (Лаз. 69, 100; Enc. 763).
Свиднички – *Svidnička* (Лаз. 73, 101; Enc. 793).
Цернини – *Cernina* (Лаз. 78, 102; Enc. 787).
Ялинки – *Jedlinka* (Лаз. 82, 102; Enc. 682).

Зміна грамеми роду:
а) чоловічий р. → жіночий р.
Джурків – *Ďurková* (Лаз. 43, 96; Enc. 770).
Корунків – *Korunková* (Лаз. 49, 97; Enc. 780).
Калний – *Kalná Roztoka* (Лаз. 47, 97; Enc. 761).
Руський Воловий – *Ruská Volová* (Лаз. 71, 101; Enc. 763).
б) чоловічий р. → середній р.
Пчолиний – *Pčoliné* (Лаз. 68, 100; Enc. 762).
Руський – *Ruské* (Лаз. 71, 101).

Улицький Кривий – Uličské Krivé (Лаз. 77–78, 102; Enc.764).
Шариський Ястреб – Šarišské Jastrabie (Лаз. 81, 102; Enc.775).

в) середній р. → жіночий р.

Бистре – Bystrá (Лаз. 29, 94; Enc. 779).
Ольчанске Криве – Krivá Oľka (Лаз. 64, 99; Enc. 729).
Підгороддя – Podhorod' (Лаз. 66, 100; Enc. 895).

Зміна грамеми відмінка (називного на родовий):
Доброслав – Dobroslava (Лаз. 44, 96; Enc.787).
Ладич – Vladiča (Лаз. 53, 98; Enc. 783).
Матяшок – Matiaška (Лаз. 57, 98; Enc. 802).

4. Трансофрмація онімів на синтаксичному рівні

Заміна словосполучення на однослівну назву шляхом елімінації означення:
Велика Дрішна – Driečna (Лаз. 32, 94; Enc. 940).
Мала Дрішна – Driečna (Лаз. 55, 98; Enc. 940).
Великий Буковець – Bukovce (Лаз. 32, 94; Enc. 779).
Малий Буковець – Bukovce (Лаз. 55, 98; Enc. 779).
Великий Сташковець – Staškovce (Лаз. 32, 98; Enc. 782).
Малий Сташковець – Staškovce (Лаз. 56, 98; Enc. 782).
Великий Сулин – Sulín (Лаз. 33, 95; Enc. 775).
Малий Сулин – Sulín (Лаз. 56, 98; Enc. 775).
Вишнє Збійне – Zbojné (Лаз. 34, 95; Enc. 730).
Нижнє Збійне – Zbojné (Лаз. 59, 99; Enc. 730).
Вишні Словінки – Slovinky (Лаз. 34, 95; Enc. 908).
Нижні Словінки – Slovinky (Лаз. 60, 99; Enc. 908).
Вишні Чабини – Čabiny (Лаз. 35, 95; Enc. 728).
Нижні Чабини – Čabiny (Лаз. 60, 99; Enc. 728).
Вишній Ладич – Vladiča (Лаз. 36, 95; Enc. 783).
Нижній Ладич – Vladiča (Лаз. 60–61, 99; Enc. 783).
Вишня Олька – Oľka (Лаз. 37, 95; Enc. 729).
Нижня Олька – Oľka (Лаз. 62, 99; Enc. 729).
Вишня Хітча – Chotča (Лаз. 38, 95; Enc. 780).

Заміна однослівної композитної назви на словосполучення:
Калнорозтоки – Kalná Roztoka (Лаз. 47, 97; Enc. 761).

Краснобрід – Krásny Brod (Лаз. 50–51, 97; Enc. 728).
Новоселиця – Nová Sedlica (Лаз. 63, 99; Enc. 762).
Пустополе – Pusté Pole (Лаз. 68, 100; Enc. 774).
Суходолина – Suchá Dolina (Лаз. 76, 101; Enc. 671).
Нехваль-Полянки – Nechválova Polianka (Лаз. 59, 99; Enc. 696).

Зміна структури словосполучення:
Вишня Радвань – Radvaň nad Laborcom (Лаз. 37, 95; Enc. 729).
Ольчанське Криве – Krivá Ol'ka (Лаз. 64, 99).

5. Перейменування
Венеція – Lukov (Лаз. 33, 95; Enc. 684; 1943 р. село *Венеція* було приєднано до с. *Луків*).
Хвастіїв – Habura (Лаз. 78, 102; Enc. 728).
Чертіж – Blažov (Лаз. 79, 102).

6. Деетимологізація, зміна етимона
У процесі транспозиції українських ойконімів у словацький офіційний топонімікон незначні фонетичні зміни призводять до спотворення внутрішньої форми багатьох назв, унаслідок чого питомі ойконіми втрачають зв'язок з первинним етимоном; до ліквідації історичних зв'язків з українською мовою. Наприклад, заміна голосного [*і*] на [*у*] в ойконімі *Гінківці – Hunkovce* веде до затемнення етимона *гін* – пасовище, вигін, лука, куди *гнали* пасти худобу.

Ойконім *Сорочин* із прозорою внутрішньою формою завдяки етимону *сорока* (слвц. *straka*) у процесі транспозиції в словацьку мову навіть не перекладено (у такому разі було б **Stračin*), а замінено на деетимологізовану назву *Stročín*, позбавлену типового для української мови повноголосся, з повною втратою зв'язку як з укр. мотиватором *сорока*, так і зі слвц. *straka*. Зсуви у внутрішній формі ойконімів спостерігаємо у процесі транспозиції назв *Верлих – Orlík* (Лаз. 35, 95; Enc. 792); *Паризівці – Parihuzovce* (Лаз. 65, 100; Enc. 762).

Наслідком заміни голосного [*у*] на [*о*] в ойконімі *Рушківці – Roškovce* є втрата зв'язку з мотиватором *рушка* 'подрібнювач зерна'. Унаслідок перенесення ойконіма *Крижльова* в словацьку мову зникає зв'язок із основою *криж* (тобто *хрест*), натомість з'являється псевдоетимон *круг* у транспонованій назві *Kružľová* (Лаз. 51, 97; Enc. 789). Аналогічний результат маємо в процесі зміни української

назви *Бережничка* на *Brezničkа* (Enc. 682): етимон *берег* замінено на *береза*; *Олеників* на *Olejníkov* (Лаз. 64, 99; Enc. 754): етимон *олень* замінено на слвц. *olej* (*олія*); *Салник* на *Solník* (Лаз. 51, 101; Enc. 782): етимон *сальник* замінено на слвц. *sol'* (*сіль*).

Отже, дослідження транспонованих у словацьку мову ойконімів українського походження на території північно-східної Словаччини (в місцях компактного проживання русинів-українців) уможливлює такі висновки:

1. Унаслідок стандартизації ойконімів українського походження в словацькій мові відбулося пристосування питомої назви до всіх рівнів словацької мовної системи.

2. Транспозиція назв населених пунктів відбувалася переважно на фонетичному рівні: у питомих українських назвах з'являються характерні для словацької мови складотворчі приголосні та дифтонги, а також притаманне словацькій мові неповноголосся на місці українського повноголосся, відбуваються заміни голосних [*е*] на [*о*], [*у*] на [*о*], [*і*] на [о], приголосних [*дж*], [*дз*] на [*д'*], [*з'*] на [*ж*], [*шч*] на [*кч*], [*ш*] на [*ч*], [*ґ*] на [*г*], [*х*] на [*к*], [*л*] на [*дл*], різні фонетичні процеси – метатеза, протеза та елімінація на початку слова.

3. Наявні випадки перекладу мотивувальної основи ойконіма словацькою мовою: *Воронів – Vranov*, *Ялинки – Jedlinka*, *Полата – Palota* (слвц. арх. *palota* 'палац'; пор. д.-руськ. *полата* та ст.-слов'ян. *полата* у тому ж значенні)[8]. Збереження української фонетичної ознаки становить рідкісний виняток, напр.: *Підгороддя – Podhorod'*, *Пчолиний – Pčoliné* (пор. слвц. *Včelince* від *včela* 'бджола').

4. Трансформація ойконімів на морфологічному рівні відбувається внаслідок зміни грамем роду і числа. Якщо переосмислення граматичного значення числа можна пояснити екстралінгвальними чинниками (об'єднанням сіл), то зміна граматичного роду видається нелогічною.

5. Відмінності між українськими і словацькими назвами на синтаксичному рівні простежуємо в заміні словосполучення на однослівну назву шляхом елімінації означення (це залежить переважно від позамовних причин) та однослівної композитної назви на словосполучення.

6. Трансформація системи назв населених пунктів у цьому регіоні виявляється в перейменуванні або навіть зникненні певних назв унаслідок об'єднання сіл; переселенні жителів з огляду на різні події;

зникненні (затопленні) низки населених пунктів унаслідок побудови ГЕС.

7. Стандартизація ойконімів українського походження в словацькому офіційному топоніміконі супроводжувалася затемненням внутрішньої форми значної кількості назв, процесами деетимологізації, внаслідок чого відбулася втрата історичних зв'язків з українською мовою.

---

[1] *Штець М.* Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918) // Педагогічний збірник. Серія мовознавча. Братислава, 1969. № 1. С. 101–129; *Штець М.* Українська мова в Словаччині (Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження). Prešov, 1996. С. 22–102.

[2] *Gajdoš M.*, *Konečný S.*, *Mušinka M.* Rusíni / Ukrajinci v zrkadle polstoročia. Niektoré aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945. Prešov; Užhorod, 1999.

[3] *Чучка П.* Українсько-словацька мовна межа за даними історичної ономастики // Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti národnostných menšín: Zb. materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie K otázkam jazyka, vzdelávania a kultúry ukrajinskej národnostnej menšiny žijúcej na Slovensku a slovenskej národnostnej menšiny na Ukrajine. (Prešov 28. – 29. december 1998). Prešov, 1999. S. 14–27; *Дуйчак М.* Словник мікротопонімів українських сіл Східної Словаччини // Наук. збірник державного музею українсько-руської культури у Свиднику. Пряшів, 1995. Вип. 19, 20. С. 321–447; *Лазорик О.* Наші місцеві назви та як їх уживати. Пряшів, 1994.

[4] *Желєзняк І. М.* Міжслов'янські топонімні паралелі // Lexika slovenskej onymie. Zb. materiálov zo 17. Slovenskej onomastickej konferencie, Trnava 12.–14. 9. 2007. Bratislava, 2010. S. 72–79.

[5] *Штець М.* Українська мова в Словаччині (Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження). С. 147.

[6] Encyklopédia miesta obcí Slovenska / Peter Šüle, Peter Šüleml. Lučenec, 2005. (Скорочено *Enc.*)

[7] *Лазорик О.* Наші місцеві назви і як їх уживати. Словник місцевих олітературнених назв сіл (міст) Пряшівщини та похідних від них утворень. Пряшів, 1994. (Скорочено *Лаз.*)

[8] *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. М., 1987. Т. III. С. 307.

О.М. Скляренко
(Одеса)

ДО ТИПОЛОГІЧНОГО ЗІСТАВЛЕННЯ АНТРОПОНІМІВ

Найважливіший із онімних класів, безумовно, *антропонімія* – сукупність усіх різновидів антропонімів. Кожна людина має індивідуальне власне особове ім'я. Розмірковуючи над значенням власних імен, А.О. Білецький вважав безглуздим запитання до людини, яка назвалася *Сергієм*: «А що це значить?»[1]. Це типовий погляд на проблему значення імені в людини європейського ономастичного мислення. Проте, якщо поглянути на проблему лексичного значення власних імен із погляду типології, це запитання не таке вже й «безглузде». Адже певні розряди власних назв у багатьох народів у різні часи зберігають своє лексичне значення протягом свого функціонування, і це «невивітрюване» лексичне значення власних імен відіграє величезну роль у житті різних етносів[2]. У лінгвоментальній свідомості пересічного шведа чоловіче ім'я *Patrik* незалежно від того, хто ним названий, має таку концептуальну характеристику: 'ніжний світловолосий молодий хлопець'; ім'я *Vincent* асоціюється з красивим темноволосим неприємним снобом, що належить до панівних верств населення. Ім'я *Jöns* під впливом народних казок асоціюється з дурнем[3]. Деякі особові імена США маркують расову належність, тобто з однієї антропонімної семантеми утворюється інша, яка з подібними семантемами створює окреме семантичне поле. Так, імена *DeShawn*, *Tyron*, *Reginald*, *Shanice* (чоловічі) і *Precious*, *Kiara*, *Deja* (жіночі) з високим ступенем імовірності – афроамериканські, тоді як імена *Connor*, *Cody*, *Jake* (чоловічі) і *Molly*, *Emily*, *Abigail*, *Caitlin* (жіночі) належать представникам білої громади [4].

©О.М. Скляренко, 2017–2018

С.М. Пахомова зазначає, що в минулому соціальні потреби ставили перед антропонімосистемою завдання: за її допомогою встановити зв'язок поколінь та належність до певної родини. Одним із найпоказовіших антропонімних засобів родинного зв'язку в межах однолексемної антропонімосистеми є однакові імена, що позначають членів певної сім'ї: батька й сина, діда й онука, дядька та племінника, матір і дочку тощо. Це однойменння по вертикалі. Східнослов'янські, зокрема староросійські, пам'ятки XV – XVIII ст. дають багатий матеріал, що ілюструє звичай надавати однакові імена рідним братам. «Брати-тезки – явище, типове також для найвищих верств суспільства: бояр, князів, навіть для членів царської родини: "*Андрей Васильевич Большой* и *Андрей Васильевич Меньшой* – родные братья князя великаго всеа Руси Ивана Васильевича". ... Зазначене явище сімейного однойменння виявляється не тільки у східних слов'ян, а й в інших народів у вигляді повторювання імені предка спадкоємця у правлячих династіях: *Карли* у Швеції, *Людовики* у Франції, *Генріхи* у Німеччині, а також *Стефани* у Сербії, *Крешимири* у хорватів, *Івани* у росіян. Це так зване династичне "однойменння"». І далі: «За свідченням П.П. Чучки, залишки цього звичаю ще кілька десятиліть тому фіксувалися в деяких українських селах Закарпаття виключно у багатодітних родинах. При цьому одні забобонні батьки вірили, що в такий спосіб можна припинити дітонародження, а інші, навпаки, вважали, що це засіб забезпечення міцного здоров'я дитині. ... І досі у слов'ян діє звичай називати дітей на честь батьків або інших близьких родичів. За болгарськими традиціями, першу дитину – хлопчика називали іменем діда по батьківській лінії, дівчинку – іменем бабусі також по батьківській лінії. Другу дитину називали на честь діда або бабусі по материнській лінії. ... В українців Закарпаття першого сина звичайно називали іменем батька, а першу дочку – іменем матері, пояснюючи це тим, що хтось із дітей повинен прямо продовжувати батьківський рід. Ми глибоко переконані, що корені таких звичаїв сягають сивої давнини – язичницьких часів»[5]. Пор. також: «... в Ісландії прийнято, як і в інших скандинавських народів, давати сину ім'я діда, а онучці – ім'я бабусі. Якщо в сім'ї багато дітей, то старший носить ім'я діда за батьком, наступний – діда за матір'ю, старша дочка – ім'я бабусі за батьком, наступна – бабусі за матір'ю, а далі – імена друзів чи календарні імена»[6].

У сучасному світі в більшості національних культур побутують прізвища. «Визначальною диференційною ознакою між прізвиськом

і прізвищем стало те, що прізвисько було неофіційним знаком, тоді як прізвище було офіційним іменуванням родини» (Чучка VIII). У деяких мовах поширена багаточленна іменна формула. Так, в іспанській мові до прізвища батька додається ще прізвище матері, а іноді й бабусі (подвійне прізвище дітей утворюється з перших прізвищ батька і матері). Так, якщо в *José Maria González* та його дружини *Feliciana Martinez de Gonzalez* народився син, якого назвуть *Enrique*, тоді його прізвище буде *González y Martinez*; або якщо, наприклад, *Juan Francisco Velarde y Nuñez* (*Velarde* – прізвище батька, *Nuñez* – матері) одружиться з дівчиною на ім'я *Luisa Gutiérrez y Romero*, то його дружину називатимуть *Luisa Gutiérrez de Velarde*, а прізвище їхніх дітей буде *Velarde ó Gutiérrez*[7].

Португальська система іменування досить гнучка. Діти отримують прізвище від обох батьків, наприклад, Maria *Josefa*, filha de *Josefa* Maria; Manuel *Francisco*, filho de *Francisco* Pires; Catarina *Luís*, filha de Bastião *Luís*; Antonio *Luís* Delgado, filho de Domingos *Luís*; Vicente *Luís* Soares, filho de Antonio *Luís*[8]. Після народження дитина може отримати два імені, пор. прізвища сучасних португальських письменників: João Gaspar *Simões*, Agostina Bessa *Luís*. «Назвати людину за двома іменами – це один із найстаріших способів її ідентифікації. Друге ім'я належить її батькові. Імена батька позначені як "по-батькові". Прізвище *Simões* означає "син *Simão*", *Enes* – "син *Ennes* (раніше *Eannes*, а ще раніше *Joannes*, сучасне *João*), *Pires* – "син *Pero*"»[9]. Ісландська антропонімна культура виробила інший формат повного імені, яке складається з двох компонентів: '*особове ім'я* + *ім'я по-батькові*'; прізвище як окрему антропонімну одиницю, за ісландською іменною традицією, використовують надзвичайно рідко. Іншими словами, в ісландській мові прізвища у звичному розумінні цього слова не вживаються.

Ісландське суспільство спирається на тисячолітню традицію і дотримується закону: «Ніхто не повинен брати собі прізвище в нашій країні». Це єдиний випадок у світовій практиці, коли закон забороняє прізвища. Пор., наприклад: *Vivil Geirmundsson ur Vär*, "Вівіль, син Гейрмюнда (інакше Гейрмюндович) із Вёра", *Karl Grisson fra Nattfaravik* "Карл, син Гріса (Грісович) із Наттфаравіка"[10]. Те, що видається прізвищем, насправді є "по батькові", тобто *Свен Торвардссон* є сином *Торварда*, а його син буде мати "прізвище" *Свенссон* (*Свен* + *с* (родовий відмінок) + *сон* 'син').

За свідченням С.М. Пахомової, традиційний для сучасної російської антропонімоформули порядок слів був незмінним і в староросійський період: «Так, у формулі, де ім'я уточнювалося патронімом від імені батька та патронімом від його прізвиська, цей порядок слів не порушувався. ... Наприклад: *Яков Бражник Павлов сын*, *Семен Голова Олтухов снъ*, *Филип Гуляй Панфилов сын ...*»[11]. Пор. ще: «.... І ця система, при якій особове ім'я батька ставало додатковим, уточнюючим елементом іменування сина, виконувала роль своєрідного мовного ланцюга, що протягом довгих століть зв'язував між собою покоління. ... Серед слов'янських народів релікти цієї системи наявні лише у східних слов'ян, частково у болгар у вигляді імені по батькові, що приєднується до власного імені особи в деяких мовленнєвих ситуаціях» [12].

Якщо ж розглянути іменні формули так званих "екзотичних" мов, то стає зрозумілим, що основний принцип типологічного зіставлення – ідентичність, тотожність антропонімних одиниць – не діє. Прізвищ традиційно немає в тибетців, бірманців та ін. У монголів антропонімна модель дуже проста і складалася лише з особового імені. Інколи до імені пересічних людей додавалося прізвисько, а до імені знатних людей – титул. Ці додаткові іменування могли витіснити особові імена і зайняти їхнє місце. Ім'я великого хана монгольських племен *Чингісхан* насправді є титулом, який замінив особове ім'я *Темучжин*.

Особове (індивідуальне) ім'я було єдиним офіційним антропонімом у казахів, узбеків, азербайджанців, татар, японців і багатьох інших народів протягом багатьох століть. Якщо говорити про мусульманські антропоніми, особливо в неарабських спільнотах, то помічаємо, що чітка межа між іменами та прізвиськами, між титулами та епітетами зникає. Це спонукає науковців до висновку: «у мусульманській антропоніміці перехід титула та прізвиська в ім'я – одне з найскладніших питань»[13]. Слово *мірза* (від *амірзаде*) ще в XV ст. вживали як титул у структурі імен представників знаті (це був особовий титул царевичів Тимурів), а в наступному столітті його стали сприймати як звання писарів. У XVI ст. у документах писали *мірза Мірза Мухаммад* або *амірзаде Мірза Улугбек*[14].

Деякі народи світу не мають прізвищ і до сьогодні, як, наприклад, бантумовні етноси Африки. Їхня антропонімна формула зазвичай складається з двох особових імен – християнського і традицій-

ного. В офіційній ситуації (наприклад, під час поїздок за кордон тощо) традиційне особове ім'я видається за прізвище: *Моіз Чомбе* (М. Чомбе), *Патрис Лумумба* (П. Лумумба), *Теофіль Обенга* (Т. Обенга), *Анрі Азиконда* (А. Азиконда)[15]. Південноафриканський етнос сото-тсвана, який проживає в Ботсвані та в сусідніх державах, має сталу антропонімну традицію. У сото-тсванській родині старший син повинен назвати свого першого сина іменем свого батька, а першу доньку – іменем своєї матері. Другий син повинен мати ім'я батька дружини старшого сина, а друга донька – ім'я матері дружини. Наступні діти за традицією повинні обрати собі імена найближчих родичів. Інших особових імен у представників етносу сото-тсвана не буває: функціонують лише імена свого родинного кола[16].

Відомі й інші традиції одноймення. В африканського народу баконго в Центральній Африці після народження дитини батько або мати змінюють своє ім'я на ім'я дитини («for the Bakongo it is an honor to become a father or a mother. As soon as one becomes a father or mother, one's name is replaced by the name of the child»)[17].

Під час типологічного зіставлення антропонімних формул, що більш віддалені від рідної, ми залишаємо твердий ґрунт знайомих, звичних антропонімних моделей і ступаємо на хистку, незвичну територію чужих ономастичних територій. Трикомпонентну формулу не вдається застосувати під час побіжного антропонімного розгляду імен добре відомих із дитинства видатних осіб, пор. англ. *George Gordon Byron*; нім. *Johann Wolfgang Goethe*, *Erich Maria Remarque*; франц. *Jean-Jacques Rousseau*; ісп. *Miguel de Cervantes Saavedra*. Інтерпозитивні пропріальні лексеми *Gordon*, *Wolfgang*, *Maria* тощо не пов'язані з іменами батьків, вони виникли внаслідок дії якихось інших антропонімних принципів.

У сучасному світі *прізвище* – обов'язкове спадкове власне іменування людини – це одна з найважливіших антропонімних категорій. Прізвища можуть мати відонімне або відапелятивне походження. За П.П. Чучкою, прізвища відапелятивного походження репрезентують дві категорії: *особові* і *неособові назви*. Прізвища першої категорії – це назви, які ще до процесу юридичної стабілізації прізвищ були особовими назвами «з низькою частотою вживання, а отже, з високим коефіцієнтом можливої індивідуалізації». Тому в прізвищах, переконаний П.П. Чучка, відображені «не назви популярних видів заняття (наприклад, *косар*, *орач*, *пастух*, *сторож*...), а назви, які у громаді

мали лише по одному денотату». В одному селі, аргументував П.П. Чучка, «працював лише один *берда́р*, один *дзвона́р*, один *кова́ль*, один *ме́льник*..., тоді як *косарями*, *орачами*, *пастухами*, *сторожами* були майже всі жителі села». Стосовно відображення сільськогосподарської тематики у сфері українських прізвищ посилаємося передусім на прізвище, яке етимологізував сам П.П. Чучка: *Посівач* – від місцевого апелятива *посіва́ч* ‘посівник’ (Чучка 465), пор. також *Плугатар*, *Плужник*[18]; *Сівак*, *Сіяч*, *Косач*[19]; *Хлібороб*, *Гречкосій*, *Орач*, *Косар* (Редько 52); пор. також прізвища *Вівча́р* ‹ *вўвча́рь* ‘вівчар’, *Скота́р* ‹ *скотар* ‘той, що займається розведенням худоби’, *Ста́дник* ‹ *стадник* ‘той, що випасає коней’, ‘пастух рогатої худоби’, *Телятник* ‹ *телятник* ‘пастух телят’ (Чучка 117, 520, 530, 548).

Стосовно популярних видів заняття, таких як *косар*, *орач*, *пастух* та ін., звернімося спочатку до англійської антропонімії. На хліборобську діяльність людей указують такі англійські прізвища, як *Plouman* ‹ *ploughman* ‘орач’, ‘плугатар’; ‘хлібороб’ (Reaney 1969, 19, 197), *Plowman*, *Plewman* ‹ д.-англ *plōh* ‘plough’ і ‘mann’ = ‘ploughman’ (Reaney 1991: 354). *Mower* ‘косар’, *Reaper* ‘жнець’, *Thresher* ‘молотар’ (Рыбакин 325, 380, 450). Англійські прізвища *Herd*, *Hird*, *Heard*, *Hord*, *Hurd* сягають апелятива *herd*, що перекладають, зокрема, як ‘пастух’, ‘чередник’ (Reaney 1991: 228). Пор. прізвища, утворені поєднанням компонентів *herd-* і *-man* (*man* у значенні ‘людина’, ‘робітник’): *Herdman*, *Heardman*, *Hurdman*, які мотивовані апелятивом на позначення пастуха, чередника (Reaney 1991, 228). Наведемо кілька прикладів і з німецької прізвищевої системи. На сільськогосподарські професії в німецькому антропоніміконі вказують такі прізвища: *Bauer*, *Bur*, *Boer* ‘селянин’; *Ackermann* ‘хлібороб’, ‘землероб’, ‘рільник’, пор. також *Ackerknecht* ‘робітник на полі’ (Bach 259); *Bauer* ‘фермер’, ‘селянин’; *Landmann* ‘селянин’, ‘сільський мешканець’; *Meyer* ‘фермер’, ‘робітник сільського господарства’ (Naumann 64, 71, 141, 178, 195).

Інтерпретація будь-якого прізвища має бути аргументована перш за все етимологічним підґрунтям. Скажімо, англійське прізвище *Farmer* етимологічно не має нічого спільного з позначенням особи, зайнятої в сільському господарстві, генетично воно не сягає апелятива *farmer* ‘фермер’, ‘плантатор’, ‘хуторянин’. Прізвище *Farmer* походить від старофранцузької лексеми *fermer* ‹ лат. *firmarius* ‘той, хто бере на себе збір податків, зборів і т.д. і платить фіксовану суму за цю діяльність’ (Reaney 1969: 3).

Деякі прізвища походять від позначень виконавців конкретних видів праці хліборобів: *Sämann* ‘сіяч’, ‘сівач’ (Naumann 236); *Mädher* ‘косар’, ‘жнець’; *Drescher* ‘молотар’ (Bach 259) та ін. Від позначень людей, пов’язаних із доглядом за свійськими тваринами, походять такі німецькі прізвища, як *Hirt*, *Herter*, *Herder* ‘пастух’; *Schaper*, *Scheper*, *Schäfer* ‘пастух’; *Schafhirt* ‘вівчар’, *Roßhirt* ‘пастух коней’; *Futterer* ‘той, хто годує сільських тварин’, *Stiermann* ‘той, хто опікується биками, пасе биків’ (Bach 259); пор. прізвище *Kühhirt* ‘пастух, що пасе корів’ (Naumann 174) та ін.

Те ж саме, зауважував П.П. Чучка, стосується «особових назв за їх місцем у родині. Іменники з такою семантикою, як наприклад ‘тато’, ‘брат’, ‘зять’, ‘свекор’, ‘сусід’, тому й *не стали прізвищами* (курсив наш. – *О. С.*), бо ледве не кожний чоловік був *татом*, *братом*, *зятем*, *свекром*, *сусідом* у цій громаді» (Чучка XXI). Ця аргументація звучить цілком переконливо. Але вона не відповідає антропонімній дійсності. Семантеми ‘тато’, ‘брат’, ‘зять’, ‘свекор’, ‘сусід’ та ін. стали прізвищами в різних мовах, принаймні деякі із цих семантем. Наведемо приклади з французького антропонімікону, де зафіксовані такі прізвища: *Père*, *Lepère* ‹ *père* ‘батько’; *Père-et-Mère*, *Peretmère* ‹ *père-et-mère* ‘батько й мати’; *Frère*, *Lefrère* ‹ *frère* ‘брат’ (Morlet 771, 430); *Beaufils* ‹ *beaufils* ‘зять’; *Beaupère* ‹ *beaupure* ‘свекор’, ‘тесть’; *Voisin* ‹ *voisin* ‘сусід’; *Voisine* ‹ *voisine* ‘сусідка’ (Dauzat 33, 598).

Треба бути уважним, інтерпретуючи онімні факти. Французьке прізвище *Frère* могло не лише сягати терміна спорідненості, а й функціонувати як іронічне прізвисько *монаха* (пор. лат. *frater*, д.-франц. *fratre*); прізвище *Beaufils* могло виникнути також із вислову *beau fils* ‘красивий син’, пор. прізвища *Beaufrère* ‹ *beau frère* ‘красивий брат’, *Beaugendre* ‹ *beau gendre* ‘красивий зять’ (Dauzat 33, 598).

Можна було б і не звертатися до іноземної антропонімії, бо й у нашій мові функціонують прізвища, які спростовують викладену вище аргументацію, пор., зокрема, *Батько*, *Неня* (Редько 99). П.П. Чучка наводив найбільше українських прикладів прізвищ, які утворені від назв спорідненості й сімейних стосунків: *Батько* – від апелятива *батько* ‘батько’; *Брацьó* – від місцевого *бра́тцьо* ‘братик, братунь’; *Ма́точка* – від місцевого слова *ма́точка* ‘тітка, тіточка’ (Чучка 51, 88, 371) та численні інші українські прізвища переважно місцевого, діалектного походження. Українське прізвище *Батькó* могло сягати апелятива *батькó* у значенні ‘священик східного обря-

ду', а в бойківському діалекті *ба́тько* – 'хресний батько'. Крім того, лексема *ба́тько* могла вживатися і як шаноблива назва старшого чоловіка (Чучка 51). Прізвище *Ма́точка* могло утворитися від діалектизму *ма́точка* в значенні 'хресна мати' (Чучка 371). Однак це не спростовує нашого висновку: терміни спорідненості можуть використовувати як власні назви, як прізвища.

Отже, антропоніми в лексичному значенні своїх твірних основ концентрують різноманітну інформацію. Вони пов'язані не лише із життям сучасних їхніх носіїв, а й часто відбивають життя минулих поколінь, зниклих цивілізацій. Кожний етнос має свою систему іменувань людей, і порівняння антропонімних систем різних мов, різних народів становить величезний науковий інтерес. Проте типологічне зіставлення антропонімів пов'язане із значними труднощами: під час зіставлення будь-яких мовних одиниць, зокрема пропріальних, треба дотримуватися принципу ідентичності, принаймні близькості, схожості, аналогічності лексико-семантичних категорій, словотворчих моделей, синтаксичних конструкцій тощо.

---

[1] *Белецкий А.А.* Лексикология и теория языкознания (ономастика). К., 1972. С. 188.

[2] *Скляренко О.*, *Скляренко О.* Типологічна ономастика: у 5 кн. Одеса, 2012. Кн. 1. С. 39.

[3] *Hedquist R.* The meaning of proper names // Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences. Uppsala, 2005. P. 172, 176, 177.

[4] Див.: *Рылов Ю.А.*, *Корнева В.В.*, *Шеминова Н.В.*, *Лопатина К.В.*, *Варнавская Е.В.* Системные и дискурсивные свойства испанских антропонимов. Воронеж, 2010. С. 17.

[5] *Медвідь-Пахомова С.М.* Реконструкція дописемного (праслов'янського) періоду розвитку антропонімної системи // Мовознавство. 1998. № 1. С. 23–24.

[6] *Анохин Г.И.* Скандинавские народы // Системы личных имен у народов мира. М., 1989. С. 279.

[7] *Скрозникова В.А.* Испанцы и испаноязычные народы // Системы личных имен у народов мира. М., 1989. С. 140.

[8] *Leite de Vasconcellos J.* Antroponimia portuguesa. Lisboa, 1928. P. 130, 132–133.

[9] *Moser G.M.* Portugues Family Names // Names. 1960. Vol. VII. P. 32.

[10] *Анохин Г.И.* Зазнач. праця. С. 280.

[11] *Пахомова С.М.* Історія російської антропонімії. Ужгород, 2006. С. 49; *Пахомова С.М.* Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 2012. С. 95–96; *Пеньковский А.Б.* Русские личные именования, построенные по двухкомпонентной модели "имя + отчество" // Ономастика и норма. М.,1976. С. 82–83.

[12] *Медвідь-Пахомова С.М.* Про тенденції розвитку слов'янських антропосистем допрізвищевого періоду // Слов'янський збірник. Одеса, 1999. Вип. VI. С. 113.

[13] *Гафуров А.* Имя и история: Об именах арабов, персов, таджиков и тюрков. Словарь. М., 1987. С. 7.

[14] *Гафуров А.Г.* Лев и Кипарис (о восточных именах). М., 1971. С. 19.

[15] *Львова Э.С.* Бантуязычные народы Заира // Системы личных имен у народов мира. М., 1989. С. 70.

[16] *Herbert Robert K.* Personal Names as Social Protest: The Status of African Politica. Names // Names. 1999. Vol. 47. 2. P. 111.

[17] *Ndoma Ungina.* Kongo Personal Names Today: a Sketch // Names. 1977. Vol. XXV. P. 91.

[18] *Булава Н.Ю.* Сучасні українські прізвища північної Донеччини: Дис ... канд. філол. наук. Одеса, 2005. С. 64.

[19] *Новикова Ю.М.* Семантико-словотвірна структура прізвищ Центральної і Східної Донеччини: Дис ... канд. філол. наук. Одеса, 2008. С. 57.

Скорочення

Редько	– *Редько Ю.К.* Сучасні українські прізвища. К. 1966.
Рыбакин	– *Рыбакин А.И.* Словарь английских фамилий: Около 22700 фамилий. М., 1986.
Чучка	– *Чучка П.* Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.
Bach	– *Bach A.* Germanistich-Historische Studien // Gesammelte Abhandlungen. Herausg. von H.M. Heinrichs und R. Schützeichel. Bonn, 1964.
Dauzat	– *Dauzat A.* Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France. 3-e edit. revue et augmentée par M.-T. Morlet. Paris, 1951.
Morlet	– *Morlet M.-T.* Dictionnaire étymologique des Noms des Famille. Nouvelle édition revue et augmentée. Paris, 1997.
Naumann	– *Naumann H.* Das große Buch der Familiennamen. München, 2007.
Reany 1969	– *Reany P.H.* The Origin of English Surnames. Third impression. London, 1969.
Reany 1991	– *Reany P.H.* A Dictionary of English Surnames. 3-rd ed. with corrections and additions by R.M. Wilson. London & New York, 1991.

М.І. Степаненко
(Полтава)

КОНСТРУКЦІЇ “В УКРАЇНІ”, “НА УКРАЇНІ”, “В УКРАЇНУ”, “НА УКРАЇНУ” НА ТЛІ ПИТОМИХ ОЗНАК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ВЛАСНЕ ЛІНГВІСТИЧНИЙ І СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІРИ

Наша українська мова – окрема самостійна мова в слов’янській родині мов, і ми зобов’язані дбати про її самостійність, а не про наближення її до мови російської.

...наші власні, наші притаманні форми... мусимо пильно берегти та любовно плекати, як свої власні, як питоменні ...

(*Іван Огієнко*)

До системи іманентних явищ сучасної української мови, що переживають процеси самовідновлення й репрезентують важливі суспільно-політичні трансформації, досить потужний стимул ідеям національної ідентичності, належать сполуки, утворені за участю найзнаковішого для нашої держави оніма – *Україна* та прийменників ***на***, ***в*** із місцевим і знахідним відмінками. Просторові конструкції “на Україні” і “в Україні”, “на Україну” і “в Україну” різняться семантичною наповнюваністю: перші передають значення ‘реалізація дії в межах оточеного кордонами простору’, другі – ‘напрям руху в межі оточеного кордонами простору’. Пор.: *Давно колись те діялось / У нас* ***на Вкраїні*** – *Не заревуть* ***в Україні*** / *Вольнії гармати*; *А може*, *тихо за*

©М.І. Степаненко, 2017–2018

літами / Мої мережані сльозами [думи – *М.С.*] / *І долетять коли-небудь* / ***На Україну***... – *Пішов би я* ***в Україну***, / *Пішов би додому* (Т. Шевченко). У контексті національно-мовної картини світу ці конструкції різнобічно досліджували І. Слинько[1], І. Огієнко[2] та ін. Заслуга митрополита Іларіона полягає в тому, що він удокладнено з'ясував з позиції діахронії мовні й позамовні причини багатолітнього вживання структури "*на Україні*" *замість* природної для нашої мови прийменниково-відмінкової форми "*в Україні*".

Метою пропонованої розвідки є аналіз функційного потенціалу структур із онімом *Україна* у формі місцевого й знахідного відмінків та прийменників ***на***, ***в*** як однієї з питомих граматичних одиниць української мови, по-перше, крізь призму лінгвістичної та соціолінгвістичної концепції Івана Огієнка, по-друге, на тлі непростих, періодами агресивно-ворожих українсько-російських відносин доби незалежності.

Нині дискутується на загально- й міждержавному рівнях питання про те, якій із форм – "*на Україні*", "*в Україні*" *чи* "*на Україну*", "*в Україну*" – віддати перевагу. Який статус – безальтернативної чи альтернативної мовної норми – слід закріпити за тією або тією прийменниково-іменниковою формою. У радянську добу нормативною вважалася структура з прийменником ***на***. Траплялися – й нерідко – у художньому та публіцистичному дискурсах конструкції з прийменником ***в*** та іменником *Україна* в місцевому й знахідному відмінках. У російській граматичній традиції структуру "*на Украине*" трактували як виняток із такого правила: "С административно-географическими наименованиями употребляются предлог *в*, например: *в городе*, *в районе*, *в области*, *в республике*, *в Сибири*, *в Белоруссии*, *в Закавказье*. Сочетание *на Украине* возникло под влиянием украинского языка (ср.: *на Полтавщине*, *на Черниговщине*) и поддерживается выражением *на окраине*"[3]. Правило з цим винятком переходило із підручника в підручник, запозичувалося із довідника в довідник.

Синтаксичну структуру з прийменником ***на*** та онімом *Україна* не можна вважати продуктом радянського періоду. Вона, твердить історик мови І.І. Слинько, побутувала ще в давньоруських пам'ятках. "Однак слід мати на увазі, – уточнює цей учений, – що позиції звороту **на** + місцевий у пам'ятках XVII–XVIII ст. насправді були не такі міцні, як можна гадати. Справа в тому, що хоч уживання звороту **на** + місцевий у пам'ятках другої половини XVII–XVIII ст. і поси-

лилося, але досить однобоко, за рахунок обмеженої кількості назв. Більшість іменників типу *Россія*, *Полща*, *Литва*, *Италія*, *Африка*, *Греція*, *Египетъ* у давньоукраїнських пам'ятках послідовно виступають з прийменником **в** (**у**). Навіть таку назву, як Русь, яка в новій українській мові вживається, головним чином, з прийменником ***на***, давньоукраїнські пам'ятки фіксують майже тільки з прийменником **в** (**у**). Але слово *Україна* становить виняток з цього правила. Це чи не єдина назва, яка частіше виступає з прийменником **на**, ніж **в** (**у**). Пор.:

А **на** Украинѣ Козаки броили (Львів. л. 258); **На** Вкраинѣ рѣки зафарбувались отъ кровѣ людскои (Хм. л. 78); Тая саранча зазимовала **на** Украинѣ (Літ. Сам. 17) тощо, усього 58 випадків, в той час як з прийменником **в(у)** ми зафіксували всього 10 випадків"[4]. Іван Огієнко висловлює іншу думку: у пам'ятках XVII–XVIII ст. форма "*в Україні*" була звичайною. Нею рясніли універсали гетьмана Богдана Хмельницького, універсали й епістоли Івана Мазепи. Навіть "цар Петро І в листах до Мазепи звичайно писав «*в Украине*»"[5]. Звуження функційного простору структури, що постала на базі прийменника ***в*** та словоформи *Україна*, може бути пояснене передусім причинами екстралінгвальними, а вже потім – власне мовними.

Мовознавці неоднозначно трактують конкуренцію, яка охопила сполуки "*на Україні / в Україні*" й "*на Україну / в Україну*". Леонід Булаховський (точніше, Юрій Шевельов[*]) розрізнення вживання прийменників ***на*** і ***в*** (***у***) в конструкціях "*в Грузії*, але *на Україні*" підводить під фразеологічну базу. «Деталізація цього, – наголошено в "Курсі сучасної української літературної мови", – справа фразеології»[6].

І.І. Слинько погоджується з тим, що в «... наш час зворот *на Україні* перетворився на певну фразеологічну формулу» і водночас робить таке уточнення: першопричиною для слововживання "*на Україні*" було «те слово, від якого утворилася назва *Україна*, тобто іменник *окраїна*. Як назва певного відкритого простору іменник *окраїна* з'єднувався з прийменником **на** (*на окраїні*, а не *в окраїні*). Перетворившись на назву країни, він зберіг цю синтаксичну рису. Звідси

---

[*] Юрій Шевельов, ім'я якого заборонено було навіть згадувати в радянський час, є автором розділу "Просте речення", що ввійшов до 2-томного "Курсу сучасної української літературно мови". Леонід Булаховський опрацював цей розділ за матеріалами Інституту мовознавства Академії наук УРСР й без указівки на авторство опублікував його (5, с. 5–141).

більший нахил слова *Україна* до прийменника **на**»[7]. Появу конструкцій "*в Україні*" цей дослідник пояснює усталеною в українській і російській мовах закономірністю вживання назв країн з прийменником ***в* (*у*)**.

"Традиція незалежного мислення «в Україні»", переконує Іван Огієнко, ні в які періоди історії України й української мови довго не трималася[8]. З особливим цинізмом вона була поруйнована в "добу русифікації" (1917–1923 рр.) й "добу комунізації" (з 1933 до кінця 80-х рр.)[9]. Мовознавців 30-х років, «які забороняли вживати зворот на Україні, дозволяючи тільки зворот в Україні», оголосили "ворогами народу" звинувативши їх у тому, що йшли проти історичної тенденції, витвореної в українській мові[10]. Ця тенденція оперта на такі справді переконливі аргументи: сполука "*на Україні*" широко представлена у фольклорі, її активно використовували творці нової української літературної мови – Олекса Стороженко, Петро Гулак-Артемовський, Євген Гребінка, Григорій Квітка-Основ'яненко, Пантелеймон Куліш, Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Драгоманов і, нарешті, Тарас Шевченко. Заперечити цього, звичайно, не можна, однак є всі підстави твердити й про інше: поряд із синтаксичною структурою "*на Україні*" побутувала прийменниково-відмінкова форма "*в Україні*": *Чи є ж де жити так гарненько, як* ***в тій Україні***? (П. Гулак-Артемовський), *Українці* ***в Україні*** *всі загомонять* (Є. Гребінка), *Лучалося мені навідуватися* ***у*** *рідну* ***Україну*** (О. Стороженко)[11]. Яскраво відображає цю закономірність мовна практика автора "Кобзаря". Про паралельне вживання конструкцій "*на Україні*", "*в Україні*" в поетичному дискурсі основоположника нової української літературної мови цінні відомості знаходимо в дослідженнях Івана Огієнка[12], Петра Одарченка[13] та ін. У праці "Словосполучення «на Україні»" останній наводить таку статистику: «Місцевий відмінок іменника «Україна» з прийменником «на» вживається 46, а з прийменником «в» – 25 разів»[14]. Іван Огієнко оперує іншими даними: синтаксичну структуру ***в Україні*** використано 33 рази, а ***на Україні*** – 42 рази[15]. Результати нашої суцільної вибірки, здійсненої на матеріалі унікального видання "Кобзаря", яке «не лише містить поетичний спадок світоча української поезії, а й на сьогодні є найповнішим зібранням Шевченкових творів без будь-яких цензурних вилучин, до того ж із ріжними авторовими варіянтами, які теж мають неабияку мистецьку цінність»[16], демонструють інші кількісні показники:

конструкція "*на Україні*" вживається 33 рази, а "*в Україні*" – 27 разів. Їхнє функціонування не завжди мотивоване семантичними, функціонально-стилістичними, версифікаційними або якимись іншими потребами. Нерідко трапляється, що воно має стихійний характер: поет "міг обернути" одну форму на іншу «без суперечностей з вимогами ритму своєї мови»[17]. Пор. у цьому зв'язку такі приклади: *...давно колись було / Межи садами, при долині, / Таки* ***у нас***, ***на Україні***, */ Було те Божеє село*; *Давно колись те діялось /* ***У нас на Вкраїні і*** *Я й тут чужий / одинокий / І* ***на Україні*** */ Як сирота, мій голубе, / Як і* ***на чужині***; *Чи є кращий* ***на сім світі*** [*син. – М.С.*], ***На всій Україні***; *Недавно, недавно,* ***у нас в Україні*** */ Старий Котляревський отак* ***щебетав***; *Якось недавно довелось / мені заїхать* ***в Україну***, */* ***У те*** *найкращеє* ***село***, */* ***У те****, де мати повивала / Мене малого...*

Синтаксичні структури на позначення місця дії й напряму руху (фінішу) з прийменником ***на*** та онімом *Україна* у формі знахідного або місцевого відмінків, на думку Івана Огієнка, слід кваліфікувати як анормативні: «Хто говорить «на Україні», – такий присуд знаходимо в його праці "Наша літературна мова", – той не вважає її самостійною... Польща й Москва створили залежницьке "на Україні". Через те, що Україна довгий час мислилася як частина Польщі, чи пізніш Росії, до неї традиційно сильно причепилося вже по XIV віці підлегле ***на***. Дійсно, поляк зі свого державного погляду завжди скаже: *в Польсце на Українє*. Так само скаже росіянин: *в России на Украине*»[18]. «Коли ми говоримо "на Україні", – висновує автор щойно цитованої праці, – то це значить, що ми Україну вважаємо частиною якоїсь іншої держави, в склад якої вона входить несамостійною; і навпаки, говорячи "в Україні", мислимо Україну незалежною правною цілісністю, окремою державою...»[19].

Чільне місце в розглядуваній розвідці Івана Огієнка відведено функціональним можливостям синтаксичних структур "*в Україні*", "*на Україні*" в "Кобзарі" Тараса Шевченка. Спочатку в молодого поета "було козацьке державне уявлення про Україну", він віддавав перевагу прийменниково-відмінковій формі "*в Україні*"[20]. Згодом активізувалася синтаксична структура НА + N loc, яка почала семантично корелювати зі структурою ПО + N loc. «Пишучи "на Україні", Шевченко часто сприймав це як *по Україні*. І власне це розуміння нахиляло його писати ***на***»[21], як-от: ... *Щоб слово пламенем взялось, / Щоб людям серце розтопило / І на* ***Украйні понеслось***, */ І* ***на Україні свя-***

тилось / *Те слово – Божеє кадило*, / *Кадило істини*!..; *Ще* ***на Україні*** *веселі* / *І вольнії пишались села*... Нарешті, "*в Україні*" могло перейти в "*на Україні*" й тому, що «при перевиданні творів Т. Шевченка в Совєтах» перше виправляли на друге[22], а також тому, що «совєтська влада... дала наказ в жодному разі не вживати форми «в Україні», а вживати тільки «на Україні»[23].

Настанова митрополита Іларіона про негайне забуття «недержавницької форми «на Україні»", у якій ховається «захватницький імперіалізм»[24] стала керівництвом до дії тоді, одержала нове життя в «добу української літературної мови під совєтами»[25] змінила, починаючи з 90-их рр. XX ст., доба суверенності, або незалежності. Українцям треба взяти на озброєння й такий наповнений глибинним змістом посил цього великого українця: «Форма "на Україні" не свідчить про наше минуле добре. Воно аж надто ясно показує, що ми міцно забули про державність та незалежність України... Не забуваймо, що мова росте разом з народом і сильно відбиває в собі його історичну долю!»[26]. Активне функціонування цієї прийменниково-відмінкової форми в поетичному контексті Тараса Шевченка замість очікуваної "*в Україні*" – це одна з тих «рідкісних деталей», які відрізняють його синтаксис від сучасної нам української літературної мови, одна з особливих одмінностей між власною мовою Великого Кобзаря й пізнішою літературною в ділянці синтаксису[27].

У час нового українськомовного ренесансу, що бере початок з другої половини 80-х років XX століття, "недержавницькі, підлеглі форми" "*на Україні*", "*на Україну*" не витримали конкуренції з боку "державницьких форм" "*в Україні*", "*в Україну*". У максимально короткий термін останні фактично почали претендувати на статус безальтернативної норми, маючи на це повне право: прийменник ***в/у*** сполучається з назвами неострівних держав (Грузія, Вірменія, Англія, Франція), а прийменник ***на*** – з найменуваннями острівних держав (Кіпр, Куба), територій, географічних областей як складників держав, географічних і промислово-географічних районів (Київщина, Поділля, Харківщина, Донбас, Кубань, Колима), конкретних регіонів або місцевостей, що є номінуваннями сторін світу (Далекий Схід, Північ). Пор.: *Вони ... зупинилися* ***в Північній Америці*** (І. Драч), *Вони летіли з Америки* ***в Німеччину*** (І. Багряний); *Вони були не раз* ***на Кубі*** (П. Загребельний), *Дипломатові не хотілося летіти* ***на Цейлон*** (Ю. Щербак), *Він довго прожив* ***на Далекому Сході*** (В. Собко),

Письменники ... поїдуть ***на Полтавщину*** (“Літературна Україна”). «Назви держав, – процитуємо ще одне засадниче лінгвістично-соціолінгвістичне положення концепції Івана Огієнка, – це окреслена границями мовна цілісність, тому місцевий чи знахідний відмінок логічно може бути тільки з ***в***, ніколи з ***на***, бо воно при цьому було б мовною нісенітницею. Наприклад: *він живе на Франції* (це визначало б *над Францією*)»[28].

На підтвердження сказаного про динаміку граматичної норми на рівні прийменниково-відмінкових форм “*в Україні*”, “*на Україні*”, “*в Україну*”, “*на Україну*” подамо результати суцільної вибірки, здійсненої на матеріалі діарійного дискурсу видатного українського майстра слова О. Гончара, який активно, свідомо і толерантно впливав на формування мовних норм у другій половині XX століття. Об’єктом спостережень стали три томи щоденникових записів[29], що охоплюють понадпіввікову історію (червень 1943 – липень 1995 рр.):

Джерело дослідження (роки)	Обсяг досліджуваного матеріалу (кількість слововживань)	Частота вживання конструкцій			
		НА + N loc	В + N loc	НА + N acc	В + N acc
«Щоденники Том 1 (1943 – 1967)	101 956	17	8	2	0
		68%32		100%0	
«Щоденники» Том 2 (1968 – 1983)	172 269	26	15	16	0
		63%37		100%0	
«Щоденники» Том 3 (1984 – 1995)	184 475	33	78	23	22
		30%70		51%49	
Усього	458 700	77	103	41	22
		43%57		65%35	

Як бачимо, до середини 80-х років домінували форми з прийменником ***на*** та іменником у формі локатива й акузатива. У 90-х роках ситуація різко змінилася: функціональної активності набувають прийменниково-субстантивні форми “в Україні”, “в Україну”. Представимо наведені вище статистичні відомості, що стосуються наповненого великих змін, спрямованих на оновлення життя країни,

десятиріччя – 1985–1995, – у такому хронологічно конкретизованому вигляді:

Обсяг досліджуваного матеріалу	Рік щоденникового запису	Частота вживання конструкцій							
		Абсолютна кількість		У %		Абсолютна кількість		У %	
		НА + N loc	В + N loc	НА + N loc	В + N loc	НА + N acc	В + N acc	НА + N acc	В + N acc
165 984. слововживань	1985	3	1	75 : 25		1	1	50 : 50	
	1986	2	6	25 : 75		3	1	75 : 25	
	1987	3	4	43 : 57		1	4	20 : 80	
	1988	0	9	0 : 100		1	1	50 : 50	
	1989	5	6	45 : 55		3	2	60 : 40	
	1990	4	6	40 : 60		3	1	75 : 25	
	1991	6	6	50 : 50		1	0	100 : 0	
	1992	4	5	44 : 56		1	1	50 : 50	
	1993	3	11	21 : 79		5	1	83 : 17	
	1994	2	10	17 : 93		2	3	40 : 60	
	1995	1	11	8 : 92		0	4	0 : 100	
	Усього	33	75	31 : 69		21	17	55 : 45	

На динаміку мовних норм, про які йдеться в статті, впливають інтра- й екстралінгвальні чинники. Що ж до перших, то це утрадиційнена в українській і російській мовах лексико-семантична селекційність на рівні прийменника ***в/у*** й іменників-назв неострівних держав, яку досить влучно схарактеризував Іван Огієнко: «Географічна мовна логіка міцно встановила, що в місцевому (на питання де?) чи в знахідному (на питання куди?) відмінках при назвах держав уживаємо тільки **в**: в Німеччині, в Туреччині, в Росії, в Польщі, в Румунії, в Англії, у Франції, в Швеції, в Бельгії, в Греції, в Японії, у Фінляндії, в Швейцарії, в Італії та ін. І завжди тільки так»[31]. Митрополит Іларіон чи не найточніше вказував на дію позамовних чинників: «Зміна політичних умовин звичайно тягне за собою й зміну окремих мовних виразів»[32]. Твердження про те, що «... вираз «на Україні» сильно в нас прищепився і став традиційний, тому міняти його на «в Україні» не треба ... не витримує глибинної критики. Ми ж сто-

ліття жили, мало думаючи про самостійність, але, не дивлячись на свою традицію в цьому, року 1917-го здобули собі самостійність, поки що змінилась наша традиція і наше політичне настановлення, а це логічно тягне за собою й зміну традиційного «на Україні» на нове, достосоване до мовних умов: «в Україні»...»[33].

Не прислухатися до патріотичного гасла Івана Огієнка – «Тепер цю невідповідну й застарілу форму «на Україні» час би вже не вживати!»[34] – це справді-таки «не визнавати правності незалежності України, не визнавати й свого III Універсалу 1918 року, що її такою визнав»[35], а сьогодні "Декларацію про державний суверенітет України", "Акт проголошення незалежності України", Помаранчеву революцію, Революцію Гідності й інші завоювання.

Одним із досягнень української мови в добу незалежності є те, що «правно окреслене державницьке ***в***» витіснило «підлегле, не державницьке ***на***». Цю тенденцію – з розряду найпатріотичніших підхопили й російськомовні видання в Україні: "Известия в Украине", "Аргументы и факты в Украине", "Комсомольская правда в Украине" та ін. Зовсім іншу позицію зайняли антиукраїнські сили. Вони трактують прийменниково-відмінкові форми *"в Україні*", "*в Україну*" як некоректні з мовознавчого погляду, політично заангажовані, дошукуються в них «ідеологічного образливого сенсу»[36]. Жорстку лінгвістичну непокору чинить Росія. Цей спротив слід розцінювати як лінгвістичну агресію сусідньої держави проти України, лінгвістичну відмову визнати існування нашої держави, тобто відмову українцям на право державності.

Аналізовані національно конотовані конструкції по-своєму яскраво демонструють відносини між Україною та Росією після розпаду радянської імперії. На початку 90-х років синтаксична структура "*в Україні*" активно входила в офіційно-діловий стиль російської мови на території Російської Федерації: діяло «Посольство Российской Федерации ***в Украине***», призначався і звільнявся «Чрезвычайный Посол Российской Федерации в Украине». До того часу, як главою Російської Федерації став Володимир Путін, «усі без винятку документи, розміщені на сайті президента цієї держави, використовували форму «в Україні». Починаючи з 5 квітня 2004 року, переважна більшість офіційних документів (1963 документи із 1974, або 99,4%) використовують форму «на Украине»"[37]. Виняток становлять ті з них, які безпосередньо стосуються української сторони.

На цей час у “Справочнике по правописанию и литературной правке” Д. Е. Розенталя подано видозмінену інформацію про конструкцію “*в Україні*”: «С административно-географическими наименованиями употребляется предлог *в*, например: *в городе*, *в районе*, *в области*, *в республике*, *в Сибири*, *в Белоруссии*, *в Закавказье*, ***в Украине*** [виділення наше. – *М.С.*]»[38].

Принагідно зауважимо, що конструкція “в Украине”, “в Украину” здавна закріпилася в російській мові. Це можна легко довести з поміччю Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя, Льва Толстого, Антона Чехова та інших письменників і державних діячів: *Мазепы враг*, *наездник пылкий*, / *Старик Палей из мрака ссылки* / ***В Украйну*** *едет в царский стан* (А.С. Пушкин, “Полтава”); “*Порядку нет* ***в Украйне***: *полковники и есаулы грызутся*, *как собаки*, *между собою*” (Н.В. Гоголь, “Страшная месть”); “*Багратион долго не присоединяется* (*хотя в этом главная цель всех начальствующих лиц*) *потому*, *что ему кажется*, *что он на этом марше ставит в опасность свою армию и что выгоднее всего для него отступить левее и южнее*, *беспокоя с фланга и тыла неприятеля и комплектуя свою армию* ***в Украине***” (Лев Толстой, “Война и мир”); *Итак*, *я еду* ***в Украйну***, *а Вы*, *крокодил*, *остаетесь в тундре* (А.П. Чехов, “Письмо И. Леонтьеву”).

Російський письменник Віктор Пелевін на своїй сторінці у Фейсбуці пише, що сполука “на Украине”, яку намагаються кваліфікувати нормативною і єдино можливою, засвідчує «неуважительное отношение российских властей к независимости Украины, которые до сих пор считают Украину не государством, а территорией»[39].

Різнобій у вживанні синтаксичних сполук “*в Украине / на Украине*”, “*в Украину / на Украину*”, що запанував у російській мові, змусив Юрія Шеляженка, видавця й редактора всеукраїнської газети “Правдоискатель” (“Правдошукач”), яка надходить до читачів трьома мовами (і російською також), звернутися до Інституту російської мови імені В.В. Виноградова Російської академії наук з інформаційним запитом “О правильности употребления предлога “в” с географическим названием государства Украина в соответствии с грамматикой русского языка” (документ датований 12 січня 2009 року):

«В связи с обращением читателей редакция задалась следующим вопросом: правильно ли, в соответствии с грамматикой русского языка, употреблять предлог “в” с географическим названием государства Украина, т.е. писать “в Украине”, например, в таком контексте:

Пример 1. «О назначении Черномырдина В.С. Чрезвычайным и Полномочным Послом Российской Федерации **в Украине**» (название Указа Президента Российской Федерации от 21.05.2001 № 573; копия с официального сайта document.kremlin.ru прилагается).

Пример 2. «Незапно Карл поворотил и перенес войну **в Украину**», «**В Украйну** едет, в царский стан» (Александр Сергеевич Пушкин, поэма "Полтава" – цитируется по изданию: "Пушкин А.С. Сочинения. В 3-х томах. Том 2. Поэмы; Евгений Онегин; Драматические произведения. – Москва, издательство «Художественная литература», 1986 г. – 527 страниц", страницы 115, 116).

Прошу Вас разъяснить правила употребления предлога "в" с географическим названием государства Украина.

Если подготовка официального ответа на данный запрос потребует возмещения расходов, редакция газеты "Правдоискатель" заранее заявляет о своем согласии на это»[40].

Найвища лінгвістична інституція Росії мовчала. Автор запиту майже через три місяці – 7 квітня – надіслав скаргу до Президії Російської академії наук, але реакція була та сама. З 1 липня він осмілився потурбувати самого президента Росії – і небезрезультатно. 25 вересня старший науковий співробітник Інституту російської мови О.М. Грунченко надала таку, м'яко кажучи, не позбавлену політичного забарвлення відповідь стосовно правильності вживання прийменників ***в*** і ***на*** зі словом (звернемо увагу, що в запиті йшлося не про слово, а про географічну назву держави *України*) *Україна*:

«С названиями административных единиц – государств, областей, районов, штатов, городов, сел и т. п. в конструкциях со значением места в современном русском языке употребляется предлог "в": *В Чехословакии*, *в Московской области*, *в Дмитровском районе*, *в Иллинойсе*, *в Торжке*.

Предлог "на" встречается в относительно немногочисленных сочетаниях: *на Орловщине*, *на Брянщине*, *на Украине*. Именно форма *на Украине* являлась единственной нормативной до 1992 г.

Но в 1993 г. Правительство Украины потребовало признать нормативными для русского языка варианты *в Украину* (соответственно *из Украины*). Это, по мнению Правительства Украины, позволило бы разорвать неприемлемую для независимого государства, этимологическую связь конструкций "на Украине" и "на окраине", отражающую, с точки зрения патриотически настроенных лингвистов, вели-

кодержавное пренебрежение со стороны России и русских. Украина таким образом получила бы лингвистическое подтверждение своего статуса независимого государства, а не подчиненного региона (по аналогии с другими наименованиями независимых государств – *в Германии*, *в Швеции*, *в Японии*).

Однако путь вводимого исключительно по политическим соображениям в речевую практику варианта оказался отнюдь не простым.

С одной стороны, в текстах, предназначенных для адресатов-украинцев, можно идти навстречу их пожеланиям и употреблять, следуя принципам корректности, форму с предлогом “в”. В таком случае, как отмечает академик В.Г. Костомаров, «приходится мириться и с самым наивным политическим и национальным мышлением: есть вещи выше неприкосновенной чистоты литературно-языкового канона». Именно поэтому в официальных документах, касающихся взаимоотношений России и Украины, зачастую предпочитается “в” и “из”.

С другой стороны, в устной разговорной речи, а в периоды явного охлаждения межгосударственных отношений и в публицистике, сохраняется традиционная литературная норма – *жить на Украине*, *приехать с Украины*.

Таким образом, в современном русском языке сосуществуют традиционная литературная норма с предлогом “на” и относительно новая, вводимая из соображений политкорректности по просьбе Украины – с предлогом “в”. Выбор формы в каждом конкретном случае должен осуществляться говорящим (пишущим) с обязательным учетом условий общения»[41].

Цей принизливий для України документ-відповідь виходить за лінгвістичні береги, він зорієнтований на ту тональність, яку задає чинний президент Російської Федерації Володимир Путін і яку підтримує екс-президент – Дмитро Медведєв, заявивши: «Это там у них “в Украине”, а у нас “на Украине” говорят. Это отвечает нормам русского языка»[42]. Він, зрозуміло, крокує в ногу зі своїм попередником і наступником. А господар Кремля демонстративно ігнорує “державницьку форму” “*в Украине*”, бо для нього «Україна – недогосударство», а найзаповітніша мета – відродити Російську імперію з колишніми її територіями. Андрій Іларіонов подав досить промовисту статистику про використання президентом Росії прийменника “в” із хоронімом Україна: у 2002 році – 87,5%, 2007 – 70%, 2009 –

46,4%, 2012 – 15,4%, 2013 – 9,1%, 2014 – 8,2% випадків[43]. І тут мимовіль спадають на думку пророчі поетичні рядки Федора Тютчева майже півторастолітньої давності: "*Умом Россию не понять*, / *Аршином общим не измерить*, / *У ней особенная стать* – / *В Россию можно только верить*".

В українській мові конструкції *в Україні*, *в Україну* повернулися до розряду питомих граматичних явищ, до того ж, обарвлених патріотичним змістом. У російській мові вони опинилися з-поміж негативно маркованих засобів мови і трактуються як витівка патріотично налаштованих українських лінгвістів. І це аж ніяк не випадково – боротьба за самостійність і незалежність України триває.

---

[1] *Слинько І.І.* Дослідження з історичного синтаксису української мови за пам'ятками XIV–XVIII ст.: (місцево-просторові звороти). Львів, 1968.

[2] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Рідна мова / Упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. К., 2010. (Бібліотечна серія фундації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття». Серія 2: "Зарубіжні першодруки". Т. 8).

[3] *Розенталь Д. Э.* Справочник по правописанию и литературной правке: для работников печати. Изд. 3-е, испр., доп. М., 1978. С. 263.

[4] *Слинько І.І.* Зазнач. праця. С. 49–50.

[5] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 221–223.

[6] Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А. Булаховського: В 2 т. К., 1951. Т. 2. С. 88.

[7] *Слинько І.І.* Зазнач. праця. С. 50–51.

[8] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 223.

[9] *Огієнко І.* (*Митрополит Іларіон*). Історія української літературної мови. К., 1995. С. 198–216.

[10] *Слинько І.І.* Зазнач.праця. С. 50.

[11] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 223.

[12] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 211–227.

[13] *Одарченко П.* Словосполучення "на Україні" // Українська мова і література в школі. 1993. № 5–6. С. 49–52.

[14] *Одарченко П.* Там само. С. 49.

[15] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 224.

[16] *Шевченко Т.* Кобзар. Харків, 2014.

[17] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 225.

[18] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 219–220.

[19] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 221.

[20] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 224.

[21] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 225.

[22] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 226.

[23] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 227.

[24] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 226.

[25]Історія української мови: фонетика / Ред. кол.: В.В. Німчук, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. К., 1979. С. 198–216.

[26] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Рідна мова. С. 221.

[27]*Булаховський Л.А.* Питання походження української мови. К., 1956. С. 18, 19.

[28] Курс сучасної української... С. 219.

[29] *Гончар О.Т.* Щоденники: У 3-х т. / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. К., 2008.

[30] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 219.

[31] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 227.

[32] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 226–227.

[33] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 227.

[34] *Огієнко Іван* (*Митрополит Іларіон*). Зазнач. праця. С. 221.

[35] Історія української мови. С. 6.

[36] *Илларионов А.* “В” или “на” Украине. Как говорит Путин // Новое время. 2015. 8 апреля // Електронний ресурс. Режим доступу: http://nv.ua/opinion/illarionov/v-ili-na-ukraine-kak-govorit-putin-43008.html

[37] *Розенталь Д.Э.* Справочник по правописанию и литературной правке / Под. ред. И.Б. Голуб. 16-е изд. М., 2012. С. 291.

[38]*Пелевин Виктор* // Facebook: [персональная страница Виктора Пелевина]. 2014. 20 марта // Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.facebook.com/plvnv/posts/637757279629888

[39] *Шеляженко Ю.* Институт русского языка признал, что говорить “в Украине” – грамотно! Лига. Блоги. 2009. 21 октября // Електронний ресурс. Режим доступу: http://blog.liga.net/user/sheliazhenko/article/3187.aspx

[40]Там само.

[41]*Шестакова О.* Где живут украинцы: “на Украине” или “в Украине”? // Комсомольская правда в Украине. 2011. 5 августа // Електронний ресурс. Режим доступу: http://kp.ua/politics/294342-hde-zhyvut-ukrayntsy-na-ukrayne-yly-v-ukrayne

[42] *Илларионов А.* Зазнач. праця.

О.А. Теуш
(Екатеринбург)

ЛЕКСИЧЕСКОЕ ВОПЛОЩЕНИЕ НАРОДНОЙ МЕТРОЛОГИИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Передвижение по местности необходимо сельскому жителю: для заготовки сена, дров, сбора ягод, грибов, лекарственных растений. Выпас животных также производится не на территории поселения, а на окружающих угодьях. Деревни нередко расположены далеко друг от друга, потому важно знание о возможности попасть в другое поселение и времени пути туда.

Специальные исследования по русской народной метрологии отсутствуют. В обобщающем труде Н.И. Толстого “Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды” лексемы с метрологическим значением не рассматриваются. В специальном исследовании Л.В. Куркиной “Культура подсечно-огневого земледелия в зеркале языка” описывается только понятие границы. Из работ, посвященных севернорусской географической терминологии, монографической является книга В.Л. Васильева “Новгородская географическая терминология (Ареально-семасиологические очерки)”, однако и в ней метрологические значения лексем, даже если они представлены в лексикографических источниках, не приводятся и не рассматриваются. Е.Л. Березович, анализируя русскую топонимию, в разделе “Протяженность” приводит несколько географических названий, во внутренней форме которых отражаются наивные метрологические представления (Березович 178–183).

Анализ имеющихся данных по севернорусским диалектам показывает, что наиболее общим представлением о расстоянии является антитеза *близкий – далекий*. Ближайшие к поселению угодья обозначаются целым рядом лексем с корнем *близ- / ближ-*: *близь*, *бли́зность*

©О.А. Теуш, 2017–2018

‘близлежащая местность, окрестности’ (Арх.) (АОС 2, 33–34), *блúзень* ‘близкое место’ (Новг.) (НОС 1, 59), *блúжность* ‘близость, недалекое расстояние’ (Влг.) (Дилакторский 27), ‘небольшое расстояние, близость’ (Влг.) (СРГК 1, 76). Корень *близ-* праславянского и далее индоевропейского происхождения с исходной семантикой ‘сжатый, сбитый’, откуда развивается значение ‘прилегающий, соседний’ › ‘близкий’ (ТСРЯ 49). «Далекие» наименования более редки: *отдалéнство* ‘отдаленность, значительное расстояние между предметами’ (Арх.) (Опыт 146), *óтдаль* ‘место, расположенное далеко’ (Арх.) (КСГРС). Общеславянская семантика корня **dal-* интерпретируется через этимологическое родство с **dьliti* [русск. *длить* ‘продолжать, затягивать на долгий срок’ (ТСРЯ 201)], **dъl-gъ(jь)* [русск. *дóлгий* ‘продолжительный, длительный’, ‘имеющий большую длину, протяжение’ (ТСРЯ 207)], при этом допускается родство слав. **dal-* с лит. *tolì* ‘далеко’, *tolùs* ‘далекий’, *tōlis* ‘даль’ (ТСРЯ 179). Мерой отдаленного расстояния является *верстá* ‘старая русская мера длины, равная 1,06 км.’ (‹ псл. **vьrsta* ‹ **vьrtta*, производного с суфф. *-ta* от глагола **vьrtěti* (русск. *вертеть*), первонач. ‘расстояние между двумя поворотами плуга’ › ‘одинаковый с другими отрезок расстояния’ › ‘равный’, отсюда ‘мера длины, верста’) (ТСРЯ 82): *за верстóй* ‘очень далеко’ (Печор.) (СРГНП 1, 61).

В целом, расстояние обозначается лексемами *протяжéнье* (Новг.) (СРГК 5, 312), *мéсто* (Арх., Влг., Карел.) (СРГК 3, 229). Последнее ‹ псл. *město*, родственного др.-инд. *mēthís*, *methi* ‘столб’, лит. *miẽtas*, лтш. *mìets* ‘кол, палка’ ‹ и.-е. *mēit̑* - ‘укреплять; палка, бревно’ (ТСРЯ 442).

Расстояние могло измеряться в соотношении со временем преодоления пути: *день*, *днúще* ‘гадательное в Самоедских тундрах, при езде аргышом, пространство перегона для корма оленей (25–30 верст)’ (Арх.) (Подвысоцкий 37). Если географический объект находился далеко, то при достижении его требовалась ночевка: *нóчи* ‘дальние покосы’ (Влг.) (КСГРС), *ночлéг* ‘дальний сенокос, где оставались ночевать’ (Арх., Ленингр., Мурм.) (СРГК 4, 49).

Способ преодоления пути отражен в таких мерах расстояния, как *перегрéб* ‘расстояние в 30 верст, пройденное греблей’ (Арх.) (Даль 3, 45), *переéздка* (расстояние между остановками) (Арх.) (СРГК 4, 443), *перéйдище* ‘один переход, пешая путинка’ (Твер., Пск.) (Даль 3, 96).

Лексема *перекáлье* ‘не слишком большое расстояние от одного предмета до другого, например, промежуток между концами двух

озер’ (Арх.) (Доп. 176), ‘промежек, промежуток’ («*перекалья меж озер*») (Даль 3, 55) находит соответствие в смол. *ка́ливо*, *ка́лево* ‘немножко’, *ка́лива* ‘мало’ (См.: Фасмер 2, 166–167). Вместе с тем при учете фиксации лексемы в Архангельской области – зоне активных контактов с прибалтийско-финскими народами – можно предполагать образование от несохранившегося или незафиксированного русск. диал. **калья* ‘холм, гора’ (‹ приб.-фин. или саам., ср. фин. *kallio*, карел. *kallivo*, люд. *kal’*, *kal’l’ī*, вепс. *kal’* ‘скала’ (SSA 1, 287]). В этом случае исходное значение лексемы может быть интерпретировано как ‘расстояние между двумя скалами’.

Термин *перету́ра* ‘перегон’ (Влг.) (Герасимов 71), вероятно, связан с глаголом *тури́ть* ‘торопить, гнать’, *ту́рить* ‘быстро плыть на лодке’ (Арх.), который находит соответствия, например, в укр. *потурити* ‘погнать’, блр. *турыць* ‘т. ж.’ (См.: Фасмер 4, 123), болг. *ту́рям* ‘ставить, класть’, схв. *турити* ‘бросить, столкнуть’ (ТСРЯ 1008). В то же гнездо входит лексема *оботу́рок* ‘отдаленное место, захолустье’ (Арх.) (КСГРС). Близка по внутренней форме лексема *гон* ‘мера расстояния’ (Костр.) (КСГРС), ‘мера измерения расстояний’ (Костр.) (ЯОС 3, 94), образованная от глагола *гнать* ‘заставлять двигаться в каком-либо направлении’ (ТСРЯ 155), ср. схв. *гдн* ‘расстояние, пробегаемое лошадью за один раз’ (Фасмер 1, 436).

Небольшое расстояние обозначается лексемой *проско́чек* (Твер., Пск.) (Даль 3, 509), которая является суффиксальным производным от глагола *проскочи́ть* ‘пройти, пробежать быстро мимо чего-н.’ (ТСРЯ 763). Значение ‘глухомань, захолустье’ имеет слово *отбро́сок* (Арх.) (КСГРС), образованное от глагола *отбро́сить* ‘бросить в сторону’ (ТСРЯ 583).

Далекие участки пахотной земли номинируются терминами *отре́зка* ‘участок земли, отведенный кому-л. и находящийся далеко от дома’ (Яр.) (ЯОС 7, 67) ‹ *отре́зать* ‘отделить межеванием (земельный участок)’ (ТСРЯ 596), *отру́б* ‘отдаленный лесной покос или пахотный участок’ (Яр.) (КСГРС) – конкретизация от *о́труб* ‘в царской России в 1906–1916 гг.: участок земли, выделяющийся в личную собственность крестьянину при выходе его из общины’ ‹ *отруби́ть* ‘отделить рубя’ (ТСРЯ 597), *отводо́к* ‘самое дальнее от деревни поле’ (Влг.), *отводно́й уча́сток* ‘участок земли, отведенный кому-л. в стороне, в отдалении’ (Яр.) (ЯОС 7, 63), ср. *отвести́*, несов. *отводи́ть* ‘назначить, отдать в пользование’ (ТСРЯ 583–584).

Лексема *око́лок* ‘отдаленное глухое место в лесу’ (Влг.) (СРГК 4, 181) является одной из конкретизаций *око́лок* ‘перелесок, молодой лес возле большого леса’ (Брян.), ‘перелесок в болотистой местности; заболоченный участок в лесу’ (Краснояр., Кемер., Новосиб., Том.), ср. также *око́лок* ‘часть, край деревни, лежащие в стороне, в отдалении от главной, основной ее части’ (Арх.) (СРНГ 23, 142). С другой приставкой фиксируется *уко́лок* ‘близкое место’ (Пск., Твер.) (Доп. 278). Обе лексемы связаны с *ко́лок* ‘роща, лесок в поле, степи; островок крупного леса среди мелколесья, болота и т. д.’ (СРНГ 14, 162). В основе всех перечисленных лексем глагол *коло́ть* ‘раздроблять, рассекать, делить на куски’ (‹ псл. **kolti*) (ТСРЯ 350).

В диалектах как обозначение дальнего места используется термин *укра́ина* ‘окраина, далекие места’ (Влг.) (Дилакторский 523), ‘дальнее глухое место’ (Костр.), ‘окраина, дальняя деревня или несколько деревень’ (Влг.) (КСГРС): «производно от др.-русск. *оукраина* ‘пограничная местность’, связано с диал. *укра́й* ‘с краю; на берегу’, *укра́йной* ‘крайний’» (ТСРЯ 1024). Праславянский корень **kraj-* связан родством с **krojiti* (русск. *кроить* ‘разрезать (ткань, кожу) на куски определенной формы для шитья, изготовления чего-н.’) ‹ псл. **kroj-*, которое реализует исходное и.-е. **(s)ker-* ‘резать’ (ТСРЯ 375, 382). Близок по внутренней форме термин *усторо́нье* ‘глушь, место отдаленное’ (Арх., Новг.) (Опыт 241), ‘отдаленная местность, глушь’ (Арх.) (Подвысоцкий 180), ‘глушь, захолустье, место, удаленное от города, от большой дороги’ (Сев.) (Даль 4, 515). Лексема производна от *сторона* ‘направление, а также пространство, расположенное в удалении, на каком-н. расстоянии от кого-чего-н.’, которое «связано чередованием гласных с гл. **-sterti* (рус. *простереть*)» (ТСРЯ 947).

Лексема *суты́рь* ‘дальнее глухое место’, ‘удаленный лесной массив’ (Влг.) (КСГРС), зафиксированная также в значениях ‘угол поля, дороги, тупик’ (Костр.), ‘участок поля, вдающийся в лес’ (Влг.), ‘участок поваленного ветром леса’ (Влг.), ‘край болота, вдающийся в лес’ (Влг.) (КСГРС), имеет архаическую приставку *су-* со значением ‘связь, соединение’ (Фасмер 3, 791). Корень *-тыр-*, возможно, связан чередованием гласных с *-тур-*: русск. *тури́ть* ‘грубо прогонять, гнать’, имеющее соответствия, например, в схв. *тȳрити* ‘бросить, столкнуть’ (ТСРЯ 1007–1008).

Значение ‘далекое глухое место’ представлено у лексемы *тьма́* (Арх.) (КСГРС). В литературном русском языке слово обозначает

‘отсутствие света, мрак’ (ТСРЯ 1010). Географическая семантика вторична. Известно *тьма́* в числовом значении: ‘в Древней Руси: десять тысяч’, ‘очень большое количество, число кого-чего-н.’, которое рассматривается как калька тюрк. *tuman* ‘десять тысяч, мгла’ (ТСРЯ 1010).

Слово *па́стбище* ‘расстояние около полуверсты’ (Твер., Пск.) (Даль 3, 23) демонстрирует расширение значения от *па́стбище* ‘место, где пасется скот, кормятся животные’ (ТСРЯ 616). Очевидно, развитие значения связано с тем, что пастбища располагались недалеко от деревни.

Несколько лексем с семантикой расстояния производны от названий деревенских объектов: *печи́ще* ‘отдаленная от других населенных местностей деревня или поселок’ (Арх.) (Подвысоцкий 121), ср.: *печи́ще* ‘печь’ (КАССР), ‘деревня’ (Арх.) (СРНГ 27, 6); *шо́муша* ‘дальний участок леса’ (Арх.) (КСГРС), ср.: *шо́муша* ‘угол перед печью, служащий кухней’ (Арх.) (КСГРС). В этом случае можно говорить о том, что образ дома целиком формирует крестьянское мировоззрение, накладывается на окружающий мир.

Лексема *кругли́на* ‘окольный или вообще дальний путь, большое расстояние, околица’ (Новг.) (Даль 2, 200–201) образована от *кру́глый* ‘имеющий форму круга или шара’ (ТСРЯ 383).

В значении ‘расстояние’ употребляется слово *клюка́* (Арх.) (КСГРС), ср. также *ба́ба ме́рила клюко́й да махну́ла руко́й* ‘о неопределенно большом расстоянии’ (Арх.), *клюко́й ме́ряли, изме́рить не могли́* ‘об очень большом расстоянии’ (Яр.) (КСГРС). В литературном языке функционирует *клюка́* ‘палка с кривым верхним концом для опоры при ходьбе’, которое родственно схв. *кљука* ‘крюк, крючок; изгиб, поворот (дороги)’, чеш. *klíka* ‘изгиб, крюк’ (‹ псл. **kl’uka*, для которого выстраивается развитие значения ‘изгиб, загиб’ ‹ ‘разветвленный стебель’) (ТСРЯ 342).

Прозрачна внутренняя форма лексемы *стрели́ще* ‘расстояние, через которое пуля хватить может’ (Арх., Новг.) (Опыт 218), ‘мера, на какую ружье бьет, пуля, дробь, ядро хватает’ (Сев.) (Даль 4, 345) ‹ *стреля́ть* ‘производить выстрел из стрелкового или метательного оружия’ (ТСРЯ 950). Появление лексемы в диалектах Европейского Севера России связано с широким распространением охоты как одного из основных занятий мужчин.

Звуковое измерение расстояния отражено в лексеме *рык* ‘мычание в значении меры расстояния’: «*Далеко ли отсюда до вас*? – *На*

коровий рык; *на три рыка коровьих*» (Твер.) (Опыт 194). В номинации реализуется бытовой опыт севернорусса.

Очень большой путь маркируется числительным *девять*: *дéвять путéй* ‘о долгой дороге, нелегком пути’ (Арх.) (АОС 10, 403), *за дéвять дорóг киселя́ хлебáть* ‘далеко, на неопределенное расстояние’ (Арх.) (КСГРС). Здесь на числительном лежит символическая нагрузка: число *девять* максимально при девятиричной системе счета, о следах которой у славян свидетельствуют приведённые выражения.

Задействован в номинациях образ черта: *чёртова верстá* ‘о неизвестном расстоянии’, *чёрт лáптем мéрил*, *чёрт мéрял да верёвка сорвалась*, *чёрт мéрял да верёвку вы́рвал* (*сорвáл*), *чёрт ходи́л да верёвку сорвáл*, *чéрти мéряли да верёвку порвáли*, *чёрт кочергóй мéрил и верёвку сорвал*, *чёрт не схвáтит* (Арх.) ‘о неизмеримом расстоянии’ (КСГРС). *Чёрт* ‘в религиозных представлениях и народных поверьях: нечистый дух, олицетворяющий зло (изображаемый обычно человекоподобным существом, в шерсти, с рогами, копытами и хвостом)’: по происхождению лексема связана с псл. **čьrtъ*, производным от **čersti*, **čьrt'*, ср. др.-русск. *чьрсти* ‘чертить, проводить борозду, вспахивать’ (ТСРЯ 1092). Внутренняя форма лексемы и засвидетельствованные идиомы позволяют считать чёрта хозяином границ.

Компонент ‘дальний’ содержится в семантике лексемы *сузём* ‘дальний лес’ (Влг.), ‘дальний покос в лесу’ (Арх.) (КСГРС). Лексема заимствована из финно-угорских языков, ср. фин. *sysmä* ‘лесная глушь; сплошной удаленный лес’ (Kalima 221). Финские данные свидетельствуют о том, что сема ‘дальний’ была заимствована вместе со словом.

Мерой расстояния является *чéмкас* ‘расстояние в 5 и более верст, зырянская миля’ (Влг.) (Дилакторский 553), *чéмкос* ‘определение путевого расстояния, приблизительно около пяти верст’ (Арх.) (Подвысоцкий 187), *чéкмас* ‘мера длины, которою измеряют дорогу и обозначают расстояние между курными избушками, устраиваемыми или для охотников на зиму или для косарей на лето’ (Влг.) (Дилакторский 553). В комментариях А. Подвысоцкий абсолютно верно этимологизирует слово: «Чемкосы определяются измерением пространства, а считаются от одного какого-нибудь урочища (напр., лес, холм и проч.) до другого. Слово это зырянское и составлено из слов: *чем* ‘клеть’ и *кост* ‘промежуток’» (Подвысоцкий 187), т. е. исходное значение слова – ‘промежуток между избами’.

Таким образом, народные меры расстояния основаны на бытовом опыте и связаны по происхождению с лексикой, номинирующей хозяйственные действия, передвижение в пространстве (время и способ преодоления пути), ориентацию относительно смежных географических объектов, отражающей народные верования и представления о природных силах. Базовым является противопоставление ‘близкий’ – ‘далекий’. С точки зрения происхождения, основной массив лексики – это дериваты праславянских корней. Представлены лексемы, номинирующие древнейшие способы измерения расстояния. В ряде случаев отражаются мифологические представления. Редкие в этой сфере заимствования (прибалтийско-финские и коми) хорошо освоены.

Литература и источники

АОС – Архангельский областной словарь / Под ред. О.Г. Гецовой. М., 1980–. Вып. 1–.

Березович – *Березович Е.Л.* Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Пространство и человек. М., 2009.

Васильев – *Васильев В.Л.* Новгородская географическая терминология (Ареально-семасиологические очерки). Великий Новгород, 2001.

Герасимов – *Герасимов М.К.* Словарь уездного череповецкого говора // Сб. ОРЯС. 1910. Т. 87. № 3. С. 1–111.

Даль – *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1955. Т. 1–4.

Дилакторский – Словарь областного вологодского наречия. По рукописи П.А. Дилакторского 1902 г. / Изд. подг. А.Н. Левичкин, С.А. Мызников. С.-Петербург, 2006.

Доп. – Дополнение к Опыту областного великорусского словаря. СПб., 1858.

КСГРС – Картотека “Словаря говоров Русского Севера” (хранится на кафедре русского языка и общего языкознания УрФУ).

Куркина – *Куркина Л.В.* Культура подсечно-огневого земледелия в зеркале языка. М., 2011.

НОС – Новгородский областной словарь / Отв. ред. В.П. Строгова. Новгород, 1992–1995. Вып. 1–12; Великий Новгород, 2000. Вып. 13.

Опыт – Опыт областного великорусского словаря, изд. Вторым отд. имп. Академии наук. СПб., 1852.

Подвысоцкий – *Подвысоцкий А.И.* Словарь областного архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении. СПб., 1885.

СРГК – Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / Гл. ред. А.С. Герд. С.-Петербург, 1994–2005. Вып. 1–6.

СРГНП – Словарь русских говоров Низовой Печоры / Под ред. Л.А. Ивашко. С.-Петербург, 2003. Т. 1–2.

СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л.; С.-Петербург, 1965–. Вып. 1–.

Толстой – *Толстой Н.И.* Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды. М., 2006.

ТСРЯ – Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов. М., 2008.

Фасмер – *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. М., 1986–1988. Т. I–IV.

ЯОС – Ярославский областной словарь: Учеб. пособие / Науч. ред. Г.Г. Мельниченко. Ярославль, 1981–1991. [Вып. 1–10].

Kalima – *Kalima J.* Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen. Helsinki, 1919.

Сокращения

Арх. – Архангельская область
Брян. – Брянская область
Влг. – Вологодская область
Карел. – Республика Карелия
Кемер. – Кемеровская область
Костр. – Костромская область
Краснояр. – Красноярский край
Ленингр. – Ленинградская область
Мурм. – Мурманская область
Новг. – Новгородская область
Новосиб. – Новосибирская область
Печор. – бассейн р. Печора
Пск. – Псковская область
Сев. – Север Европейской части России
Смол. – Смоленская область
Твер. – Тверская губерния
Том. – Томская область
Яр. – Ярославская область

І.С. Шоля
(Ужгород)

РОДИННА ТРАДИЦІЯ – СПЕЦИФІЧНИЙ ФАКТОР ВИБОРУ ІМЕН УЖГОРОДЦІВ У ХХ СТ.

Репертуар особових імен, які побутували в Ужгороді впродовж ХХ ст., має ряд специфічних рис, що вирізняють іменни́к міста з-поміж інших регіонів України. Мотиви вибору імен новонароджених – одна з таких. Актуальність дослідження специфіки іменникі́в різних міст України підтверджується тим, що до вказаної проблематики активно звертаються ономасти, досліджуючи її на антропонімному матеріалі різних регіонів. Велику цінність мають результати дослідження антропонімних уподобань мешканців Луцька (І.Д. Скорук)[1], Донеччини (Т.В. Буга)[2], Тернополя (Н.О. Свистун)[3], Гуцульщини (С.П. Павелко)[4] та ін., адже дослідники шукають відповіді на питання: «чому саме цим, а не іншим іменем названо дану особу, чим керувався найменувач при виборі імені для неї»[5]. Мотиви найменування людей різні. Вони найчастіше пов'язані з естетичними, релігійними, політичними вподобаннями. «У цих мотивах захований спосіб мислення народу, його психологія, різні вірування, погляди на світ, на життя і на смерть», – зазначав П.П. Чучка[6]. На його думку, родинні традиції, «за ступенем актуальності ‹...› треба поставити на перше місце»[7]. Найвищий прояв цього чинника полягає в тому, що дитину називають за іменем батька, матері, дідуся, бабусі чи тітки, намагаючись у такий спосіб зберегти пам'ять про них. На перший погляд, мотиви називання дітей для всіх регіонів України однакові, хіба що перевага надається певному з них. Так, серед основних факторів, які сприяли популярності того чи іншого імені в іменнику́ Тернополя ХІХ–ХХ ст., Н.О. Свистун на перше місце ставить суб'єктивний – милозвучність і красу імені. За ним

©І.С. Шоля , 2017–2018

ідуть чинники: релігійний, моди і збереження сімейних традицій[8]. До основних мотивів вибору імен в українських родинах Центральної Донеччини Т.В. Буга додає ще політико-ідеологічний, який виявляється в найменуванні новонароджених на честь видатних державних, політичних, громадських діячів, засновників і відомих представників ідеологічних течій, хоча його роль у формуванні першого десятка імен Центральної Донеччини незначна[9]. С.П. Павелко називає основними мотивами вибору імен гуцулів традицію і релігію[10].

Мета і завдання нашої статті – дослідити вплив родинної традиції на вибір імен жителів Ужгорода в XX столітті й довести її пріоритетність.

Об'єктом дослідження стали особові імена новонароджених і зареєстрованих в Ужгороді протягом 1900–2000 рр., його предметом обрано особові імена, що повторюють ім'я батька чи матері.

Джерельну базу становлять матеріали метричних книг реєстрації актових записів м. Ужгорода, що зберігаються в Закарпатському державному обласному архіві (1900–1935 рр.), а також записи в актових книгах про народження з архіву міського відділу реєстрації актів цивільного стану м. Ужгорода (1940–2000 рр.).

У Закарпатті сформувалася своя, специфічна, традиція вибору імен для новонароджених. Характерна особливість цього регіону – звичай надавати старшому синові батькове ім'я, який серед закарпатців виник ще в допрізвищевий період. Ця традиція вирізняє Закарпаття серед інших регіонів України, де зберігається загальнослов'янський звичай називати старшого сина за дідом із батьківської лінії. Як зазначає С.М. Пахомова, ім'я першої дитини на честь діда з батьківськового роду – це загальнослов'янська традиція, яка продовжується з язичницьких часів, коли побутували «язичницькі уявлення слов'ян про Рода, про духів-покровителів сім'ї, віра в імена-обереги, реінкарнацію»[11]. Вказуючи в докторській дисертації на давність цієї традиції серед закарпатців, П.П. Чучка писав: «На питання *Чому це так робиться*? Одні відповідають, що це просто такий давній звичай, а інші пояснюють, що хтось із дітей повинен прямо продовжувати батьківський рід»[12].

Дослідження іменного репертуару ужгородців, а також урахування особливостей історії цього краю дають підстави для іншого припущення. Імовірно, що традиція називати старшого сина за іменем батька зумовлена угорським впливом, адже Закарпаття впродовж

XIV–XVI ст. входило до складу Угорського королівства, з кінця XVII ст. до 1919 р. – до складу Австрійської, а згодом Австро-Угорської імперії, із 1938 до 1944 р. – до складу Угорщини. Можливо, саме тому вказана традиція була надзвичайно виразною в Ужгороді в першій половині XX століття, зокрема з 1900 до 1918 р., коли місто перебувало в складі Австро-Угорщини. За даними Закарпатського державного архіву 1900 р., 14,3 % зареєстрованих в актових книгах отримали ім'я на честь батька. Наприклад: *Volosin Yános* (01.01.1900), *Kabati István* (08.01.1900), *Timko Sandor* (07.01.1900), *Ringer Mihály* (18.01.1900), *Molnar Yózsef* (20.02.1900) – таких зафіксовано 34 випадки.

Не зникла ця традиція й у міжвоєнний період, коли Ужгород був у складі 1-ї Чехословацької Республіки (1918–1938 рр.). Тут було зареєстровано 12,6 % випадків називання синів на честь батька. Так, наприклад, у п'ятдесятирічного *Puschavera Iosefa* 07.04.1925 р. народився перший син, якого він також назвав *Iosef*. У 1935 році майже 12 % новонароджених названо на честь батька.

У другій половині XX ст. повторення в сина імені батька стосується таких найуживаніших антропонімів, як *Василь*, *Іван*, *Михайло*, *Павло*, *Петро*. Саме тому, за нашими підрахунками, здійсненими на підставі архівних матеріалів Ужгородського міського відділу РАЦС і записів в актових книгах, в Ужгороді в кожній шістнадцятій сім'ї проживає *Василь Васильович*, *Володимир Володимирович*, *Іван Іванович*, *Михайло Михайлович*, *Павло Павлович* або *Петро Петрович*. 1950 р. в Ужгороді зареєстровано 433 новонароджених хлопчиків. Із них 67 (15,5 %) названо на честь батька. Найпопулярніші серед них – *Степан Степанович* (17), *Йосиф Йосифович* (12), *Іван Іванович* (9), *Михайло Михайлович* (9), *Володимир Володимирович* (9), *Василь Васильович* (7), *Петро Петрович* (3) та єдиний зафіксований того року антропонім *Дмитро Дмитрович*. 1965 р. – 63 (18,8 %) новонароджених названі на честь батька. Найпопулярніші з-поміж них – *Василь Васильович* (11), *Юрій Юрійович* (9), *Іван Іванович* (8), *Андрій Андрійович* (5), *Михайло Михайлович* (5), *Степан Степанович* (5). До них долучаються *Мирослав Мирославович*, *Сергій Сергійович*, *Золтан Золтанович*, *В'ячеслав В'ячеславович*. Однак статистичний аналіз досліджуваних матеріалів засвідчує тенденцію до згасання цієї давньої традиції. Найбільший відсоток прихильників цієї традиції спостережено в 1965 (18,8 %) році. Однак, за нашими відомостями, які про-

демонстровано на графіку 1, із 1980-х рр. XX ст. відбувається помітне зниження питомої ваги імен, наданих на честь батьків.

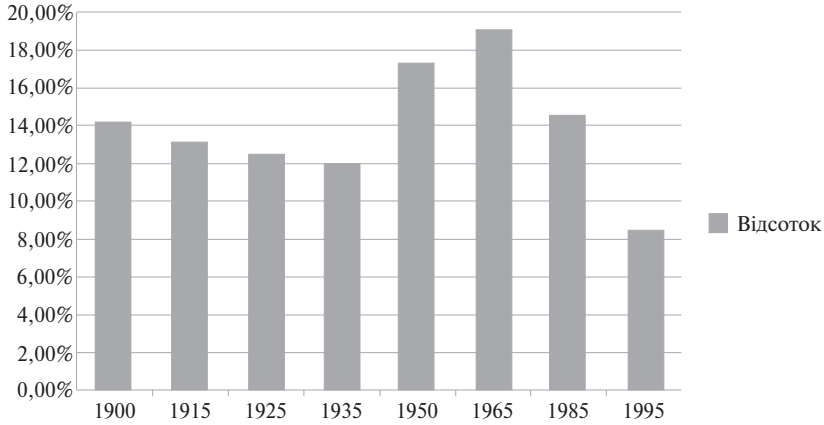

Графік 1. Динаміка традиції іменування сина за іменем батька в Ужгороді протягом XX ст.

Зокрема, в 1985 р. із 700 новонароджених 102 (14,6 %) отримали батькове ім'я. Такий відсоток значно нижчий, ніж у попередні десятиріччя. Менше прихильників родинної традиції і в 90-х роках: уже лише 11 % хлопчиків, що народилися в Ужгороді, було названо на честь батька в 1990 році, 8,6 % – у 1995[13]. Однак цей відсоток значно вищий, ніж на інших теренах України.

А як бути, коли в батька, що сподівається назвати первістка своїм іменем, народжується дівчинка? В ужгородському іменникý XX ст. трапляються жіночі імена, похідні від чоловічих: *Любомира* (2000), похідне від чоловічого *Любомир*; *Михайлина* (1985) – форма чоловічого імені *Михайло*; *Василина* (1950, 1975, 1985–1995), похідне від чоловічого імені *Василь*; жіноче ім'я *Павла* (1960) – від чоловічого імені *Павло*; *Роберта* (2000) – від *Роберт*. Найчастіше в метричних записах зафіксоване популярне в Західній Україні ім'я *Василина*. В іменникý Луцька воно зареєстроване у VIII-му та IX-му хронологічних зрізах[14], у Тернополі – популярне в 1990 та 2000 рр.[15]. У нашому випадку популярність цього імені можна пояснити бажанням батька передати дитині своє власне особове ім'я. Підтвердження цього

факту знаходимо в інформації з архівних джерел: 21 травня 1950 р. в сім'ї *Гнатиків Василя Васильовича* і *Олени Петрівни* народилася дівчинка, яку назвали *Василиною*. На честь батька, а також діда, але так чи інакше тут чітко простежується сімейна традиція. Ідентична ситуація простежується в сім'ї *Бартованців Олени Федорівни* та *Василя Васильовича*, де новонароджену дівчинку також назвали *Василиною*. Дотримання родинних традицій проявляється і в тому, що дівчинку називають ім'ям матері, рідше бабусі. У наших матеріалах трапляється багато таких імен. 1950 р. в Ужгороді зареєстровано 448 новонароджених дівчаток. Із них 17 (3,8 %) названо на честь матері. Найпопулярнішими є *Марія* (5), *Анна* (4), *Олена* (2). 1965 року – 17 (5,1 %) новонароджених названо на честь матері. Крім популярних *Марії*, *Катерини*, *Олени*, *Наталії*, у цьому році зафіксовано й маловживані імена. Мамине ім'я отримали *Славік Етела* (05.11.1965), *Андрейкулич Магдалина* (27.04.1965), *Ковач Лівія* (02.07.1965), *Чушкіна Юлія* (19.07.1960). У 1985 р. таких випадків – 46 (6,7 %). Сюди долучаються імена *Сільвія*, *Марта*. У 1995 р. на честь мами було названо 29 (4,2 %) дівчаток, серед них імена, які ще не траплялися: *Ангеліна* (01.07.1995), *Агнеса* (21.06.1995), *Еріка* (18.09.1995) та ін. У другій половині XX ст. повторення в доньки імені матері стосується таких найуживаніших антропонімів, як *Анна*, *Марія*, *Олена*, *Катерина*, *Наталія*, рідше – *Світлана, Надія*, *Оксана*, *Йолана*, *Маргарита*, *Клара*, *Сільвія* та ін.

Як і з чоловічими іменами, ця традиція була також популярна в першій половині XX ст. У 1900 р. було зареєстровано 5,7 % випадків називання доньки на честь матері, в 1925 р. – 4,3 %. Найбільшою кількістю імен-повторів ця традиція підтверджується в 1935 році, коли серед католиків і греко-католиків було зареєстровано 14 % подібних випадків (графік 2)[16].

Наприклад, родина римо-католицького віросповідання *Fremdak Yózsef* та *Vanek Vilma* 10.01.1900 р. зареєстрували дівчинку іменем матері – *Vilma*. 01.03.1900 р. греко-католицька сім'я *Mucsicska Yános* та *Olah Anna* зареєструвала дівчинку іменем *Anna*. 26.08.1925 р. у родині *Selepec Yiri*, якому виповнилося 63 роки, та *Satmari Marie* (54 роки) народилася перша довгоочікувана дівчинка, яку назвали також *Marie*, але. враховуючи, що у вересні католики святкують *Народження Пресвятої Діви Марії*, батьки могли керуватися як традиційними, так і релігійними мотивами. Найпопулярніші імена XX ст., що надавали

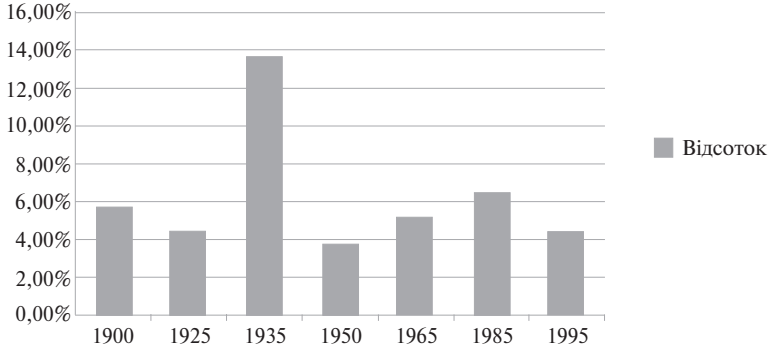

Графік 2. Динаміка традиції іменування доньки за іменем матері в Ужгороді протягом XX ст.

на честь матері – це *Anna* і *Máriá*. Досить уживаними були також імена *Alzbeta*, *Agnesa*, *Etelka*, *Erzsébet*, *Katerina*, *Vilma*, *Paula*. Отже, цей давній звичай серед закарпатців називати доньку за іменем матері зумовлений, очевидно, також угорським впливом, оскільки найчастіше так називали новонароджених у першій половині XX ст.

Завдяки збереженню сімейних традицій серед ужгородців спостерігаємо стабільне функціонування жіночих (*Анна*, *Катерина, Марія*, *Ольга*, *Олена*) та чоловічих (*Андрій*, *Василь*, *Іван*, *Михайло*, *Петро*, *Юрій*) імен протягом XX ст.

Таким чином, обираючи імена для новонароджених, ужгородці керувалися такими ж мотивами, як і жителі Донецька, Луцька, Тернополя, Косівщини, однак основним чинником під час вибору імен, зокрема чоловічих, стали родинні традиції надавати дитині ім'я батька або матері, що є специфічною рисою іменникá Ужгорода XX ст.

---

[1] *Скорук І.Д.* Динаміка антропонімікону м. Луцька в XX ст.: дис. ... канд. філол. наук. К.,1999.

[2] *Буга Т.В.* Основні мотиви вибору імен в українських родинах Центральної Донеччини // Вісник Донецького ін-ту соціальної освіти. Серія Філологія. Журналістика. Донецьк, 2009. Т. V. С. 11–16.

[3] *Свистун Н.О.* Динаміка антропонімікону м. Тернополя XIX–XX ст. Тернопіль, 2011.

[4] *Павелко С.П.* Традиція і релігія як мотиви вибору імені у гуцулів // Записки з ономастики: Зб. наук. праць. Одеса, 1999. Вип. 1. С. 22–28.

[5] *Чучка П.П.* Антропонімія Закарпаття. Ужгород, 2008. С. 73.

[6] Там само. С. 73.

[7]Там само. С. 79.

[8]*Свистун Н.О.* Цит. праця. С. 112.

[9]*Буга Т.В.* Цит. праця. С. 11–16.

[10]*Павелко С.П.* Цит. праця. С. 22.

[11]*Медвідь-Пахомова С.М.* Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 1999. С. 20.

[12]*Чучка П.П.* Цит. праця. С. 80.

[13]*Шоля І.С.* Мотиви вибору особових імен ужгородців у другій половині XX століття (чоловічі імена) // Записки з ономастики: Зб. наук. праць. Одеса, 2015. Вип. 18. С. 767–775.

[14]*Скорук І.Д.* Цит. праця. С. 100.

[15]*Свистун Н.О.* Цит. праця. С. 242–246.

[16]*Шоля І.С.* Мотиви вибору особових імен ужгородців у другій половині XX століття (жіночі імена) // Наук. вісник Ужгородського ун-ту. Серія Філологія. 2015. Вип. 2 (34). С. 29–35.

В.П. Шульгач
(Київ)

СТ.-РОС. *РЯПА* І СПОРІДНЕНІ АНТРОПОНІМИ

Ст.-рос. *Ряпа* зафіксовано під 1680 р. у складі антропонімоформули Ивашко Ильин сын *Ряпа* (Мосин 348). Воно генетично споріднене з рос. **Ряпа* › *Ряпино* – ойконім у колишній Симбірській губ. (Vasmer RGN VIII, 31), хорв. *Rep* (Leksik 558), слвн. *Rep*, *Repa* (ZSSP 513), пол. *Remp*, *Rempa*, *Rzap*, *Rząp*, *Rzęp*, *Rzomp* (SN VIII, 85, 229, 230, 239, 240).

На основі цих фактів імовірна реконструкція праантропонімів ***Rępa**, ***Rępъ**.

Стосовно апелятивної лексики пор., наприклад, схв. *pên* ‘хвіст’, слвн. *rèp* ‘хвіст’ (Dumka 613), діал. *rep*: *žëval z dougėm repom* (Kramarič 455), *rap* ‘хвіст’ (Korenjak 158), *rîəp*: *rîəp pecelj pri hruški*, *jabolku* (Tominec 194), пол. *rząp* ‘куприк, хвіст’, чеськ. *řap* ‘держално ложки’, в.-луж. *rjap* ‘хребет’, н.-луж. *rěp* ‘т. с.’ (ЕСУМ 5, 61). Див. також (Boryś, Popowska-Taborska IV, 231–232: статті *řėb*, *řėp*; Habovštiak 689, 692–693).

Етимологія апелятива непевна. Див. (Scheftelowitz 143; Matzenauer 262–263 – з іншомовними відповідниками; Grošelj 423; ЕСУМ 5, 61 – з літературою; Bezlaj III, 171 – з літературою). Псл. **rępъ* пов’язували з **rǫb-* (**rǫbati*), а на основі аблаутних зв’язків – з **rǫp-* (Трубачов 8, 9). Пор., наприклад, рос. діал. *ря́па* ‘колючка, шпичак рослини’, ‘голки їжака, колючі плавники йоржа і под.’ (СРНГ 35, 680).

Кореневе **Ręp-* / **rep-* реалізувалося в деяких афіксально ускладнених похідних, які можна подати під відповідними праслов’янськими гаслами. Пор.:

***Rępuga**: рос. *Ряпугин* (ЖПТ), *Ряпугина* – відантропонімний ойконім у колишній Ярославській губ. (Vasmer RGN VIII, 32) ~ рос. діал. *ряпу́га* ‘риба ряпушка’ (СРНГ 35, 352).

©В.П. Шульгач, 2017–2018

**rępašь*: серб. діал. *рéпаш* ‘хвіст’ (Златковић 2, 357).

Rępoša: слвн. *Repoša* (ZSSP 504, 513).

Rępuxa* / ***Rępušь: ст.-рос. Захар *Ряпуха*, 1585 р. (Веселовский 275), Калина *Ряпушинъ*, XVI ст. (НПК V, 491), слвн. *Repuš* (ZSSP 513).

**rępěja*: рос. діал. *репея* ‘основа хвоста’: *по репею хвостик у коровы отрезан* (СВГ 9, 52), ‘кілочок для прикріплення вимпела’ (СРНГ 35, 68).

Rępъjь: ст.-укр. Прокофей *Ряпый*, 1654 р. (ПК 308).

Rępakъ* / ***Rępačь: хорв. *Repač*, *Repak* (Leksik 558) ~ серб. *репак* ‘хвіст’ (Лавровский 602), схв. *рѐпāч* ‘з великим хвостом’ (СХРС 516), слвн. *repâč* ‘тварина з довгим хвостом’ (Хостник 260), *repáč* ‘т. с.’ (SSKJ IV, 476).

Rępikъ* / ***Rępičь: укр. *Ряпич* (Holutiak 353), рос. (похідне) *Ряпики* – мікротопонім у Заонежжі (СТЗ 81), хорв. *Repić* (Leksik 558), слвн. *Repič* (ZSSP 513), пол. (вторинне) *Rzempikowski* (SN VIII, 233) ~ рос. діал. *ря́пик* ‘дерев’яний різьблений круг із ликовим хвостом (віхоть), який встановлюють на даху як прапорець’ (СРНГ 35, 352), серб. *репић* зменш. від *реп* ‘хвіст’ (Лавровский 602), чеськ. *řapík* ‘черешок’, яке пов’язують із псл. **rępъ* (Rejzek 554).

Rępъko, ***Rępъkъ***: рос. *Ряпковъ*, 1713 р. (ДПС III/2, 703), (похідні) *Ряпкинский Гарт*, *Ряпкинский Завод* – ойконіми в колишній Пензенській губ., *Ряпково* – в колишній Псковській губ. (Vasmer RGN VIII, 31), блр. *Ряпково* – відантропонімний ойконім у колишній Вітебській губ. (Vasmer RGN VIII, 31), слвн. *Repek* (ZSSP 513), чеськ. *Řápek* (ЧП) ~ слвн. *rèpek* зменш. від *rep* ‘хвіст’ (SSKJ IV, 477), чеськ. діал. *řepka* ‘кінець хвоста’ (наводиться за: ЕСУМ 5, 61).

**rępica*: укр. діал. *рéпиця* ‘основа хвоста хребетних тварин; корінь’, *ри́пиця* ‘основа хвоста тварини’, *рі́пиця* ‘корінь; верхня частина хвоста тварини’, рос. *рéпица* ‘хвіст хребетної тварини, крім щетини’, блр. *рэ́піца* ‘хвостова частина хребта’ (ЕСУМ 5, 61), а також рос. (застаріле) *репица* ‘кінець гузки (у птиці)’ (Словарь 333), діал. *рéпица* ‘зад коня’: есть в упряжи шлея-ремень, которая проходит под *репицей* лошади (ОСВГ 12, 244), ‘задня частина тіла людини або тварини’ (СДГВ 515), ‘нижня частина спини; сідниці; anus’ (ОСВГ 9, 183), *рю́пица* ‘корінь, основа хвоста коня, корови’ (СРНГ 35, 327), слвн. діал. *repìca* ‘задня частина шворня у возі’ (Novak 126; Rajh 200), *repíca* ‘т. с.’ (Vnuk 126).

Апелятив *репица* зустрічаємо також у повісті Л.М. Толстого “Холстомер”: *черная репица хвоста с обозначившимися на ней позвонками торчала длинная и почти голая* (Собр. соч. в 20-и т. Т. 12, с. 12).

***Rębьcь**: рос. **Ряпець* › *Ряпцово* – ойконім у колишній Московській губ. (Vasmer RGN VIII, 32), хорв. *Repac* (Leksik 558), слвн. *Repec* (ZSSP 513) ~ рос. діал. *репиц*, *-ца* ‘кінський хвіст без волосся’ (Малеча 3, 536).

***Rępelь** / ***Rępolъ**: ст.-укр. (вторинне) Осташко *Ряполовской*, 1654 р. (ПК 1654 р.: 209), ст.-рос. *Ряполов* Дубенский, XVI ст. (Веселовский 275), рос. *Реполов*, *Ряполов* (ЖПТ), (похідні) *Ряполово* (7 фіксацій) – назви поселень у різних регіонах (Vasmer RGN VIII, 31), пол. *Rempel*, *Rempiel*, *Rzempel*, *Rzempiel*, *Rzępiel*, *Rzompiel*, *Rzempołów* (SN VIII, 85, 233, 239, 240).

Стосовно апелятивних відповідників пор., наприклад, рос. діал. *ре́пел* ‘пташка’ (СРНГ 35, 67), *реполов* ‘пташка Sylvia rubecola’, яке зіставляли з пол. *rzępoła* ‘хто бренькає, погано грає на скрипці’ (Трубачев 8 – з літературою; пор., однак, Boryś, Popowska-Taborska IV, 224–225: стаття *řąpolëc*).

***Rępanъ**: хорв. *Repan* (Leksik 558).

***Rępinъ**: рос. *Ряпин* (ЖПТ), слвн. *Repin* (ZSSP 513) ~ рос. діал. *ре́пина* ‘деталь самопрялки, гвинт’ (НОС 9, 136).

***Rępoпь**: хорв. *Reponj* (Leksik 559).

**rębьпъ*(*jь*): схв. *pȇпнӣ* ‘хвостовий’ (Толстой 517), слвн. *répni* ‘т. с.’ (Dumka 613).

Суфіксальною варіантністю пов’язані:

***Rępasъ** / ***Rępisъ** / ***Ręposъ** / ***Rępusъ** / ***Rępysъ**: рос. *Ряпасов*, 1745 р. (Парфенова 342), *Ряпасов*, *Ряписов*, *Ряпосов* (ЖПТ), *Ряпусов* (РУС 364), (похідні) *Ряпасова*, *Ряпосова* – ойконіми в колишній Пермській губ., *Ряпусова* – в колишній Олонецькій губ. (Vasmer RGN VIII, 31, 32) ~ рос. діал. *ре́пис* ‘кінчик хвоста корови’ (СРНГ 35, 67).

Іносуфіксальні деривати:

**rębatъ*(*jь*): схв. *pȅnat* ‘хвостатий’ (Толстой 516), слвн. *repàt* ‘т. с.’ (Dumka 613).

**rębitъ*(*jь*): в.-луж. *rjapity* ‘мужній, непохитний’ (Трофимович 250).

**rębastъ*(*jь*): схв. *pȅnact* ‘хвостатий’ (Толстой 516), слвн. *rêpasti* ‘хвостатий’ (Хостник 260), *rèpast* ‘т. с.’ (SSKJ IV, 477), діал. *riepast* ‘схожий на хвіст’: ˈjəma uˈsa ˈ*riepasta* ˈčiklə (Čujec-Stress 2, 219).

**rębovъ*(*jь*): в.-луж. *rjapowy* ‘хребтовий’ (Трофимович 250).

Потенційні праантропоніми-композити:

***Rępouxъ**: пол. *Rzępouch* (SN VIII, 239).

***Ręporyjь**: ст.-чеськ. *Řeporyje* – ойконім [1446 р. – *in Řeporyjích* (AČ IV, 553)].

**širokorępъ(jь)*: слвн. *širokorèp* ‘широкохвостий’ (Pleteršnik 2, 622).

***Vъlkorępa**: хорв. *Vukorepa* (Leksik 737). Як типологічну паралель пор. д.-руськ. *Волчий Хвостъ*, 984 р. – воєвода великого князя Володимира Святославича (ПСРЛ XXIV, 31) ‹ **Vъlčьjь Xvostъ*.

Стосовно реалізації псл. **rępъ* ‘хвіст’ в антропонімній лексиці, то для нього можна вказати типологічні паралелі. Пор., наприклад:

***Xvostъ**: укр. *Фіст* (Редько 2, 1104), *Хвост* (ЖПТ), *Хвіст* – сучасне прізвисько (СПУ 3, 199), ст.-рос. Феофаникъ *Хвостъ*, 1495 р. (Тупиков 414), рос. *Хвост*, *Хвостов* (ЖПТ), блр. *Хвост* (Бірыла 430), ст.-пол. *Chwost*, 1606 р., *Fost*, 1635 р. (Rymut I, 90), пол. *Chwost*, *Chwóst*, *Fost* (SN II, 144, 145; III, 157) ~ **xvostъ* (ЭССЯ 8, 133–134).

***Bezxvostъ(jь)**: укр. (похідне) *Безхвостова* – топонім у колишній Херсонській губ. (Vasmer RGN I, 311), ст.-рос. Семен *Безхвостов*, 1495 р. (Веселовский 33), рос. (похідне) *Безхвостых* – ойконім у колишній Пермській губ. (Vasmer RGN I, 311) ~ **bezxvostъjь* (ЭССЯ 2, 28).

***Xvostikъ**: укр. *Хвостикъ*, 1718 р. (ДІП I, 177), *Фостик*, *Хвостик* – сучасні прізвища (Редько 2, 1107, 1120), *Хвостик* – сучасне прізвисько (СПУ 3, 200), рос. *Хвостик*, *Хвостиков* (ЖПТ), пол. *Fościk* (SN III, 158), *Fostyk* (SN III, 157) ‹ укр., слвц. *Chvostik* (TZ Bratislava 133).

***Xvostъkъ**: рос. *Хвосток*, *Хвостков* (ЖПТ), ст.-пол. *Chwostek*, 1536 р. (Rymut I, 90), пол. *Fostek* (SN III, 157), чеськ. *Chvostek* (ЧП).

Потенційні праантропоніми-композити:

***Běloxvostъ(jь)**: ст.-укр. Яцко, *Белохвостой* зят, 1664 р. (АКП I, 11), укр. *Бѣлохвост*, 1718 р. (ПСт. П 110), *Бѣлохвостый*, 1718 р. (ДІП I, 69), ст.-рос. Иванъ *Бѣлофостъ*, 1583 р. (Тупиков 77), рос. *Белохвостов* (ЖПТ), *Белохвостово* (5 фіксацій) – ойконіми в колишніх Псковській, Смоленській, Тверській губ. (Vasmer RGN I, 332), *Белохвостово*, XVIII ст. – назва пустища у Верейському пов. колишньої Московської губ. (Кусов II, 325), блр. *Белахвосты* (Бірыла 51) ~ **běloxvostъ(jь)* (ЭССЯ 2, 70–71).

***Čьrnoxvostъ**: рос. *Чорнохвостова* ж. (Горпинич, Корнієнко 254), блр. (похідне) *Чарнахвостава* – ойконім у Мінській обл. (Рап. Мін. 221).

***Dobroxvostъ**: рос. *Доброхвост* (Новикова 260).

***Dъlgoxvostъ(jь)**: рос. *Долгохвостов* (Глуховцева 1, 240).

***Goloxvostъ**: рос. *Голохвостов* (ЖПТ).

***Krivoxvostъ(jь)**: укр. *Кривохвіст* (Редько 1, 540), рос. *Кривохвостов* (ЖПТ).

***Kъrnoxvostъ**: рос. *Корнохвостиков* (КП Алтай 2, 576) ~ рос. діал. *корнохво́стый* ‘без хвоста; куций’ (СРНГ 14, 343).

***Ostroxvostъ**: ст.-рос. Федот *Острохвост*, XV ст. (Янин 338) ~ рос. діал. *вострохво́ст* ‘качка Anas acuta L.’, *острохво́ст* ‘т. с.’ (СРНГ 5, 149; 24, 89).

**vьrtixvostъ*: блр. діал. *верціхво́ст* ‘різновид горобця’ (ЭСБМ 2, 88). У сфері антропонімії рефлекси невідомі.

***Vьrtoxvostъ**: рос. *Вертохвостов* (ЖПТ) ~ рос. діал. *вертохво́ст* ‘легковажна людина’ (СРНГ 4, 155).

***Xvostorězъ**: рос. *Хвосторезов* (ЖПТ).

***Obgonъ**: ст.-пол. Paulo dicto *Hogon*, 1307–1319 рр., *Ogon*, 1318 р. (SSNO IV, 102), пол. *Ogon* (SN VII, 34) ~ пол. *ogon* ‘хвіст у тварин’ та ін. (ЭССЯ 26, 230–232).

***Obgonъkъ**: ст.-пол. Andree *Ogonek*, 1431 р. (SSNO IV, 102), Tomas *Ogonek*, 1615 р. (Bubak II, 24).

***Gǫsьjь Obgonъ**: ст.-пол. Petri *Ganschyogon*, 1420 р. (SSNO II, 104).

**obšibъ*: рос. *о́шиб* ‘хвіст тварини [...]’ (Даль 2, 633) та ін. Див. (ЭССЯ 30, 133).

Рефлекси у сфері антропонімії не засвідчено.

***Obpašь**: (вторинні) болг. *Опашков* (Илчев 368), хорв. *Opašić* (Leksik 469) ~ рос. діал. *опашь* ‘хвіст корови’, болг. *опаш* ‘хвіст’ та ін. Див. (ЭССЯ 28, 167: **obpašь*).

***Bezobpašь**: ст.-пол. Mile(s) *Bezopaz*, XV ст., варіант *Brzezopasz*. Відновлено в (ЭССЯ 2, 34–35).

***Obpušь**: н.-луж. *Hopuš* (Wenzel 2004: 166) ~ н.-луж. *hopuš* ‘хвіст’ та ін. Див. (ЭССЯ 29, 42).

***Obpyšь**: луж. *Hopyš*, *Opyš*, *Wopyš* (Wenzel II/1, 151; II/2, 46, 164) ~ ст.-чеськ. *opyš* та ін. Див. (ЭССЯ 29, 48).

Насамкінець зауважимо, що псл. **rępъ* ‘хвіст’ не було абсолютним синонімом усіх інших назв хвоста, наведених вище, воно стосувалося, – як писав О.М. Трубачов, – короткого хвоста, обрубка хвоста як продовження хребетного стовпа, але без шерсті й волосся, пор. значення пол. *rząp* ‘куприк’ (Трубачев 8).

Скорочення

АКП – Актовые книги Полтавского городового уряда XVII века / Редакция и примеч. В.Л. Модзалевского. Чернигов, 1912–1914. Вып. I–III.

Бірыла – *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. Мінск, 1966.

Веселовский – *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.

Глуховцева 1, 2 – *Глуховцева К.Д*, *Глуховцева І.Я. Лєснова В.В.* Словник прізвищ жителів Луганщини. Луганськ, 2011. Т. 1–2.

Горпинич, Корнієнко – *Горпинич В.О.*, *Корнієнко І.А.* Прізвища Дніпровського Припоріжжя (Словник). Дніпропетровськ, 2003.

ДІП І – Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII–VIII ст. Т. І: Компути та ревізії Полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. / Упоряд., підг. до друку, вступна стаття В.О. Мокляка. Полтава, 2007.

ДПС – Доклады и приговоры, состоявшиеся в Правительствующем Сенате в царствование Петра Великого / Под ред. Н.В. Калачова. СПб., 1880–1901. Т. I–VI.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.

ЖПТ – Жертвы политического террора в СССР. Режим доступу: http://www.lists.mono.ru

Златковић – *Златковић Д.* Речник пиротског говора. Београд, 2014. Т. 1–2.

Илчев – *Илчев С.* Речник на личните и фамилни имена у българите. София, 1969.

КП Алтай – Книга памяти: Поименный список воинов Алтая, павших в боях Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: В 2 т. Барнаул, 1986–1988.

Кусов I, II – *Кусов В.С.* Земли Московской губернии в XVIII веке. Карты уездов. Описания землевладений. М., 2004. Т. I–II; карты.

Лавровский – *Лавровский П.* Сербско-русский словарь. СПб., 1870.

Малеча – *Малеча Н.М.* Словарь говоров уральских (яицких) казаков: В 4-х т. Оренбург, 2002–2003. Т. 1–4.

Мосин – *Мосин А.Г.* Уральский исторический ономастикон. Екатеринбург, 2001.

Новикова – *Новикова Ю.М.* Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. Донецьк, 2007.

НОС – Новгородский областной словарь / Отв. ред. В.П. Строгова. Новгород (Великий Новгород), 1992–2000. Вып. 1–13.

НПК – Новгородские писцовые книги, изд. Археографическою комиссиею. СПб., Пг., 1859–1910. Т. 1–6 и указатель.

ОСВГ – Областной словарь вятских говоров: Учебное пособие по русской диалектологии / Под ред. З.В. Сметаниной и др. Киров, 1996–2018. Вып. 1–12.

Парфенова – *Парфенова Н.Н.* Словарь русских фамилий конца XVI–XVIII вв. (по архивным источникам Зауралья). М., 2005.

ПК – Присяжні книги 1654 р.: Білоцерківський та Ніжинський полки / Упоряд. М. Кравець. К., 2003.

ПСРЛ – Полное собрание русских летописей. Пг., 1921. Т. XXIV.

ПСт. П – Присяга Стародубського полку 1718 року / Упор. та вступ: І. Ситий, С. Горобець; передмова: Т. Чухліб, А. Лаєвський. Чернігів, 2017.

Рап. Мін. – *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці. Мінск, 1981.

Редько – *Редько Ю.К.* Словник сучасних українських прізвищ: У 2-х т. Львів, 2007.

РУС – Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська / Авт.-упоряд.: Т.С. Пристайко, І.С. Попова, І.І. Турута, М.С. Ковальчук. Дніпропетровськ, 2007.

СВГ – Словарь вологодских говоров: Учеб. пособие по русской диалектологии / Ред. Т.Г. Паникаровская. Вологда, 1983–2007. Вып. 1–12.

СДГВ – Словарь донских говоров Волгоградской области / Под ред. Р.И. Кудряшовой. Волгоград, 2011.

Словарь – Словарь. В кн.: Михайлов О.Н. Державин. Романизированное описание исторических происшествий и подлинных событий, заключающих в себе жизнь Гаврилы Романовича Державина. Предисл. Л.И. Тимофеева. М., 1977. С. 331–334.

СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л., С.-Петербург, 1965–. Вып. 1–.

СТЗ – *Муллонен И.И.*, *Азарова И.В.*, *Герд А.С.* Свод топонимов Заонежья / Под ред А.С. Герда. Петрозаводск, 2013.

Толстой – Сербскохорватско-русский словарь / Сост. И.И. Толстой. Изд. 3-е, испр. и доп. М., 1970.

Трофимович – Верхнелужицко-русский словарь / Сост. К.К. Трофимович. М., 1974.

Трубачев – *Трубачев О.Н.* Славянские этимологии. 41–47 // Этимология. 1964 / Отв. ред. О.Н. Тубачев. М., 1965. С. 3–12.

Тупиков – *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки Отделения русской и славянской

археологии имп. Русского археологического общества. 1903. Т. 6. С. 86–914.

Хостник – Словинско-русский словарь / Сост. М. Хостник. Горица, 1901.

ЧП – Чоловічі прізвища громадян Чеської Республіки за даними Міністерства внутрішніх справ ЧР станом на 1.04.2004. Режим доступу: http://www.mvcr.cz

ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В.У. Мартынаў. Мінск, 1978–. Т. 1–.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974–. Вып. 1–.

Янин – *Янин В.Л.* Новгородские акты XII–XV вв.: Хронологический комментарий. М., 1990.

AČ – Archiv český čili staré písemné památky české i moravské / Z archivův domácích i cizích sebral a vydal Fr. Palacký. Praha, 1840–1846. D. I–IV.

Bezlaj – *Bezlaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika. Ljubljana, 1976–2007. Knj. I–V.

Boryś, Popowska-Taborska – *Boryś W.*, *Popowska-Taborska H.* Słownik etymologiczny Kaszubszczyzny. Warszawa, 1994–2010. T. I–VI.

Bubak – *Bubak J.* Słownik nazw osobowych i elementów identyfikacyjnych Sądecczyzny XV–XVII w. Imiona, nazwiska, przezwiska. Kraków, 1992. Cz. I–II.

Čujec-Stress – *Čujec-Stress H.* Slovar zatolminskega govora. Zatolmin, 2010–2014. T. 1–2.

Dumka – *Dumka V.* Ukrajinsko-slovenski in slovensko-ukrajinski slovar. Ljubljana, 2018.

Grošelj – *Grošelj M.* Etyma slavica. II // Slavistična revija. 1954. Let. V–VII. S. 423–424.

Habovštiak – *Habovštiak A.* Názvy chvosta v slovenčine a v slovanských jazykoch // Македонски јазик. 1995. Год. XV–XVI. С. 689–694.

Holutiak – *Holutiak-Hallick S.P.* Dictionary of Ukrainian Surnames in the United States. Georgia, 1994.

Korenjak – *Korenjak D.* Baldorja – zapis in slovar zahodnobriškega govora. Dobrovo v Brdih, 2012.

Kramarič – *Kramarič J.* Slovar črnomaljskega narečnega govora. Črnomelj, 2014.

Leksik – Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. Zagreb, 1976.

Matzenauer – *Matzenauer A.* Příspěvky k slovanskému jazykozpytu // Listy filologické. Praha, 1891. Roč. XVIII. S. 241–270.

Novak – *Novak Fr.* Slovar beltinskega prekmurskega govora. 2. izd./ Prired. in ured. V. Novak. Murska Sobota, 1996.
Pleteršnik – *Pleteršnik M.* Slovensko-nemški slovar. Transliterirana izdaja / Ured. M. Furlan. Ljubljana, 2006. D. I–II.
Rajh – *Rajh B.* Gúčati po antùjoško: gradivo za narečni slovar severozahodnoprleškega govora. Maribor, 2010.
Rejzek – *Rejzek J.* Český etymologický slovník. Voznice, 2001.
Rymut – *Rymut K.* Nazwiska polaków: Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków, 1999–2001. T. I–II.
Scheftelowitz – *Scheftelowitz J.* Das Schicksal der indogermanischen Lautgruppe *zg* // Indogermanische Forschungen. 1913. Bd XXXIII. S. 133–169.
SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. T. I–X.
SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana, 1970–1991. Knj. I–V.
Tominec – *Tominec I.* Črnovrški dialekt. Kratka monografija in slovar. Ljubljana, 1964.
TZ Bratislava – Bratislava. Telefónny zoznam. 2002–2003. Bratislava, 2002.
Vasmer RGN – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X; 1988. Bd XI (Ergänzungen und Nachträge).
Vnuk – *Vnuk C.* Slovar severovzhodnega ortoškega govora s kratkim opisom. Ormož, 2012.
Wenzel – *Wenzel W.* Studien zu sorbischen Personennamen. Bautzen, 1987–1994. Bd I–III.
Wenzel 2004 – *Wenzel W.* Niedersorbische Personennamen aus Kirchenbüchern des 16. bis 18. Jahrhunderts. Bautzen, 2004.
ZSSP – Začasni slovar slovenskih priimkov / Odg. red. F. Bezlaj. Ljubljana, 1974.

В.О. Яцій
(Київ)

ТОПОНІМІЯ СКОЛІВСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА ОЙКОНІМІВ УКРАЇНИ). II*

Мета пропонованої розвідки – історико-етимологічний аналіз сучасних назв населених пунктів Сколівського району Львівської області: *Опоре́ць*[1], *О́рів*, *Оря́ва*, *Орявчик*, *Пі́дгородці*, *Пла́в'я*, *Побук*, *Погар*, *Пшонець*, *Риків*, *Росоха́ч*, *Ско́ле*, *Славське*, *Смо́же*, *Сопіт*, *Сухий Потік*, *Тернавка*, *Тисовець*, *Тишівниця*, *Труха́нів*, *Ту́хля*, *Ту́холька*, *Урич*, *Хащованя*, *Хітар*, *Ялинкувате* та *Яме́льниця*.

Опоре́ць. Писемні пам'ятки датують перші свідчення про зазначений ойконім від 1490 р. (ІМСУ Льв. 718). У наступних століттях досліджувана назва поселення зафіксована у формі *Опорець* (*Oporzec*), 1785–1788 рр. і 1819–1820 рр. (ЙФМ 220); у пізніші роки ойконім відзначено без змін: «leży ... *Oporzec*», «do *Oporca*», 1884 р. (SG V, 613) та «в *Опірці*», 1902 р. (Устиянович 207). Назва *Опорець* – вторинний дериват із суфіксом *-ець* від суміжного гідроніма *Опір* п. Стрия (пор.: «w dolinie *Oporu*», 1882 р.; SG III, 174) – ріка (ІМСУ Льв. 688, 718). Стосовно етимології гідроніма див. (Лучик 363; Вербич 32–34).

О́рів. Уперше згадується в 1589 р. – *Horowe* (ŹD XVIII, 39). Як зазначають дослідники, первісно ойконім записували як *Горів* (ІМСУ Льв. 718). У 1785–1788 рр. та 1819–1820 рр. ця назва мала форму *Орове* (*Orów*) (ЙФМ 220); у 1843 р. – *Орове* (Вагилевич 104); у 1882 р. – *Orów*,

---

* Початок див. у: Студії з ономастики та етимології. 2015–2016 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2017. С. 186–198.

©В.О. Яцій, 2017–2018

«na granicy *Orowa*»; у 1892 р. – *Orów* (SG III, 390; XII, 821). Сучасний ойконім фонетично видозмінений.

М.Л. Худаш кваліфікував первісну назву поселення *Горове* як дериват із суфіксом належності *-ове* від антропоніма *Горъ* (Худаш 157).

С.О. Вербич пояснює ойконім *Орів* (‹ псл. географічних апелятивів **obrova* / **obrovъ* ‹ **obryti*) як вторинний до ідентичного мікротопоніма або ороніма, оскільки поблизу засвідчені аналогічні топоніми, пор.: *Orów* – горб у колишньому Дрогобицькому пов., *Orowy* – гірський хребет над лівим берегом Дністра (Вербич 253–254).

На наш погляд, розглядуваний ойконім варто тлумачити як місцеву назву, мотивовану локально близьким географічним апелятивом, поширеним у бойківських говірках, пор., наприклад, *óрів* ‘жолоб, зроблений водою’ (Онишкевич 2, 24). Стосовно історичного варіанта *Горів* (із протетичним *Г-*), то, швидше за все, це проста народна словоформа ойконіма *Орів*[2]. Пор. ще аналогічний топонім *Orova* – поселення в Словенії (Im. m. 318).

Оря́ва. У “Йосифінській та Францисканській метриках” (1785–1788 рр. і 1819–1820 рр.) цей ойконім має варіанти: *Орава* та *Орява* (*Orawa*) (ЙФМ 220, 221); він же – *Orawa*, 1882 р.; «leży ... *Orawa*»; z *Orawy*, 1883 р. (SG III, 110; IV, 555) та *Orava*, 1902 р. (Устиянович 205). На нашу думку, назва цього поселення мотивована місцевим гідронімом *Орява* (бас. Дністра), пор., наприклад: «z prawego brzegu do *Orawy*», 1880 р., «*Orawa*, dopływ Oporu», 1883 р. (SG I, 76; IV, 555). Стосовно походження однойменного гідроніма серед дослідників досі немає однозначної відповіді, оскільки онім етимологічно складний. На думку С.О. Вербича, ця назва генетично слов’янська й псл. **o*(*b*)*rava* або **orava*. Докладніше про це у: (Вербич 67–69). Пор. ще споріднений ойконім *Oravac* – у Хорватії (Im. m. 317).

Орявчик. Об’єднане з нп *Козьова́* (АТУ 2012: 226). Назва цього села у XVIII – на початку XIX ст. відома як *Оравчик* або *Орявчик* (*Orawczyk*) (ЙФМ 220, 221). У пізніших джерелах 1883 р. і 1885 р. – «leży ... *Orawczyk*»; 1886 р. – *Oriawczyk* (SG IV, 555; VI, 845; VII, 573). Ойконім *Орявчик*, на наш погляд, доречно розглядати або як відгідронімний дериват, пов’язаний із назвою місцевого потоку *Оря́вчик* (бас. Дністра) (СГУ 402), або як похідне суфіксальне утворення на *-ч-ик* від назви контактного поселення *Оря́ва* (див. вище).

Пі́дгородці. Згідно з даними “Історії міст і сіл Української РСР: Львівська область”, назва цього населеного пункту вперше згадуєть-

ся в 1397 р. (ІМСУ Льв. 718–719). У писемних джерелах XVIII–XIX ст. цей ойконім засвідчений у формі *Підгородці* (*Podhorodce*) (ЙФМ 234). Згодом назва села згадана в 1843 р. – *Підгородці* (Вагилевич 104); у 1882 р. – «Urycz i *Podhorodce*»; «w *Podhorodcu*»; у 1883 р. – «do linii *Podhorodeckich*»; «z ... *Podhorodec*»; *Podhorodce* (SG III, 390; IV, 398, 734); у 1884 р. – «до *Підгородець*» (Сіменович 188); у 1892 р. – *Podhorodce* (SG XII, 821); у 1902 р. – *Підгородці*; «села ... *Підгородець*» (Устиянович 201). Назва *Підгородці* – результат онімізації катойконіма *підгородці* ‘переселенці з нп **Підгород* чи *Підгороддя*’, пор. укр. *Підгороддя* – сучасний ойконім на Рогатинщині Івано-Франківської обл. (АТУ 2012: 155).

Пла́в’я. У письмових джерелах назву цього населеного пункту вперше згадано в 1523 р. (ІМСУ Льв. 719). Пізніші фіксації: *Плав’є* (*Pławie*), 1785–1788 рр. та 1819–1820 рр. (ЙФМ 237); *Pławie*, 1882 р.; *Pławie*; «w *Pławiu*», 1887 р. (SG III, 702; VII 277–278); «в *Плав’ю*», 1902 р. (Устиянович 208) та *Пла́ве*, 1968 р. (ІМСУ Льв. 719). На думку укладачів ІМСУ Льв., ойконім мотивований дієсловом *сплавляти*, оскільки місцеве населення віддавна *сплавляло* ліс (ІМСУ Льв. 719). Відзначимо, що, за даними “Словника гідронімів України”, через поселення *Плав’я* протікає однойменний потік (бас. Дністра) (пор., наприклад: «na rzeczkach *Pławie* i Tucholce», 1887 р.; SG VIII, 278) (СГУ 427). Це вказує на те, що ойконім *Плав’я*, найімовірніше, відгідронімного походження. Щодо ідентичної назви водного об’єкта, то вона, на нашу думку, утворилася лексико-семантичним способом від аналогічного збірного апелятива укр. діал. *плав’я* ‘болотиста місцевість’ (Желехівський, Недільський 2, 656); пор. ще споріднене *плавля* ‘болотисті луки’ (ЕСУМ 4, 444). Аналогічний ойконім *Plavje* відомий у Словенії (Im. m. 335).

Побук. Поселення об’єднане з нп *Труха́нів* (АТУ 2012: 226). На сторінках писемних джерел ойконім фігурує в 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. як *Побук* (*Pobuk*) (ЙФМ 239); згодом у 1887 р. – «*Pobuk*, wieś» (SG VIII, 346); у 1921 р. – *Побук* (Лаба 29). Назва поселення *Побук* постала в результаті трансонімізації від контактного гідроніма в бас. Дністра. Пор., зокрема, «*Pobok*, potok», 1887 р. (SG VIII, 344).

Погар. Об’єднане з нп *Оря́ва* (АТУ 2012: 226). Історично поселення відоме як: *Погар* (*Pohar*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 239); *Pohar*, 1883 р. (SG IV, 766). Ойконім, найімовірніше, мотивований суміжним однойменним дримонімом, про що свідчить такий

контекст: «las *Pohar* zaś opada», 1882 р. (SG III, 111) ‹ апелятива *погар*, пор., наприклад: укр. *погар* ‘місце, на якому спалено ліс’ (Грінченко 3, 230), діал. (бук.) *по́гарь* ‘місце, де згорів ліс’ (Сл. БГ 436) та ін. До кола споріднених топонімів додамо ще: *По́гар* – назва поселення в Івано-Франківській обл. (АТУ 2012: 156), *Ба́бин По́гар* («*ku Babinetu Poharowi*»), 1882 р. (SG III, 82), *Бі́лий По́гар* (*Biały Pohar*), 1880 р. (SG I, 832), *Вели́кий По́гар* (*Pohar Wielki* (*Wełyki*) і *Mały*), 1887 р. (SG VIII, 514) та ін. – ороніми в Надвірнянському, Верховинському та Івано-Франківському р-нах на Прикарпатті (Габорак 15, 25, 48), *Pogar* – ойконім у Боснії та Герцеговині (Im. m. 344) тощо.

Пшонець. Об’єднане з нп *Голове́цько* (АТУ 2012: 226). Суфіксальний дериват на *-ець* від потенційного (мікро)топоніма **Пшоно*, про вірогідність існування якого свідчать, наприклад, такі споріднені топоніми: рос. *Пшенка*, *Пшенное* – назви населених пунктів у колишній Смоленській губ. (Vasmer RGN VII, 478).

Риків. У 1785–1788 рр. та 1819–1820 рр. назва цього села згадана як *Риків* (*Ryków*) (ЙФМ 259); у пізніших писемних джерелах відзначене без змін: *Ryków*; «*w Rykowie*», 1882 р.; «*pod Rykowem*», 1895 р. (SG III, 110, 111; XIV, 474). Ойконім *Риків* – суфіксальне утворення на *-ов* (› *-ів*) від антропоніма *Рик*, пор., наприклад, укр. сучасне прізвище *Рик* (Holutiak 346).

Росоха́ч. Згідно з даними “Історії міст і сіл Української РСР: Львівська область”, назва цього населеного пункту вперше згадується в 1561 р. (ІМСУ Льв. 719). Історично – *Росохатий Потік* (ІМСУ Льв. 719); пізніше – як: *Росохач* (*Rosochacz*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 264); *Rosochacz*; «do *Rosochacza*»; «w *Rosochaczu*»; «wolnicy *Rosochaccy*», 1885 р.; «przez ... *Rosochacz*»; «w *Rosochaczu*»; «*Roszochacz* wiesz», 1895 р. (SG VI, 845; XIV, 474; Жерела I, 249). Первісна назва села *Росохатий Потік* – результат трансонімізації суміжного гідроніма *Росохатий* (назва ріки) + географічний термін *потік* (ІМСУ Льв. 719).

З огляду на історичні фіксації сучасний ойконім *Росохач* вторинний. Найімовірніше, він постав від іншого засвідченого місцевого гідроніма *Розсо́ха́ч* – суфіксального деривата на *-ач* від первинного *Розсоха* / *Розсохи* (~ укр. *розсо́ха* ‘місце, де що-небудь розгалужується (звичайно надвоє)’ (СУМ VIII, 813), діал. (гуц.) *росо́ха* ‘роздвоєння чогось’ (Піпаш, Галас 167), ‘місце розгалуження русла річки’ (Дзендзелівський 137) і под.): так могло називатися щось розгалужене

(наприклад, потік, струмок, ручай тощо). Пор. ще аналогічні топоніми: *Росохач* – ойконім у суміжній Тернопільській обл. (АТУ 2012: 325), гідроніми *Розсо́ха* (10) – у Волинській, Дніпропетровській, Львівській, Харківській та ін. обл. (СГУ 470), мікротопонім *Розсохи* – назва поля в с. Лапшин на Тернопільщині (МБТ 254) тощо.

Ско́ле. Давнє поселення, неподалік якого виявлено старовинні предмети періоду Київської Русі (XI–XIII ст.) (ІМСУ Льв. 688). В історичних джерелах назва населеного пункту згадана в 1397 р.: «осади Tuchla et *Skola*»[3] (Устиянович 204). У пізніших джерелах: *Skolja*, 1449 р. (Худаш 184); *Skolya*, 1508 р.; *Skola*, 1589 р. (ŹD XVIII, 116); *Сколе*, *Сколє* (*Skole*), 1785–1788 рр. (ЙФМ 278); «виж *Сколього*», 1852 р. (Устиянович 116); «Grabowiec koło *Skolego*»; «*w Skolem*», 1881 р.; «*przez Skole*»; «*w Skolem*», 1882 р.; «*na Skole*»; «*w Skolem*», 1883 р. (SG II, 777; III, 110; IV, 147, 555); *Сколього*, 1884 р. (Сіменович 189); *Skole*, 1887 р.; «*w Skolem*», 1888 р.; *Skole*, 1890 р.; «*od Skolego*», 1892 р.; «*w Skolem*», 1893 р. (SG VIII, 346; IX, 855; XI, 744; XII, 586; XIII, 892); «в *скільській* верховині»; *Сколього*; «в осаду *Сколе*»; «*в Сколім*», 1902 р. (Устиянович 199, 203, 207, 208, 210). На думку Я. Рудницького, ойконім *Сколе* необхідно реконструювати як **sъ-kol-je* та пов'язувати його з дієсловом *сколоти* (Худаш 184, із покликанням на: Rudnicki 108). Подібні пояснення знаходимо і в укладачів ІМСУ Льв., які також мотивують цей ойконім словом *сколоти* (ІМСУ Льв. 688), пор. укр. *сколо́ти* 'колючи, відділяти, знімати з поверхні шар чого-небудь' (СУМ IX, 292, 293).

М.Л. Худаш розглядав первинні варіанти ойконіма *Сколя* як посесив на **-ьja* від особової назви *Сколъ* (‹ ОН *Skolim*, *Skolut*) із первісним значенням *Сколья* (слобода, воля та ін.) (Худаш 184), що лінгвістично малоймовірно.

За висновком В.В. Лучика, ойконім має затемнену етимологію. Дослідник припускає, що топонім виник у результаті онімізації апелятива д.-руськ. *сколия* з географічним значенням псл. **skolьja*, що пов'язане зі *скала* 'скеля'. Стосовно форми сер. роду *Сколе*, то, як вважає вчений, ойконім набув її під впливом номенклатурного номена *село* або *місто* (Лучик 433).

Задокументовані історичні форми свідчать про лексико-семантичний спосіб творення цього ойконіма від потенційного субстантива **скольє* ‹ псл. **skъlьje* ‹ **skъla* / **skъl'a*, оформленого суфіксом **-ьj-*. На вірогідне існування такого номена вказують зокрема

давньоверхньонім. *scolla* ‘брила’, нововерхньонім. *Scholle* ‘крижина’ (ЕСУМ 5, 262). Див. ще (Казлова 2003: 6) і под.

Славське. Давнє поселення, на території якого знайдено історичні крем’яні знаряддя епохи неоліту (IV–III тисячоліття до н. е.) (ІМСУ Льв. 704). Ойконім уперше згадано в 1483 р. (ІМСУ Льв. 704); пізніше – *Славсько* (*Sławsko*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 280); *Sławsko*, 1893 р. (SG XIII, 892); *Славсько*; «до села *Славська*», 1902 р. (Устиянович 205, 207); *Славськ*, 1968 р. (ІМСУ Льв. 36) та *Славськ*, 1993 р. (Подорожі 15). На думку укладачів ІМСУ Льв., це утворення від прикметника *славний* (таке прізвисько *Славний* нібито в давнину мали місцеві дружинники князя Святослава Володимировича) (ІМСУ Льв. 704). Водночас відома й інша версія пояснення розглядуваного ойконіма: дериват на *-ськ-о* від суміжного гідроніма *Славка* п. Опору – назва ріки (ІМСУ Льв. 704).

На нашу думку, назва поселення постала в результаті трансонімізації контактного гідроніма *Сла́вська* (бас. Дністра) (пор., наприклад: «*Sławka* albo *Sławsko* – rzeczka», 1889 р.; SG X, 782). Форма сер. роду ойконіма виникла в результаті граматичного узгодження з родовою назвою *село*. Пор. ще аналогічні ойконіми: *Slavski laz* – у Словенії, *Slavsko Polje* – у Хорватії (Im. m. 396).

Смо́же. Згідно з історичними джерелами, населений пункт засновано в 1554 р. (Жерела І, 236). У пізніших документах: *Сморжа* (*Smorza Wyżna*), *Сморже Горішнє* (*Smorze Górne*), *Сморжа* (*Smorza Niżna*), *Сморже Долішнє* (*Smorze Dolne*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 284); *Smorze*, 1883 р.; «*Smorze*, właściwie *Smoże*, mieścieczko z wsiami *Smorze Dolne* i *Smorze Górne*», 1889 р.; «*w Smorzem*»; «*Smoza* wiesz», 1895 р. (SG IV, 147; X, 916; XIV, 255; Жерела І, 236); «*з ... Сморжа*», 1902 р. (Устиянович 208). На думку В.В. Лучика, форма аналізованого ойконіма виникла під впливом польської мови. Дослідник припускає зв’язок назви села *Сможе* з гідронімами *Сможе* або *Можа* (Лучик 437), що вважаємо дуже сумнівним з уваги до їх локалізації, оскільки річка *Сможе* знаходиться в бас. Дніпра, а річка *Можа* – у бас. Дону.

На наш погляд, ойконім мотивований антропонімом *Сморж*, пор. сучасне прізвище укр. *Смарж* (‹ апелятивів *смарж* або *сморж* ‘назва гриба’) (Редько 2, 981), ст.-пол. *Smarz*, 1136 р., *Smarż*, 1494 р. (Rymut II, 449) та ін. Пор. ще оронім *Сможе* – назва гірського хребта у Львівській обл. (Лучик 437), *Сморжів* (2) – сучасні ойконіми у

Львівській та Ровенській обл. (АТУ 2012, 224, 292). Означальні складники *Górne*, *Wyżna* (= *Горішнє*) та *Dolne*, *Niżna* (= *Долішнє*) функціонували в давнину для розрізнення двох суміжних поселень.

Із ойконімом *Сможе* пов'язаний контактний гідронім *Smorzanka*, 1882 р. (пор., наприклад: «z których wymieniamy *Smorzankę*», 1882 р.; SG III, 110).

Сопіт. Об'єднане з нп *Пíдгородці* (АТУ 2012: 226). У писемних джерелах ойконім засвідчений в 1785–1788 рр. та 1819–1820 рр. у формі *Conim* (*Sopot*) (ЙФМ 287). Пізніше він фігурує без змін: *Conom*, 1843 р. (Вагилевич 104); *Sopot*, 1883 р. (SG IV, 734) та *Conim*, 1987 р. (АТУ 1987: 185). Назва поселення мотивована місцевим гідронімом *Cónim* (бас. Дністра) (пор., зокрема: «*Sopot*, potok, zwany też *Majdański potok*», 1890 р. (SG XI, 77; СГУ 521).

Зауважимо, що існує кілька аргументованих версій походження гідроніма *Conim*. Докладніше див. (Вербич 208). Пор. ще інослов'янські ойконіми *Sopot* (10), *Sopote* (2) – у Сербії, Хорватії, Македонії, Боснії та Герцеговині (Im. m. 400).

Сухий Потік. Об'єднане з нп *Росоха́ч* (АТУ 2012: 226). У своїй сучасній формі назва цього поселення відома з 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. – *Сухий Потік* (*Suchy Potok*) (ЙФМ 298). Згодом – «*Suchy Potok*», 1885 р. (SG VI, 845); *Сухий Потік*, 1987 р. (АТУ 1987: 186). Ойконім *Сухий Потік* – результат трансонімізації місцевого однойменного гідроніма, відомого як: *Suchapotok*, 1578 р. (SG VI, 845) ‹ *сухий потік*. Пор. ще *Suhi Potok* – назва поселення в Словенії (Im. m. 417).

Тернавка. Об'єднане з нп *Ла́вочне* (АТУ 2012: 226). У джерелах XVIII–XIX ст. відоме як *Тарнавка*, *Тернавка* (*Tarnawka*) (ЙФМ 300, 303); *Tarnawka*, 1882 р.; *Tarnawka*; «*do Tarnawki*»; «*w Tarnawce*», 1884 р.; *Tarnawka*, 1893 р. (SG III, 702; V, 613; XIII, 892) та *Тернівка*, 1968 р. (ІМСУ Льв. 717).

Ойконім мотивований географічним апелятивом **тернавка* з лексичним значенням *'місцевість, на якій росте або ріс терен' ‹ *терно́вий* 'який відноситься до терну, з терну' (Грінченко 4, 257) + суфікс *-к-а*. Назва поселення співвідносна з суміжним гідронімом *Терновець* (пор., наприклад: «potok *Ternowiec*», 1882; SG III, 702).

Тисовець. Об'єднане з нп *Козьова́* (АТУ 2012: 226). Ойконім відомий у 1785–1788 рр. та 1819–1820 рр. під формою *Тисовець* (*Tysowiec*) (ЙФМ 304). Дериват на *-ець* від (суміжного) (мікро)топоніма *Тисів*

(*-ов-е*, *-ов-а*), на потенційність якого вказує ойконім *Тисів* – назва села в Івано-Франківській обл. (АТУ 2012: 149). Стосовно споріднених інослов'янських відповідників пор. ойконіми *Tisovac* (3) – у Хорватії, Боснії та Герцеговині, *Tisovec* – у Словенії (Im. m. 435) і под.

Тишівниця. Об'єднане з нп *Ни́жнє Синьови́дне* (АТУ 2012: 226). У 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. – *Тишівниця* (*Tyszownica*) (ЙФМ 304); у 1890 р. – *Tyszownica* (SG XI, 744); у 1968 р. – *Тишивниця* (ІМСУ Льв. 717–718).

Ойконім *Тишівниця* пов'язаний з гідронімом *Тишівниця* (бас. Стрия), пор., наприклад: *Tyszownica*, 1890 р. (SG XI, 744; СГУ 566).

Труха́нів. Ойконім уперше згадано в 1588 р. (ІМСУ Льв. 719). У джерелах XVIII–XIX ст. – *Труханів* (*Truchanów*) (ЙФМ 308); у 1887 р. – *Truchanów* (SG VIII, 346); у 1993 р. – *Труханів* (Подорожі 15). Укладачі ІМСУ Льв. пов'язують цей ойконім з місцевим гідронімом *Труханівка* (ІМСУ Льв. 719). Зауважимо, що в цьому випадку назва гідрооб'єкта вторинна, оскільки в її основі лежить ойконім *Труханів*, дооформлений суфіксом *-к-а*. Ойконім *Труханів* – це суфіксальне утворення на *-ов* (› *-ів*) від антропоніма *Трухан*, пор., наприклад, укр., блр. *Трухан* – прізвища (Holutiak 404; Памяць 218), ст.-рос. *Трухан*, XV ст. (Веселовский 323) і под. Пор. ще аналогічний мікротопонім *Труханів острів* у м. Києві.

Ту́хля. Одна з перших письмових згадок про цей ойконім датована 1397 р.: «осади *Tuchla* et Skola» (Устиянович 204). Пізніше назва поселення фігурує як: *Tuchla*, 1475 р., 1492 р. (Худаш 211); *Tuchla*, 1579 (ŹD XVIII, 42); у джерелах XVIII–XIX ст. – *Тухля* (*Tuchla*) (ЙФМ 310); *Тухля*, 1839 р. (Головацький 29); *Tuchla*; «z *Tuchlą*», 1882 р.; *Tuchla*; «na granicy *Tuchli*», 1883 р. (SG III, 110, 174; IV, 555). На початку XX ст. – *Дукля* (стара *Тухля*); *Tuchla*; *Тухлю*; «до ... *Тухлі* (*Dukla*, *ductus*)», 1902 р. (Устиянович 204, 205, 207) та «села ... *Тухлю*», 1993 р. (Подорожі 15). М.Л. Худаш тлумачив назву населеного пункту як посесив на **-ьja* від антропоніма **Тухль* (‹ ОН **Тухъ* + суфікс *-ль*) із первісним значенням *Тухлья* (слобода, воля тощо) (Худаш 211–212).

Р.М. Козлова етимологізує ойконім як продовження апелятива псл. **тихъl'а*. Докладніше див. (Казлова 209–210). Сюди ж додамо ойконім блр. *Туфля* (*Тухля* › *Туфля*) в колишньому Мстиславському пов. (Казлова 209), чеськ. *Tuchlovice* – назва поселення (Šmilauer 55), пол. *Tuchel* (*Duży Tuchel*, *Grosser Tauchel*) – лімнонім поблизу м. Квідзин (Казлова 209), *Tuchlino* (*Tuchlinka*) – назва озера в бас. Радуні в

пониззі Вісли, *Tuchelka* (*Tuchelna*) – ріка в бас. Бугу (HW 812, 405) та ін. Щодо походження топоніма *Тухля*, то, швидше за все, таку назву спочатку міг мати місцевий водний об'єкт, наприклад, балка, потік, ріка тощо, назву якого згодом було перенесено на розглядуваний населений пункт. Вважаємо, що мотивація семантики такого гідроніма пов'язана з особливостями характеристики води, яка мала ознаки затхлості, гнилизни (зауважимо, що таке часто властиве для водойм із непротічною водою). Таким чином, можемо відтворити таку послідовність виникнення аналізованої назви села: ойконім *Тухля* ‹ гідронім **Тухля* ‹ апелятив **тихъл'а*.

Стосовно номінаційної моделі аналогічних гідронімів пор. ще: *Вонюча* (8), *Вонючка* (2), *Вонячий Ярок*, *Вонячка* (2), *Смердох*, *Смердяча* і под. – поширені назви балок, ярів, ручаїв, потічків та рік у різних регіонах України (СГУ 121, 511).

Ту́холька. Згідно з даними "Історії міст і сіл Української РСР: Львівська область", назва цього населеного пункту вперше згадується в 1552 р. (ІМСУ Льв. 720). У пізніших джерелах – *Тухолька* (*Tucholka*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 310); «*w Tuchołce*», 1882 р.; *Tuchołka*; «*z Tuchołki*», 1883 р.; «*w Tuchołce*»; «do ... rodu *Tucholców*», 1884 р. (SG III, 702; IV, 147; V, 613); «*на Тухольку* (*ductula*)», 1902 р. (Устиянович 207), «села ... *Тухольку*», 1993 р. (Подорожі 15). Ойконім *Тухолька* – результат трансонімізації суміжного гідроніма *Тухолька* (пор.: «na rzeczkach ... *Tucholce*», 1887 р.; SG VIII, 278).

Урич. Об'єднане з нп *Пі́дгородці* (АТУ 2012: 226). Давнє поселення, неподалік від якого виявлено історичну давньоруську фортецю X–XI ст. (ІМСУ Льв. 719). У 1785–1788 рр. і 1819–1820 рр. ойконім відзначено у формах *Уріче*, *Уріч*, *Урич* (*Urycz*) (ЙФМ 314). У пізніших письмових джерелах – «*в Уричі*», 1843 р. (Вагилевич 103); *Urycz*, 1882 р.; «*pod Uryczem*»; «*obacz Urycz*», 1883 р. (SG III, 390; IV, 735); *Уріче*; «*з Урича*», 1884 р. (Франко 186; Сіменович 188); *Urycz*, 1892 р. (SG XII, 821); «*в Уричі*», 1902 р. (Устиянович 201); «*біля Урича*», 1993 р. (Подорожі 12).

Ойконім *Урич* (*Уріч*, *Уріче*) – результат трансонімізації контактного гідроніма *У́річ* (бас. Дністра), пор., наприклад: «potok *Urycz*», 1892 р. (SG XII, 821; СГУ 580).

На думку С.О. Вербича, назву водного об'єкта *Уріч* (*Уреч*, *Урич*) доцільно розглядати як видозмінену форму від **Уріччя* ‹ географічного апелятива **уріччя*, пор., наприклад, пол. *urzecze* 'місцевість над

річкою' (Вербич 219). Щодо вірогідності такого пояснення наведемо споріднені апелятиви: *заріччя*, *надріччя*, *підріче* і под. (ЕСУМ 5, 95).

Пор. також топоніми: *Урэчча* – назви поселень у Могильовській і Мінській обл. (Рапановіч Маг. 178; Рапановіч Мін. 269), *Уречь* (*Urzecz*) – назва фільварку в колишній Мінській губ., *Урич* – мікротопонім у с. Камінь Пінського р-ну, *Уречье* (*Urzecz*) – поселення у колишній Віленській губ. (Vasmer RGN IX, 305) тощо.

Хащованя. Об'єднане з нп *Волосянка* (АТУ 2012: 226). Поселення відоме в 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. як: *Хащованє* (*Chaszczowate*, *Chaszczowany*, *Chaszczowanie*) (ЙФМ 318); у 1884 р. – *Chaszczowanie*; у 1889 р. – *Chaszczowania*; «*przez Chaszczowanie*»; у 1893 р. – *Chaszczowanie* (SG V, 613; X, 782; XIII, 892); в 1968 р. – *Хащоване* (ІМСУ Льв. 715).

Ойконім, найімовірніше, вторинний стосовно ідентичного потенційного мікротопоніма, мотивованого збірним апелятивом **хащованя* – дериват із суфіксом *-аня* ‹ *-**апье* від прикметника *хащовий* ‹ *хащі* 'густий, непрохідний ліс, чагарник', 'густі зарості яких-небудь дерев, кущів, трав і т. ін.' (СУМ XI, 32).

Хітар. У 1785–1788 рр. та 1819–1820 рр. поселення було відоме як *Хутар* (*Hujtar*, *Hutar*), *Хітар* (*Chytar*) (ЙФМ 319); воно ж – *Hutar*; «w *Hutarze*», 1882 р. (SG III, 702); *Хитар*, 1968 р. (ІМСУ Льв. 720).

Назва поселення *Хітар* пов'язана з суміжним гідронімом *Хітар* (бас. Дністра) (Матіїв 76). За версією С.О. Вербича, гідронім вторинний стосовно ойконіма, оскільки назва зазначеного гідрооб'єкта «відбиває негідрографічну семантику» (Вербич 318). Дослідник тлумачить ойконім як утворення, мотивоване відповідним географічним апелятивом, пор., наприклад: укр. *хітáр* 'межа, кордон', *хотáр* 'усі землі, що належать селищу' (Вербич 320). Зауважимо, що укладачі "Етимологічного словника української мови" кваліфікують цю лексему як запозичення з угорської мови через словацьке й румунське посередництво (ЕСУМ 1, 576).

Ялинкувате. Об'єднане з нп *Волосянка* (АТУ 2012: 226). У 1785–1788 рр. і 1819–1820 рр. ойконім відомий у формі *Ялинковате* (*Jelenkowate*) (ЙФМ 340); він же *Jelenkowate*, 1888 р.; *Jelonkowate*, 1893 р. (SG IX, 855; XIII, 892); *Ялинкувате*, 1987 р. (АТУ 1987: 185). Назва села *Ялинкувате* походить від суміжного гідроніма *Ялинкувáта* (бас. Дністра) – ріка, пор. «do *Jelenkowatego* potoku», 1881 р. (SG II, 638; СГУ 635).

Ямéльниця. У 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. назва поселення відома як *Ямельниця* (*Jamelnica*) (ЙФМ 340); згодом – *Ямельниця*, 1843 р.

(Вагилевич 104); «*Jamielnica*, po rusku *Jamełnycia*, wieś»; «między *Jamielnic ą* Podhorodcami», 1882 р.; *Jamielnica*, 1892 р. (SG III, 390; XII, 821); *Ямельниця*, 1987 р. (АТУ 1987: 186). На думку укладачів ІМСУ Льв., цей ойконім пов'язаний із місцевим гідронімом *Ямельничка* – ріка (ІМСУ Льв. 720).

Очевидно, назва села *Ямельниця* вторинна щодо суміжного гідроніма *Ямі́льниця* (бас. Дністра) – ріка, пор., наприклад: «*Jamielnica*, potok», 1882 р. (SG III, 390; СГУ 636).

---

[1] Місце наголошування в ойконімах подано за ІМСУ Льв. та за матеріалами ОАІУМ [див. скорочення].

[2] Тут доречно зауважити, що протетичне *г-* досить поширене в українській ономастиці, наприклад, у низці антропонімів: *Овдій* і *Говдій*, *Оверко* та *Говерко*, *Овер'ян* і *Говер'ян*, *Оксен* і *Гуксен*, *Олександр* та *Голександр*, *Орина* і *Горина*, *Охрім* та *Гохрім* та ін. (Трійняк 255, 256, 257, 261, 274, 277); ойконімів, пор. *Гу́вин* (місцева вимова назви с. *У́вин*, що в Радехівськ. р-ні Львівськ. обл.) [запис наш] і под.

[3] Припускають, що це поселення було відоме ще в XI ст. [докладніше див. (ІМСУ Льв. 688)], що суперечить думці про заснуваання міста в 1660 р. Докладніше про це див. у: (Устиянович 208).

Скорочення

АТУ 1987 – Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 р. / Відп. ред. В.І. Кирненко, В.І. Стадник. К., 1987.

АТУ 2012 – Україна: Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.) / Відп. ред. Г.П. Скопненко; упоряд. В.І. Гапотченко. К., 2012.

Вагилевич – *Вагилевич І.* Берди – в Уричі // Подорожі в Українські Карпати: Збірник / Упор. і вступ. ст. М.А. Вальо. Львів, 1993. С. 102–113.

Вербич – *Вербич С.О.* Гідронімія басейну Дністра. Луцьк, 2017.

Веселовский – *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.

Габорак – *Габорак М.* Назви гір Івано-Франківщини: Словник-довідник. Івано-Франківськ, 2005.

Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.

Даль – *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. 2-е изд., испр. и знач. умнож. СПб.; М., 1880–1882. Т. I–IV.

Дзендзелівський – *Дзендзелівський Й.О.* Спостереження над українськими народними назвами гідрорельєфу // Onomastica. 1972. R. XVII. S. 109–147.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7-и т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.

Желехівський, Недільський – *Желехівський Є.*, *Недільський С.* Малорусько-німецький словар. Львів, 1886. Т. 1–2.

Жерела – Жерела до історії України-Руси. Львів, 1895–1903. Т. I–VII.

ЖПТ – Жертвы политического террора в СССР. Режим доступу: http://lists.memo.ru

ІМСУ Льв. – Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область / Ред. колегія: В.Ю. Маланчук (голова), М.Я. Гнидюк, Б.К. Дудикевич та ін. К., 1968.

ЙФМ – Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Покажчик населених пунктів / Відп. ред. П. Захарчишина; склали: П. Пироженко, В. Сіверська. К., 1965.

Казлова – *Казлова Р.М.* Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2000. Т. I.

Казлова 2003 – *Казлова Р.М.* Славянская гідранімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2003. Т. III.

Лаба – *Лаба В.* Історія села Ліщин від найдавніших часів до 1939 року. Львів, 2005.

Лучик – *Лучик В.В.* Етимологічний словник топонімів України. К., 2014.

Матіїв – *Матіїв М.Д.* Словник гідронімів басейну ріки Стрий. К.; Сімферополь, 1999.

МБТ – Мікротопонімія Бережанського району Тернопільської області / Укл. П.П. Дрогомирецький // Студії з ономастики та етимології. 2002 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2002. С. 251–155.

ОАІУМ – Ономастичний архів Інституту української мови НАН України.

Онишкевич – *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок: У 2-х ч. К., 1984.

Памяць – Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лоеўскага раёна / Рэд. калегія: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. Мінск, 2000.

Піпаш, Галас – *Піпаш Ю.О.*, *Галас Б.К.* Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005.

Подорожі – Подорожі в Українські Карпати: Збірник / Упор. і вступ. ст. М.А. Вальо. Львів, 1993.

Рапановіч Маг. – *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Магілёўскай вобласці. Мінск, 1983.

Рапановіч Мін. – *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці. Мінск, 1981.

Редько – *Редько Ю.* Словник сучасних українських прізвищ. Львів, 2007. Т. 1–2.

СГУ – Словник гідронімів України / Ред. колегія: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко. К., 1979.

Сіменович – *Сіменович В.* Вандрівка руської молодіжі (3-тя кореспонденція у газеті "Діло") // Подорожі в Українські Карпати: Збірник / Упор. і вступ. ст. М.А. Вальо. Львів, 1993. С. 187–198.

Сл. БГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці, 2005.

СУМ – Словник української мови / Гол. ред. І.К. Білодід. К., 1970–1980. Т. I–XI.

Трійняк – *Трійняк І.І.* Словник українських імен. К., 2005.

Устиянович – *Устиянович К.* Путь за Бескид: "Святославіє" і традиція о Святославі 1015 р. // Подорожі в Українські Карпати: Збірник / Упор. і вступ. ст. М.А. Вальо. Львів, 1993. С. 199–219.

Франко – *Франко І.* Вандрівка руської молодіжі // Подорожі в Українські Карпати: Збірник / Упор. і вступ. ст. М.А. Вальо. Львів, 1993. С. 175–187.

Худаш – *Худаш М.Л.* Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів: Утворення від слов'янських автохтонних відкомпозитних скорочених особових власних імен. К., 1995.

Holutiak – *Holutiak-Hallick S.P. Jr.* Dictionary of Ukrainian Surnames in the United States. Georgia, 1994.

HW – Hydronimia Wisły. Cz. 1: Wykaz nazw w układzie hydrograficznym / Pod red. P. Zwolińskiego. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1965.

Im. m. – Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji / Sast.: B. Đorđević, M. Đukić, A. Kalderon. Beograd, 1956.

Rudnicki – *Rudnicki J.* Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny. Lwów, 1939.

Rymut – *Rymut K.* Nazwiska polaków: Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków, 1999–2001. T. I–II.

SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod red. F. Sulimierskiego. Warszawa, 1880–1902. T. I–XV.

Šmilauer – *Šmilauer V.* Vodopis starého Slovenska. Praha; Bratislava, 1932.

Vasmer RGN – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.

ŹD – Źródła dziejowe. Warszawa, 1895. T. XVIII: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym.

Л.В. Ящук
(Житомир)

ПРІЗВИЩЕВІ НАЗВИ ЖИТОМИРЩИНИ XVI–XVII СТ. ІЗ СУФІКСОМ -*ЕНК*(*О*)

Словотвір прізвищевих назв різних регіонів України був предметом вивчення Ю.І. Блажчук (Уманщина), Б.Б. Близнюк (Гуцульщина), Л.О. Кравченко (Лубенщина), О.Д. Неділько (Лівобережна Україна), Г.Д. Панчук (Опілля), С.Є. Панцьо (Лемківщина), Н.І. Рульової (Західне Поділля), І.Д. Фаріон (Прикарпатська Львівщина), П.П. Чучки (Закарпаття), С.В. Шеремети (Північна Тернопільщина) та ін.

Мета пропонованої статті – проаналізувати задокументовані в пам'ятках Житомирщини XVI–XVII ст. прізвищеві назви з патронімним формантом -*енк*(*о*), описавши семантику їхніх твірних основ.

М.Л. Худаш указував, що перші фіксації особових назв із цим суфіксом припадають на першу половину XV ст. і засвідчені в латино-польських писемних пам'ятках західноукраїнських територій. У XVI ст. тенденція до вживання цього типу іменувань стає виразнішою, хоча такі назви ще слабо поширені[1]. У XVII–XVIII ст. патронімічна модель на -*енк*(*о*) вже стала загальноукраїнською[2]. Зокрема, у "Реєстрі всього Війська Запорозького після Зборівського договору 1649 року" прізвищеві назви із суфіксом -*енк*(*о*) посідають перше місце (56 %). «Їх кількість у кожному полку, – на думку Р.І. Осташа, – залежала від числа молодих людей, інакше кажучи, утворення з цим суфіксом у «Реєстрах» – це патроніми»[3].

Можливо, на поширеність патронімного суфікса -*енк*(*о*) впливали продуктивні в староукраїнській мові XIV–XVI ст. форми на -*к*(*о*)[4]. С.М. Пахомова підкреслює, що «витоки української патронімічної моделі на -*енк*(*о*) треба шукати не серед російських, а серед білору-

©Л.В. Ящук, 2017–2018

ських патронімів на *-онок / -енок*», які реєструються у XVIII ст. на теренах Східної Білорусі й наявні в сучасній білоруській антропонімії»[5]. Пор. в аналізованому антропонімійному матеріалі: Ва(с)ко *Копыле*(*н*)*ко*, 1585 (ЖК 1, 74) / Ва(с)ко *Копылено*(*к*), 1585 (там само 75 зв.).

Дослідивши способи й засоби ідентифікації представників різних соціальних груп на Житомирщині XVI–XVII ст., ми з'ясували, що в іменуванні нижчих верств суспільства переважають такі дволексемні формули: 1) ім'я носія + прізвищева назва з патронімними суфіксами *-ович / -евич* та *-енк*(*о*) (відповідно 19,6 % і 17,5 % від усіх іменувань), пор. трилексемну формулу: *Гри*(*ц*)*ка Даниленъка Ме*(*л*)*ниче*(*н*)*ка*, 1643 (ЖК 10, 280); 2) ім'я носія + ПН –nomina impersonalia (16,25 %). В ідентифікації шляхти зафіксували лише два іменування, до складу яких уходять патроніми з формантом *-енк*(*о*): «Проте(с)тацыя w(д) пна Грєгоро(го) Невъмири(ц)кого на п-на *Анъдрєя Савє*(*н*)*ка Нєвмири*(*ц*)*кого*», 1680 (ОК 15, 355 зв.), пану *Ку*(*з*)*ме Ко*(*н*)*дратовичу Пострыгаче*(*н*)*ко*(*м*), 1605 (ДМВН 48).

За семантикою твірних основ аналізовані прізвищеві назви (далі – ПН) із суфіксом *-енк*(*о*) можна розподілити на кілька груп.

I. ПН, похідні від християнських імен

1. ПН, в основі яких відображені повні християнські чоловічі імена: *Анъдриє*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 599 зв.); *Бакумєнъко*, 1649 (Реєстр 199), пор. Ивана *Бакума*, 1650 (ЖК 13, 328 зв.) ‹ *Аввакýм* (Лексикон 171) шляхом утрати початкового [*а*], стягнення однакових приголосних [*вв*] › [*в*] і субституції [*в*] › [*б*]; *Иваненъко*, 1630 (ЖК 8, 662); *Иле*(*н*)*ко*, 1611 (АЖГУ 200); *Карпе*(*н*)*ко*, 1618 (ЖК 7, 926); *Кононе*(*н*)*ко*, 1606 (ЖК 4, 302 зв.); *Кузме*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 196 зв.); *Куприяне*(*н*)*ко*, 1678 (ОК 15, 10); *Куриле*(*н*)*ко*, 1611 (АЖГУ 85); *Лєвоне*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 194); *Лу*(*к*)*яне*(*н*)*ко*, 1611 (АЖГУ 187); *Ма*(*к*)*симе*(*н*)*ко*, 1643 (ЖК 10, 280); *Ма*(*р*)*че*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 106 зв.); *Микитенъко*, 1647 (ЖК 12, 62 зв.); *Миколае*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 383); *Мироненъко*, 1647 (ЖК 12, 88); *Михайленъко*, 1649 (Реєстр 195); *Не*(*с*)*тере*(*н*)*ко*, 1630 (ЖК 8, 292 зв.); *Ѡлисеенъко*, 1585 (ЖК 1, 77 зв.); *Ѡникиенъко*, 1650 (ЖК 13, 383); *Осипе*(*нъ*)*ко*, 1611 (АЖГУ 86); *Павленъко*, 1630 (ЖК 8, 662), *Савєнъко*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.); *Савостѧне*(*н*)*ко*, 1585 (ЖК 1, 104); *Само*(*и*)*ле*(*н*)*ко*, 1606 (ЖК 4, 272 зв.); *Симоне*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 383 зв.); *Стєпаненъко*, 1649 (Реєстр 195); *Федоре*(*н*)*ко*, 1630 (ЖК 8, 662).

2. ПН, похідні від усічених християнських чоловічих імен: а) найпоширеніші варіанти з апокопою *-ий*: *А*(*р*)*темєнъко*, 1650 (ЖК 13,

381 зв.); *Власе*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 78 зв.); *Денисенъко*, 1643 (ЖК 10, 262); *Дмитрєнъко*, 1650 (ЖК 13, 201); *Макаре*(*н*)*ко*, 1650 (там само 381 зв.); *Ѡ*(*с*)*тапєнъко*, 1650 (там само 389); *Панасе*(*н*)*ко*, 1588 (ЖК 1, 341); *Прокопе*(*н*)*ко*, 1611 (АЖГУ 201); *Су*(*п*)*руне*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 454 зв.); *Евтуше*(*н*)*ко*, 1611 (АЖГУ 132) / *Ювътушенъко*, 1611 (там само 138); б) іменні варіанти з іншими скороченими кінцевими частинами: *Клименъко*, 1647 (ЖК 12, 58); *Лаврыненъко*, 1647 (там само 59 зв.); *ѲѢеденъко*, 1649 (Реєстр 194); в) варіанти імен із синкопою: *Ма*(*р*)*тине*(*н*)*ко*, 1585 (ЖК 1, 117); г) іменні варіанти з аферезою й апокопою: *Дроне*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.) ‹ *Дронь* / *Дронъ* ‹ [*Ан*]*дро́н*[*ікъ*] (Лексикон 176), пор. прізвища, мотивовані варіантами імені *Андроник*: *Дрон*, *Дроненко*, *Дроник*, *Дрониченко*, *Дронько* тощо (Трійняк 35–36).

3. ПН, утворені від усічено-суфіксальних варіантів імен із суфіксами *-нъ* / *-нь*, *-цъ* / *-ць*, *-шъ*, *-хно*: *Гриненъко*, 1650 (ЖК 13, 383 зв.); *Грице*(*н*)*ко*, 1650 (там само 381 зв.); *Даце*(*н*)*ко*, 1650 (там само 454 зв.) ‹ *Да*(*ц*), пор. *Дацъ* (5 носіїв) (Осташ 514) ‹ *Дасий*, яке з XVIII ст. починає співвідноситися з *Данило*, *Богдан*, *Йордан*, *Давид* (Чучка 187); *Маце*(*н*)*ко*, 1618 (ЖК 7, 1078), *Махъненъко*, 1649 (Реєстр 195) ‹ *Мацъ*, *Махно* ‹ *Матвѣй* (Фаріон 240; Чучка 373); *Миценъко*, 1643 (ЖК 10, 263), *Михне*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 196 зв.); *Клише*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 179) ‹ *Клишъ* ‹ *Климентъ* (Керста 93); *Сахъненко*, 1649 (Реєстр 194), пор. *Ша*(*х*)*не*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 49 зв.).

4. ПН, похідні від суфіксальних варіантів християнських чоловічих імен, У цій групі найбільш поширені ПН, в основі яких – іменні деривати із суфіксом *-к*(*о*):

а) повні імена + *-к*(*о*): *Ива*(*н*)*ченъко*, 1649 (Реєстр 197); *Лє*(*в*)*че*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 551 зв.); *Рома*(*н*)*че*(*н*)*ко*, 1590 (АЖГУ 1, 62); *Степа*(*н*)*ченъко*, 1650 (ЖК 13, 455); *Я*(*н*)*че*(*н*)*ко*, 1588 (ЖК 1, 341 зв.);

б) усічені варіанти + *-к*(*о*): *Ва*(*с*)*че*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 197 зв.); *Дє*(*м*)*че*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 310); *Кли*(*м*)*чє*(*н*)*ко*, 1647 (ЖК 12, 79); *Ма*(*т*)*че*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 311); *Ѡмє*(*л*)*ченъко*, 1649 (там само 194); *Ѡнище*(*н*)*ко*, 1606 (ЖК 4, 277); *Ѡ*(*с*)*тапче*(*н*)*ко*, 1630 (ЖК 8, 292 зв.); *Са*(*н*)*че*(*н*)*ко*, 1611 (АЖГУ 193); *Ха*(*р*)*че*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 198); *Юрьчєнъко*, 1647 (ЖК 12, 63);

в) усічено-суфіксальні варіанти + *-к*(*о*): *Гринъченъко*, 1643 (ЖК 10, 263); *Гри*(*ш*)*че*(*н*)*ко*, 1590 (АЖГУ 1, 81); *Дащенъко*, 1649 (Реєстр 195) ‹ *Даско* або *Дашко* (у пам'ятках Житомирщини XVI–XVII ст. *Даско* трапляється 2 рази, *Дашко* – 8, пор.: у "Реєстрі..." так само 2 : 8

(Осташ 514)); *Ива*(*ш*)*че*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 328 зв.), *Иваще*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 106 зв.); *Лешъчєнъко*, 1650 (ЖК 13, 600) і *Лещенъко*, 1649 (Реєстр 194) ‹ *Лесько* або, менш імовірно, із *Лешко* (у наших матеріалах засвідчено лише варіант *Лесько* (14 носіїв), у "Реєстрі..." співвідношення *Лесько* : *Лешко* = 468 : 1 (Осташ 468)); *Мищенъко,* 1649 (Реєстр 194) ‹ *Мисько* або *Мишко*, пор. *Мисченъко*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.) і *Мишъченъко*, 1650 (там само), більш поширений на Житомирщині досліджуваного періоду варіант *Мисько* (73 носії), *Мишко* трапляється 30 разів; *Пащенъко*, 1649 (Реєстр 195) ‹ *Пашко* або *Пасько* [у "Реєстрі..." ім'я *Пашко* має 26 носіїв, а *Пасько* – 20 (Осташ 515), в антропоніміконі Житомирщини виявлено тільки варіант *Пашко* (8 фіксацій), пор. *Пасько* ‹ *Панас* ‹ *Афанасій* (Трійняк 282–283)]; *Яще*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 195) ‹ *Ясько* або *Яшко*, пор. Гри(ш)ку *Я*(*ш*)*че*(*н*)*ку*, 1630 (ЖК 8, 485); співвідношення імен у власному матеріалі 44 : 3, у "Реєстрі..." 269 : 5 (Осташ 516). І.І. Трійняк зазначає, що прізвища з початковим *Ящ-* ‹ *Яків*, *Андріян*, *Ян* (Трійняк 414);

г) суфіксальні варіанти + -*к*(*о*): *Степаще*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 194); *Анъдруще*(*н*)*ко*, 1649 (там само) ‹ *Андрушъко* (пор. у *А*(*н*)*друшъка* Варѧги, 1585 (ЖК 1, 104)) або, можливо, із *Анъдрушка* чи *Анъдруско*, співвідношення між якими в "Реєстрі..." 1 : 1 (Осташ 513), в іменникý Житомирщини XVI–XVII ст. не виявлено таких імен; *Ма*(*р*)*тюще*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 116 зв.) ‹ *Мартюшко*, пор. *Мартюх*, *Мартюха* ‹ *Мартинъ* (Трійняк 218); *Яцущенъко*, 1649 (Реєстр 195) ‹ *Яцушко* ‹ *Яць* (*Яцъ*) ‹ *Яковъ* (Чучка 647). На думку І.І. Трійняка, прізвища з початковим *Яц-* можуть утворюватися від *Яків*, *Іван*, *Ян* (Трійняк 414).

Низка ПН може бути мотивована іменними дериватами із суфіксами -*к*(*а*) і -*к*(*о*): *Лучъченъко*, 1649 (Реєстр 193), пор. *Лу*(*ч*)*це* Го(р)деевичу, 1586 (ЖК 1, 215 зв.) і *Лу*(*ч*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 164 зв.); *Са*(*в*)*че*(*н*)*ко*, 1611 (АЖГУ 200), пор. *Са*(*в*)*ки* Заха(р)чича, 1586 (ЖК 1, 133 зв.) і *Савко* прихожій, 1552 (АЮЗР VII/2, 183).

У пам'ятках Житомирщини XVI–XVII ст. задокументовано ПН, похідні від християнських чоловічих імен, які утворилися за допомогою інших суфіксів, а саме: -*иг*(*а*), -*акъ*, -*икъ*, -*укъ* (-'*укъ*), -*осъ*, -*усъ*, -*ут*(*а*), -*ашъ* (-'*ашъ*), -*ошъ*: *Петриже*(*н*)*ко*, 1590 (АЖГУ 1, 76); *Е*(*р*)*маче*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 228), *Яръмачєнъко*, 1647 (ЖК 12, 88); *Авдиче*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 551 зв.) ‹ *Авдик* ‹ *Авдѣй* (Лексикон 171; Керста 102); *Яниченъко*, 1611 (АЖГУ 93); *Костюченъко*, 1643 (ЖК 10, 59); *Павлюченъко*, 1630 (ЖК 8, 680); *Ясюченъко*, 1649 (Реєстр 194), пор.

Сахъна *Ясюка*, 1650 (ЖК 13, 400); *Анъдросенъко*, 1643 (ЖК 10, 59); *Анъдрусе*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 199); *Васюте*(*н*)*ко*, 1609 (ДМВН 132); *Иляше*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 194), пор. *Ляшенъко*, 1650 (ЖК 13, 383); *Кунашє*(*н*)*ко*, 1650 (там само 600), ще див. *Куна* (Чучка 2011: 211–212), *Матяшенъко*, 1649 (Реєстр 198); *Петраше*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 149 зв.); *Дороше*(*н*)*ко*, 1630 (ЖК 8, 692).

5. Виявлено кілька ПН, твірною базою яких стали жіночі християнські імена: *Ната*(*л*)*че*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 310); *Солошєнъко*, 1635 (АЖГУ 1, 160) ‹ *Солоха* ‹ *Соломія* (Трійняк 342); *Ю*(*в*)*же*(*н*)*ко*, 1606 (ЖК 4, 279) ‹ *Ювга*, пор. *Ївга*, *Югина* (Трійняк 119–120).

6. Кілька ПН можуть бути мотивовані й жіночими християнськими іменами, й чоловічими християнськими чи слов'янськими іменами: Semen *Halczenko*, 1683 (АЮЗР VII/1, 512) ‹ чол. *Галко*, пор. болг. *Галимир* (Демчук 69), або ‹ жін. *Галка* ‹ *Галина*, або, що менш імовірно, із відапел. *Галка* ‹ *галка*; *Усте*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 57 зв.) ‹ чол. *Устьо* ‹ *Устин* або ‹ жін. *Устя* ‹ *Устина* (Трійняк 370–371); Ю(с)ка *Фе*(*н*)*че*(*н*)*ка*, 1605 (ЖК 4, 149 зв.) ‹ чол. *Фе*(*н*)*ко* (у "Реєстрі..." наявні чоловічі імена *Фе*(*н*)*ка* і *Фе*(*н*)*ко* (Осташ 516)) або ‹ жін. *Фе*(*н*)*ка*, у словнику І.І. Трійняка прізвища з початковим *Фен-* ‹ чол. *Феона*, *Єрофій*, *Федір*, *Феогній* або ‹ жін. *Феона*, *Федора*, *Феодосія*, *Феофанія* (Трійняк 385).

ІІ. ПН, похідні від слов'янських автохтонних особових імен і прізвиськ пізнішого походження

А. У творенні ПН Житомирщини XVI–XVII ст. беруть участь усі різновиди слов'янських автохтонних імен, з-поміж яких виділяємо: а) похідні від імен-композит: *Бо*(*г*)*дане*(*н*)*ко*, 1606 (ЖК 4, 342 зв.); б) мотивовані однозначно слов'янськими відкомпозитними особовими власними іменами: 1) безсуфіксними: *Борисєнъко*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.) ‹ *Богорисъ* або *Бориславъ* (ЕСУМ 1, 230–231); 2) усічено-суфіксальними, які у своєму складі містять продуктивний суфікс *-к*(*о*): *Бо*(*ж*)*че*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 149 зв.) ‹ *Божко* ‹ *Богданъ*, *Богуславъ*, *Богутѣхъ*, *Божидаръ* або ‹ *Бож*, *Божа* чи *Божо* (Чучка 2011: 70); *Ста*(*н*)*ченъко*, 1649 (Реєстр 195) ‹ *Станко* ‹ *Станиславъ*, *Станимиръ* (Чучка 2011: 329); в) утворені від імен, які можуть мати як відкомпозитне, так і відапелятивне пояснення: *Милюче*(*н*)*ко*, 1635 (АЖГУ 1, 190) ‹ *Милюкъ* ‹ *Милъ* ‹ комп., пор. д.-р. *Милонѣгъ* (Демчук 62), або ‹ відапел. *Милий* ‹ *милий* 'ласкавий', 'люб'язний', 'коханий' (Грінченко 2, 423).

Б. ПН, в основах яких відображені імена та імена-прізвиська розряду nomina personalia. У межах розряду відзначено:

1. ПН, похідні від імен та імен-прізвиськ, які називають особу за певною рисою її характеру, поведінки, темпераменту: *Вариводе*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 202), пор. Ти(ш)ко *Варивода*, 1586 (ЖК 1, 181 зв.), *варивода* ‘вередлива людина’ (Сл. УМ 3, 178); *Глушъченъко*, 1650 (ЖК 13, 383 зв.), пор. *глушко* ‘глушман’ (Сл. УМ 6, 226); *Кривоплясе*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 224 зв.), пор. Я(ц)ка *Кривопляса*, 1587 (ЖК 1, 229); *Кру*(*т*)*ченъко*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.); *Мо*(*в*)*чане*(*н*)*ко*, 1630 (ЖК 8, 662), ім’я *Мовчан*, на думку П.П. Чучки, утворене від загальнонаціонального апелятива *мовчан* ‘мовчазна неговірка людина’, ‘мовчун’ (Чучка 2011: 244); Семена *Скориенъко*, 1647 (ЖК 12, 26), пор. у дъругого *Скория* Федора, 1647 (там само 25) та імена *Скор* і *Скора* (Чучка 2011: 321–322); *Хорошъче*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.).

2. ПН, мотивовані іменами та іменами-прізвиськами, які характеризують особу за зовнішніми ознаками: *Билє*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 600) ‹ від слов’янського чол. родинно-побутового імені *Біла*, яке батьки давали дитині за білий колір її шкіри або волосся (Чучка 2011: 51), або ‹ *Біль* (П.П. Чучка припускає, що «можливо, окремим особовим іменем в українців XVII ст. виступав також іменник *біль* ‘фізичне страждання’» (Чучка 2011: 56)); *Би*(*л*)*че*(*н*)*ко*, 1606 (ЖК 4, 248 зв.), пор. *Білко* чи *Білько* (Чучка 2011: 54, 56); *Горъбаченъко*, 1650 (ЖК 13, 383), пор. Ва(с)ка *Го*(*р*)*бача*, 1606 (ЖК 4, 248 зв.) ‹ *Горбач* – імені прізвиськового типу ‹ укр. *горбач* ‘горбун’ (Чучка 2011: 132); *Кривъченъко*, 1643 (ЖК 10, 266); *Ломаченъко*, 1650 (ЖК 13, 383 зв.), пор. Федору *Ломаци*, 1650 (ЖК 13, 383 зв.) ‹ *Ломака* ‹ *ломака* ‘суха товста гіляка’, ‘палиця’, метафоричне значення в українців – ‘людина високого зросту’ (Чучка 2011: 220); *Нелепе*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 202) ‹ від пізнього праслов’янського особового імені захисного типу *Нелѣп*, складеного з частки *не*- та прикметникової основи *лѣп*- ‘гарний’, ‘розумний’, яке мало захищати іменованого від злих сил (Чучка 2011: 258); *Носаче*(*н*)*ко*, 1609 (ДМВН 132), пор. *носач* ‘той, що має великий ніс’ (Грінченко 2, 570); *Пузаненъко*, 1647 (ЖК 12, 60), пор. *пузан* ‘людина з великим черевом’ (Грінченко 2, 570); *Руде*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 196 зв.), пор. Степана *Рудого*, 1586 (ЖК 1, 193 зв.); *Рудиче*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 61) ‹ *Рудик* ‹ *рудий* ‘рудоволосий’ (Чучка 2011: 310); *Се*(*д*)*ченъко*, 1643 (ЖК 10, 131 зв.), пор. Ва(с)ко *Се*(*д*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 129); *Товсте*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 197 зв.), пор. Иванъ *Товъсты*(*и*), 1649

(Реєстр 194) і Васъка *Толъстого*, 1647 (ЖК 12, 65 зв.); *Хро*(*м*)*че*(*н*)*ко*, 1618 (ЖК 7, 923), пор. *хромка* ‘копитна хвороба’ (Грінченко 4, 415); *Худиче*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 50 зв.), пор. чол. ім’я *Худа*, яке співвідносять із прикметником *худ* ‘бідний, бідолашний, нещасний’, нині його кваліфікують як гіпокористик від *Худислав* (Чучка 2011: 353).

В. ПН, в основах яких відображені імена та імена-прізвиська розряду nomina impersonalia. У цій групі засвідчено:

1. ПН, утворені від назв представників фауни:

а) диких тварин та птахів: *Бобренъко*, 1586 (ЖК 1, 172 зв.), *Бобърыче*(*н*)*ко*, 1643 (ЖК 10, 105), пор. ще діал. *бобр́ик* ‘сонечко Coccinella L.’ (Никончук 1979: 162), *Бобруе*(*н*)*ко*, 1586 (ЖК 1, 182); *Вороне*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 57 зв.), пор. пна Миколая *Вороны*, 1583 (АЖМУ 46); *Заяченько*, 1649 (Реєстр 198), пор. Лука(ш) *Заецъ*, 1606 (ЖК 4, 290 зв.) і Tymosz *Zaiąc*, 1683 (АЮЗР VII/1, 511); *Зозуле*(*н*)*ко*, 1647 (ЖК 12, 23), пор. Игната *Зозули*, 1606 (ЖК 4, 346); *Кожане*(*н*)*ко*, 1609 (ДМВН 131), пор. *Кожа*(*н*) Мо(и)сѣ(и), 1609 (там само 153) ‹ *кожан* ‘нічний ссавець із широкими крилами’, що й тепер є надбанням правобережнополіських говірок (Никончук 1979: 156); *Кунъченъко*, 1643 (ЖК 10, 263), пор. *кунка* ‘змен. від куна – куниця’ (Грінченко 2, 325); *Сыче*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 198), пор. Fedor *Sycz*, 1651 (АЮЗР VII/1, 469); *Соболе*(*н*)*ко*, 1609 (ДМВН 132), пор. Себестияна *Соболя*, 1605 (ЖК 4, 168); *Сороче*(*н*)*ко*, 1585 (ЖК 1, 75 зв.), пор. Василь *Сорока*, 1552 (АЮЗР VII/2, 183); *Тетере*(*н*)*ко*, 1606 (ЖК 4, 302 зв.), пор. Микуле *Тетери*, 1618 (АЮЗР III/1, 241);

б) свійських тварин та птахів: *Бычєнъко*, 1650 (ЖК 13, 594 зв.); *Воличєнъко*, 1647 (ЖК 12, 60), пор. Супруна *Волика*, 1647 (там само 60 зв.); *Гусаченъко*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.), пор. Степана *Гусака*, 1618 (АЮЗР III/1, 246); *Цапєнъко*, 1650 (ЖК 13, 383);

в) органів та частин тіла людини або тварини: *Zubczenko*, 1651 (АЮЗР VI/1, 577), пор. Ива(ш)ка *Зу*(*б*)*ка*, 1586 (ЖК 1, 127); *Пупчєнъко*, 1650 (ЖК 13, 400) та ін.

2. ПН, мотивовані назвами представників флори та їхніх частин, а також назвами виробів із них: *Ве*(*р*)*биче*(*н*)*ко*, 1585 (ЖК 1, 74), пор. *верба* або *вербич* = *вербниця* ‘вербна неділя’, = *верблянiця* ‘час на початку весни, коли верби цвітуть’ (Грінченко 1, 133); *Га*(*р*)*бузє*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 199); *Снопє*(*н*)*ко*, 1647 (ЖК 12, 46).

3. ПН, похідні від назв видів їжі, продуктів харчування: *Ве*(*р*)*гуненъко*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.), пор. *вергун* ‘солодке печиво: хворост,

хрусти' (Грінченко 1, 134); *Журенъко*, 1650 (ЖК 13, 197), пор. Ивана *Жура*, 1650 (там само) ‹ діал. *жур* 'вівсяний кисіль' (Вешторт 376–377), 'страва: непросіяне борошно розводять водою і ставлять на ніч, щоб прокисло, після цього їдять з конопляним маслом' (Грінченко 1, 376; ЕСУМ 2, 209–210); *Каше*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 311); *Киселе*(*н*)*ко*, 1585 (ЖК 1, 104), пор. Клима *Киселя*, 1588 (там само 365); *Ки*(*с*)*лясє*(*н*)*ко*, 1635 (АЖГУ 1, 160), пор. Романа *Ки*(*с*)*ляка*, 1587 (ЖК 1, 254 зв.); *Ко*(*р*)*женъко*, 1647 (ЖК 12, 56 зв.); *Пироже*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 214), пор. Дениса *Пирога* чоботара, 1606 (ЖК 4, 419); *Сухаре*(*н*)*ко*, 1611 (АЖГУ 216).

4. ПН, твірною базою яких слугують назви предметів повсякденного вжитку, музичних інструментів, тканин, одягу: *Аксамитє*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 328 зв.); *Дудьчєнъко*, 1647 (ЖК 12, 65), пор. Ничипора *Ду*(*д*)*ку*, 1585 (ЖК 1, 74 зв.); *Калитенъко*, 1643 (ЖК 10, 140 зв.), *Кали*(*т*)*че*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 87 зв.), пор. Пє(т)ра *Калитъку*, 1650 (ЖК 13, 339) ‹ діал. *ка\литка* 'полотняний мішечок для тютюну', 'шкіряна торбинка для дрібних речей, яку прив'язують до пояса', 'мішечок для грошей' (Гримашевич 58) або 'невеликі вхідні двері в загорожі чи воротах' (Никончук 1990: 43); *Чепелє*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 383), пор. Ивашко *Чепе*(*л*), 1583 (АЖМУ 48) ‹ *чепель* 'ніж з відламаним кінцем' (Грінченко 2, 451); *Шилєнъко*, 1649 (Реєстр 199), пор. Iwan *Szyło*, 1651 (АЮЗР VI/1, 577).

5. ПН, похідні від назв явищ природи, абстрактних понять та назв, які вказують на черговість народження дитини в сім'ї: *Журенъко*, 1650 (ЖК 13, 197), пор. *жура* 'журба' (СУМ II, 547); *Морозє*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 311), пор. Stephan *Moroz*, 1683 (АЮЗР VII/1, 512); *Новине*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 149 зв.), пор. Васко *Новина*, 1586 (ЖК 1, 181 зв.); *Семеренъкови*(*ч*), 1585 (там само 79).

III. ПН, в основах яких відображені апелятивні характеристики особи

1. ПН, мотивовані назвами осіб, які пов'язані з різними ремеслами та промислами: *Бе*(*р*)*дниче*(*н*)*ко*, 1587 (ЖК 1, 271), пор. Ивана *Бе*(*р*)*дника*, 1586 (там само 138 зв.); *Бо*(*н*)*дарєнъко*, 1647 (ЖК 12, 58 зв.), пор. Михна *Бо*(*д*)*нара*, 1650 (ЖК 13, 197) / Михна *Бо*(*н*)*дара*, 1650 (там само 201 зв.); *Бо*(*р*)*тъничєнъко*, 1650 (ЖК 13, 600), пор. Сидора *Бо*(*р*)*тника*, 1647 (ЖК 12, 63); *Бу*(*д*)*ничє*(*н*)*ко*, 1647 (там само 46), пор. «Ла(в)рика, з *буды* взя(в)ши, зби(л)», 1582 (АЖМУ 40) і «виде(л) [те(ж)] есми Ла(в)рика *бу*(*д*)*ника*», 1582 (там само 43), *будникъ*

‘той, хто займається виробництвом поташу, робітник на поташному заводі’ (Тимченко 1, 72); *До*(*г*)*таре*(*н*)*ко*, 1647 (ЖК 10, 373), пор. Макъсима *Де*(*г*)*тяра*, 1618 (ЖК 7, 798 зв.), Симона *До*(*г*)*тяра*, 1647 (ЖК 12, 60); *Коваленъко*, 1647 (там само 60 зв.), пор. Я(ц)ка *Коваля*, 1648 (там само 924 зв.); *Косаре*(*н*)*ко*, 1643 (ЖК 10, 271); *Кравъченъко*, 1651 (ЖК 14, 324 зв.), пор. Супруна *Кра*(*в*)*ца*, 1606 (ЖК 4, 440); *Кухаренъко*, 1643 (ЖК 10, 373 зв.), пор. Ба(р)тоша *Кухара*, 1605 (ЖК 4, 50); *Кушънере*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 194), пор. Климови *Кушнерови*, 1643 (ЖК 10, 105) ‹ *кушнѣръ* (нім. *Kürschner*) (Тимченко 1, 394); *Ме*(*л*)*ниче*(*н*)*ко*, 1606 (ЖК 4, 302 зв.), пор. А(н)дрея *Ме*(*л*)*ника*, 1585 (ЖК 1, 106); *Рыба*(*л*)*ченъко*, 1649 (Реєстр 194), *Рыбаче*(*н*)*ко*, 1647 (ЖК 12, 70 зв.), пор. Мєлєшъко *Рыбакъ*, 1650 (ЖК 13, 389); *Свинарєнъко*, 1649 (Реєстр 195), пор. Анъдрея *Свинара*, 1647 (ЖК 12, 64 зв.); *Си*(*т*)*ниче*(*н*)*ко*, 1611 (АЖГУ 194), пор. Зе(н)ка *Си*(*т*)*ника*, 1585 (ЖК 1, 104); *Стрѣ*(*л*)*ниче*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 194), пор. Левка *Стре*(*л*)*ника*, 1648 (ЖК 7, 925 зв.) ‹ *стрѣл*(*ь*)*никъ* ‘той, хто робить стріли’ (Тимченко II, 373); *Тєслєнъко*, 1649 (Реєстр 198); Ми(с)ка *Хмеляре*(*н*)*ко*, 1643 (ЖК 10, 372); *Чоботаре*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 137 зв.), пор. Ивана *Чоботара*, 1648 (ЖК 7, 924 зв.).

2. ПН, утворені від назв осіб, які працюють у невиробничій сфері: *Спеваче*(*н*)*ко*, 1643 (ЖК 10, 373 зв.).

3. ПН, похідні від назв осіб, пов’язаних з діями трудового характеру: *По*(*с*)*трыгаче*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 199 зв.), пор. Конъдра(т) *По*(*с*)*трыгачъ*, 1583 (АЖМУ 52) ‹ *пострыгачъ* ‘той, хто стриже шерсть’ (Тимченко 2, 188); *Сукаче*(*н*)*ко*, 1606 (ЖК 4, 366), пор. Иω(в) *Сука*(*ч*), 1606 (там само), пор. *сукати* ‘скручуючи, звиваючи кілька пасом, виготовляти що-небудь (мотузку, шнур і т.ін.)’, ‘розкачуючи віск, виготовляти свічки’ (СУМ IX, 830).

4. ПН, мотивовані назвами осіб, які пов’язані з адміністративно-державним управлінням, церковним життям, військовою справою й торгівлею: *Во*(*з*)*нє*(*н*)*ко*, 1647 (ЖК 12, 46), пор. Самсона *Возного*, 1618 (АЮЗР III/1, 262) ‹ *возный* ‘судовий урядник, судовий виконавець’, ‘глашатай, оповісник, помічник правителя’ (Сл. УМ 4, 185); *Войтє*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 196), пор. Лукъянови *во*(*и*)*тови*, 1650 (ЖК 13, 336), Semen *Woyt*, 1651 (АЮЗР VII/1, 468) ‹ *войтъ* ‘голова міських судів’, ‘сільський староста’ (Тимченко 1, 111), ‘у містах на німецькому праві голова місцевого самоврядування і міського суду’ (Сл. УМ 4, 197); *Дво*(*р*)*ниченъко*, 1649 (Реєстр 195), пор. «Ѡстапъ *Дво*(*р*)*никъ*,

во(и)тъ з мє(с)тє(ч)ка Барано(в)ки», 1650 (ЖК 13, 204) ‹ *дворникъ* ‘управитель, економ’ (Сл. УМ 7, 206; Тимченко 1, 202); *Царе*(*н*)*ко*, 1643 (ЖК 10, 372 зв.), пор. Петрика *Цара*, 1606 (ЖК 4, 250); *Владыче*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 194), пор. *владика* ‘титул духовних осіб високого чину’ (Сл. УМ 4, 91); *Га*(*и*)*дуче*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 197), пор. ѡста(п)цомъ *га*(*и*)*дукомъ*, 1585 (ЖК 1, 85 зв.) ‹ *гайдукъ* ‘солдат придворної охорони’ (Сл. УМ 6, 182); *Козаченъко*, 1649 (Реєстр 198), пор. Евътухови *Ко*(*з*)*акови*, 1650 (ЖК 13, 336) ‹ апел. *козакъ*, який в українській мові вживається щонайменше в шести значеннях, одне з яких – ‘представник військового стану’ (Чучка 274); *Шинъкаренъко*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.), пор. Хвє(д)ка *Ши*(*н*)*кара*, 1647 (ЖК 12, 46).

5. До ПН, утворених від апелятивів, зараховуємо й деривати від назв осіб за спорідненістю чи свояцтвом: *Ба*(*б*)*че*(*н*)*ко*, 1605 (ЖК 4, 202); *Ѡтецъченъко*, 1649 (Реєстр 198). Виявлено в складі ПН твірні назви, які вказують на позашлюбну дитину: *Копыле*(*н*)*ко*, 1585 (ЖК 1, 74), пор. *Копы*(*л*)*о* Трохи(м), 1609 (ДМВН 153); *Ба*(*и*)*стручє*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 194).

6. ПН простолюдинів, похідні від назв осіб за фактом або шляхом появи їх у новій місцевості, а також від назв за територіальною й етнічною ознакою: *Новаче*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 381 зв.), пор. Ива(н)ка *Новака*, 1587 (ЖК 1, 289); Занъца *Полесченъко*, 1611 (АЖГУ 87), пор. Andrzey *Polesczuk*, 1552 (АЮЗР VI/1, 181), «з Укра(и)ны на *Полесе*», 1647 (ЖК 12, 24); Езыпа и Ма(р)ка *Литовчє*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 387 зв.), пор. *литовка* ‘литвинка – литовська жінка’, ‘білоруска’ (Грінченко 2, 363); *Ляше*(*н*)*ко*, 1649 (Реєстр 311), пор. Во(и)тъка *Ляха*, 1647 (ЖК 12, 59 зв.) ‹ *лях* ‘поляк’, ‘католик’ (Чучка 351); *Мо*(*с*)*каленъко*, 1643 (ЖК 10, 263), пор. Иванови *Мо*(*с*)*калови*, 1650 (ЖК 13, 599 зв.); *Не*(*м*)*че*(*н*)*ко*, 1630 (ЖК 8, 662); *Татарыненъко*, 1647 (ЖК 12, 66), пор. у Ва(с)ка у *Татарина*, 1586 (ЖК 1, 138 зв.); *Ту*(*р*)*чє*(*н*)*ко*, 1650 (ЖК 13, 387 зв.).

Здійснений аналіз ПН Житомирщини XVI–XVII ст. з формантом -*енк*(*о*) дає підстави для таких висновків: а) ПН цієї групи виступають ідентифікаційним засобом простолюдинів; б) в іменуванні нижчих верств населення дволексемна формула «ім’я носія + ПН із патронімним суфіксом -*енк*(*о*)» посідає друге місце за частотою вживання (17,5 % від усіх іменувань, 700 фіксацій із 4000); в) творяться такі ПН від різноманітних варіантів християнських і слов’янських автохтонних імен, а також від різних груп апелятивної лексики.

[1] *Худаш М.Л.* З історії української антропонімії. К., 1977. С. 122.

[2] *Чучка П.П.* Історія власних назв // Історія української мови: Лексика і фразеологія. К., 1983. С. 612.

[3] *Осташ Р.І.* Словотворча структура // Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст. ("Реєстри всього Війська Запорозького" 1649 р. і мовно-територіальні контакти) / Відп. ред. А.П. Непокупний. К., 1989. С. 124.

[4] *Білоусенко П.І.* Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). К., 1993. С. 112.

[5] *Пахомова С.М.* Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Вид. 2-ге, доп. і переробл. Ужгород, 2012. С. 183.

Скорочення

АЖГУ – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. / Підгот. до вид. А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко. Житомир, 2002.

АЖГУ 1 – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік / Підгот. до вид. В.М. Мойсієнко. Житомир, 2004.

АЖМУ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Підгот. до вид. М.К. Бойчук. К., 1965.

АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. К., 1859–1914. Ч. I–VIII.

Вешторт – *Вешторт Г.Ф.* Названия пищи в говорах Полесья // Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря / Отв. ред. Н.И. Толстой. М., 1968. С. 366–414.

Гримашевич – *Гримашевич Г.І.* Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир, 2002.

Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.

Демчук – *Демчук М.О.* Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. К., 1988.

ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Зб. актових документів) / Підг. до вид. В.В. Німчук (відп. ред.), В.М. Русанівський, К.С. Симонова та ін. К., 1981.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.

ЖК 1 – Актова книга Житомирського гродського суду (1582–1588 рр.) // Зберіг. у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 1.

ЖК 4 – Актова книга Житомирського гродського суду (1605–1606 рр.) // Зберіг. у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 4.

ЖК 7 – Актова книга Житомирського гродського суду (1617–1618 рр.) // Зберіг. у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 7.

ЖК 8 – Актова книга Житомирського гродського суду (1630 р.) // Зберіг. у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 8.

ЖК 10 – Актова книга Житомирського гродського суду (1643 р.) // Зберіг. у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 10.

ЖК 12 – Актова книга Житомирського гродського суду (1647–1648 рр.) // Зберіг. у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 12.

ЖК 13 – Актова книга Житомирського гродського суду (1649–1650 рр.) // Зберіг. у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 13.

Керста – *Керста Р.Й.* Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. К., 1984.

Лексикон – Лексіконъ славенороссскїй и именъ тлькованїє Памва Беринди / Підгот. до вид. В.В. Німчук. К., 1961.

Никончук 1979 – *Никончук М.В.* Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). К., 1979.

Никончук 1990 – *Никончук М.В.*, *Никончук О.М.* Будівельна лексика Правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов. Житомир, 1990.

ОК 15 – Актова книга Овруцького гродського суду (1678–1680 рр.) // Зберіг. у ЦДІАК України: ф. 15, оп. 1, од. зб. 1.

Осташ – *Осташ Р.І.*, *Осташ Н.Л.* Індекс власних особових імен // Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту. К., 1995.

Реєстр – Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / Підг. до друку: О.В. Тодійчук (голов. упоряд.), В.В. Страшко, Р.І. Осташ, Р.В. Майборода. К., 1995.

Сл. УМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994–. Вип. 1–.

СУМ – Словник української мови / Гол. ред. І.К. Білодід. К., 1970–1980. Т. I–XI.

Тимченко – *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Підг. до вид. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. К.; Нью-Йорк, 2002–2003. Кн. 1–2.

Трійняк – *Трійняк І.І.* Словник українських імен / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 2005.

Фаріон – *Фаріон І.Д.* Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів, 2001.

Чучка – *Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.

Чучка 2011 – *Чучка П.* Слов'янські особові імена українців: Історико-етимологічний словник. Ужгород, 2011.

Розділ ІІ. ЕТИМОЛОГІЯ

І.З. Бурковський
(Київ)

МИКИТА І *МИКИТИТИ*: УМОТИВОВАНИЙ ЗВ'ЯЗОК?

Відантропонімні дієслова, на відміну від іменників (*рентген*, *пилипівка*) чи прикметників (*володимирський*, *кирилівський*), трапляються рідко. До їх короткого реєстру в українській мові (*савити*, *варварити*, *амбросити* 'відзначати дні відповідних святих', можливо, також *петрати* (ЕСУМ 4, 361), інтернаціоналізми *гальванізувати*, *пастеризувати*, *лінчувати*, деякі жаргонізми, як-от *зайванити* 'вкрасти' та літературні оказіоналізми) з імовірністю належить і дієслово *микитити*. Дотепер його етимології спеціально була присвячена лише одна невелика словникова стаття – наведемо її повністю: **мику́тити** 'міркувати, метикувати; [викручуватися, нечисто діяти; плутати, псувати справу Ме[1]]', [*мекéтити*] 'викручуватися' Ж[2], [*мику́та*] 'незграбна, вайлувата, нетямуща людина' Ме, [*замику́титися*] 'заметушитися, захвилюватися', *змику́тити* 'додуматися; обманути, не виконати обіцянки'; – р. *смику́тить* 'збагнути', п. [*przemykicić*] 'обдурити'; – неясне; можливо, пов'язане з *метикувáти* ([*митикувáти*]); зв'язок з власним іменем *Мику́та*, очевидно, вторинний (ЕСУМ 3, 459).

Стаття викликає деякі зауваження – насамперед стосовно такої необхідної для етимологізування інформації, як словникові дані. У словнику Желехівського насправді є статті **мекéтити** й **мику́тити** (Желехівський 1, 433, 437), причому перша – вона відображає діалектну вимову – містить лише відсилання до другої, де подано такий семантичний спектр цього слова: 'schwindeln, verdrehen, Ausflüchte suchen, zweideutig reden u. handeln; foppen (махлювати, перекручувати, шукати вивертів (відмовок), двозначно (підозріло) мовити й чинити;

©І.З. Бурковський , 2017–2018

ошукувати)' (Желехівський 1, 437); ще одну окрему статтю виділено формі доконаного виду *змику́тити*, що її перекладено як 'der Verbindlichkeit nicht nachkommen, täuschen (не виконувати зобов'язання, вводити в оману)' (Желехівський 1, 306). Це – перша фіксація слова в українській лексикографії, принаймні друкованій. Та ще раніше, 1861 р., зафіксовано його польський відповідник *tykicić* 'mataczyć (шахраювати, крутити)' (Swil. 1, 692). Ще деякий матеріал наведемо нижче.

Крім того, згідно з правилами укладання Словника, до його статей мають уходити «споріднені слова, словотворчий зв'язок яких з реєстровим словом є цілком прозорим» (ЕСУМ 1, 7), але діалектизми *замику́титися* й *мику́та* навряд чи можна визнати такими. Слід було б виділити їх у самостійні статті чи бодай окреслити авторське бачення згаданого зв'язку – це потрібно й для належного розкриття етимології заголовного слова.

Авторка статті (Н.С. Родзевич) висловила свою думку вельми лаконічно: «можливо, пов'язане з *метикува́ти* ([*митикува́ти*])». Можна здогадуватися, що йдеться насамперед про метатезу, *-тик-* → *-кит-* – тобто про форму **микитува́ти*. Яким чином далі могло постати *мику́тити*? У нашій мові трапляються подібні морфологічно-акцентуаційні дублети: *бурлакувати / бурлачити*, *ватагувати / ватажити*, *господарювати / господарити*, *жебракувати / жебрачити*, *химерувати / химерити* та ін. Немає вагомих підстав уважати, що в таких парах один із членів походить від іншого – обидва вочевидь утворені від того самого іменника (відповідно *бурлака*, *ватаг*, ... *химера*; якоюсь мірою спричинявся й аналогійний вплив уже наявних пар); навіть у такому прикладі, як *шахраювати*: *шахрувати*, без відмінностей в акцентуації й у тематичних голосних, навряд чи варто допускати породження другого компонента шляхом стягнення: *шахрувати* запозичене з польської, а *шахраювати* утворене на українському ґрунті від *шахрай*. Для обговорюваної версії це означає, що дієслово *мику́тити* виникло не безпосередньо від *микитува́ти* (імовірність такого нетипового переходу невелика), а від антропоніма *Мику́та*, оскільки *микитува́ти* стало сприйматися як похідне від нього. Цікавий, дещо нестандартний випадок, коли вторинне пов'язання (омонімічна атракція) індукує словотворчі процеси.

Але слабким боком цієї теоретичної побудови є те, що доступні нам реальні історичні дані її не підтверджують. Дієслово *микитува́-*

ти, що згідно з нею мало передувати формі *мики́тити* (а потім співіснувати з нею), у словниках відсутнє, мережа Інтернет подає нечисленні факти його функціонування – але найдавніший із них («І-і-і-! – в голос подосадував Степан Трохимович і зупинився перед калюжею: він микитував, як би йому її обійти»[3] – М. Хвильовий, "Оповідання про Степана Трохимовича") датовано 1931 роком. Результатом пошуку аналогів у сусідніх слов'янських мовах став ужитий один-єдиний раз у сучасному польському мережевому дискурсі віддієслівний іменник *mykitowanie*, але його сенс із контексту встановити не можна. Натомість для укр. *микитити* Інтернет демонструє значно багатший і триваліший узус – ось найдавніші епізоди. У п'єсі І. Франка "Три князі на один престол" (1874) – ужите двічі[4] (удруге – «Чи чув-єсь, куме, як сміються з нас, що ми уляклися леда горстки ворогів та й змикитили!» – у додатковому значенні, паралель знаходимо в словнику Іваницького й Шумлянського, де східноподільським *змики́тити* перекладено рос. *оплошать*; Іваницький 254). У листі Осипа Барвінського до брата Олександра (1870): «Леонтович спочатку був прийнявся, потім щось микитив»[5]. Нарешті, у листі Ф. Лебединцева (виходець зі Звенигородського повіту) до свого земляка Т. Шевченка, 1859: «Вибачайте, Бога ради, що змикитив трошки перед Вами, бо й досі не прислав передмови до теї казані» (КС 1898, № 11, с. 46). Виглядає на те, що першим виник якраз варіант *микитити*. Звернімо також увагу: у жодному з цих прикладів – і відомих нам кільканадцятьох інших, що теж належать до XIX ст., зрештою, і в докладному тлумаченні Желехівського – дієслово не має того значення, котре, за Н.С. Родзевич, є початковим ('метикувати'), воно виступає пізніше – тобто її версія й семантично непереконлива. Ці обставини не позбавляють її зрештою права на існування, проте спонукають до нових пошуків.

Ці пошуки почнемо зі згадуваних уже діалектизмів (*за*)*мики́титися* й *мики́та*. Тут розкривається ціла низка можливих етимологічних (або, що нерідко те саме, словотвірних) зв'язків: наявні в нашому розпорядженні відомості про ці слова – їхню географію, хронологію, значеннєву палітру тощо – дуже скупі, фрагментарні, і це зумовлює досить широкий простір для різних припущень.

(*За*)*мики́титися* знайоме нам тільки з тієї ж таки статті ЕСУМ (звідки воно туди потрапило – з'ясувати поки що не вдалося). Відсутність будь-якої супровідної інформації, крім семантичної (при-

тому навряд чи повної, судячи, зокрема, з блр. діал. *мікíціцца* ‘вередувати’; ЭСБМ 7, 36), наперед робить його етимологізацію непевною. Словникова версія – трактування його як похідного від заголовного слова – теоретично є цілком (але не єдино) вірогідною: значення як ‘метушитися’, так і ‘хвилюватися, турбуватися’ могли виникнути метонімійним шляхом із ‘(неспокійно) метикувати, ламати голову над чимось’: пор. гр. μήδεα ‘1. думки; 2. турботи’. Семантика уможливлює й протилежний перехід: *микитити* ‘міркувати’ ‹ *микититися* ‘турбуватися’, проте морфологія говорить про його малоймовірність: такі випадки, як *забути* ‹ *забутися* (ЕСУМ 2, 215) чи *блукати* ‹ *блукатися* (Rudnyćkyj 1, 150; Boryś 32), належать до рідкісних, нетипових. Але (*за*)*микититися* виявляє виразні ознаки ймовірного дериваційного зв’язку й із наведеним у статті діалектизмом *микита*: ‘незграба; недотепа’ → ‘метушитися (діяти / поводитись як незграба та недотепа)’. Зворотний напрямок деривації і тут теоретично можливий, але у світлі подальшого викладу видається малоймовірним.

Що ж до самого іменника *микита*, відомого нам лише в одній говірці (на його похідний скидається прикметник *микитянський* ‘придуркуватий’ (СУГО 127) – у (суб)діалекті вже іншого наріччя, але просторово майже суміжному з подільськими), то його теж ніби неважко пов’язати з *микитити* – через таке значення, як ‘плутати, псувати справу’ (засвідчене в тій самій говірці), за словотвірною моделлю іменників *роззява*, *розтелепа*, *пролаза*, *нетяма*, *швендя*, *базіка*, *рюм*(*с*)*а* тощо. Але це діалектне значення заголовного слова не пов’язане безпосередньо з рештою ділянок його семантичного спектра, що може бути й ознакою омонімії. Щоправда, неважко знайти гіпотетичну ланку семантичного ланцюжка для такого пов’язання. Більша частина того спектра вміщується в семему ‘хитрувати’. Саме її подають для *мики́тити* майже всі діалектні словники, де вміщено це слово: наддністрянський (Шило 173), лемківський (Панцьо 51) – як єдине значення, буковинський (СБук. Г 288) – поруч із ‘псувати справу’, бойківський (Матіїв 277) – ці два плюс ‘метикувати’. Якщо прийняти, що друге з трьох перелічених щойно значень за походженням є результативом першого й спочатку виражалося як *‘хитруючи, зумисне псувати справу’, а далі зазнало генералізації (розширення), то наступним, третім актом цього реконструйованого процесу й буде утворення віддієслівного іменника *микита* ‘незграба (у широкому сенсі), попсуй-майстер’. Ця схема, одначе, суто теоретич-

на, у наявних даних підтвердження їй ми не знаходимо. Інша можлива схема: ‘мудрувати’ → ‘перемудрувати’ → ‘зіпсувати’ → ‘той, що псує – невмілий, незграбний, нетямущий’ – є деякі реальні семантичні аналоги, як-от сленгове *нахімічити* (утім для нього напрямок деривації – від іменника до дієслова, а не навпаки, збіг тут лише на одній ділянці словотвірного ланцюжка). Але значеннєва модифікація дієслова мала б виражатися морфологічно, як у наведеному сленгізмі, чого в наявному матеріалі ніде не відбито. До того ж ця схема передбачає додатковий етап – перенесення на *микитити* семантичної інновації, притаманної спочатку лише формі доконаного виду. Та й вихідне ‘мудрувати’, з огляду на деякі подані далі відомості, викликає сумнів. Імовірнішою вважаємо зворотну схему, простішу (принцип Ок(к)амового леза): *микита* ‘незграба; недотепа’ › *микитити* ‘плутати, псувати’ (як *партач* › *партачити*, *циган* › *циганити*, *паскуда* › *паскудити*). Навряд щоб це значення дієслова було первісним, а інші пішли від нього – імовірніше маємо тут два омоніми, *микитити*[1] ‘хитрувати, мудрувати, метикувати’ і *микитити*[2] ‘плутати, псувати’. На користь цього свідчить і така інформація: «В укр. народній лексиці слово “помикитити” означає: через якесь непорозуміння (тобто ненавмисне. – *І.Б.*) перекрутити справу. Вислів: “У голові помикитилось” значить – ‘хаос думок’» (Іларіон 3, 38). Можна постулювати й безпосередній дериваційний зв’язок *микитити*[2] › (*за*)*микиститися* (семантично – ‘плутати’ → ‘плутатися’), навіть не заперечуючи походження *микиститися* від *микита* – обидва слова могли паралельно брати участь у творенні третього.

Звідки ж у такому разі бере початок цей діалектний іменник? Ми викладемо аж три версії – усі на базі антропоніма *Мики́та*. У першій вірогідним мотиватором є фразеологізм «Ні сюди, Микито, ні туди, Микито» (у різних варіаціях) та гумористична народна оповідь, що дала йому початок. Цей фразеологізм разом із оповіддю-джерелом зафіксовано вже в Номиса (1864, укладання збірки завершене 1861), який локалізує її в Кам’янецькому повіті, тобто теж на Поділлі (Номис 607), тоді як саму приказку – у м. Коропі на Чернігівщині (єдиний досі виявлений лівобережний пункт, імовірно дотичний до нашої теми). Така просторова відлеглість схиляє до думки, що на час запису паремії вона вже функціонувала не один десяток років (та й запис міг відбуватися задовго до 1861 р.). Ще одне рішення підказує пропущений у статті ЕСУМ польський матеріал.

У цитованому вже словникові польської мови (у наукових колах його прийнято називати Віленським словником), крім дієслова *mykicić*, є ще й іменник *mykita* (кваліфікований як діалектизм) ‘a) kozak, b) człowiek szybki, obrotny na koniu (козак; людина метка, спритна на коні)’ (Swil. 1, 692). Новіший словник польської мови, за яким закріпилася назва Варшавський, дублюючи згадані статті, фіксує ще одне значення цього слова (з варіантами *mikita*, *mykieta*) – ‘лис’ (мисливське арго). З ним пов’язане ім’я літературного персонажа *Лис Микита* (можливо, що певний вплив тут мав також його грецький етимон νικήτησ ‘переможець’[6]). Його історія, за наявними відомостями, починається з польської поеми М. Смажевського (Marcin Smarzewski) “Lis Mykita” (Львів, 1860; 2-е вид. – 1884), у якій трапляються деякі українізми[7]. Тарас Франко слушно вважав її одним із джерел поеми свого батька “Лис Микита” (1890) на той самий давній сюжет, зокрема ймення головного героя[8]. Водночас він припускає, що «в одного і другого могло бути спільне джерело: українська народня назва хитрого лиса»[9]. Ця назва мала б бути ще одним предметом нашої уваги, проте в мовній дійсності вона нам не відома – як і самому Т. Франкові (інакше він мав би конкретизувати своє припущення) та низці вчених осіб, що читали його розвідку перед публікацією. Я.В. Закревська констатувала: «Назва *Микита* в народних казках не є закріпленою за лисом»[10]. Отож лишається вважати, що це українське ім’я хитрого лиса пішло з популярної Франкової поеми. З огляду на хронологію важко уявляти його участь у розгляданих тут словотворчих процесах – але воно має бути згадане як іще один член того самого етимологічно-словотвірного гнізда. Крім того, наведена інформація свідчить, що історія польського *mykita* ‘лис’ починається щонайпізніше в середині XIX ст. (що ж до загальнознаної супутньої семеми ‘хитрун’, то вона не обов’язково мала бути вторинною).

Варшавський словник подає також стислі етимологічні помітки, виводячи *mykicić* від українського *микитити*, а *mykita* (разом із фонетичними варіантами) – від укр. *микита* (*mykyta*), тотожного за значенням (судячи з відсутності перекладу). Як етимон останнього вказано українське ім’я *Микита* (SW II, 1083). Це не репрезентоване у відомих нам українських джерелах *микита* ‘спритний їздець’ можна вважати ще одним гіпотетичним джерелом його омоніма (і водночас антоніма), постулюючи енантіосемію – найімовірніше, іронічну: ‘спритник’ → ‘незграба, недотепа’. Утім така етимологія радше сум-

нівна – бо не маємо доказів, що тут фігурує реальне українське слово, а не фіктивне, «домислене» польським автором. Якщо ж воно справді існувало (чи й досі існує в якихось малодосліджених говірках), то, як ми спробуємо показати, його запозичувано не в польську мову з української, а навпаки.

Етимологічна ремарка Варшавського словника – укр. *микита* ‘козак; спритний їздець’ ‹ *Микита* (ім’я) – базується на формальній тотожності обох слів. Якщо тут – антономазія, то чим вона вмотивована? Тарас Франко, намагаючись дошукатися, звідки герой батькової поеми дістав своє ім’я, міркував: «Може й був колись якийсь замітніший Микита, крутій і хитрун, про якого ходили анекдоти між людьми, поки його ім’я не стало нарешті типове»[11]. Твердження такого характеру належать до неспростовних – тут хіба тільки дискутувати про деталі: а чи не вславився насправді той Микита дещо іншими якостями – кмітливістю, дотепністю або вправністю в кінній їзді, але зауважимо: це припущення нічим не підкріплене. Не задовольняє нас і пояснення білоруських науковців: «узыходзяць да імя Мікіта – абагульненая назва чалавека з пэўнымі ўласцівасцямі» (ЭСБМ 7, 36). Варто пошукати якесь ґрунтовніше тлумачення.

До Віленського словника слово *mykita* потрапило вочевидь зі словника Б. Лінде. Там це гасло проілюстроване цитатою з Адама Нарушевича – вихідця з української мовно-етнічної території (Берестейщина), з твору, опублікованого в 1770-х рр. (Linde 2.1, 171). Саме в польській мові XVIII ст. (деяких її регіо- та соціолектах) українське ім’я *Микита* й могло набути значення ‘козак’: відомий тип синекдохи – найменування представників етносу (здебільшого чужого) та / або війська певним особовим ім’ям: *том*(*м*)*і*, *ганси*, *фріци*, *івани* тощо. У цій ролі виступають імена, що мають репутацію дуже поширених, типових, або ж такі – це якраз і стосується українського *Микита* в сприйнятті поляків, – що звучать для носія мови-реципієнта незвично, чудернацько, справляють певний комічний ефект (тобто тут діє також фоносемантичний чинник). Як і інші сленгізми й, ширше, експресивні лексеми, вони здебільшого досить швидко виходять із ужитку (чи принаймні втрачають емоційне забарвлення) і замінюються на інші. У давнішому польському мовленні (передане в українському тексті 1-ї половини XVII ст., Львівському літописі, у розповіді про події 1620 р.) таку роль виконує інше характерне українське ім’я – *Гриць* («Не хочу я з Грицями воєвати...»[12]). Звідси –

‘спритний, вправний їздець’ і далі, генералізовано, ‘спритник’, як у фізичному, так і в ментальному сенсі (без тієї конотації, що притаманна слову *козак* в українській мові – бо тут ішлося про чужого, а не свого, до того ж радше про надвірного козака, слугу магната). Далі постало ‘хитрун’, перенесене також на лиса (див. вище), або ж навпаки – ‘лис’ виникло від ‘спритник’, і потім могло брати участь у творенні значення ‘хитрун’.

Це слово, *tykita*, потрапивши в українську мову, могло стати джерелом не лише *микита* ‘незграба’, а й *микитити* (з менш частотним варіантом *микитувати*) в основних значеннях (або й у всіх – якщо не приймати нашої думки про два омоніми), запозиченого згодом, якщо вірити Варшавському словникові, і в суміжні польські регіолекти: укр. *Микита* (незвичайне й кумедне для поляків ім’я) › пол. діал. *tykita* ‘козак (українець); спритний їздець’ › укр. **микита* ‘спритник › хитрун’ › *микитити* ‘хитрувати’ › пол. діал. *tykicić*. Проте засада Ок(к)амового леза велить уважати вірогіднішим інший, коротший шлях міжмовної взаємодії: укр. *Микита* › пол. діал. *tykita* ‘козак; спритний їздець › спритник, хитрун’ › *tykicić* ‘хитрувати’ › укр. *микитити* ‘хитрувати’.

Вихідним іменниковим значенням, що дало початок дієслівним, могло бути й ‘спритник’, і похідне від нього ‘хитрун’. Семеми сприту й хитрості взаємоперехідні й мають приблизно однаковий деривaційний потенціал, тож ‘хитрувати’ й ‘метикувати, міркувати’ могли утворитися як послідовно (друге від першого), так і паралельно. Джерела промовляють на користь першого варіанта. Літературне значення дієслова *микитити*, як уже згадано, справляє враження порівняно недавнього. Його лексикографічна реєстрація відбулася пізно: такої статті немає ще навіть у шеститомному українсько-російському словникові 1953–1963, з діалектних словників його подають лише лемківський Пиртея (Пиртей 174) та згаданий уже бойківський (вони відбивають мовлення XX ст.). Найперші фіксації, за відомостями російських дослідників – в істотно краще задокументованому російському мовленні: у тексті 1906 р. Скитальця (він чимало мандрував по Україні та прилеглих землях) і 1916 – донського автора Ф. Крюкова[13]. Для українського письменства, за інформацією з Інтернету, найраніший випадок уживання («Городовичня те змикитила, так в артілі та колективи зароїлася»[14]) – у тексті 1929 р. авторства Спиридона Добровольського, що ріс на порубіжжі степу й Поділля (су-

часний Новоукраїнський район); близько за часом – у його земляка (із сусіднього села) Івана Микитенка (1897–1937): «Я зразу змикитив, що в неї до Яроша нездоровий інтерес» (див. СУМ III, 618). Хтозна, чи, бува, не ця кумедна фраза знаного та впливового письменника й драматурга (додатковий ефект – співзвучність із прізвищем) і задала тон літературному вжиткові слова? Знайти відповідь на це питання – справа не з цілком безнадійних, але такий пошук уже виходитиме за межі власне етимології.

Від ‘хитрувати’ вочевидь пішло й ‘не виконати зобов’язання’ (генералізовано – як *збрехати* не завжди означає свідому, навмисну неправду), блр. діал. *мікíцяць* ‘таїтися’ (ЭСБМ 7, 36), можливо, також «львівське» *мики́тити* ‘обдурювати, збивати з панетелику’ (ЛЛ 359), хоча не менш імовірною тут є його відіменникова деривація (за моделлю *дурити* ‹ *дурень*). Блр. діал. *мікіціцца* ‘вередувати’ – імовірніше від семеми сприту (пор. етимологію слова *каприз*, згадаємо ще й *химерити*). Натомість наведене вже бойківське (Франко) й східноподільське *змикитити* ‘сплохувати’, як і *помики́тити*(*ся*) ‘поперекручувати(ся), поперевертати(ся)’ (ЛЛ 455) набагато легше вписується в контекст постульованого нами омонімічного гнізда.

Слово *mykita*, як видно з інших аналогічних прикладів, могло означати також ‘українець’, а що українців дедалі більше сприймали як суто селянський народ, то на перший план виступало значення ‘селянин’ зі зневажливо-пейоративними конотаціями, характерними для панівного етносу. Маємо засвідчене «львівське» *мики́та*, *мікі́та* 1) ‘селюк’; 2) ‘недоумок’ (ЛЛ 358, 359) – фонетичний варіант із *-кі-* чітко вказує на польське походження. І тут – іще одне ймовірне джерело й подільського *микита* (третя версія її робить дещо сумнівною, але не спростовує, той факт, що Галичина і Східне Поділля від 1772 р. були розділені кордонами).

Пропонована гіпотеза про роль українсько-польської міжмовної взаємодії в постанні досліджуваних слів загалом узгоджується з доступними нам джерельними даними – інша річ, що ті відомості досить-таки скупі (мало стає в пригоді й словник Грінченка, що просто дублює Желехівського; пізніший редактор, С. Єфремов, додав *микитити* ‘обдурювати’ (за змістом прикладу – радше ‘не виконувати зобов’язання’), зі Звенигородського повіту (Грінченко$_3$ 3, 279) – підкріплення того, що вже відомо нам із документа 1859 р.). Усі вони локалізуються в ареалі південно-західного наріччя та окремих при-

леглих говірок Правобережжя, зони тривалих контактів із польською мовою (це значною мірою стосується й Буковини). Для інших діалектів поки що маємо лише деякі непрямі вказівки, насамперед наявність споріднених слів у білоруській мові (хоча туди вони могли потрапити й через польську), а також у російській (рос. (*с*)*микитить* – за поширеністю в мережі чи не поступається нашому відповіднику, але історію має недовгу) – хоча такі запозичення відбуваються не тільки, а в новітній історії й не стільки через контакти суміжних діалектів. До цього додамо: цитований фрагмент твору С. Добровольського відбиває мову кубанців – але не знати, чи цілком автентично, тож тут убачаємо підставу підозрювати – але не доказ (навіть попри зіставлення з відомостями із сусідніх російських теренів), що відповідна ізоглоса охоплює як західний, так і східний край ареалу південно-східного наріччя. Основна проблема – сучасний стан лексикографування: крім того, що діалектних словників мало, вони, як правило, укладені за диференційним типом, тож годі шукати там слова, якщо його семантика не відрізняється від літературної. Таку думку викликає значення слова в мові-реципієнті.

Ми виклали цілу низку етимологічних версій, не всі змігши оцінити з погляду більшої чи меншої вірогідності. Крім обставин, що ускладнюють дослідження, тут варто згадати й сформульований В.М. Топоровим принцип множинної етимології: не обов'язково з кількох альтернативних етимологій лише одна може бути істинною – часом у творенні слова брали участь і два чинники, а то й більше. Лишається ще й версія ЕСУМ, що її ми остаточно не відкидаємо, дарма що простежили її невідповідність мовноісторичним фактам. Певної привабливості їй надає формальна й значеннєва близькість дієслів *микитити* (*микитувати*) й *метикувати* – але, по-перше, однаково ймовірним буде й зворотне припущення, що, навпаки, *метикувати* – а його генеалогію наразі не слід уважати встановленою з певністю – виникло через метатезу від *микитувати*. По-друге, є й іще деякі слова, що виявляють подібну близькість до *микитити*(*ся*) в тому чи іншому сенсі: *змакі́трити* 'зрозуміти' (Сизько 37), *замакітритися* 'втомившись від якихось турбот, клопотів, не сприймати більше нічого' (СУМ III, 200) – тлумачення не зовсім вичерпне, *замі́катися* 'заметушитися' (Матіїв 158) або споріднене з ним пол. діал. *tykcić się* 'пригадувати(ся)' (Karłowicz 3, 205; SW II, 1083); а крім метатези, є й такий маргінальний, слабко вивчений формотворчий засіб,

як контамінація. (До речі, певний вплив фонетичних асоціацій можна допускати й у межах деяких із наших схем). Щодо (*за*)*ми́кати*(*ся*): цікаво, що від того самого слов'янського кореня Лінде виводив пол. (діал.) *mykita* (Linde II.I, 171, 115) – мабуть, українське ім'я було йому незнане; і навіть ця етимологія донаукового періоду формально не є неймовірною – ні семантично, ні морфологічно: пор. утворені за допомогою такого суфікса пол. *włokita*, *włókita* 'волоцюга', рос. *волокита*. Отож вона заслуговує на глибшу перевірку, з урахуванням і інших характеристик слова, насамперед історичних та лінгвогеографічних. Належної повноти даних для цього, либонь, бракує, але вже те, що досі все вказує на зону польсько-українських контактів останніх століть (наприклад, Я. Карлович відносить *mykita* до «Litwy i Ukrainy» (Karłowicz 3, 205) – під Литвою тут слід, очевидно, розуміти головно Берестейщину), є достатнім агументом віддати перевагу іншому баченню походження лексеми.

Оприлюднені тут етимологізаційні міркування за теперішніх умов – не більше, ніж гіпотези. Верифікація їх – справа прийдешнього (будемо сподіватися, не дуже віддаленого), з очікуваним прогресом у вивченні та введенні в науковий обіг діалектної лексики, писемних пам'яток XIX й попередніх століть як української мови, так і сусідніх.

---

[1] Див. у нашому списку скорочень під «Мельничук».

[2] Див. під «Желехівський».

[3] *Хвильовий М.* (Твори в п'ятьох томах. Нью-Йорк; Балтімор; Торонто, 1982. Т. 3. С. 219.

[4] *Франко І.Я.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах. К., 1979. Т. 23. С. 36, 44.

[5] Із листування Олександра і Осипа Барвінських (1870 рік) / Вступна стаття, підгот. тексту, коментарі Альбіни Шацької // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія. К., 2010. Т. 5. С. 125.

[6] *Франко Т.* «Лис Микита»: критичний розбір поеми Івана Франка. Львів, 1937. С. 83.

[7] Там само. С. 44.

[8] Там само. С. 41, 43, 84.

[9] Там само. С. 41.

[10] *Закревська Я.В.* Фольклорна мовно-стилістична традиція в казках І. Франка // Українська мова в школі. 1957. №4. С. 28.

[11] *Франко Т.* Цит. праця. С. 83.

[12] Ісписаніє літом от рождества Христова ... року і по нім ідущих (Львівський літопис) // Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження. К., 1971. С. 104.

[13] http://fedor-krjukov.narod.ru/Alphabet/17_slovar_s.htm

[14] *Добровольський С.* Залізний кінь. Канадський Інститут Українських Студій: Електронна бібліотека української літератури. (Без року).

Скорочення

Грінченко$_3$	– Словник української мови / Упоряд. з дод. влас. мат. Б.Д. Грінченко. 3-є вид. К., 1927–1928. Т. 1–3.
ЕСУМ	– Етимологічний словник української мови / Гол. ред. О.С. Мельничук. К., 1982–. Т. 1–.
Желехівський	– *Желеховський Є.*, *Недільський С.* Малорусько-німецький словар. Львів, 1886. Т. 1–2.
Іваницький	– *Іваницький С.*, *Шумлянський Ф.* Російсько-український словник. Вінниця, 1918. К., 2006.
Іларіон	– *Іларіон*, митрополит (*Огієнко І.І.)*. Етимологічно-семантичний словник української мови. У 4 томах. Вінніпеґ, 1979–1995.
КС	– Киевская старина.
ЛЛ	– Лексикон львівський: поважно і на жарт / Укладачі: Н. Хобзей та ін. Львів, 2009.
Матіїв	– *Матіїв М.* Словник говірок центральної Бойківщини. К.; Сімферополь, 2013.
Мельничук	– *Мельничук О.С.* Словник специфічної лексики говірки села Писарівки // Лексикографічний бюлетень. К., 1952. Вип. II. С. 67–99.
Номис	– Українські приказки, прислів'я і таке інше: Збірники О.В. Марковича та інших: Уклав М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М.М. Пазяка. К., 1993.
Панцьо	– *Панцьо С.* Матеріали до словника лемківських говірок (дієслівна лексика). Тернопіль, 2009.
Пиртей	– *Пиртей П.* Короткий словник лемківських говірок. Івано-Франківськ, 2004.
СБук. Г	– Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці, 2005.
Сизько	– *Сизько А.Т.* Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. Дніпропетровськ, 1990.
СУГО	– Словник українських говорів Одещини / За ред. О.І. Бондаря. Одеса, 2010.
СУМ	– Словник української мови / Гол. ред. І.К. Білодід. К., 1970–1980. Т. I–XI.
Шило	– *Шило Г.* Наддністрянський реґіональний словник. Львів, 2008.
ЭСБМ	– Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В.У. Мартынаў. Мінск, 1978–. Т. 1–.

Boryś – *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 2005.
Karłowicz – *Karłowicz J.* Słownik gwar polskich. Kraków, 1900–1911. T. 1–6.
Linde – *Linde S.B.* Słownik języka polskiego. Warszawa, 1807–1814. T. I–VI.
Rudnyc'kyj – *Rudnyc'kyj Y.* An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Winnipeg; Ottawa, 1962–1982. Vol. 1–2.
SW – Słownik języka polskiego. Warszawa, 1900–1927. T I–VIII.
Swil. – Słownik języka polskiego. Wilno, 1861. Cz. 1–2.

С.О. Вербич
(Київ)

ЕТИМОЛОГІЧНІ СТУДІЇ З ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ. 2

Як відомо, регіональні слова на позначення різних географічних понять належать до найдавнішого прошарку лексики кожної мови, оскільки відбивають у своїй семантиці прикметні риси території, освоєної відповідним етносом. З огляду на це слушна думка про те, що на основі спеціального аналізу місцевої географічної термінології, порівняно з іншими семантичними групами лексики, можна отримати багато цінної інформації для з'ясування складних етногенетичних питань[1]. Такому аналізу, зрозуміло, передує формування реєстру народних географічних термінів певного регіону і вже потім – подальше дослідження на цій базі процесу їх становлення в просторі й часі. У контексті викладеного актуальне завдання систематизації географічних апелятивів Прикарпаття. У цьому напрямі вже зроблено чимало (див. студії Я. Рудницького, С. Грабця, З. Штібера, Й.О. Дзендзелівського, С.В. Личук та ін.), проте й сьогодні ще не можна сказати, що цей пласт лексики прикарпатського діалектного словника української мови зібрано максимально повно й вичерпно досліджено. Тому подальше збирання місцевої географічної термінології, її впорядкування й лінгвістичний аналіз суттєво наблизять нас до досягнення цієї мети.

Пропонована стаття продовжує попередню публікацію з цієї проблематики*. Об'єктом аналізу обрано географічні апелятиви *гріда*, *завіс* (*завісь*), *завой*, *кіпня*, *кринта*, *мокриш*, *перелуч*, *цуприк* і *чурій*.

---

* Продовження. Початок див.: Вербич С.О. Етимологічні студії з діалектної лексики Івано-Франківщини // Студії з ономастики та етимології. 2015–2016 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2017. С. 212–219.

©С.О. Вербич , 2017–2018

Грідá ‘витягнуте продовгувате підвищення’, ‘узвишшя’ (сс. Бортники, Жуків, Петрилів, Хотимир Тлумацьк. р-ну; Личук 281). Фонетично вторинна форма до *гряда*. Зміна *я* (‹*ę*) › *і* відбулася на місцевому діалектному ґрунті, пор. ще, наприклад, гуцул. *щíсті* ‘щастя’ (Неґрич 193) ‹ **sъčęstьje* (ЕСУМ 6, 501). Лексема *гряда* поширена і в інших українських говорах, пор., наприклад: бойк. *hr’yda* ‘нанесений водою намул’ (Rudnicki 21), закарпат. *грядá* ‘значне підвищення річкового дна, може виступати з води’ (Сабадош 53), наддніпр. ‘підвищена, суха частина лугової площі, яка не затопляється в повінь’ (Чабаненко 1, 254), поліськ. ‘невелике продовгувате підвищення’ (Черепанова 67) та ін. Стрижневою семою в значенні наведених апелятивів є ‘підвищення’, що підтверджують також паралелі з інших слов’янських мов, наприклад: рос. діал. *грядá* ‘гірське пасмо’, болг. *гредá* ‘видовжений горб’, серб. *гредá* ‘скеля’ (ЕСУМ 1, 608). Це дало укладачам Етимологічного словника української мови переконливі підстави реконструювати праформу **gręda* з базовою семантикою ‘підвищення’ (ЕСУМ 1, 608).

Завіс ‘стрімкий обрив, обвисла скеля; стрімка, обвисла частина берега’, *завісь* ‘т. с.’ (м. Верховина Верховинськ. р-ну; Личук 296). Пор. ще фонетичний варіант гуцул. *зáвіз* (*зáвізь*) ‘зсув ґрунту, каміння на дорогу’ (ГГ 73) ‹ *завіс* (*завісь*). З погляду морфемної будови це утворення з префіксом *за-* і коренем *-віс*(*ь*). Семантику ‘те, що звисає’, реалізовану дієслівною основою *-віс-*, відображають й інопрефіксальні похідні, які мають не лише географічне значення, наприклад: *звúсник* ‘стрімкий берег’, *нáвис*, *пóвись* ‘паморозь’ тощо (ЕСУМ 1, 381). Аналізоване *завіс* (*завісь*) ‹ **zavěsъ* / **zavěsь* ‹ **zavěsiti*. Праформа **zavěsъ* / **zavěsь* доповнює ряд уже відновлених префіксальних утворень від основи **-věs-*: **obvěsъ* / **obvěsь*, **navěsъ* / **navěsь*, **otъvěsъ* (ЭССЯ 23, 226–227; 31, 27; 38, 90).

Завóй ‘глухий, непроточний рукав річки, затоки’ (сс. Лоєва Надвірнянськ. р-ну, Хриплин Івано-Франківськ. м/р; Личук 296). Ця лексема має споріднені апелятиви на зразок: укр. зх.-поліськ. *завій* ‘сильний біль у животі’, ‘апендицит’ (Аркушин 161), гуцул. *завíй* ‘вада деревини: звивисте нашарування волокон, косошарість’ (ГГ 73), ‘бік села’ (Жеґуц 56), блр. діал. *завóїна* ‘затока’ (СБГ 2, 192), рос. діал. *завóй* ‘приплив’, ‘рештки мулу, водоростей після відпливу’, ‘хвилі в морі, що утворюються внаслідок зіткнення двох зустрічних течій’, ‘улоговина, залита весняною водою’ (СРНГ 9, 332), болг. *завòй* ‘зак-

рут дороги, річки’ (БЕР 1, 576), серб. *завој* ‘закрут річки’ (Мурзаев 212) ‹ псл. **zavojь* ‹ **zaviti* (Boryś 732).

Кіпня ‘місце, на якому частково стопився сніг’ (с. Верхній Ясенів Верховинського р-ну; Личук 314), ‘проталина’ (ГГ 94). Фонетично видозмінена форма від *тіпня* ‹ *топня*. Пор. ще гуцул. *к’інно* ‘безсніжно’ (Жеґуц 72) ‹ *тіпно*. Явище переходу *т’* › *к* перед *і* різної природи відоме в низці південно-західних говорів української мови, наприклад: зх.-поліськ. *кісно* ‘тісно’ (Аркушин 222), бойк. *кік* ‘місце, де збирають колоди для сплаву або різання’ (Онишкевич 1, 352) ‹ *тік*, буков. *кісте́чка* ‘печиво’ (СБук. Г 205) ‹ *тістечка*. *Топня* – субстантив від *топний* ‹ *топити*, пор. закарпат. *топи́ти* ‘танути, ставати рідким (про сніг, лід, сало)’ (Сабадош 353). Ад’єктив *топний* має паралелі в інших слов’янських мовах, наприклад: пол. (давнє) *topný* ‘який можна розтопити; розтоплений’ (Boryś 638), чеськ. *topný* ‘який топить, плавить’ (Jungmann 4, 610). Наведені прикметники постали на базі псл. **torьpъjь* ‹ **topiti* ‘розтоплювати’.

Кри́нта ‘вершина гори’ (с. Яворів Косівськ. р-ну), ‘крута, стрімка гора’ (сс. Замагора, Красник, Топільче Верховинськ. р-ну; Личук 324). Пор. також топонім *Кри́нта* – назва полонини й гори на Прикарпатті (Желеховський I, 380). Фонетика наведених апелятива й топоніма – звукосполука *-ин-* ‹ *-ен-* – указує на те, що вони зазнали польського впливу, пор., наприклад, пол. *kręty* ‘скручений, звитий’ (SJP II, 554). На українському (східнослов’янському) ґрунті сформувалася б лексема *крута* (пор. укр. *крути́й* ‘стрімкий; дуже загнутий або вигнутий; кручений, звивистий’; ЕСУМ 3, 111) – результат субстантивації прикметника *крутий* ‹ псл. **krǫtъjь* ‘зігнутий, стрімкий’. Принагідно зауважимо, що значення ‘урвистий’ у цьому прикметникові вторинне. Первісна семантика, як стверджують укладачі ЭССЯ, – ‘кручений, закручений’ (ЭССЯ 13, 33–35). До речі, аналізована *кринта* не єдина в місцевому словникові лексема, яка демонструє польськомовну форму. Наявні й інші подібні одиниці, наприклад *ґже́нда* ‘вершина гори’ (Личук 283)*.

Мокри́ш ‘земля, розм’якшена водою’, ‘мокре місце на полі, заболочена місцевість’ (сс. Красник Верховинськ. р-ну, Креховичі, Лоп’янка, Перегінське, Цінева Рожнятівськ. р-ну, Хриплин Івано-

*Докладніше про формальну структуру апелятива *ґже́нда* див.: Вербич С.О. Етимологічні студії з діалектної лексики Івано-Франківщини // Студії з ономастики та етимології. 2015–2016 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2017. С. 213.

Франківськ. м/р; Личук 342). Етимологія цієї лексеми не становить труднощів. Її семантику однозначно мотивує твірна основа *мокр-* ‹ *мокрий*. Географічний апелятив *мокри́ш* цікавий передусім як семантичний ендемізм. Доступний діалектний матеріал засвідчує лише його формальний відповідник – *мокри́ш*, але з іншим значенням – ‘вид польового бур’яну’ (Онишкевич 1, 449). В інших регіонах України з цією семантикою вживаються хоч і спільнокореневі, проте суфіксально відмінні деривати, пор., наприклад, буков. *мокрі́й* ‘городній бур’ян, що росте в низинних місцях’ (СБук. Г 294), зх.-поліськ. *мокре́ць* ‘т. с.’ (Аркушин 315). Аналізоване *мокри́ш* постало на базі псл. **mokryšь* (ЭССЯ 19, 147; реконструкцію здійснено без українського матеріалу).

Пере́луч ‘улоговина між горбами’ (сс. Бортники, Прибилів Рожнятівськ. р-ну; Личук 361), пор. ще бойк. *перелу́ч* ‘ущелина’ (Онишкевич 2, 52). Аналіз формальної структури цих апелятивів уможливлює виокремлення в них префікса *пере-* й кореня *-луч*. Значення ‘улоговина між горбами’, ‘ущелина’ розвинулися, очевидно, на основі більш загального ‘те, що вигнуте’, оскільки *-луч* ‹ *-лук*. На підтвердження такого припущення наведемо спільнокореневі лексеми, наприклад: закарпат. *перелу́куватий* ‘горбатий, загнутий’ (Сабадош 223), зх.-поліськ. *перелукі* ‘різнобарвний; рябий, зі смугами’: *ха́ту зроби́ла пе^{и}ре^{и}лу́ку – йідна́ стина́ така́, а дру́га така́* (Аркушин 391) ~ ‘неоднаковий, нерівний’ ‹ псл. **-lǫk-* ‹ **len-k-* ‘гнути’. У діалектах західнослов’янських мов відзначені ідентичні лексеми – пол. *przełęcz* ‘перехід у горах’ (SJP V, 126), чес. *Přelouč* – топонім (внутрішню форму цієї назви пояснюють як ‘місцевість перед лукою’; Profous III, 465–466), що свідчить про праслов’янський характер (архаїчна структура, ареал) аналізованого апелятива *перелуч* ‹ **perlǫčь*. Відновлене **perlǫčь* органічне в ряді споріднених апелятивів **oblǫčь*, **orzlǫčь* (ЭССЯ 28, 27–28; 33, 271), **sъlǫčь* (Шульгач 270).

Цу́прик ‘вершина гори’ (с. Грабів Рожнятівськ. р-ну), *чу́прик* ‘т. с.’ (нп Кути, Старі Кути Косівськ. р-ну, Ясеновець Рожнятівськ. р-ну; Личук 417, 419). Географічний апелятив *цуприк* має відповідник в українській мові з нетопографічною семантикою – *цу́прик* ‘краєчок, кінчик’. Укладачі Етимологічного словника української мови пояснюють його як експресивне утворення, що виникло внаслідок контамінації слів *ци́плик* ‘краєчок, вістря’ та *ку́пер* ‘нижній кінець хребта’ (ЕСУМ 6, 266). На нашу думку, наявність паралельних форм *цу́п-*

рик і *чу́прик* уможливлює інакше пояснення апелятива *цу́прик* – фонетично вторинна форма від *чу́прик* унаслідок змішування приголосних *ц* / *ч*, очевидно, під впливом польської мови, де непоодинокі лексеми, у структурі яких відображене таке явище. Пор., наприклад, пол. *ciekan* ‘різновид холодної зброї’ і *czekan* ‘т. с.’, *cer* ‘різновид підливи’ і *czer* ‘т. с.’ (SJP I, 380, 384). З погляду словотвору *чу́прик* – дериват із суфіксом -*ик* від *чупер*. В українській мові лексема *чупер* уживається зі значенням ‘чуб, чуприна’, на основі якого розвинулася і вторинна семантика – ‘суцвіття’, наприклад: буков. *чу́пер*, *чупр* ‘волосся, чуприна’, ‘суцвіття кукурудзи’ (СБук. Г 651), гуцул. ‘чуб, чуприна’, похідне *чу́прик* ‘квітка кукурудзи’, ‘чуприна’ (Жеґуц 163), закарпат. ‘повісемце на кукурудзяному качані’, ‘пасемце волосу’ (Бевка 143), зх.-поліськ. ‘чорнобривець’ (Аркушин 612) ‹ псл. **čuprъ* (ЕСУМ 6, 356). Очевидно, значення ‘вершина гори’ слід розуміти як результат звуження дещо ширшої семантики *‘вершина гори, де щось росте (наприклад, ліс)’. На підтвердження такого припущення наведемо семантично співвідносний апелятив *чуб* ‘вершина скелі’, ‘верхня частина гори’, ‘зарослі на вершині безлісої гори’ (Личук 417). В етимологічній літературі псл. **čuprъ* кваліфікують як утворення від **čuprъ* / **čupra*, слов’янські континуанти яких реалізували, зокрема, й топографічну семантику, наприклад: рос. діал. *чуп* ‘чуб’, кашуб. *čёр*, *čup* ‘чубок на голові птаха’, ‘верхівка гори’, чес. діал. *čup* ‘гора з плоскою вершиною’, слвн. *čûp* ‘чуб’ (SP 2, 291). Псл. **čuprъ* / **čupra* з огляду на паралелізм базових і.-є. *(*s*)*keup*-: *(*s*)*keub*- ‘пучок, чуб, чуприна’ (SP 2, 292) можна, напевно, розглядати як фонетичні варіанти до **čubъ* / **čuba* зі спорідненою семантикою (ЭССЯ 4, 126; щодо реалізації географічних значень пор. пол. діал. *czuba* ‘хребет гори’; SP 2, 291).

Чурі́й ‘швидкий рух води зі звучанням’ (с. Прокурава Косівськ. р-ну), ‘джерело’ (нп Ворохта, Яблуниця Яремчанськ. м/р; Личук 418), пор. ще буков. *чурі́й* ‘маленький струмочок’ (СБук. Г 652). Лексему *чурі́й* аналізуємо в складі лексики словотвірного гнізда *чурі́ти*: діал. буков. *чурі́ти* ‘просочуватися, цідити, дзюрчати’ (СБук. Г 652), гуцул. ‘текти’ (Janów 36), лемк. *чура́к* ‘малий водоспад’, зх.-укр. *чур* ‘дзюрчання’, *чури́ти* ‘плюскотіти, дзюрчати, бити струмком’, *чу́рок* ‘невеликий водоспад; місце, де струменем б’є вода’, що в Етимологічному словникові української мови пояснюють як звуконаслідувальні, що виникали незалежно в різних мовах (ЕСУМ 6, 357). Апелятив *чурі́й* – дериват із суфіксом -*ій* від *чурити* (*чуріти*). Укладачі SP

припускають праслов'янську архаїку для дієслова **čurěti* 'текти, сочитися', яке має, очевидно, ще глибші етимологічні зв'язки, пор. лит. *čiuréti* 'сочитися' (SP 2, 293). З огляду на це теоретично можлива реконструкція псл. **čurějь* 'джерело' ‹ **čurěti*.

Структурно-семантичний і етимологічний аналіз географічних апелятивів *гріда*, *завіс* (*завісь*), *завой*, *кіпня*, *кринта*, *мокриш*, *перелуч*, *цуприк* і *чурій* дає можливість зробити такі висновки:

1. Більшість із проаналізованих лексем – *гріда*, *завіс* (*завісь*), *кринта*, *перелуч*, *цуприк* – належить до мікросемантичного поля 'підвищення: гора, горб, скеля', що відбиває характерні ознаки місцевого тополандшафту.

2. Для низки з прикарпатських лексем засвідчено формальні відповідники в інших говорах української мови, які, проте, мають відмінну семантику.

3. Фонетика деяких апелятивів (*гріда*, *кіпня*) демонструє звукові зміни, що відбулися на місцевому діалектному ґрунті української мови. Звукова будова лексеми *кринта* демонструє польськомовний вплив.

4. Формальна структура окремих лексем, наявність для них слов'янських паралелей уможливили реконструкцію праслов'янських архетипів: **čurějь*, **perlǫčь*, **tоrьnъjь*, **zavěsъ* / **zavěsь*.

---

[1] *Толстой Н.И.* Рец. на M. Jurkowski. Ukr. terminologia hydrograficzna. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1971. – 240 стр.; І.Я. Яшкін. Беларускія геаграфічныя назвы. – Мінск, 1971. – 255 стр. // Вопросы языкознания. 1972. № 5. С. 137.

Скорочення

Аркушин	– *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок. Вид. 2-ге переробл., випр. і доп. Луцьк, 2016.
Бевка	– *Бевка О.* Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни Мараморошського комітату / Ред. та передмова І. Удварі. Ніредьгаза, 2004.
БЕР	– Български етимологичен речник / Съст. В. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев и др. София, 1971–. Т. 1–.
ГГ	– Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997.
ЕСУМ	– Етимологічний словник української мови: У 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.

Жеґуц, Піпаш – *Жеґуц І.*, *Піпаш Ю.* Словник гуцульського говору в Закарпатті. Мюнхен, 2001.
Желеховський – *Желеховський Є.*, *Недільський С.* Малорусько-німецький словар. Львів, 1886. Т. I–II.
Личук – *Личук С.В.* Семантика та структура народних географічних назв Івано-Франківщини: Дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2015.
Мурзаев – *Мурзаев Э.М.* Словарь народных географических терминов. М., 1984.
Неґрич – *Неґрич М.* Скарби гуцульського говору: Березовú. Львів, 2008.
Онишкевич – *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок: У 2-х ч. К., 1984.
Сабадош – *Сабадош І.* Словник закарпатської говірки с. Сокирниця. Ужгород, 2008.
СБГ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча / Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск, 1979–1984. Т. 1–5.
СБук. Г – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці, 2005.
СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л.; С.-Петербург, 1966–. Вып. 1–.
Чабаненко – *Чабаненко В.А.* Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 1992. Т. 1–4.
Черепанова – *Черепанова Е.А.* Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
Шульгач – *Шульгач В.П.* Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998.
ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974–. Вып. 1–.
Boryś – *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 2005.
Janów – *Janów J.* Słownik huculski / Oprac. i przygot. do druku J. Rieger. Kraków, 2001.
Jungmann – *Jungmann J.* Slovník česko-německý. Praha, 1835–1839. D. I–V.
Profous – *Profous A.*, *Svoboda J.* Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny. Praha, 1947–1957. D. I–IV; D. V / Napsali J. Svoboda, V. Šmilauer a další.
Rudnicki – *Rudnicki J.* Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny. Lwów, 1939.
SJP – Słownik języka polskiego / Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. Warszawa etc., 1901–1927. T. I–VIII.
SP – Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego. Wrocław etc., 1974–. T. 1–.

Т.В. Шалаева
(Москва)

К ВОПРОСУ О СБЛИЖЕНИИ ЭТИМОЛОГИЧЕСКИХ ГНЕЗД: ПРОДОЛЖЕНИЯ ПРАСЛАВ. **plotъ* и **plъtъ* В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Данная заметка является дополнением и комментарием к статье И.В. Ефименко “Восточнославянская лексика на обозначение плотов (этимологический комментарий)”, в которой подробно описываются основные мотивационные модели названий скрепленных для сплава по реке бревен. Особенно интересными представляются наименования плотов с внутренней формой ‘связанный, сплетенный’. К ним автор относит укр. диал. *дарáба* ‘плот из сплавляемого леса’, *daráb* ‘плот’, которые предположительно возводятся к праслав. **dorbъ* (Єфименко 222) от и.-е. **dorbho-* ‘вить, плести’ (ЭССЯ 5: 74). Кажется, исходная семантика плетения, скрепления вполне соответствует названию плота, представляющего собой связанные бревна. Другая этимология укр. *дарáба* ‘плот’ как заимствования из венг. *darab* ‘кусок, штука’ (ЕСУМ 2, 12–13) косвенно опровергается отсутствием у венгерского слова значения ‘плот’.

Семантическую параллель данной лексеме, если признать ее славянское происхождение, составляет приводимое в указанной статье укр. диал. *плетенцé* ‘небольшой плот, паром’ (Єфименко 222). Хотя для нее также высказывается альтернативная этимология, а именно контаминация *плести* ‘вить, вязать’ и *плит* ‘плот’ (ЕСУМ 4, 441). Кажется, лексему *плетенцé* можно беспрепятственно возвести к глаголу **plesti* и считать ее дериватом *плетень* (праслав. **pletьnь*) на тех же семантических основаниях, что и укр. *дарáба* ‘плот’ и опираясь

©Т.В. Шалаева, 2017–2018

на ее словообразовательные варианты, также указанные в рассматриваемой статье: ср. укр. диал. *плетня́к* ‘плот’, (гуцул.) *płetenak* ‘плот из еловых веток’, *плетня́к* ‘плот из хвороста’ (Єфименко 225).

Тем не менее, упомянутая контаминация омонимичных корней *плот-* из праслав. **plotъ* (к **plesti*)) и *плот-* из **plъtъ* (к **pluti* из и.-е. **pleu̯-* / **plou̯-* ‘плыть’) (Фасмер III, 285) является актуальной для русского языка, а именно для ряда диалектных наименований, связанных с передвижением по воде. Хотя, вероятно, здесь стоит говорить, скорее, не о контаминации, а о структурном и семантическом сближении корней, вплоть до наложения, совмещения двух различных по происхождению этимологических гнезд в одной лексеме (Варбот 142).

К подобным случаям относятся, например, ст.-русск. *оплотина* ‘наружное крепление из бревен, соединяющее лес в плот’ (АХУ I, 536. 1681 г.), ‘количество леса, сплавляемое в одном плоту’ (Кн. прих.-расх. Ант. М. № 1, 300. 1592 г.) (Сл. РЯ XI–XVII вв. 13, 24), русск. диал. *опло́тина* ‘рама особого устройства для плота; первый, основной настил для плота’ (новосиб., том.), ‘бревно, идущее на изготовление такой рамы или использующееся для скрепления плота’ (вят., том., новосиб.), ‘жердь, скрепляющий определенную меру дров’ (волог.) (СРНГ 23, 266), ‘большая льдина’ (иркут., краснояр., бурят.) (Сл. Сибири 3, 90). Некоторые исследователи связывают ее с гнездом **plesti* и считают дериватом формы *опло́т* ‘ограда; основа’ (праслав. **obplotъ*) (ЭССЯ 28, 230–231; Куркина 20; Горячева 37). Действительно, лексемы типа **obplotъ* и **obpletъ* (ЭССЯ 28, 218–219; 230–231) часто обозначают изгородь из скрепленных между собой жердей или другие плетеные изделия (Там же).

Значение ‘большая льдина’ могло появиться у лексемы *опло́тина* при уподоблении льда плывущим по реке бревнам. Т.В. Горячева приводит другие примеры переноса названий древесных материалов и изделий из дерева на льдины в реке или в море: ср. сев.-русск. *брусья* ‘льдины’ (из *брус* ‘опиленное и обтесанное бревно’), арх. *бим*, *бимо́к* ‘плавучие льдины, оторванные от сплошного ледяного поля’ (из сев.-русск., поволжск. *би́мец*, *бимс* ‘балка, на которую стелется палуба’), арх. *ба́рок* ‘полярная льдина, ледяная гора’ (из *ба́рок* ‘упряжной валек для постромок’, ‘воткнутая в землю толстая палка’), арх., яросл., новг., ряз. *ба́рка* ‘плавающий лед, льдины’ (из *ба́рка* ‘деталь телеги – брус, палка, валек’), пск. *пла́ха* ‘небольшая льдина’ (из *пла́ха* ‘бревно, жердь, палка’) (Горячева 37–39).

Однако в русском языке основная семантика *опло́тина* связана именно со сплавляемым лесом (см. выше), поэтому нельзя исключать и ее возможного родства с глаголом *плоти́ть* ‘скреплять, связывать в плоты бревна, доски и т. д.’ (Сл. РЯ XI–XVII вв. 15, 102 (Арх. Стр. I, 131. 1597 г.); ССРЛЯ 9, 1432), производным от *плот* (праслав. **plъtъ*). Тем более что в русских говорах *опло́тина* и ее словообразовательные варианты обозначают как скрепляющие плот элементы, так и сам плот: ср. русск. диал. *опло́тина* ‘небольшой плот’ (костром.) (СРНГ 23, 266), ‘разрушенный плот’ (краснояр.) (Сл. Сибири 3, 90), вят., олон. *опло́тник* ‘плот’ (СРНГ 23, 266–267). Хотя данные значения могли возникнуть и как результат расширение значения ‘деталь плота’. Но, тем не менее, вероятность принадлежности лексемы *опло́тина* к этимологическому гнезду **pluti* подтверждается наличием ее синонимов с другим вариантом корня **pleu̯-* / **plou̯-*: например, русск. диал. *запла́в* ‘крайнее бревно в связке бревен, служащее для объединения, закрепления их’ (Сл. смол. 4, 99), ‘крайнее бревно в косяке-связке из 20–30 бревен’ (ЯОС 4, 93).

Тот же аргумент можно привести и в подтверждение родства с гнездом **pluti* и лексемы *опло́тина* ‘большая льдина’: ср. русск. диал. *плаву́н* ‘плавучий лед’ (СРГК 4, 529), *распла́в* ‘редкий, небольшими глыбами плавающий в море лед’ (Подвысоцкий 162).

Кроме лексем, обозначающих плот, сближение дериватов корней **plot-* и **plъt-* характерно для названий конструкций на воде и у воды. Например, в русском языке отмечаются следующие формы: русск. литер. *плот* ‘помост из бревен или досок на воде около берега’ (ССРЛЯ 9, 1429–1430), диал. яросл. *плоте́ц* ‘помост у берега, мостки’ (СРНГ 27, 149), терск. *припло́т* ‘помост на сваях на рыбных промыслах’ (СРНГ 31: 348). Приведенные лексемы близки по форме к *плот* (**plotъ* от **plesti*), но в диалектах фиксируются слова, допускающие их связь с **pluti*: ср. ст.-русск. *заплавь* ‘связь бревен, укрепляемая на опасных участках реки для оберегания судна от ударов о берег’ (Колл. Зинченко, 101, 1677 г.) (Сл. РЯ XI–XVII вв. 5, 267), русск. диал. твер., пск. *плав* ‘мостки на воде’ (СРНГ 27, 63–63), *напла́в* ‘то же’ (Элиасов 232), пск., твер. *припла́в* ‘т. ж.’ (СРНГ 31, 344).

Названия различных заграждений в воде также можно возвести и к **plot-*, и к **plъt-*. Это такие формы, как русск. диал. новосиб. *плот* ‘рыболовная запруда из вбитых во дно реки кольев, переплетенными ивовыми прутьями; ез’ (Сл. Сибири 3, 254–255), терск., калин.,

вят. *заплóт* ‘запруда, плотина’ (СРНГ 32, 330), яросл., новг. *заплóта* ‘т. ж.’ (Там же), *переплóт* ‘т. ж.’ (Даль, без указ. места) (СРНГ 26, 191), урал. *сплóток* ‘перегородка поперек реки из бревен; забор’ (СРНГ 40, 164). С корнем **plot-* их связывают и структура, и семантика сплетения, скрепления древесных материалов. Но корень **plъt-*, обозначающий движение жидкости, также может быть для них производящим, поскольку в говорах встречаются родственные ему синонимы приведенных названий: ср. *плав* ‘рыболовный закол, забор’ (оз. Селигер) (СРНГ 27, 63–64), костром. *плавникú* ‘изгородь в водоеме из бревен’ (СРНГ 27, 69), *зáплавень* ‘долговременное заграждение на реке’ (притоки Камы) (СРНГ 10, 323), тобол. *óплавь* ‘забор, который ставится на затапливаемом месте и часто сносится течением’ (СРНГ 23, 260), *сплав* ‘устройство для задержания рыб, поднимающихся вверх по течению’ (р. Урал) (СРНГ 40, 155).

Еще один случай сближения гнезд **plot-* и **plъt-* связан с их метафорическим употреблением. Известно, что праздные разговоры, сплетни и распространение ложных слухов в языке часто связывается с хозяйственной деятельностью: например, русск. простореч. *болтать*, *чесать*, *лупить*, *молоть*, *трепать* (*языком*) (Мокиенко 125), *масло языком сбивает*, *языком боронит* (Подюков 141–142). Схожие значения развивают дериваты упомянутых корней, как в виде отдельных лексем, так и в составе фразеологизмов. Форма *плот* (**plъtь*) ‘скрепленные для сплава бревна’ фиксируется в следующих формах и конструкциях: русск. диал. сиб. *плотá спустить* ‘распустить сплетню, вздорный слух’ (СРНГ 27, 147–148), арх. *плоты́ изо рта валятся* (у кого-либо) ‘кто-либо говорит небылицы, распускает сплетни’ (Там же), *плоты́ плáвить* ‘вести пустые разговоры’ (Прокошева 265), арх. *плотúть* ‘врать, болтать чепуху’ (СРНГ 27, 151), арх. *плот* ‘о сплетнях, кривотолках’ (СРНГ 27, 147–148).

В белорусском языке форма *плот* (**plotь*) ‘плетеная изгородь’ и включающие ее фразеологизмы развивает ту же семантику: ср. полесск. дрогич. *плыт*, *плóта* ‘сплетенный из лозы забор’ и ‘врун’, ‘вранье, ложь’ (Климчук 57), *плыт’юга́* ‘врун, врунья’, ‘вранье’ (Там же), *плóта городы́ты* ‘врать, молоть чушь’ (Там же), *плóта плысты́* ‘плести забор’ и ‘врать, плести чепуху’ (Там же), туров. *плот* ‘плетень, забор’ (ТС 4, 61), *городзіць* (*плесці́*) *плóта без колкóў* ‘говорить глупости, нахально врать’ (‘ставить (плести) плетень без колышков’) (Там же). Приведенные лексемы и конструкции с ними представляют

собой примеры широкого употребления глагола **plesti* и его дериватов в наименованиях сплетен и слухов в славянских языках (КОЛА).

Исследователи указывают, что взаимодействию этимологических гнезд способствует архаизация или распадение одного из них, что приводит к переходу лексемы из одного гнезда в другое (Варбот 144). В случае с **plotъ* и **plъtъ* в русском языке данный тезис, по-видимому, применим к последней форме. О постепенном разрушении данного гнезда писал О.Н. Трубачев, анализируя праслав. **plъta* с предполагаемым значением ‘водный ток, русло’ и сохранившееся в основном в гидронимах (Трубачев 545). По-видимому, наш материал подтверждает эту мысль. С одной стороны, другие продолжения и.-е. **pleu̯-* / **plou̯-* обозначают плот, конструкции на воде и т.д., но, помимо этого, у них имеется и иная, обширная и многообразная семантика, чего нельзя сказать о континуантах **plъtъ* с их ограниченным кругом значений, перечисленных в данной статье. Этот факт изолирует лексему от других дериватов этимологического гнезда и способствует ее отдалению от них. С другой стороны, производные глагола **plesti* явно превалируют в наименованиях различных сплетенных, скрепленных деревянных изделий, помимо тех, что используются на воде. Более того, фиксируются и название плотов с тем же корнем (ср. приводимые укр. диал. *плетенцé*, *плетня́к*). Таким образом, нельзя исключать, что со временем можно будет говорить о поглощении продолжений **plъtъ* дериватами **plotъ* в диалектах восточнославянских языков.

Еще одно небольшое дополнение из русского диалектного материала к статье И.В. Ефименко касается приведенных автором случаев использования идентичных названий для водных и сухопутных транспортных средств: например, блр. диал. *бендю́га* ‘большой плот’, пол. *binduga* ‘прибрежный плот в гавани’ и ст.-укр. *бындю́гъ* ‘большой воз’, укр. диал. *бендюгú* ‘двухколесный воз’ и т. д. (Єфименко 220); ст.-укр. *берлúна* ‘большая карета’ и *берлúна* ‘закрытое грузовое судно на Днепре’ (Там же 225). В русских говорах отмечается аналогичное семантическое явление – влад. *поплавóк* ‘телега для перевозки бревен’ (СРНГ 29, 318–319) при русск. литер. *поплавóк* ‘небольшое судно, стоящее на причале и используемое для различных береговых нужд’ (ССРЛЯ 10, 1290–1291).

Сокращения

Варбот – *Варбот Ж.Ж.* К типологии взаимодействия этимологических гнезд // Варбот Ж.Ж. Исследования по русской и славянской этимологии. М.; С.-Петербург, 2012. С. 141–144.

Горячева 2007 – *Горячева Т. В.* Восточнославянские этимологии // Этимология. 2003–2005 / Отв. ред. О.Н. Трубачев. М., 2007. С. 37–48.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.

Єфименко 2017 – *Єфименко І.В.* Східнослов'янська лексика на позначення плотів (етимологічний коментар) // Студії з ономастики та етимології. 2015–2016 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2017. С. 220–229.

Климчук 1968 – *Климчук Ф.Д.* Специфическая лексика Дрогичинского Полесья // Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря / Отв. ред. Н.И. Толстой. М., 1968. С. 20–78.

КОЛА – Картотека "Общеславянского лингвистического атласа", вопрос Sl 1986 'женщина, которая любит сплетничать'.

Куркина – *Куркина Л.В.* Южнославянские этимологии // Этимология. 1982 / Отв. ред. О.Н. Трубачев. М., 1984. С. 13–24.

Мокиенко – *Мокиенко В.М.* Славянская фразеология. 2-е изд. М., 1989.

Подвысоцкий – *Подвысоцкий А.* Словарь областного архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении. СПб., 1885.

Подюков – *Подюков И.А. Плести лапти* и *лыка не вязать* // Русская речь. 1984. № 5. С. 141–143.

Прокошева – *Прокошева К.Н.* Материалы для фразеологического словаря говоров Северного Прикамья. Пермь, 1972.

Сл. РЯ XI–XVII вв. – Словарь русского языка XI–XVII вв. М., 1975–. Вып. 1–.

Сл. Сибири – Словарь русских говоров Сибири / Под ред. А.И. Федорова. Новосибирск, 1999–2006. Т. 1–5.

Сл. смол. – Словарь смоленских говоров / Под ред. А.И. Ивановой. Смоленск, 1974–. Вып. 1–.

СРГК – Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / Гл. ред. А.С. Герд. С.-Петербург, 1994–2005. Вып. 1–6.

СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л., С.-Петербург, 1965–. Вып. 1–.

ССРЛЯ – Словарь современного русского литературного языка. М., 1948–1965. Т. 1–17.

Трубачев – *Трубачев О. Н.* Праславянское лексическое наследие и древнерусская лексика дописьменного периода // Трубачев О.Н. Труды по этимологии. Слово. История. Культура. М., 2004. Т. 1. С. 538–560.

ТС – Тураўскі слоўнік / Рэд. А.А. Крывіцкі. Мінск, 1982–1987. Т. 1–5.

Фасмер – *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. Изд. 4-е, стереотип. М., 2003. Т. I–IV.

Элиасов – *Элиасов Л.Э.* Словарь русских говоров Забайкалья. М., 1980.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974–. Вып. 1–.

ЯОС – Ярославский областной словарь / Науч. ред. Г.Г. Мельниченко. Ярославль, 1981–1991. Вып. 1–10.

В.П. Шульгач
(Київ)

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІ КОМПАРАТИВИ З ПРЕФІКСОМ **РО-* (ФРАГМЕНТ РЕКОНСТРУКЦІЇ)

У праслов'янській мові префікс **ро-* міг приєднуватися до якісних прикметників, вказуючи на більшу чи меншу міру ознаки (Вступ 179; Цыхун 192). Інколи можлива нейтралізація лексичного значення, внаслідок чого *по-* не вносить додаткових відтінків у загальну семантику, тобто компаратив означає т. с., що й позитив (Цыхун 191, 192).

Одна з перших спроб систематизації й опису прикметників із префіксом **ро-* належить Ф. Славському (Sławski 1964: 429–434; передрук – Sławski 2011: 217–221). Аналіз окремих фактів різних слов'янських мов див. у (Miklosich 253; Kopečný 187; Нещименко 185–192; Аркушин 2004: 671; Коца 39–40; 51–52; 80–82; Стијовић 1983: 112–113; Милосављевић 492 та ін.).

***pobědьnъ(jь)**: рос. діал. *побéдный* 'бідний, бідолашний, нещасний' (СРНГ 27, 190), н.-луж. *pobědny* 'слабкий, немічний' (Zeman 303) ~ **bědьnъ*(*jь*) (ЭССЯ 2, 57–58).

***pobělavъ(jь)**: пол. *pobielawy* 'схожий на білий колір, білявий' (Linde IV, 177 – стаття *pobielacz*), чеськ. *pobělavý* 'білуватий' (Kott II, 608), *pobělawý* 'т. с.' (Jungmann III, 139), ст.-слвц. *pobelavý* 'блідий (про волосся), білуватий', XVII ст. (HSSJ III, 562), слвц. *pobelavý* 'білий' (Kálal 475), діал. 'світлий, світложовтий' (SSN II, 848) ~ **bělavъ*(*jь*) (ЭССЯ 2, 62–63).

***pobělъ(jь)**: схв. *pobijel* 'білястий, білуватий' (Rječnik X, 125), чеськ. *pobílý* 'білуватий, не чорний' (Kott II, 609) ~ **bělъ*(*jь*) (ЭССЯ 2, 79–81).

©В.П. Шульгач , 2017–2018

Стосовно глибини реконструкції пор. лтськ. *balts* ‘білий’ ~ *pabalts* ‘білуватий’, лит. діал. *baltas* ‘білий’ ~ *pabáltas* ‘білуватий’ (наводиться за: Непокупний 150).

***poblědavъ(jь)**: чеськ. *pobledavý* ‘блідуватий’ (Kott II, 610), *pobledawý* (Jungmann III, 141) ~ *bledavý* ‘т. с.’ (Kott I, 72).

***poblědъ(jь)**: схв. *poblijed* ‘дуже блідий’ (Rječnik X, 135) ~ **blědъ*(*jь*) (ЭССЯ 2, 111–112).

***poblaznъ(jь)**: н.-луж. *pobłazny* ‘недалекий, наївний’ (Zeman 304) ~ **blaznъ*(*jь*) (ЭССЯ 2, 105–106).

***poblizъkъ(jь)**: ст.-укр. *поблизкій* ‘який знаходиться поблизу’, 1633 р. (Тимченко II, 114), укр. *побли́зький* ‘розташований близько, недалеко; ближній’ (СУМ VI, 620), діал. *по́близький* ‘близький’ (ЕСУМ 1, 208), *побли́зкый* ‘близький; ближній’ (Керча 2, 93), чеськ. *poblízký* (Kott II, 610), слвц. *poblízky* ‘недалекий, близький’ (SSJ III, 107), діал. *poblízky* ‘т. с.’ (SSN II, 850) ~ **blizъkъ*(*jь*) (ЭССЯ 2, 122).

***pobogatъ(jь)**: болг. *по́-богатъ* (Геров 4, 52), схв. *pobȍgat* ‘дуже багатий’ (Rječnik X, 137), серб. *по́богата* ж. (Милосављевић 492) ~ **bogatъ*(*jь*) (ЭССЯ 2, 158).

***pobolgъ(jь)**: серб. діал. *по́благ* – компаратив від *благ*: *мед је по́благ од шеће́р* (Јовановић 80) ~ **bolgъ*(*jь*) (ЭССЯ 2, 174).

***pobol’ьjь**: схв. *pȍboḷî* ‘більший’ (Rječnik X, 139), *побољи* – у хорватських народних піснях і художній літературі (Стијовић 1983: 112), серб. діал. *по̏бољи* (Ћупић 85) ~ **bol’ьjь* (ЭССЯ 2, 193–194).

***pobol’ьši**: укр. *побі́льший* (діал.) ‘більший’ (СУМ VI, 618), діал. *по́булшый* ‘великий, більший з-поміж двох’ (Керча 2, 94), ст.-рос. *побольший* ‘дещо більший за розміром’, 1697 р. (Сл. РЯ XI–XVII вв. 15, 131), рос. діал. *побо́льший* ‘порівняно більшого розміру; старший за віком’ (СРНГ 27, 200), схв. *poboḷši* ‘більший’ (Rječnik X, 141) ~ **bol’ьši* (ЭССЯ 2, 193).

***počistъ(jь)**: схв. *počist* ‘дуже чистий’ (Rječnik X, 178) ~ **čistъ*(*jь*) (ЭССЯ 4, 21–22).

***počьrnavъ(jь)**: укр. *по́чорнявий* ‘чорнуватий, смаглявий’ (Грінченко 3, 393), діал. *почорня́вий* ‘чорнуватий’ (Дуда 355), ст.-слвц. *počernavý* ‘пофарбований у чорний колір; темнуватий’, 1784 р. (HSSJ III, 570) ~ **čьrnavъ*(*jь*) (ЭССЯ 4, 151).

***počьrnъ(jь)**: схв. *pocrn* ‘чорнастий’ (Rječnik X, 156), слвн. *póčrn* ‘чорнявий, смуглявий’ (Pleteršnik II, 74), чеськ. *počerný* ‘чорнуватий’ (Kott II, 617; Jungmann III, 150), ст.-слвц. *počerný* ‘із темним відтінком’

(HSSJ III, 570), слвц. *počerný* ‘тьмяний’ (SSJ III, 113), ‘чорнявий, брунатний’ (Kálal 477), діал. *počerný* ‘чорнявий’ (SSN II, 856), *počernej*‘?’ (Matejčik 30), н.-луж. *pocárny* ‘чорнуватий’: *pocárna broda* (Muka II, 86) ~ **čьrnъ(jь)* (ЭССЯ 4, 155–157).

***podalekъ(jь)**: укр. діал. *пóдалекый* ‘дальший, ніж звичайно або потрібно; далекуватий’ (Сабадош 240), ‘дуже далекий’ (Керча 2, 104), схв. *podalek* ‘досить далекий’ (Rječnik X, 202), слвц. діал. *poď aleký* ‘віддалений (про родинні зв’язки)’ (SSN II, 860) ~ **dalekъ(jь)* (ЭССЯ 4, 184).

***podalьnъ(jь)**: укр. діал. *пóдальный* ‘віддалений; дальній’ (Керча 2, 104), чеськ. *podálný* ‘дальший’ (Jungmann III, 158) ~ **dalьnъ(jь)* (ЭССЯ 4, 187).

***podavьnъ(jь)**: укр. діал. *пóдавний* ‘досить давній’ (Аркушин 2016: 414), *пóдавньый* ‘давненький’ (Сабадош 240), *пóдавный* ‘дуже давній’ (Керча 2, 104), чеськ. *podávný* ‘alterslang’ (Kott II, 627) ~ **davьnъ(jь)* (ЭССЯ 4, 200).

***podebelъ(jь)**: схв. *pȍdebeo* ‘досиить товстий’ (Rječnik X, 223) ~ **debelъ(jь)* (ЭССЯ 2, 201–202).

***podeševъjь**: укр. діал. *пóдешевый* ‘дешевший, ніж звичайно або потрібно’ (Сабадош 241) ~ **deševъjь* (ЭССЯ 4, 241).

***podivъ(jь)**: схв. *podivij* ‘надміру дикий’ (Rječnik X, 242) ~ **divъ(jь)* (ЭССЯ 5, 35–36).

***podobrъ(jь)**: рос. *Подобрый* – прізвище (ЖПТ), ст.-болг. **подобръ**, кін. XIV ст. (наводимо за: Мирчев 215), болг. *пó-добръ* (Геров 4, 52), схв. *pȍdobar* ‘дуже добрий’ (Rječnik X, 296), серб. *подобар* ‘дуже добрий, хороший’ (Лавровский 487), діал. *пóдобьр* – компаратив від *добар* (Динић 596), *пóдобаʾр* (Богдановић 73) ~ **dobrъ(jь)* (ЭССЯ 5, 45–46).

***podorgъ(jь)**: укр. діал. *пóдорогий* ‘дорожчий, ніж звичайно’ (Матіїв 362), ‘зáдорогий’ (Онишкевич 2, 95), *пóдорогый* ‘дорогуватий’ (Керча 2, 106), схв. *podrag* ‘дуже дорогий’ (Rječnik X, 305) ~ **dorgъ(jь)* (ЭССЯ 5, 77).

***podъlgastъ(jь)**: укр. *подовгáстий* (діал.) ‘довгастий’ (СУМ VI, 751), *подовгастий* ‘т. с.’ (Турчин 244), слвн. *podôlgast* ‘довгастий’ (Pleteršnik II, 88), діал. *pǫdȍu̯ɣǫst* (Tominec 164), пол. діал. *podługasty* ‘продовгуватий’ (Górnowicz II/2, 41), кашуб. *pˈodługasti* ‘повільний, флегматичний’ (Sychta IV, 102).

***podъlgъ(jь)**: укр. *пóдовгий* ‘досить довгий’ (Кузеля 759), діал. *пóдовгий* ‘довший, ніж звичайно, потрібно і т. ін.; задовгий’ (Матіїв 362),

пóдовгый ‘дуже довгий; довгуватий’ (Керча 2, 106), ст.-рос. *подолгий* ‘довгуватий, продовгуватий’, 1660 р. (Сл. РЯ XI–XVII вв. 16, 29), рос. діал. *пóдолгий*, *пóдолог* ‘довгуватий’ (СРНГ 28, 116), схв. *pȍdug* ‘досить довгий’ (Rječnik X, 178), серб. *подуг* ‘довгастий’ (Лавровский 489), ст.-слвц. *podlhý* ‘продовгуватий’, 1696 р. (HSSJ III, 593), слвц. діал. *podlhý* ‘довгуватий’ (SSN II, 878) ~ **dъlgъ(jь)* [(ЭССЯ 5, 208–209: **dьlgъ(jь)*].

***poglǫbokъ(jь)**: укр. діал. *пóглубокый* ‘трохи глибший, ніж звичайно або потрібно; глибокуватий’ (Сабадош 238), болг. *пó-дльбока вода* (Геров 4, 52) ~ **glǫbokъ(jь)* (ЭССЯ 6, 141).

***pogluxъ(jь)**: укр. *пóглухий* ‘глухуватий’ (Кузеля 749), діал. *поглýхый* ‘оглохлий’ (Керча 2, 101), схв. *pogluh* = *nagluh* (Rječnik X, 398) ~ **gluxъ(jь)* (ЭССЯ 6, 146–147).

***poglupъ(jь)**: серб. діал. *пóглуп* – компаратив від *глуп* (Динић 586) ~ **glupъ(jь)* (ЭССЯ 6, 151–152).

***pognilъ(jь)**: укр. діал. *погнилый* ‘гнилий, згнилий’: *погнилí зýбы* (Керча 2, 101), н.-луж. *pogniły* ‘гнилуватий’ (Muka II, 105) ~ **gnilъ(jь)* (ЭССЯ 6, 175–176).

***pogolěmъ(jь)**: болг. *пó-голѣма рыба*, *пó-голѣма глава* (Геров 4, 52), макед. діал. *погулʼáм* ‘старший’, ‘більший’ (Пеев 4, 199), схв. *pȍgolem* ‘досить великий’ (Rječnik X, 407), серб. діал. *пȍголем* ‘т. с.’ (Гаговић 192) ~ **golěmъ(jь)* (ЭССЯ 6, 202–204).

***pogorьkъ(jь)**: укр. діал. *пóгурькый* ‘гіркуватий’ (Сабадош 239), *пóгиркий* ‘т. с.’ (СБук.Г 436), схв. *pogorak* ‘занадто гіркий’ (Rječnik X, 408) ~ **gorьkъ(jь)* (ЭССЯ 7, 55–56).

***pogǫstъ(jь)**: укр. діал. *пóгустый* ‘загустий, трохи густіший, ніж звичайно або потрібно’(Сабадош 239) ~ **gǫstъ(jь)* (ЭССЯ 7, 87).

***pogrǫbъ(jь)** / ***pogrubъ(jь)**: укр. *пóгрубий* ‘дуже товстий’ (Желеховський II, 674), діал. *пóгрубий* ‘загрубий’, ‘загрубілий’ (Онишкевич 2, 92), *пóгрубый* ‘більший, ніж звичайно або потрібно; великуватий’ (Сабадош 239), рос. діал. *погрýбый* ‘грубий, неввічливий’: *погрубая речь* (СРНГ 27, 315), схв. *pogrub* ‘досить грубий’ (Rječnik X, 427) ~ **grǫbъ(jь)* / **grubъ(jь)* (ЭССЯ 7, 145–146).

***pogъrdъ(jь)**: укр. *погóрдий* ‘сповнений гордості’ (СУМ VI, 720), слвц. *pohrd* (Kálal 488) ~ **gъrdъ(jь)* (ЭССЯ 7, 206–207).

***poxabъjь**: чеськ. *pochabý* ‘навіжений’ (Kott II, 683; Jungmann III, 230), ст.-слвц. *pochabý* ‘нерозумний, безумний’, 1529 р. (HSSJ III, 645), слвц. *pochabý* ‘дурний, божевільний, навіжений, шалений’ (Kálal 488) ~ **xabъjь* (ЭССЯ 8, 9).

***poxorbrъ(jь)**: ст.-болг. **похрабєръ**, кін. XIV ст. (цит. за: Мирчев 215) ~ **xorbrъ*(*jь*) (ЭССЯ 8, 71–72).

***poxudъ(jь)**: слвц. діал. *pochudý* ‘трохи худий’ (SSN II, 921) ~ **xudъ*(*jь*) (ЭССЯ 8, 111–113).

***poxvorъ(jь)**: слвц. діал. *pochorý* ‘хворобливий’ (SSN II, 920), н.-луж. *pochory* ‘хворобливий, хворий’ (Muka II, 108) ~ **xvorъ*(*jь*) (ЭССЯ 8, 131–132).

***poxytrъ(jь)**: схв. *pohitar* ‘дуже хитрий’ (Rječnik X, 440) ~ **xytrъ*(*jь*) (ЭССЯ 8, 162–164).

***pojarъ(jь)**: рос. діал. *поя́рый* ‘пристрасний, відданий’ (СРНГ 31, 47) ~ **jarъ*(*jь*) (ЭССЯ 8, 178–179).

***poklępъ(jь)**: ст.-рос. *покляпый* ‘кривий, зігнутий, нахилений’, 1555 р. (Сл. РЯ XI–XVII вв. 16, 162), рос. *покля́пый* ‘трохи згорблений, сутулий’ (НОС 9, 70), ‘нахилений, кривий, зігнутий’ (СРНГ 28, 388) ~ **klępъ*(*jь*) (ЭССЯ 10, 35).

***pokortъkъ(jь)**: укр. *по́короткий* ‘дуже короткий’ (Кузеля 778), діал. *по́короткий* ‘короткуватий (про ліжко, одяг тощо)’ (Піпаш, Галас 147), ‘короткуватий, закороткий’ (Неґрич 139), *по́коротк’ий* ‘короткуватий, куций’ (Горбач 202), *поко́роткий* ‘короткуватий’ (СБук.Г 441), рос. діал. *по́короток* ‘короткуватий’ (СРНГ 28, 399), схв. *pȍkrâtak* ‘досить короткий’ (Rječnik X, 547), серб. *пократак* ‘короткуватий’ (Лавровский 496), діал. *пȍкратак* (Петровић, Капустина 218) ~ **kortъkъ*(*jь*) (ЭССЯ 11, 101–104).

***pokrivъ(jь)**: ст.-рос. *покривый* ‘трохи зігнутий, викривлений, кривий’, 1685 р. (Сл. РЯ XI–XVII вв. 16, 176), укр. *по́кривий* ‘кривуватий’ (Кузеля 779), діал. *по́кривий* ‘т. с.’ (ЕСУМ 3, 88), н.-луж. *poksíwy* ‘кривий, загнутий’ (Muka II, 116) ~ **krivъ*(*jь*) (ЭССЯ 8, 171–174).

***pokrǫtъ(jь)**: ст.-блр. *покрутый*, 1508 р. (ГСБМ 26, 92) ~ ст.-блр. *крутый* ‘крутий, стрімкий, обривистий’ (ГСБМ 16, 186) та ін. Див. (ЭССЯ 13, 33–35).

***pokъrtъ(jь)**: укр. діал. *по́куртий* ‘коротший, ніж звичайно, потрібно; закороткий’ (Матіїв 366),

***pokys(ь)lъjь**: н.-луж. *pokisały* ‘кислуватий’ (Muka II, 112) ~ **kys*(*ь*)*lъjь* (ЭССЯ 13, 275).

***polěnivъjь**: укр. *по́лінивий* ‘лінуватий’ (Грінченко 3, 284), діал. *по́лінивий* ‘трохи лінивий’ (ЕСУМ 3, 263) ~ **lěnivъjь* (ЭССЯ 14, 205).

***polěpъ(jь)**: макед. діал. *по́ле́па* – компаратив від *лепа* (= *убава*) (Пеев 4, 219), схв. *pȍlijep* ‘досить красивий’ (Rječnik X, 600) ~ **lěpъ*(*jь*) (ЭССЯ 14, 225–228).

***polǫkavъ(jь)**: схв. *pȍlukav* ‘хитрий’: *devojka polukava* (Rječnik X, 623), серб. *полукав* ‘хитрий, лукавий’ (Лавровский 499) ~ **lǫkavъ*(*jь*) (ЭССЯ 16, 143–144).

***pol’utъ(jь)**: схв. *poḷut* ‘дуже злий’ (Rječnik X, 644) ~ **l’utъ*(*jь*) (ЭССЯ 15, 231–236). Можливо, сюди ж рос. *Полютов* – прізвище (ЖПТ).

***polьgonьkъ(jь)**: укр. *Полегенкій*, 1726 р. – антропонім (МК 238), *Полегенький*, *Полегонький* – сучасні прізвища (Новикова 622), *Полегойкий* (Панцьо 115), рос. *Полегонький* – прізвище (ЖПТ) ~ **lьgonьkъ*(*jь*) (ЭССЯ 17, 65).

***polьgъkъ(jь)**: ст.-укр. *полегкій* ‘легкуватий’ (Тимченко II, 158), укр. *по́легкий* ‘легкуватий; занадто легкий’ (ЕСУМ 3, 209), діал. *по́легкый* ‘трохи легший, ніж звичайно або потрібно; легкуватий’ (Сабадош 251), блр. діал. (вторинне) *пол’о́гˇка* ‘легке, безтурботне життя’ (Климчук 59) ~ **lьgъkъ*(*jь*) (ЭССЯ 17, 75–79).

***pomalъ(jь)**: укр. *по́малий* ‘малуватий’ (Кузеля 792), діал. *по́малий* ‘малуватий, замалий’ (Неґрич 139), ‘дещо менший за норму; замалий (про одяг)’ (Піпаш, Галас 149), *по́малый* ‘малуватий’ (Керча 2, 127), блр. діал. *по́малий* ‘замалий, малуватий’ [Брестськ. обл. (Аркушин 2016: 423)], схв. *pomao* ‘досить малий’ (Rječnik X, 663), *помали* (Стијовић 1983: 113), серб. діал. *по́мал* ‘компаратив від *мал*, менший, нижчий’ (Јовановић 484), кашуб. *pomali* ‘повільний, флегматичний’ (Sychta IV, 130), чеськ. *pomalý*: *holka je pomalá* (Kott II, 731), слвц. діал. *pomalý* ‘менший’ (SSN II, 961), в.-луж. *pomały* ‘повільний, уповільнений’ (Трофимович 189) ~ **malъ*(*jь*) (ЭССЯ 17, 173–177).

***pomalъkъ(jь)**: макед. діал. *по́малук* ‘молодший’ (Пеев 4, 223) ~ **malъkъ*(*jь*) (ЭССЯ 17, 177–178).

***pomělъkъ(jь)**: укр. діал. *по́мілкый* ‘мілкіший, ніж звичайно або потрібно; мілкуватий’ (Сабадош 103), рос. діал. *по́мелкий* ‘дрібний’ (ОСВГ 8, 137) ~ **mělъkъ*(*jь*) (ЭССЯ 18, 169–170).

***pomękъkъ(jь)**: укр. *по́м’який* ‘м’якуватий’ (Кузеля 798), діал. *по́мняккый* ‘трохи м’якший, ніж звичайно; м’якуватий’ (Сабадош 255), схв. *pomek* ‘досить м’який’ (Rječnik X, 667) ~ **mękъkъ*(*jь*) (ЭССЯ 18, 248–251).

***pomodravrъ(jь)**: ст.-слвц. *pomodravý* ‘білястий’, XVIII ст. (HSSJ IV, 79).

***pomodrъ(jь)**: в.-луж. *pomódry* ‘голубуватий, синюватий’ (Трофимович 190), н.-луж. *pomodry* ‘т. с.’ (Muka II, 130) ~ **modrъ*(*jь*) (ЭССЯ 19, 101–104).

***pomokrъ(jь)**: слвц. діал. *pomokrý* ‘мокруватий’ (SSN II, 966) ~ **mokrъ*(*jь*) (ЭССЯ 19, 144–147).

***pomokravъ(jь)**: слвц. діал. *pomokravý* ‘мокруватий’ (SSN II, 966) ~ **mokr*(’)*avъ*(*jь*) (ЭССЯ 19, 147).

***pomoldъ(jь)**: укр. діал. *по́молодый* ‘менший, ніж звичайно або потрібно (Сабадош 255), блр. діал. *по́молодий* ‘дружок (чин на весіллі)’ (Клімчук 2001: 70), *по́малады* ‘т. с.’ (Клімчук 1992: 52), *пумло́дий* ‘хлопець, який під час вінчання тримає над головою молодого вінець’ (Філософ 178), схв. *pomlad* ‘дуже молодий’ (Rječnik X, 688), серб. діал. *по́млад* – компаратив від *млад* (Златковић 2, 175), *помла́д* (Томић 71), слвц. діал. *pomladý* ‘моложавий’ (SSN II, 965) ~ **moldъ*(*jь*) (ЭССЯ 19, 174–179).

***pomьn’ьjь**: схв. *помањи*: *помањи прозор* (Стијовић 1983: 113), схв. *po̗mańî* ‘дуже малий’ (Rječnik X, 662).

***pomьn’ьši**: укр. *по́менший* ‘малуватий’ (Кузеля 793), діал. *по́менший* ‘трохи менший’ (ЕСУМ 3, 438), пол. *pomniejszy* ‘трохи менший’ (Linde IV, 325), чеськ. *pomenši* ‘невеликий’, ст.-слвц. *pomenší* ‘трохи менший’, 1671 р. (HSSJ IV, 70), слвц. діал. *pomenší* ‘малуватий, невеликий’ (SSN II, 963) ~ **mьn’ьši* (ЭССЯ 21, 119–122).

***ponizъkъ(jь)**: укр. *по́низький* ‘низькуватий’ (Кузеля 799), діал. *по́низький* ‘занадто низький’ (ЕСУМ 4, 86), *по́низькый* ‘трохи нижчий, ніж звичайно або потрібно; низькуватий’ (Сабадош 256), *по́ниский* ‘надто низький’ (Онишкевич 2, 112), схв. *po̗nizak* ‘досить низький’ (Rječnik X, 745) ~ **nizъkъ*(*jь*) (ЭССЯ 25, 151–153).

***poobvьlъ(jь)**: чеськ. *pooblý* ‘круглуватий’ (Kott II, 748; Jungmann III, 292) ~ **obvьlъ*(*jь*) (ЭССЯ 31, 124–126).

***poornъ(jь)**? / ***poranъ(jь)**?: укр. діал. *по́раный* ‘досить ранній’ (Сабадош 261), серб. *поран* ‘ранній, передчасний’ (Лавровский 508) ~ **ornъ*(*jь*) / **ranъ*(*jь*) (ЭССЯ 32, 192–193), **ranъ* (Boryś 510).

***poostrъ(jь)**: укр. діал. *по́острый* ‘різкуватий’ (Керча 2, 134), схв. *po̗oštar* ‘досить гострий’ (Rječnik X, 775) ~ **ostrъ*(*jь*) (ЭССЯ 36, 63–66).

***poǫzъkъ(jь)**: укр. *по́вузький* ‘вузькуватий’ (Грінченко 3, 229), діал. *по́вузкый* ‘трохи вужчий, ніж звичайно або потрібно; завузький’ (Сабадош 237), *по́вуський* ‘завузький’ (Онишкевич 2, 90), *по́узкый* ‘дуже вузький; вузькуватий’ (Керча 2, 161), рос. діал. *по́узкий* ‘вузькуватий’ (СРНГ 28, 332), схв. *po̗uzak* ‘занадто вузький’ (Rječnik XI, 241), в.-луж. *powuski* ‘вузькуватий, тіснуватий’ (Трофимович 201) ~ **ǫzъkъ*(*jь*) (ЭССЯ 40, 110–113).

***popodobьnъ(jь)**: в.-луж. *popodobny* ‘трохи схожий’ (Трофимович 201) ~ *podobny* ‘схожий на кого-н., що-н.’ (Трофимович 180).

***porědъkъ(jь)**: укр. *пóрідкий* (розм.) ‘рідкий, рідкуватий’ (СУМ VII, 260), діал. *пóрідкый* ‘трохи рідший, ніж звичайно або потрібно; рідкуватий’ (Сабадош 262), ‘нечастий; рідкий’ (Керча 2, 142), схв. *porijedak* ‘рідкий, досить рідкий’ (Rječnik X, 860), чеськ. *pořídký* ‘рідкий’ (Kott II, 767), в.-луж. *porědki* ‘рідкісний’ (Трофимович 192).

***posěrъ(jь)**: н.-луж. *pósery* ‘сіруватий’ (Muka II, 153).

***positьnъ(jь)**: схв. *pȍsitan* ‘дуже малий’ (Rječnik X, 914), серб. діал. *пóситан* ‘малорослий’ (Златковић 2, 196) ~ *сúтан* ‘зачахлий; низькорослий’ (Златковић 2, 396), болг. діал. *сúтен* ‘дрібний; малий’ ‹ **sitьnъ*(*jь*) (БЕР 6, 708).

***posivъ(jь)**: ст.-рос. *посивый* ‘мудрий, розважливий, розсудливий’ (Сл. РЯ XI–XVII вв. 17, 166).

***poskorъ(jь)**: укр. діал. *пóскорый* ‘передчасний’: *пôскôр’i ˈроды* (Сабадош 265).

***poskǫpъ(jь)**: укр. діал. *пóскупый* ‘скупуватий’ (Сабадош 265), схв. *pȍskûp* ‘досить скупий’ (Rječnik X, 926–927).

***poskromьnъ(jь)**: укр. діал. *пóскромный* ‘скромнуватий; дуже скромний’ (Керча 2, 149).

***poslabъ(jь)**: ст.-укр. *послабый* ‘слабкуватий’ (Тимченко II, 181), укр. діал. *пóслабий* ‘трохи хворий; занадто слабий’ (ЕСУМ 5, 294), *poslabyj* ‘слабкуватий’ (Janów 179), *пóслабый* ‘т. с.’ (Сабадош 265), слвц. діал. *poslabý* ‘ослаблений’ (SSN II, 1016).

***posmaglъ(jь)**: чеськ. *posmahlý* ‘чорно-бурий’ (Kott II, 683), ст.-слвц. *posmahlý* ‘гнідавий’, XVII ст. (HSSJ IV, 152), н.-луж. *pósmagły* ‘смаглявий, чорний’ (Muka II, 148).

***posoldъkъ(jь)**: укр. *пóсолодкий* (діал.) ‘солодкуватий’ (СУМ VII, 352), діал. *пóсолодкый* ‘т. с.’ (Сабадош 265), схв. *posladak* ‘досить солодкий’ (Rječnik X, 928).

***postarъ(jь)**: укр. *пóстарий* ‘пристаркуватий, літній’ (Грінченко 3, 367), діал. *пóстарый* ‘старіший, ніж звичайно або потрібно; старуватий’ (Сабадош 266), ст.-блр. *постарый* ‘не новий’: *кожух постарый*, 1681 р. (ГСБМ 27, 200), блр. діал. *пóстари* ‘досить старий; зношений (про одяг)’ (Аркушин 2016: 432), *пóстарый* ‘не дуже старий чоловік’ (Сігеда 83), схв. *pȍstar* ‘дуже старий’ (Rječnik XI, 25), серб. *постар* ‘старуватий’ (Лавровский 514), діал. *пóстар* – компаратив від *стар*: *úмам и пóмладог и пóстарог брáта* (Јовановић 486), н.-луж. *póstary* ‘підстаркуватий’ (Muka II, 151).

***posuxъ(jь)**: укр. діал. *пóсухый* ‘сухуватий’ (Керча 2, 155), рос. *Посух* – прізвище (ЖПТ).

***posumьnъ(jь)**: укр. діал. *пóсýмний* ‘трохи сумний’ (ЕСУМ 5, 473).

***posyгъ(jь)**: укр. діал. *пóсирий* ‘сируватий’ (Неґрич 141), ‘сируватий, недопечений (про хліб)’ (Піпаш, Галас 151), ‘вологий’ (ГГ 155), ‘вогкуватий’ (Шкрумеляк 124), *пóсирый* ‘недоварений, недопечений, сируватий’ (Сабадош 264), рос. діал. *пóсыр*: *посыро то сено* (СВГ 8, 14), *пóсырой* ‘сируватий’ (СРНГ 30, 258).

***poširokъ(jь)**: укр. *пóширокий* ‘дуже широкий’ (Желеховський II, 730), діал. *пóширокый* ‘трохи ширший, ніж звичайно або потрібно; широкуватий’ (Сабадош 277), ‘дуже широкий; широкуватий’ (Керча 2, 166), ст.-рос. *поширок* ‘широкий, широкуватий’: *в ноздрях поширок*, 1643 р.; *лицомъ немного поширокъ*, 1688 р. (Сл. РЯ XI–XVII вв. 18, 84), рос. діал. *пóширок* ‘широкуватий, широкий’: *кафтан поширок*; *пошироко платье-то* (СРНГ 31, 34), болг. *пó-широкъ* (Геров 4, 52), схв. *pȍširok* ‘досить широкий’ (Rječnik XI, 81), серб. діал. *пˈоширок* (Петровић, Ћелић, Капустина 312).

***pošumьnъ(jь)**: ст.-укр. *пошумный* ‘весело, випивши, під хмелем’ (Тимченко II, 204).

***potěsknъ(jь)**: укр. *пóтісний* ‘досить тісний’ (Кузеля 835), діал. *потѝсний* ‘тіснуватий’ (Керча 2, 157), *пóтісний* ‘т.с.’ (ЕСУМ 5, 581), схв. *pȍtijesan* ‘дуже тісний’ (Rječnik XI, 134), чеськ. *potěsný* ‘вузький, тісний’ (Kott II, 815).

***potęžьkъ(jь)**: ст.-укр. *потяжкій* ‘важкуватий’ (Тимченко II, 198), укр. *пóтяжкий* ‘т. с.’ (Грінченко 3, 384), діал. *пóтяжкый* ‘трохи важчий, ніж звичайно або потрібно; важкуватий’ (Сабадош 270), ‘важкуватий; надто важкий’ (ЕСУМ 5, 600).

***potixъ(jь)**: макед. *пóтúх* ‘сумирний’ (Пеев 4, 249), схв. *pȍtih* ‘дуже тихий’ (Rječnik XI, 134), н.-луж. *pósichy* ‘трохи тихий, спокійний’ (Muka II, 155).

***potǫčьnъ(jь)**: укр. діал. *пóтучный* ‘товстуватий’ (Керча 2, 160).

***potǫgъ(jь)**: укр. діал. *пóтугий* ‘тугуватий’ (Сабадош 270), рос. діал. *пóтуг* ‘тугуватий’ (СРНГ 28, 312).

***potъlstъ(jь)**: укр. *пóтовстий* (діал.) ‘товстуватий’ (Грінченко 3, 379), ‘дуже товстий’ (Кузеля 836), діал. *пóтовстый* ‘трохи товстіший, ніж звичайно; товстуватий’ (Сабадош 268), ст.-рос. *потолстый* ‘товстуватий, товстіший’, 1686 р. (Сл. РЯ XI–XVII вв. 18, 10), чеськ. *potlustý* ‘досить жирний’ (Kott II, 818).

***potvьrdъ(jь)**: укр. *по́твердий* ‘достатньо твердий’ (Кузеля 834), діал. *по́твердый* ‘трохи твердіший, ніж звичайно або потрібно; твердуватий’ (Сабадош 267), ‘занадто твердий’ (ЕСУМ 5, 531), схв. *potvrd* ‘досить твердий’ (Rječnik XI, 228).

***potьmьnъ(jь)**: укр. *по́темний* ‘темнуватий’ (Грінченко 3, 376), діал. *по́темный* ‘темнуватий; дуже темний’ (Керча 2, 156), рос. діал. *поте́мный* ‘темний, слабо освітлений’ (СРНГ 30, 274).

***potьnъkъ(jь)**: укр. *по́тонкий* ‘тонкуватий’ (Грінченко 3, 380), діал. *по́тонкий* ‘надто тонкий’ (Онишкевич 2, 125),‘тонкуватий’ (ЕСУМ 5, 597), рос. діал. *по́тонок* ‘тонкуватий’ (СРНГ 28, 293), серб. діал. *потѐнак* ‘дуже тонкий’ (Златковић 2, 214).

***potьplъ(jь)**: укр. діал. *по́теплый* ‘тепліший, ніж звичайно; теплуватий’ (Сабадош 268), *по́теплый* ‘теплуватий; надміру теплий’ (Керча 2, 156).

***povelikъ(jь)**: укр. *по́великий* ‘завеликий’ (Грінченко 3, 209), діал. *по́великий* ‘т. с.’ (Матіїв 358), *по́великый* ‘більший, ніж звичайно або потрібно; великуватий’ (Сабадош 236), ‘великуватий, трохи завеликий’ (Аркушин 2016: 411), ст.-рос. *повеликъ*: *верхняя губа повелика*, 1646 р. (Оболенский 63), рос. діал. *по́великий* ‘великий, дуже великий’ (СРНГ 27, 225), ‘більшого розміру, ніж потрібно, просторий, великий’ (СВГ 7, 77), *повели́кий* ‘великий, завеликий’ (ССГ 8, 92), схв. *pȍvelik* ‘занадто великий’ (Rječnik XI, 251), серб. *повелик* ‘т. с.’ (Лавровский 476), діал. *по̏велик* (Стијовић 2007: 163).

***povelьkъ(jь)**: слвц. діал. *poveľký* ‘великуватий, завеликий’ (SSN II, 1054).

***povęt’ьjь**: слвн. *povȩ̑čji* ‘etwas größer’ (Pleteršnik II, 192) ~ **vęt’ьjь* (Boryś 698).

***povysokъ(jь)**: укр. діал. *по́высокый* ‘вищий, ніж звичайно або потрібно; зависокий’ (Сабадош 237), ст.-рос. *повысокий* ‘трохи вищий, ніж потрібно’, XVII ст. (Сл. РЯ XI–XVII вв. 15, 178), блр. *по́високій*, *по́висок* ‘високуватий’ (Носович 427), схв. *pȍvisok* ‘дуже високий’ (Rječnik XI, 266), серб. *повисок* ‘т. с.’ (Лавровский 476), діал. *по̏висок* (Стијовић 2007: 163), в.-луж. *powysoki* ‘високо розташований’ (Трофимович 201).

***pozelenъ(jь)**: укр. діал. *по́зилиний* ‘зеленуватий, незрілий’ (Корзонюк 197), *по́зеленый* ‘т. с.’ (Сабадош 246), рос. діал. *позелен*: *ягода ... позелена* (ОСВГ 8, 137, стаття *по́мелкий*), схв. *pozelen* ‘досить зелений’ (Rječnik XI, 303), ст.-слвц. *pozelený* ‘зеленкастий, зеленуватий’, XVII ст. (HSSJ IV, 243).

***pozъlъ(jь)**: слвн. *pozâł* ‘ziemlich schön’ (Pleteršnik II, 201).

***požirьnъ(jь)**: укр. *пожи́рний* ‘зажерливий, ненаситний’ (Желеховський II, 722), чеськ. *požírný* ‘т. с.’ (Kott II, 870).

***požьltavъ(jь)**: укр. діал. *пожовтя́вий* ‘жовтуватий’ (ЕСУМ 2, 203), чеськ. *požlutavý* ‘жовтастий’ (Kott II, 872; Jungmann III, 423), ст.-слвц. *požltavý* ‘жовтуватий’, 1786 р. (HSSJ IV, 262).

***požьltъ(jь)**: схв. *pȍžut* ‘дуже жовтий’ (Rječnik XI, 350).

Як свідчить наведений матеріал, компаративи з префіксом **po-* зафіксовані найчастіше в історичних і діалектних джерелах і досить обмежено представлені в словниках літературних мов. Наприклад, у сучасній українській літературній мові більшість прикметників із префіксом *по-* кваліфіковано як позанормативні: *помалий* (розм.), *посолодкий* (діал.) (Митяй 40). Вони майже не представлені в слов’янських антропоніміконах. Загалом можна констатувати, що цей різновид прикметників виходить з ужитку і належить до розряду таких. що зникають.

Література і джерела

Аркушин 2004 – *Аркушин Г.Л.* Іменний словотвір західнополіського говору. Луцьк, 2004.

Аркушин 2016 – *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок. А–Я. Вид. 2-ге, переробл., випр. і доп. Луцьк 2016.

Богдановић – *Богдановић Н.* Говор Бучума и Белог Потока // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 1979. Књ. XXV.

Вступ – Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов’янських мов / Ред. О.С. Мельничук. К., 1966.

Гаговић – *Гаговић С.* Из лексике Пиве (село Безује) // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 2004. Књ. LI. С. 1–312.

ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997.

Геров – *Геров Н.* Речник на българския език. Фототип. изд. София, 1977. Ч. 4.

Горбач – *Горбач О.* Південнобуковинська гуцульська говірка і діялектний словник села Бродина, повіту Радівці (Румунія). Мюнхен, 1997.

Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.

ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Склад.: Т.І. Блізнюк, Р.С. Гамзовіч, А.П. Груца і інш. Рэд. А.М. Булыка. Мінск, 1982–. Вып. 1–.

Динић – *Динић Ј.* Тимочки дијалекатски речник. Београд, 2008.
Дуда – *Дуда І.М.* Лемківський словник. 26 000 слів. Тернопіль, 2011.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.
Желеховський – *Желеховский Є.*, *Недільский С.* Малорусько-німецький словар. Львів, 1886. Т. I–II.
ЖПТ – Жертвы политического террора в СССР. Режим доступу: http://www.lists.mono.ru
Златковић – *Златковић Д.* Речник пиротског говора. Београд, 2014. Т. 1–2.
Јовановић – *Јовановић Вл.* Додатак Речнику села Каменице код Ниша // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 1977. Књ. LIV. С. 403–520.
Керча – Русинсько-російський словник / Склав І. Керча. Ужгород, 2007. Т. 1–2.
Климчук – *Климчук Ф.Д.* Специфическая лексика Дрогичинского Полесья // Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря / Отв. ред. Н.И. Толстой. М., 1968. С. 20–78.
Корзонюк – *Корзонюк М.М.* Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика: Зб. наук. праць / Голова ред. колегії І.Г. Матвіяс. К., 1987. С. 62–267.
Коца – *Коца Р.О.* Формування префіксальної та конфіксальної систем прикметника української мови (XI–XX ст.). К., 2017.
Кузеля – Українсько-німецький словник / Уклад. З.Ф. Кузеля і Я.А. Рудницький. Лейпциг, 1943.
Лавровский – *Лавровский П.* Сербско-русский словарь. СПб., 1870.
Матіїв – *Матіїв М.Д.* Словник говірок центральної Бойківщини. К.; Сімферополь, 2013.
Милосављевић – *Милосављевић Т.* Говор села Присјана (Горњег и Доњег) // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 2009. Књ. LVI. С. 373–558.
Мирчев – *Мирчев К.* Аналитични форми за сравнителна степен в два среднобългарски памятника от XIV в. // Български език. 1951. Кн. 3–4. С. 215–216.
Митяй – *Митяй З.О.* Структура функціонально-семантичного поля неповноти ознаки: Дис. ... канд. філол. наук. К., 2001.
МК – Мазепина книга / Упоряд. та вступ. стаття І. Ситого. Чернігів, 2005.

Неґрич – *Неґрич М.* Скарби гуцульського говору: Березовú. Львів, 2008.
Непокупний – *Непокупний А.П.* Слов'янські архаїзми на фоні балтійських мовних систем // Слов'янське мовознавство. (IX Міжнародний з'їзд славістів: Доповіді). К., 1983. С. 143–159.
Нещименко – *Нещименко Г.П.* История именного словообразования в чешском литературном языке конца XVIII–XX вв. (*Прилагательное*). М., 1968.
Новикова – *Новикова Ю.М.* Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. Донецьк, 2007.
Носович – *Носович И.И.* Словарь белорусского наречия. СПб., 1870.
Оболенский – Образцы старинных записей вольных людей, в бобыли и во двор в холопы / Сообщены М.А. Оболенским // Журнал землевладельцев. М., 1858. № 3. С. 57–68.
Онишкевич – *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок: У 2 ч. К., 1984.
ОСВГ – Областной словарь вятских говоров: Учебное пособие по русской диалектологии / Под ред. З.В. Сметаниной и др. Киров, 1996–2018. Вып. 1–12.
Панцьо – *Панцьо С.Є.* Префіксальне та префіксально-суфіксальне творення прикметників у лемківському говорі // Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті / Відп. ред. Ю. Завадський. Тернопіль, 2009. С 75–83.
Пеев – *Пеев К.* Речник на македонските говори во југоисточниот егејски дел. Скопје, 1999–. Т. 1–.
Петровић, Капустина – *Петровић Д.*, *Капустина Ј.* Из лексике Качера // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 2011. Књ. LVIII. С. 1–336.
Петровић, Ћелић, Капустина – *Петровић Д.*, *Ћелић И.*, *Капустина Ј.* Речник Куча // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 2013. Књ. LX. С. 1–461.
Піпаш, Галас – *Піпаш Ю.О.*, *Галас Б.К.* Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005.
Сабадош – *Сабадош І.В.* Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород, 2008.
СБук.Г – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці, 2005.
СВГ – Словарь вологодских говоров: Учеб. пособие по русской диалектологии / Ред. Т.Г. Паникаровская. Вологда, 1983–2007. Вып. 1–12.
Сігеда – *Сігеда П.І.* Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Брэстчыны // Народная лексіка / Рэд. А.А. Крывіцкі, Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск, 1977. С. 70–90.

Сл. РЯ XI–XVII вв. – Словарь русского языка XI–XVII вв. / Гл. ред. Г.А. Богатова. М., 1975–. Вып. 1–.

СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л.; С.-Петербург, 1965–. Вып. 1–.

ССГ – Словарь смоленских говоров / Под ред. А.И. Ивановой. Смоленск, 1974–. Вып. 1–.

Стијовић 1983 – *Стијовић Р.* Префиксација придева у српскохрватском књижевном језику // Зборник за филологију и лингвистику. Нови Сад, 1983. XXVI/1. С. 99–130.

Стијовић 2007 – *Стијовић Р.* Говор Горњих Васојевића // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 2007. Књ. LIV. С. 1–321.

СУМ – Словник української мови / Голова редкол. І.К. Білодід. К., 1970–1980. Т. I–XI.

Тимченко – *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Підг. до вид. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. К.; Нью-Йорк, 2002–2003. Кн. 1–2.

Томић – *Томић М.* Говор Свиничана // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 1984. Књ. XXX. С. 7–265.

Трофимович – Верхнелужицко-русский словарь / Сост. К.К. Трофимович. М., 1974.

Турчин – *Турчин Є.Д.* Словник села Тилич на Лемківщині. Львів, 2011.

Цыхун – *Цыхун Г.А.* Типологические проблемы балканославянского языкового союза. Минск, 1981.

Ђупић – *Ђупић Д.* Говор Бјелопавлића // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 1977. Књ. XXIII.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974–. Вып. 1–.

Boryś – *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 2005.

Górnowicz – *Górnowicz H.* Dialekt malborski. Gdańsk, 1974. T. II. Zesz. 2: P–Ž.

Janów – *Janów F.* Słownik huculski / Oprac. i przygot. do druku F. Rieger. Kraków, 2001.

Jungmann – *Jungmann J.* Slovník česko-německý. Praha, 1835–1839. D. I–V.

Kálal – *Kálal M.* Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, 1923.

Kopečný – Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Sv. 1: Předložky. Koncové partikule / Sest. F. Kopečný. Praha, 1973.

Kott – Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický / Sest. Fr. Št. Kott. V Praze, 1878–1884. D. I–IV.
Linde – *Linde M.S.B.* Słownik języka polskiego. Wyd. 2. Lwów, 1854–1860. T. I–VI.
Matejčík – *Matejčík J.* Lexika Novohradu: vecný slovník. Martin, 1975.
Miklosich – *Miklosich F.* Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1886.
Muka – *Muka E.* Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narěcow. M.; Praha, 1921–1928. T. I–III.
Pleteršnik – *Pleteršnik M.* Slovensko-nemški slovar. Transliterirana izdaja. Uredila M. Furlan. Ljubljana, 2006. D. 1–2.
Rječnik – Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, 1880–. T. I–.
SSJ – Slovník slovenského jazyka / Ved. red. Št. Peciar. Bratislava, 1963–1968. T. I–VI.
SSN – Slovník slovenských nárečí / Ved. red. I. Ripka. Bratislava, 1994–. T. I–.
Sławski 1964 – *Sławski F.* Bułgarsko-macedońskie komparatywne *po-* // Prace filologiczne. Warszawa, 1964. XVIII/2. S. 429–434.
Sławski 2011 – *Sławski F.* Słowotwórstwo, słownictwo i etymologia słowiańska / Nauk. red. L. Bednarczuk. Kraków, 2011. S. 217–221.
Sychta – *Sychta B.* Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. Wrocław etc., 1967–1976. T. I–VII.
Tominec – *Tominec I.* Črnovrški dialekt. Kratka monografija in slovar. Ljubljana, 1964.
Zeman – *Zeman H.* Słownik górnołużycko-polski. Warszawa, 1967.

Розділ III. **ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ**

Mytnik Irena. Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej (XVI–XVII wiek). Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2017. 318 s.

Нова праця з ономастики відомої польської дослідниці Ірени Митник присвячена етимологічному аналізу історичної антропонімії Холмщини XVI–XVII ст.

Вона ґрунтується на надійному фактичному матеріалі, ексцерпованому з рукописних (здебільшого невідомих ономастам) і друкованих джерел.

Реєстр Словника налічує понад 5300 гасел – антропонімів польсько-українського порубіжжя.

У кожній словниковій статті, крім заголовного слова, подано рік його фіксації, джерело й етимологію, тобто співвіднесеність антропоніма (залежно від структури і словотвірної моделі) з польським (українським і т. под.) апелятивом чи топонімом. Характеристика «неясно» стосується поодиноких найменувань.

Словник видано ошатно. Без сумніву, це одне з найкращих видань зі слов'янської ономастики, яке стане в пригоді для мовознавців, істориків і широкого загалу науковців.

Щодо окремих зауважень, то вони стосуються мотивації того чи іншого антропоніма. Див., наприклад, тлумачення онімів *Berdyka* (с. 41 ‹ ст.-укр. *берда*, *бердо*), *Boczyło* (с. 47 ‹ *boczyć się*), *Kulbaj* (с. 157 ‹ укр. *кульба*), *Pajdak* (с. 211 ‹ *pajda* 'окраєць хліба'), коли пропущено проміжні апелятивні стадії (**бердика*, **boczydło*, **кульбай*, *pajdak*) або *Kajcz* (с. 131 ‹ *kańcz*), *Kołpak* (с. 142 ‹ укр. *ковпак*), які заслуговують детальнішого фонетичного коментаря.

Окремі з проетимологізованих антропонімів неоднозначні стосовно походження, про що справедливо наголошує авторка. Пор., наприклад, прізвищеву назву *Karp* в антропонімоформулі *Joannes Karp*, 1628 р. (с. 133), яка, на думку І. Митник, може пов'язуватися з укр. іменами *Карпо*, *Полікарп* чи апелятивом *karp* 'назва риби'.

“Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej (XVI–XVII wiek)” тісно пов’язаний з опублікованою в 2017 р. монографією Ірени Митник “Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku”, яка заслуговує окремого розгляду.

В.П. Шульгач

Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Укладальнікі: І.І. Лучыц-Федарэц, Г.А. Цыхун (гал. рэд.), Н.С. Шакун. Мінск: Беларуская навука, 2017. Т. 14: *Т*. 334 с.

Черговий том Етимологічного словника білоруської мови охоплює фрагмент реєстру на літеру *Т* – від *трапкі* до *тэ́чка*. Як і в попередніх томах, у ньому багато представлено лексику білоруської літературної мови та її діалектів. Є чимало глибоких етимологій із реконструкцією праслов’янських архетипів. Пор., наприклад, словникові статті *труд*$_1$ ‹ **trudъ*, *труд*$_2$ ‹ **trǫdъ*, *труп* ‹ **trupъ*, *трус*$_2$ ‹ **trǫsъ*, *тру́хлы* ‹ **truxlъ*, *трэск* ‹ **trěskъ*, *трэсці* ‹ **tręsti* (*sę*), *трыві́нка* ‘братова жінка’ ‹ **jętry*, *тры́на* ‹ **tьrina* та чимало ін.

Заголовних статей із ремаркою «няясна» небагато: *трубня́*, *тру́ша*, *трыд*, *трэ́мля*, *ту́быль*, *ту́йка*, *тульня*, *тумені*, *туна́йка*, *ты́кля*, *тыку́я*, *ты́ргус*, *тыце́яць* та деякі ін.

До реєстру словника введено також багато слів іншомовного походження із загальновідомими етимологіями (*траса*, *тратыл*, *траўма*, *тратуар*, *трафей*, *трахт*, *троль*, *трон*, *трубадур*, *трум*, *трупа*, *труфель* і т. п.).

Наші зауваження стосуються окремих словникових статей.

С. 78. Для заголовного *трастка́* і генетично спорідненої лексики подано дві праформи – **trostь*, **trъsta*, перша з яких неточна (кореневий вокалізм).

С. 104. *Трос*$_3$. Стосовно генези псл. **čersъ* ‹ і.-є. **kerd-* (услід за: Boryś 651) пор. (Козлова 1997: 193–194). Про збереження детермінатива -*s*- у гнізді *(*s*)*kers*- див. (Козлова 1997: 30–31).

С. 113. Реконструкція псл. **trǫbjel* неточна – без кінцевого -***ь***.

С. 163. *трыма́ць*. У посиланні на ЕСУМ 5 не вказано **с. 639**.

С. 165. *трымце́ць*. Споріднену слов’янську лексику див. (ЕСУМ 5, 629). Реконструкцію праслов’янського архетипу – **tremъtěti*

‹ **tremъtъ* ‹ **treměti* / **tremiti*, пор. гр. τρεμω ‘тремчу’, лат. *tremo*, тохар. A *träm-* ‘т. с.’ – див. у (Казлова I, 204).

С. 172. *трыпу́тнік*$_1$. Для етимологічного коментаря можна було б долучити спеціальну розвідку: *Valčákova P.* K významu csl. *trьputica* // Studia etymologica Brunensia. 6 / Ed. I. Janyšková, H. Karliková. Praha, 2009. S. 357–360. По-іншому див. у (ЕСУМ 5, 640, стаття *трипу́тень*).

С. 208. Для псл. **tǫžьba* ймовірніша словотвірна послідовність **tǫgъ*(*jь*) › **tǫžiti* (*sę*) › **tǫžьba*, аніж **tǫžьba* ‹ **tǫg-ьba*. Пор. аналогічно **drugъ*(*jь*) › **družiti* (*sę*) › **družьba* (ЭССЯ 5, 131–132, 135–135).

С. 226. Діал. *тума́к*$_2$ ‘дурень, розумово обмежена людина’, залишене без певної етимології, можна зіставляти, на наш погляд, з блр. діал. *тлума́к* ‘дурень’ (СБГ 5, 100) ‹ **тулма́к* (метатеза), укр. діал. *толма́к стари́й* ‘про людину старшого віку’ (Мацюк 206), *тельма́к* ‘обмежена людина’ (Глуховцева 203), *тлума́к* ‘людина, яка погано розбирається у всіх справах, бовдур’ (СУГО 192), *товма́к* ‘тугодум’ (ВСД 116), рос. діал. *толма́к* ‘людина зі значними вадами мовлення’ (Акчим. словарь 6, 24), *толма́к*, *тума́к* ‘розумово обмежена людина’ (ТСВГ 132), *тума́к* ‘ледар’ (СРНГ 45, 241) і под., тобто розглядати як фонетично вторинну форму, яка постала із **туўма́к* / **тулма́к*. Наведену лексику можна звести до первісного **tъlmakъ*, враховуючи різноманітну вокалізацію редукованого *ъ* в бінарній сполуці «редукований + плавний» та ін. фонетичні процеси, властиві кореневим структурам зразка tъlt. Детально про це див. у (Казлова III, 315–318).

С. 244. *Ту́ргаць* (*тургаці*) ‘рвати, шматувати’ порівнюють із пол. *turgać* ‘нерівно тягнути’ і кваліфікують як непалаталізований варіант до *турзаць* (див. далі). Варіантність кореневого вокалізму, на думку укладачів словника, свідчить про ономатопеїчну природу слів.

Діал. *ту́рзаць*, *ту́рзаті*, *ту́рзаты* ‘скубти, штовхати, сіпати і под.’ справедливо зіставляють із *ты́рзаць* ‘т. с.’ і виводять із **tr̥gati* (з чергуванням форманта і.-є. *-g-* / *-ǵ-*).

На наш погляд, у цьому разі логічніше говорити про псл. **tъrgati* і **tъrzati* як про самостійні лексеми, які формально різняться лише детермінативами – *-g-* і *-z-*.

Фактичний матеріал, на основі якого можна реконструювати псл. **tъrgati*, **tъrzati*, а також **tъrkati*, **tъrpati*, **tъrsati*, **tъrtati*, і.-є.**ter-* у ступені редукції кореневого вокалізму *o*-ряду див. у (Шульгач II, 168, 181, 194, 197, 202, 206).

С. 246. Зведення діал. *ту́ркаць*$_2$ ‘будити’ до **turьkati* ‹ **turati* суперечливе з погляду словотворення. Стосовно потенційності формаль-

но ймовірнішого псл. **tъrkati* пор., наприклад, префіксальні **obtъrkati* (ЭССЯ 30, 228), **orztъrkati* (*sę*) (ЭССЯ 35, 121–122).

С. 252. Діал. *турпы́ль* ‘кругляк, невеликий шматок колоди’, віднесене до неясних, – один із рідкісних рефлексів псл. **tъrpylь*, див. (Шульгач II, 193). Стосовно первісної семантики пор. ще укр. діал. *штурпа́к* ‘залишок скаліченої або ампутованої руки, ноги, пальців’, *штирпа́к* ‘деревце без верхівки, дрючок’ ‹ **stъrpakъ*, а також (семантично вторинні) укр. діал. *штурпа́к* ‘дурень, незграбна людина’, рос. діал. *турпа́*, *турпа́к*, *турпы́га* ‘дурень’ та чимало ін. Див. (Шульгач II, 192–196 – із паспортизацією джерел).

С. 253. Залишене без коментаря діал. *турсу́чыць* ‘трясти, трусити’ формально – відіменне похідне з *-ур*-кореневим вокалізмом. До псл. **tъrsukъ*, **tъrsučiti*. Детальніше див. у (Шульгач II, 198–199).

Діал. *турта́ць* ‘підганяти’, як і чеськ. *trtati* ‘дріботіти’, – рефлекси псл. **tъrtati*. Стосовно структури й семантики пор. псл. **obtъrtati* (*sę*) (ЭССЯ 35, 122–123).

Діал. *туру́н*, мн. *туруны́* ‘затори льоду на ріці’ кваліфіковано як неясне. Можливо, це один із рефлексів псл. **torunъ*, генезис якого сягає семантично багатопланового і.-є. **ter-*. Пор. ще рос. *Торунов* (ЖПТ), пол. *Torun* (SN IX, 565) – прізвища.

С. 254. Діал. *ту́рхаць* ‘пхати, штовхати, сіпати’ правомірно співвідносять із *катурхаць*, пол. *rozturchany* ‘розтріпаний’ і тлумачать як форму з експресивним *-х*-, пов’язану з *тураць*, *турыць*. Припущення Ж.Ж. Варбот про те, що пол. *rozturchany* належить до слов’янських лексем з аномальним рефлексом **turt* (‹ **tъrt*), для яких можливе запозичення з балтійських мов або вплив зі сторони балтійських дієслів з *ur* ‹ *r̥*-рефлексацією (Варбот 1984: 105; Варбот 2012: 66), оцінено критично. Ще раніше про це писала Р.М. Козлова. Див. у (Козлова 1997: 18).

На наш погляд, наведена білоруська лексика, як і укр. діал. *ти́рхати* ‘розкидати’, ‘ворушити (солому)’, *штирха́ти* ‘штрикати’, *шту́рха́ти* ‘штовхати’, діал. *што́рхати* ‘т. с.’, блр. *шту́рхаць* ‘штовхати’, пол. (застаріле) *tarchać* ‘тріпати’, sz*turchać* ‘штовхати’ (ЕСУМ 5, 573; 6, 477, 683), ілюструє різноманітні фонетичні реалізації голосного *-ъ*- у кореневій сполуці *-ъr*- (структура tъrt), вони генетично споріднені і зводяться до архетипу *(*s*)*tъrxati*.

С. 266. Для раритетного *ту́хі* – слово, яким відганяють пташок: *тухі*, *верабейкі!* – припускають звуконаслідувальне походження (до

тух ‘вигук, що передає глухий стук, удар). Можливо, *ту́хі* – формально модифіковане **нту́хі*. Пор. блр. діал. *нту́ха* ‘пташка’ (СБГ 4, 179).

С. 286. Щодо етимологізації лексичного матеріалу з коренем *тык-* / *тыч-* (пор. *тыка*$_2$ та ін.) див. ще в (Козлова 2009: 58–66).

С. 294. Стосовно етимології діал. *ты́льма* ‘надкопитний суглоб у коня’, віднесеного до неясних, детально див. у (Козлова 1998: 103–104 ‹ **tъlma* *‘круглястість, опуклість, виступ’).

С. 304. Діал. *ты́ркаць* ‘штрикати’ та ін. кваліфіковано як звуконаслідувальне, без певної етимології і реконструкції архетипу. Формально – до псл. **tъrkati*. Див. у (Шульгач 2003: 123–125). Пор. також префіксальні псл. **natъrkati* (*sę*) (ЭССЯ 23, 183), **obtъrkati* (ЭССЯ 30, 288).

С. 305. Для діал. *тэ́льбух* ‘шлунок’ («няясна») є паралелі: ст.-укр. *телбухи* ‘нутрощі’ (Тимченко 2, 387), укр. діал. *те́л’бух* ‘пузата людина’ (Никончук 91), *те́льбух* ‘живіт’ (Гнатишак 551), ‘великий живіт’ (Аркушин 552), ‘нутрощі; живіт’ (Неґрич 167), ‘непомірно повний чоловік’ (Євтушок 121), *теле́бух* ‘нутрощі тварини’ (Аркушин 548) – форма з другим повноголоссям, рос. діал. *то́лбух* ‘котик (на вітці дерева)’ (СРГК 6, 471), блр. діал. *тэ́льбух* ‘чоловік із великим животом’ (Усціновіч 48), *тэльбу́х* ‘т. с.’ (СБГ 5, 157), *цельбухі́* мн. ‘нутрощі, утроба’ (Шаталава 189), яке неправомірно зіставляли з *ка́ўбух*, *ке́ўбух*, *ке́льбух* (Boryś 2007: 278), пол. діал. *telbuch* ‘черево’ (Karłowicz 5, 393), на основі яких імовірна реконструція псл. **tъlbuxъ*. Рефлекси цього архетипу відобразилися й у пропріальній, особливо антропонімній, лексиці. Пор., наприклад, ст.-укр. **Ѡ**ниско *Тєлбух*, 1649 р. (Реєстр 306), Wasil *Tałabuch*, 1650 р. (Жерела V, 286) – форма з другим повноголоссям, Ефим *Телбухов* зять, XVII ст. (Пиріг 25), укр. *Телбух*, 1726 р. (МК 128), *Тельбух* (НКП Зап. 430), *Товбух* (КПУ Він. 1, 207), рос. *Тельбухов*, *Телебухов* (ЖПТ), пол. *Talbuch*, *Telbuch*, *Telebuch* (SN IX, 480, 511) та ін.

с. 333. *Тэ́т-а-тэ́т* ‘сам на сам’ кваліфіковано як європеїзм, із фр. *têt-a-tête* (точніше ***tête-à-tête***).

У рецензованому томі подано зведений список скорочень джерел і літератури. Загалом він досить ретельно вичитаний, хоча й не без технічних огріхів. Пор., наприклад:

Гебаўэр ..... Slovník staročesk***y*** (правильно Slovník staročesk***ý***).

Караджыч, *Сабр. дела* .....Вука Кара***ц***и***ħ***а (замість Вука Кара***ц***и***ħ***а).

Крымскі. Тюрки .....мови та л***и***тератури (замість мови та л***і***тератури).

Лексикон. льв. ..... Вид. 3-**е** (правильно Вид. 3-**є**).

НЗКіеўПІ ..... педагог***и***чного інституту (замість педагог***і***чного інституту).

НЗбЛен ..... збірник Лен***и***нградського (замість збірник Лен***і***нградського).

Нікалайчык, *Отголоски* ..... Ки***ї***в, 1890 (замість Ки***е***в, 1890).

Папоўска-Таборска 1, *2* ..... Szkice z kaszubszczyny (правильно Szkice z kaszubszczy***z***ny).

РВВ .....Beitr***a***ge (замість Beitr***ä***ge).

УМШ ..... в школ***е*** (замість в школ***і***).

ЯиМ ..... Le langage et la mentalit***e*** (правильно Le langage et la mentalit***é***).

Яшк.=Яшкін ..... Беларускія геаграфічныя назвы (в оригіналі – Беларускія геаграфічныя назвы. **Тапаграфія. Гідралогія**).

Бязлай .... Видання завершене. Замість *Bezlaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika. Ljubljana, 1976–2005. Т. 1–4 можна було б подати: *Bezlaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika. Ljubljana, 1976–2007. Knj. 1–5 (Knj. V: Kazala).

Із робіт Р.М. Козлової, на жаль, використано лише Автореферат кандидатської дисертації 1977 р. Найповнішу бібліографію дослідниці (до 2014 р.) опубліковано в: Студії з ономастики та етимології. 2013 / Відп. ред О.П. Карпенко, В.П. Шульгач. К., 2013. С. 304–315.

14-й том Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы – це ґрунтовна наукова праця, яка свідчить про високий рівень білоруської етимологічної школи.

Скорочення

Акчим. словарь – Словарь говора д. Акчим Красновишерского района Пермской области (Акчимский словарь) / Гл. ред. Ф.Л. Скитова. Пермь, 1984–2011. Вып. I–VI.

Аркушин – *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок. А–Я. Вид. 2-ге, переробл., випр. і доп. Луцьк 2016.

Варбот 1984 – *Варбот Ж.Ж.* Славянские этимологии (чеш. *otat'*; кашуб.-словин. *kᵘrtac* (*sq*) и рус. диал. *ку́ртаться*; рус. *курчавый*) // Балто-славянские исследования. 1983 / Отв. ред. Вяч. Вс. Иванов. М., 1984. С. 102–106.

Варбот 2012 – *Варбот Ж.Ж.* Исследования по русской и славянской этимологии. М.; СПб., 2012.

ВСД – Відлуння сивої давнини, або Слово про слова. (Спроба укладання тлумачного словника бутейської говірки) / Укладач П.С. Макаренко. За заг. ред. М.Д. Півницького. Бутейки; Луцьк, 2018.

Глуховцева – *Глуховцева К.*, *Лєснова В.*, *Ніколаєнко І.* та ін. Словник українських східнослобожанських говірок. Луганськ, 2002.

Гнатишак – *Гнатишак Ю.* Слова з Болехова / Співавтори-лексикографи: О. Сімович, Н. Хобзей (відп. ред.), Т. Ястремська. Львів, 2017.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.

Євтушок – *Євтушок О.М.* Вивчення лексики говірок Рівненщини. Рівне, 1997.

Жерела – Жерела до історії України-Руси. Львів, 1895–1913. Т. I–VII.

ЖПТ – Жертвы политического террора в СССР. Режим доступу: http://www.lists.mono.ru

Казлова I – *Казлова Р.М.* Беларуская і славянская гідранімія: Праславянскі фонд. Гомель, 2000. Т. I.

Казлова III – *Казлова Р.М.* Славянская гідранімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2003. Т. III.

Козлова 1997 – *Козлова Р.М.* Структура праславянского слова. Праславянское слово в генетическом гнезде. Гомель, 1997.

Козлова 1998 – [*Козлова Р.М.*] До етнолінгвістичної інтерпретації деяких гідронімів басейну Дніпра // Ономастика України та етногенез східних слов'ян / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1998. С. 93–105.

Козлова 2009 – *Козлова Р.М.* О единствне ойконимического пространства славян // Студії з ономастики та етимології. 2009 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2009. С. 58–66.

КПУ Він. – Книга пам'яті України: Вінницька область. К., 1994–1997. Т. 1–9.

Мацюк – *Мацюк З.С.* Що сільце, то нове слівце: Словник фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк, 2013.

МК – Мазепина книга / Упоряд. та вступ. стаття І. Ситого. Чернігів, 2005.

Неґрич – *Неґрич М.* Скарби гуцульського говору: Березовú. Львів, 2008.

Никончук – *Никончук Н.В.* Из лексики полесского села Листвин // Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря / Отв. ред. Н.И. Толстой. М., 1968. С. 79–93.

НКП Зап. – Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні: Запорізька область. Запоріжжя, 2008.

Пиріг – *Пиріг П.* Перепис населення українських міст XVII ст. // Сіверянський літопис. 2010. № 4–5. С. 16–82.
Реєстр – Реєстр Війська Запорозького 1649 р.: Транслітерація тексту / Підгот. до друку: О.В. Тодійчук, В.В. Страшко, Р.І. Осташ та ін. К., 1995.
СБГ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча / Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск, 1979–1986. Т. 1–5.
СРГК – Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / Гл. ред. А.С. Герд. С.-Петербург, 1994–2005. Вып. 1–6.
СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова и С.А. Мызникова. М.; Л.; С.-Петербург, 1965–. Вып. 1–.
СУГО – Словник українських говорів Одещини / За ред. О.І. Бондаря. Одеса, 2011.
Тимченко – *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Підг. до вид. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. К.; Нью-Йорк, 2002–2003. Кн. 1–2.
ТСВГ – Тематический словарь вятских говоров / Сост.: Т.А. Горюнова, В.В. Подрушняк, З.В. Сметанина (отв. ред.) и др. Киров, 2013.
Усціновіч – *Усціновіч А.К.* Так гавораць у Купінску // Народная словатворчасць / Рэд. А.А. Крывіцкі, І.Я. Яшкін. Мінск, 1979. С. 41–48.
Шаталава – *Шаталава Л.Ф.* Беларускае дыялектнае слова. Мінск, 1975.
Шульгач 2003 – *Шульгач В.П.* К праславянской этимологии // Студії з ономастики та етимології. 2003 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2003. С. 120–129.
Шульгач II – *Шульгач В.П.* Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2015. Ч. II.
ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974–. Вып. 1–.
Boryś – *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 2005.
Boryś 2007 – *Boryś W.* Etymologie słowiańskie i polskie. Wybór studiów z okazji 45-lecia pracy naukowej / Pod red. W. Sędziuka, Z. Babika, T. Kwoki. Warszawa, 2007.
Karłowicz – *Karłowicz J.* Słownik gwar polskich. Kraków, 1900–1911. T. 1–6.
SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. T. I–X.

В.П. Шульгач

Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. Вып. 40: (*ǫborъkъ – *pakъla) / Под ред. А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М.: Наука, 2016. 240 с.

Авторскую работу над 40-м выпуском ЭССЯ (судя по аннотации) вели известные специалисты-этимологи: Ж.Ж. Варбот (**ǫborъkъ* – **ǫgl'ьnъjъ*, **paxmurьnъjь* – **pakъla*), Л.В. Куркина (**ǫrodъ* – **ǫtьlъ*(*jь*), **padinъka* – **paxati* (*sę*) *III*), И.П. Петлева (**ǫgorevatъjь* – **ǫrodovati* (*sę*)), А.К. Шапошников (**ǫvalъ III* – **padina*).

[Замечу, что статья **ǫvalъ III* указана ошибочно, в Словаре ее нет. Последовательность словарных статей **ǫborъkъ*, **ǫbelь* (?) нарушена, очевидно, по недосмотру. Может быть, имелось в виду **ǫbъlь*].

Очень ценно, что в словарных статьях фигурирует проприальная лексика практически всех славянских языков. Жаль только, что перечень ономастических источников ограничен. Например, из украинских приводятся факты только из Словника гідронімів України и Словаря Е.А. Черепановой Микротопонимия Черниговско-Сумского Полесья, иногда из Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.

В ЭССЯ реконструированы некоторые уникальные пралексемы, например, **ǫžьltъ* с префиксом **ǫ-* в функции ослабления признака (с. 124); ср. еще болг. *ỳбѣлъ* ‘беловатый’ (Геров 5, 404) ‹ **ǫbělъ* – как дополнение к реестру словника; **ǫže* (с. 113–115); **ǫželbъ* (с. 115); **pajęzь* (с. 219); **pakota* (с. 235); **pakovęžь* (?) (с. 235–236) и др.

В некоторых случаях составители Словаря избегают категоричных выводов, обходятся обзором этимологических версий. Ср., например, словарные статьи **ǫbelъ* (?) (с. 9), **ǫpirь/ъ*? / **ǫpyrь*? (с. 54–57), **ǫtьlъ*(*jь*) (с. 93–95), **padъkterъka* / **padъkterъkъ* / **pastorъka* / **pastorъkъ* (с. 176–181), **pako* / **paky* / **pakъ* (с. 223–226) и др.

Иногда авторы реконструируют несколько вариантов исходных архетипов, например, **ǫzlъ* / **ǫzьlъ* / *(*v*)*ǫz*(*ь*)*lъ* (с. 104), хотя при образовании производных использована только форма **ǫzlъ*.

Глубокую этимологическую разработку (прежде всего, семантическую) находим в словарных статьях **ǫpirь/ъ*? / **ǫpyrь*? (И.П. Петлева); **ǫtьlъ*(*jь*), **paduxъ*, **padъkterъka*, **paxati* (*sę*) *I*, **paxati* (*sę*) *II*, **paxati* (*sę*) *III* (Л.В. Куркина); **pačьkati* (*sę*) (А.К. Шапошников) и др.

40-й выпуск ЭССЯ – важный факт в славянской этимологической лексикографии, ценный источник для национальных этимологических словарей. Ср., например, неточно семантизированное в

(СБук.Г 373) укр. диал. *отрь* ‘конь’, пропущенное в реестре ЕСУМ, 4 и лишь благодаря этимологическому чутью составителей ЭССЯ включенное в состав рефлексов псл. **ǫtrь* (с. 85). Ср. еще укр. фамилию *Отрюк* (Редько 2, 776) ‹ **Отрь* + патронимный суффикс *-ук*.

Дополнения к заглавным статьям.

С. 9–10, **ǫbelъ* (?). Сюда же серб. *Го́рньā ӯбла*, *У́бла* – микротопонимы (Цицмил-Реметић 174, 299).

Из л-ры см. еще: *Славский Ф.* Болгарское *въбел* : *убел* (о развитии первичного начального *ǫ*) // Исследования по славянскому языкознанию: Сб. в честь шестидесятилетия С.Б. Бернштейна / Отв. ред. Е.В. Чешко. М., 1971. С. 444–449 (Автор реконструирует архетип **ǫblъ* / **ǫbьlъ*. «Теоретически здесь можно выделить корень *ǫb-* и суффикс *-lъ* или *-ъlъ* : *-ьlъ*, а также префикс *ǫ-* и корень *-bl-*: *-bьl-* : *-bъl-*. Более правдоподобен первый вариант»). См. также: *Duridanov I.* Illyrische Flussnamen in Serbien // Балканско езикознание. 1963. VI. С. 101–117 (с. 114–115 – *Ub*); *Шульгач В.П.* До старожитньої гідронімії України: *Белзець*, *Пересута*, *Убідь* (етимологічний коментар) // Мовознавство. 1995. № 1. С. 54–60 (с. 58–59 – *Убідь*).

С. 10–12, **ǫda* / **ǫdъ*. Сюда же укр. *удá* (ЕСУМ 1, 437). Ср. также русск. *Уда*, *Уд* – гидронимы в бассейне Оки (Смолицкая 187, 270).

С. 12, **ǫdakъ*. Относительно ареала ср. еще русск. *Удаков* – фамилия (ЖПТ).

С. 12, **ǫdica*. Ср. еще укр. диал. *у́диця* (ЕСУМ 1, 437).

С. 14–15, **ǫdidlo II*. Не учтено ст.-укр. *удила*: *удилъ паръ пять*, 1600 г., *ꙋдило*, XVII ст. Цит. по (Осташ 140).

С. 15–16, **ǫdišče*. Сюда же русск. *Удищево* – ойконим в бывшей Вологодской губ. (Vasmer RGN IX, 267).

С. 16–17, **ǫdolina*. Ср. еще укр. диал. *удоли́на* (ЕСУМ 2, 89).

С. 17–18, **ǫdolъ* /**ǫdolь*. Ср. еще укр. *удо́л*, диал. *удо́ль* ‘долина’ (ЕСУМ 2, 89), а также русск. *Удол Большой*, *Удол Малый* – ойконимы в бывшей Владимирской губ. (Vasmer RGN IX, 267).

С. 18, **ǫdolьje*. Ср. еще укр. *удо́лля* (ЕСУМ 2, 89), русск. *Удолье* – ойконим в бывшей Орловской губ. (Vasmer RGN IX, 267).

С. 19, **ǫdъkar’ь*. Не учтенено укр. диал. *уткáр* ‘рыбак, который ловит рыбу удкой’ (Шило 260).

С. 20, **ǫgl’ar’ь*. Сюда же укр. *Угляр* – фамилия в Львовской и Тернопольской обл. (Редько 2, 1081).

С. 21, **ǫgl’ar(’)ьn’a*. Ср. еще укр. диал. *вугля́рня* (ЕСУМ 1, 436).

С. 21, **ǫgl'ěnъjь*. Ср. еще укр. *вугляни́й* (ЕСУМ 1, 436).

С. 23–24, **ǫgl' išče*. Ср. еще укр. диал. *ву́глиско* ‘место для угля’ (ЕСУМ 1, 436).

С. 24–26, **ǫgl' ь*. Сюда же ст.-слвц. Mychal *Uhel*, 1566 г. – антропоним (HSSJ VI, 160).

С. 26–27, **ǫgl' ьje*. Не учтенено ст.-укр. *ѹголє*, 1594 г. (УП 1, 515).

С. 36, **ǫgrakъ*. Не учтены укр. диал. *вугра́к* ‘шишка от укуса овода’ (ЕСУМ 1, 436), *Уграк* – фамилия в Львовской обл. (Редько 2, 1081).

С. 36–37, **ǫgrovatъ(jь)*. Сюда же русск. *Угроватов*, *Угроватый* – фамилии (ЖПТ).

С. 39, **ǫgrьcь*. В эту статью ошибочно включено болг. *врьголець* ‘чирей с червяком на коже скотины, коня, вола и др., oestrum equi, oestrum bovis’. Скорее всего, это рефлекс псл. **vьrgolьcь*.

С. 42–49, **ǫgъlъ / *ǫgъ**ly***. О рефлексах псл. **ǫgъlъ / *ǫgъ**li*** в ойконимии см. (Казлова 2009: 72–73).

С. 50, **ǫgъlьcь*. Относительно ареала ср. еще блр. *Вугелец* – микротопоним на Туровщине (ТС 5, 368).

С. 50–52, **ǫgъlьnikъ*. Сюда же укр. диал. *уго́льник* (ЕСУМ 1, 436).

С. 52–53, **ǫgъlьnъ(jь)*. Ср. еще укр. *уго́льний* (ЕСУМ 1, 436).

С. 53, **ǫkъ*. Относительно ареала (только словин. *ǫk*) ср. русск. *Ук* – гидроним в бассейне Камы, *Ук-* в составе *Укогор* – название оврага в бассейне Нижней Оки.

С. 59–60, **ǫrodъ*. Ср. еще укр. *ю́род* ‘юродивый’ (ЕСУМ 6, 525).

С. 62–63, **ǫsanъ / *ǫsanь*. С учетом пропущенных пол. *Usan* (SN X, 30), слвц. диал. *fuzáň* ‘у кого есть усы’ (SSN I, 470) может быть снята ремарка «праслав. давность проблематична».

С. 63, **ǫsatъka*. Сюда же укр. диал. *уса́тка* ‘пшеница с остистыми колосьями’ (ЕСУМ 6, 46).

С. 63, **ǫselь*. Укр. диал. *гусела* ‘гусениця’ (Аркушин 1, 114) свидетельствует о потенциальности парадигматического варианта **ǫsela*. Ср. **ǫsenь*, **ǫsena* (с. 64). Ср. также пол. *Usiel*, *Wansel*, *Wąsiel*, *Węsiel*, *Wonsiel* – антропонимы (SN X, 31, 86, 132, 178, 318).

С. 65–67, **ǫsenica / *ǫsěnica*. Пропущено ст.-укр. *гусеница*, *гусеницѧ* ‘гусеница’ (СУМ XVI–XVII ст. 7, 120).

С. 67, **ǫsenъka / *ǫsěnъka*. Из украинской лексики в эту статью по недосмотру включено диал. *увсенка* (правильно *увсєнка*) (Аркушин 2, 117 – с отсылкой к *говсяница* ‘овсяная солома’ (Аркушин 1, 95). *Увсєнка* – это рефлекс псл. **ovьsěnъka*.

С. 67–68, **ǫsikъ*. Из ономастического материала, кроме русск. и блр., ср. еще: ст.-укр. Тымошъ *Усыкъ*, 1649 г. (Реєстр 471), Алексѣй *Усиков*, 1666 г. (ПК 104), укр. *Усикъ*, 1723 г. (Швидько 181), *Вусик* – современная фамилия (Горпинич 356), *Усик* (Новикова 854), *Вусик*, *Усик* – прозвища (Чабаненко 1, 90; 2, 424), *Усикове* – микротопоним в Сумской обл. (Черепанова 66), *Вусиківка*, *Усики* – микротопонимы в Черниговской обл. (Павленко 381, 501), ст.-пол. *Vusik*, 1224 г., *Wanzik*, 1354 г. (SSNO VI, 39), пол. *Usik*, *Wąsik*, *Węsik*, *Wonsik*, *Wusik*, *Wusyk* (SN X, 31, 132, 178, 318, 353), чешск. *Fusík*, *Fuzik* (МФ), слвц. *Fuzík* (Bernát 84).

С. 69, **ǫsovъ*. Сюда же ст.-пол. *Wanzow*, 1332 г. – антропоним (SSNO VI, 39).

В этой статье в качестве иллюстративного материала фигурируют укр. диал. *вусóвий* ‘осиновый’(Аркушин 1, 81), а также *ýсова / вýсова / гýсова лозá* ‘болото’ (? – *В.Ш.*). Последние – варианты **микрогидронима** (гелонима) в Сумской области, и их следовало написать с большой буквы: *Ýсова / Вýсова / Гýсова Лозá*.

Указанные факты – рефлексы псл. **opsovъjь* *‘осиновый’ (см. ЭССЯ 32, 97), в статью **ǫsovъ* они включены ошибочно.

С. 69–74, **ǫsъ*. Из проприальной лексики, кроме ст.-русск. антропонимов, ср. еще: ст.-укр. Станиславъ *Усъ*, 1565 г. (АЮЗР VI/1, 50), укр. *Вус* (Горпинич 359), *Ус* (Новикова 854), *Усів Яр*, *Усівка*, *Усова*, *Усовка* – микротопонимы в Черниговской обл. (Павленко 501), *Усова Пасіка*, *Вусові Груди* – на Волыни (Сл. ММ 1, 151; 2, 424), *Усова Гора*, *Усова Пасіка* (2) – в Ровенской обл. (Сл. ММР 422), ст.-русск. *Усово*, 1539/40 р. – ойконим в бывшем Тверском у. (ПМТ 83), русск. *Ус* (ЖПТ), *Усов Пруд*, *Усова Стрелка*, *Усово* – микротопонимы в Нижегородской обл. (Климкова 3, 299), блр. *Вус*, *Ус* (Бірыла 90), *Вусава*, *Вусы*, *Усава* (2) – ойконимы (Рап. Віц. 84; Рап. Гр. 243; Рап. Мін. 269), слвн. *Us* (ZSSP 660), ст.-пол. *Wansz*, 1470–1480 гг. (SSNO VI, 38), пол. *Us*, *Wans*, *Wąs*, *Węs*, *Wons*, *Wus* (SN X, 30, 86, 131, 178, 318, 353), *Wąsów*, *Wąsówo*, *Wąsy* (2), *Wąsówka* – ойконимы (SMP 1201), чешск. *Fous* (Moldanová 52), *Fus* (МФ) – фамилии.

С. 76, **ǫsъjь*. Ср. еще блр. *Усая* – лимноним в бассейне Зап. Двины, *Усая* – ойконим, из **ǫsaja*. Архетип реконструирован в (Казлова I, 109).

С. 76, **ǫtica*. Ср. еще укр. *ýтúця* ‘утка’ (ЕСУМ 6, 50), русск. *Утицы*, *Утицына* – ойконимы в бывших Московской и Тверской губ.

(Vasmer RGN X, 346), *Утица* – гидроним в бассейне Оки (Смолицкая 92).

С. 77, **ǫtokъ / *ǫtoka*. Ср. еще укр. диал. *утóк* ‘удар, наступление, атака’, *ýтíк* ‘гнойная жидкость в нарыве; сукровица’ (ЕСУМ 5, 537).

С. 78–81, **ǫtorъ / *ǫtora*. Сюда же русск. *Уторов* (ЖПТ), пол. *Wator*, *Watór*, *Wątor*, *Wątora*, *Wątór*, *Wątur*, *Wętor*, *Wontor*, *Wontora* (SN X, 118, 134, 179) – фамилии.

С. 82, **ǫtrakъ*. Ср. еще укр. *Нутрак* (Горпинич 339), русск. *Утраков* (ЖПТ) – фамилии.

С. 83, **ǫtrěnъ(jь)*. Пропущено ст.-укр. *нутреный* ‘внутренний’, 1565 г. (Тимченко 1, 512); ср. еще *нутроный*: *нутроныи замокъ*, 1578 г. (УП 1, 296).

С. 83–84, **ǫtrika / *ǫtrikъ*. Относительно ареала ср. еще укр. *Нутрик* – фамилия (КПУ Переможці Він. 2, 500). Сюда же русск. *Утрикова* – ойконим в бывшей Калужской губ. (Vasmer RGN IX, 348).

Если следовать за Х. Шустером-Шевцем, то псл. **(n)ǫtrь* – как вариант псл. **ǫtrь*, с которым связывают **ǫtrěnъ(jь)*, **ǫtrika* (с. 83, 84) – невозможен, равно как и псл. **vъn-*. См. *Шустер-Шевц Х.* Славянские протезы в случаях зияния и их значение для славянской этимологии и исторической грамматики // Этимология. 1988–1990: Сб. статей / Отв. ред. О.Н. Трубачев. М., 1993. С. 96.

С. 84, **ǫtrina*. Ср. еще укр. диал. *нутрúна* ‘внутренность; нутро’ (ЕСУМ 4, 120).

С. 84–86, **ǫtro / *ǫtrь*. Из украинского материала можно добавить ст.-укр. *внутро* ср. р. (только ед.) ‘нутро; середина’, *внутръ*, *внутрь* ‘т. ж.’ (СУМ XVI–XVI ст. 4, 133–134), диал. *нýтер*, *нéнтер* ‘у которого половые железы или одна железа находятся внутри, но не в мошонке’ (Никончук 181), *нентéр* ‘мужчина, не способный к половой жизни’ (Никончук, Мойсієнко 39). Сюда также укр. *Нутровка* – ойконим в бывшей Киевской губ. (Vasmer RGN IX, 316) ‹ антропонима **Нутро*, ст.-русск. Ивашко Андреевъ сынъ *Нутро*, 1698 г. – антропоним (Тобольск 94), пол. диал. *wnęter* ‘жеребец с одной половой железой’ (Karłowicz VI, 142), *Nentarz* – фамилия (SN VI, 573).

См. еще: *Шустер-Шевц Х.* Славянские протезы в случаях зияния и их значение для славянской этимологии и исторической грамматики. С. 88–99 (особенно с. 93).

С. 86–88, **ǫtroba*. Ср. еще укр. диал. *отрóб*, мн. *отрóби* ‘внутренности животного’ (Піпаш, Галас 129), *отробá* ‘внутренности’ (ЕСУМ

6, 52), макед. диал. *вотроба*, *троба* ‘внутренности человека’, *отроба* ‘внутренности ягненка’ (Дрвошанов 90–91). Сюда же укр. *Онтроба* (КПУ Він. 7, 542), ст.-русск. Иванько *Утроба*, 1561–1564 гг. (Копанев 292), Иван Степанов сын *Утробин*, 1576 г. (МИК 243), русск. *Утробин* (ЖПТ), блр. *Утроба*, 1746 г. (Бірыла 1966: 268), ст.-пол. Mathias *Wantroba*, 1489 г. (SSNO VI, 40), пол. *Watroba*, *Wentruba*, *Wętroba*, *Wontroba*, *Wótroba* (SN X, 118, 156, 179, 319, 337), в.-луж. *Wutroba* (Wenzel II/2, 171) – антропонимы, а также русск. *Утробина*, *Утробино* – названия населенных пунктов в бывших Пермской и Костромской губ. (Vasmer RGN IX, 348), производные от антропонима *Утроба*.

Реконструированное **ǫtroba* – производное от **ǫtro*, а не от **ǫtrь*.

С. 88, **ǫtrobьnъ(jь)*. Пропущено укр. *утро́бний* (ЕСУМ 6, 52).

С. 88–89, **ǫtrьcь*. Из украинской лексики ср. *нутре́ць* ‘самец, у которого железы находятся в брюшной полости, а не в мошонке; болезненное состояние такого самца’ (ЕСУМ 4, 120). Сюда также ст.-русск. Климка *Нутрецов*, 1609 г. – антропоним (ПОС 166), русск. *Нутрецов* – фамилия (ЖПТ), *Нутрецово* – ойконим в бывшей Псковской губ. (Vasmer RGN IX, 316).

С. 90–91, **ǫtьkъ*. Сюда же укр. диал. *гуто́к*, *-тка́* ‘поперечные нитки ткани’ (Аркушин 1, 115).

С. 92, **ǫty*, *-ъve*. Не учтены укр. *ву́тва*, диал. *у́тва* (ЕСУМ 1, 440). Сюда же блр. *Утва* – ойконим в бывшей Витебской губ. (Vasmer RGN IX, 348).

С. 92, **ǫtь*. Сюда же укр. диал. *вуть-вуть* ‘междометие для подзывания уток’ (ЕСУМ 1, 440), блр. *Вуць* – ойконим в Гомельской обл.

С. 93–95, **ǫtьlъ(jь)*. Ср. еще укр. диал. *гу́тли* ‘слабый, немощный’ (Аркушин 1, 115), блр. диал. *гу́тлы* ‘хилый, слабый, требующий хорошего ухода’ (СБГ 1, 338), а также русск. *Утлов* (ЖПТ), блр. *Утлы* (Бірыла 422), пол. *Watły*, *Wątły*, *Wętły* (SN X, 117, 134, 179), чешск. *Utlý* (Beneš 254) – антропонимы.

С. 95–96, **ǫvalъ*. Пропущено укр. *ува́л* (ЕСУМ 1, 325). Сюда же русск. *Увал*, *Увалово* – ойконимы в бывших Вологодской и Калужской губ. (Vasmer RGN IX, 254), *Увал* – гидроним в бассейне Оки (Смолицкая 251), чешск. *Úvaly* – ойконим (Profous IV, 460–461).

С. 96–97, **ǫvozъ*. Ср. еще укр. *Uviz* – ойконим в Галичине, русск. *Увозы* – ойконим в бывшей Орловской губ. (Vasmer RGN IX, 256).

С. 100–101, **ǫzgъ* / **ǫzga*. Архетип квалифицирован как производное с суффиксом *-gъ* от псл. корня **ǫz-* ‹ и.-е. **anĝ-* ‘вязать; уз-

кий’, что неприемлемо по словообразовательным причинам: в праславянском невозможно нанизывание консонантов на границе корневой и суффиксальной морфемы (вследствие действия закона открытого слога). Может быть, правомернее в данном случае говорить о псл. **ǫsъgъ / *ǫsъga*?

Добавим, что корневое **sъg-* реализовано также в русск. *Сгово* – ойконим в бывшей Новгородской губ., *Несгово* – название населенного пункта в бывшей Рязанской губ., *Узгово* – в бывшей Тверской губ. (Vasmer RGN VI, 120; VIII, 143; IX, 272), блр. *Исга* – гидроним в бассейне Березины. Болеее детально см. в (Шульгач 117–118).

С. 102, **ǫzlastъ(jь)*. Не учтено укр. *вузла́стий* (ЕСУМ 1, 438).

С. 102, **ǫzlatъ(jь)*. Пропущено укр. *вузла́тий* (ЕСУМ 1, 438).

С. 102, **ǫzlistъ(jь)*. Сюда же укр. *вузли́стий* (ЕСУМ 1, 438).

С. 104, **ǫzlovъ(jь)*. Сюда же укр. *вузлови́й* (ЕСУМ 1, 438).

С. 104–108, **ǫzlъ / *ǫzьlъ / *(v)ǫz(ь)lъ*. Ср. также укр. *Вузол* – фамилия в Полтавской обл. (Редько 2, 1082).

С. 110–113, **ǫzъkъ(jь)*. Ср. еще укр. *Узький* – фамилия (Редько 2, 1082), *Вузька*, *Вузьке*, *Узкий Вигон*, *Узьке* – микротопонимы в Черниговской обл. (Павленко 281, 501).

С. 113, **ǫžakъ*. Сюда же русск. *Ужаков* – фамилия (ЖПТ).

С. 116–117, **ǫževъka*. Не учтено укр. диал. *ужі́вка* ‘пояс из коры молодого дерева’ (Гримашевич 160).

С. 117, **ǫževьnikъ*. Пропущено укр. диал. *вужо́вник* ‘змеевик’ (ЕСУМ 1, 437).

С. 117, **ǫžiščе*. Сюда же *Ужище* – микротопоним (название леса) в Нижегородской обл. (Климкова 3, 290).

С. 118–119, **ǫžika*, **ǫžikъ*. А.К. Шапошников этимологизирует эти архетипы как производные с суф. *-ika*, *-ikъ* от несохранившегося прилагательного **ǫzъ*, что невозможно фонетически. Ср. словарную статью **ǫžikъ* (с. 119).

С. 119, **ǫžikъ*. Не учтено др.-русск. *ужикъ* ‘веревка’ (Срезневский III, 1166).

С. 124, **ǫžьva*. Не учтены укр. диал. *вужва́* ‘цепь, соединяющая колешню с плугом’, *ву́жва* ‘кольцо цепи’ (ЕСУМ 1, 438), *Ужва* – фамилия в Днепропетровской обл. (Редько 2, 1082).

С. 129–133, **pačesa*, **pačesъ*, **pačesь*. Ср. еще ст.-укр. Lukas *Paczossa*, XVI ст. (Жерела II, 258), русск. *Пачесов* (ЖПТ), ст.-пол.

Maciej *Paczos*, 1631 г., Stanisław *Paczosa*, 1623 г. (Mytnik 211), пол. *Pacześ*, *Paczos* (SN VII, 152, 153), чешск. *Pačes* (МФ), слвц. *Pačes*, *Pačesa* (TZ Bratislava 267) – антропонимы.

Не всё из иллюстративного материала этой статьи может быть отнесено к старым единицам праславянской ремесленной терминологии (см. та́к на с. 133).

С. 136–137, **pačesьnъ(jь)*. Ср. еще в.-луж. *pačosny* ‘суровый, грубый (о полотне)’ (Трофимович 161), чешск. *Pačesný* – современная фамилия (МФ).

**pačina*. Сюда же укр. диал. *па́чіна* ‘кормовое весло плота’ (Горбач 197), чешск. *Pačiny* – ойконим (Profous III, 316).

С. 137–138, **pačiti*. Фактический материал этой статьи, а также укр. диал. *па́читися* ‘искривляться, желобиться’ (ЕСУМ 4, 324) свидетельствуют о псл. **pačiti* (*sę*).

С. 140, **padadlo*. Ср. еще укр. *па́дало* ‘парашют’ (ЕСУМ 4, 309), *Падалівка* – ойконим на Волыни (1946 г.), болг. *Падалски* – фамилия ‹ топонима *Падало*(*то*) (Илчев 373), *Падала*, *Падало*, *Падалото* – гидронимы (Заимов 2, 461), пол. *Padało* – фамилия (SN VII, 152). Эти факты снимают категоричность вывода о сомнительности праславянской древности архетипа.

С. 140–141, **padalica*. Пропущено ст.-укр. *падалица* ‘осыпавшееся из колоса зерно’ (Тимченко 2, 70). Сюда же ст.-блр. Цимошко *Падалица*, 1645 г. (Бірыла 1966: 242), *Падаліцы* – ойконим в Витебской обл., хорв. *Padalica* – фамилия (Leksik 475).

С. 143, **padalъka*. Ср. еще укр. *Падалка* – современная фамилия.

С. 143–144, **padalьcь*. Ср. еще укр. *Падалець* – фамилия (Богдан 212), русск. *Падальцево* – ойконим в бывшей Тверской губ. (Vasmer RGN VI, 544) ‹ антропонима **Падалец*.

С. 145, **padanьcь*. Пропущено укр. диал. *па́данец* ‘гадюка, Anguis fragilis L.’ (ЕСУМ 4, 251), *падане́ць* ‘упавший с дерева плод’ (Сабадош 216).

С. 145, **padarь*. Относительно ареала ср. еще пол. *Padarz* – фамилия (SN VII, 154).

С. 145–146. Сомнительна производность от глагола **padati* архетипов **padanъka*, **padanъkъ*, **padanьcь* («производное с суф. *-nъka* от основы гл. **padati*»; «производное с суф. *-nьcь* от основы гл. **padati*»). Скорее от **padanъ*. Ср., например, блр. диал. *па́даны* ‘опавший (о яблоках)’: *Паданыя яблука позбіраў* (ТС 4, 6).

С. 146–153, **padati*. Пропущенные ст.-укр. *падатися* ‘распадаться, трескаться, лопаться’ (Тимченко 2, 79), укр. диал. *пáдатися* ‘приходиться’ (Сабадош 216), а также отдельные инославянские факты, собранные в этой статье, свидетельствуют в пользу псл. **padati* (*sę*).

С. 156–157, **padera* / **paderъ* / **paderь*. Из проприальной лексики в эту статью можно добавить ст.-русск. Карпикъ *Падеровъ*, 1605 г. (ЦМЗ 204), Гришка *Падерин*, 1629 г. (КВ 196), *Падера* Максимов, 1634–1635 гг. (ТК Вологда 1, 28), русск. *Падер*, *Падерев*, *Падерин*, *Падеров* – антропонимы (ЖПТ), *Падера*, *Падеры* – ойконимы в бывших Вятской и Пермской губ. (Vasmer RGN VI, 544), блр. *Вялікая Падзер* – ойконим в Минской обл. (Рап. Мін. 60), *Падэра* (Бірыла 308), пол. *Padziora* (SN VII, 157), чешск. *Paděra* (МФ), слвц. *Paděra* (TZ Bratislava 267) – фамилии.

Сюда не относится укр. *Падерéлівка* – гидроним в бассейне Горыни.

В эту словарную статью А.К. Шапошниковым включено также русск. диал. *пáдорога* ‘снежная буря, метель’, которое в другом месте (с. 168) отнесено к числу континуантов псл. **padorga* (Л.В. Куркина).

С. 158–159, **padežь*. Пропущено ст.-укр. *падежъ* ‘падение, упадок’ (Тимченко 2, 79). Сюда же болг. *Падеш* – гидроним (Заимов 2, 461).

С. 163, **padišče*. Сюда же болг. *Падище* – микротопоним (Попов 136).

С. 163, **padlina*. Сюда же укр. диал. *падлúна* ‘мертвое животное, падаль’ (Аркушин 2, 21).

С. 163–164, **padlo*. Ср. еще ст.-укр. *падло* ‘падаль’ (Тимченко 2, 79), укр. диал. *пáдло* ‘падаль; негодяй’ (ЕСУМ 4, 309), блр. диал. *пáдло* ‘падаль’ (ТС 4, 7).

С. 167, **padolistъ*. Об искусственности и вторичности укр. *падóлист* (вместо закономерного *падолúст*), возникшего, вероятно, в среде галицких интеллигентов, писали давно. См. (Крушельницький 61–63). Эту версию разделяют составители ЕСУМ (4, 252–253). Лингвистически закономерно в данном случае *падúлист*, засвидетельствованное у И. Верхратского (цит. по: Огієнко 64). Относительно словообразования ср., например, укр. диал. *падúволос* ‘осока, Carex L.’ (Шило 192), ‘хвощ полевой’ (СБук.Г 376). См. также: *Hołyńska-Baranowa T.* Ukraińskie nazwy miesięcy na tle ogólnosłowiańskim. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1969. S. 69.

С. 167–168, **padolъ*. Пропущено ст.-укр. *падолъ* ‘долина, юдоль’ (Тимченко 2, 80).

С. 168, **padora*. Сюда же русск. *Падорин* – фамилия (ЖПТ), *Падора*, *Падоры* – ойконимы в бывших Тверской и Псковской губ. (Vasmer RGN VI, 546).

С. 169, **padovъ*(*jь*). Сюда же русск. *Падова* – микротопоним в Нижегородской обл. (Климкова 3, 4).

С. 169, **padǫbъ*. Ср. еще укр. диал. *пáдуб* ‘Ilex aquifolium L.’ (ЕСУМ 2, 137).

С. 169–170, в статье **padǫtjьjь* смешан иллюстративный материал белорусского и украинского языков (Поліська лексика народної медицини).

С. 170–171, **paduxъ*. Сюда же укр. диал. *пáдух* (энт.) ‘галерука, Galeruca Geoffr.’ (ЕСУМ 4, 253), чешск. *Padúch* (МФ) – фамилия, *Paduchov* – ойконим (Profous III, 317), слвц. *Padúch* (TZ Bratislava 267) – фамилия.

С. 171–172, **padunъ*. Сюда же укр. *Падун* (Новикова 307), *Падуни*, *Падунів* – микротопонимы в Черниговской обл. (Павленко 429), русск. *Падунов* (ЖПТ), *Падун* (3 фиксации), *Падунова*, *Падуново* – ойконимы (Vasmer RGN VI, 546), блр. *Падун* (Бірыла 307) – фамилии.

С. 172–175, **padъ* / **padь*. Не учтены ст.-блр. Богдан *Пад*, 1670 г. – антропоним (Бірыла 1966: 242), хорв. *Pad* – фамилия (Leksik 475). На с. 173 в эту словарную статью по недосмотру включено русск. диал. *пáдье* ‘косяк рыбы, густой ход рыбы’.

Судя по этимологическим комментариям, можно было объединить в одну словарную статью псл. **pada* / **padъ* (с. 140) и **padъ* / **padь* (с. 172).

С. 181, **padъkъ*. Пропущено ст.-укр. *падокъ* ‘упадок’ (Тимченко 2, 79). Сюда же укр. *Падок* – фамилия (Богдан 212).

С. 182, **padьnъ*(*jь*). Сюда же блр. *Пáднева* – ойконим в Гродненской обл., *Padna* – ойконим в Словении (Im. m. 323).

С. 183, **padьra*. О потенциальности сущ. муж. рода **padьrъ* свидетельствует русск. фамилия *Падров* (ЖПТ).

С. 181, **pagonъ*. С т. зр. ареала ср. еще хорв. *Pagon* (Leksik 476), пол. *Pagon* (SN VII, 174) – фамилии.

С. 182, **padьcь*. С т. зр. ареала ср. еще пол. *Padec* (SN VII, 154).

С. 184, **pagorъ*. Сюда же укр. *Пагор* – фамилия (ЖПТ).

С. 186–187, **paguba*. Ср. еще укр. *Пагуба* – современная фамилия в Волынской обл., *Пагубине*, *Пагубино* – микротопонимы в Чер-

ниговской обл. (Павленко 428), мотивированные антропонимом *Пагуба*, русск. *Пагубино* – ойконим в бывшей Московской губ. (Vasmer RGN VI, 544).

С. 187, **pagubьnikъ*. Пропущено ст.-укр. *пагубникъ* ‘губитель’ (Тимченко 2, 79).

С. 188–189, **pagylь*. Не учтена статья: *Варбот Ж.Ж.* Чешские и словацкие этимологии (*pahýl*, *turnút’*) // Общеславянский лингвистический атлас. 1988–1990: Сб. ст. / Отв. ред. В.В. Иванов. М., 1993. С. 166–170. Из литературы см. еще (Matzenauer 182 – членение чеш. *pahýl* на *pa-hýl*). Иная этимологическая версия (‹ псл. **pagъ*) предложена в (Kralík 414).

С. 194–195, **paxa* / **paxъ* / **paxy*. Пропущено ст.-укр. *паха* ‘подмышка; паховина, пах’, *пахвы* ‘ножны’ (Тимченко 2, 88).

С. 195, **paxъ II*. Пропущено ст.-укр. *пахъ* ‘запах’ (Тимченко 2, 89). Ср. еще пол. *Pachy* – ойконим (NMP VIII, 264), слвц. *Pach* – фамилия (TZ Bratislava 267).

С. 195, **paxačь*. Ср. еще укр. диал. *паха́ч* ‘пахарь’ (Лисенко 154).

С. 195–196, **paxadlo*. Сюда же укр. *Пахало* – фамилия (Богдан 213).

С. 196–197, **paxarь*. Сюда же укр. *Пахар* (Редько 2, 798), русск. *Пахарева*, *Пахарево*, *Пахари* – ойконимы в бывших Владимирской, Псковской, Вологодской губ. (Vasmer RGN VI, 604) ‹ антропонима **Пахарь*, хорв. *Pahar* (Leksik 476), пол. *Pachar* (SN VII, 145) – фамилии.

С. 210–211, **paxolę*, *-ęte*. Ср. еще ст.-укр. *пахоля* ‘мальчик для услуг’ (Тимченко 2, 88). Сюда же пол. *Pacholęta* – ойконим (NMP VIII, 263), *Pachole* (SN VII, 146), чешск. *Pachole* (МФ) – фамилии.

С. 211, **paxolikъ*. Сюда же ст.-укр. *пахоликъ*, 1576 г. (УП 1, 227), а также укр. *Пахолик* (Богдан 213), пол. *Pacholik* (SN VII, 146), чешск. *Pacholík* (МФ) – фамилии.

С. 211–212, **paxolъ*. Ср. еще укр. диал. *пахо́л* ‘слуга; мальчик’ (ЕСУМ 4, 321), а также ст.-укр. *Pachol*, XVI ст. – антропоним (Жерела II, 85), хорв. *Pachol* – фамилия (Leksik 476), пол. *Pachoły* – ойконим (NMP VIII, 263), н.-луж. *Pachoł* – антропоним (Muka III, 80).

С. 212–213, **paxolъkъ I*. Ср. еще ст.-укр. *пахолокъ* ‘парень, молодец; лакей, слуга’ (Тимченко 2, 88). Сюда же укр. *Пахолки* – ойконим в Львовской обл. (1946 г.), а также укр. *Пахолок* (Редько 2, 799), русск. *Пахолков* (ЖПТ), блр. *Пахолок*, 1764 г. (Бірыла 1966: 243), пол. *Pachołek* (SN VII, 147), н.-луж. *Pachołk* (Muka III, 80) – фамилии.

С. 215, **paxota II*. Ср. еще укр. *Пахота* (Редько 2, 799), пол. *Pachota* (SN VII, 147), чешск. *Pachota* (МФ) – фамилии.

С. 216–217, **paxǫtjь(jь)*. Ср. еще ст.-укр. Pawel *Pachuczi*, XVI ст. (Жерела II, 219), укр. *Пахучий* (Holutiak 318), русск. *Пахучий* (ЖПТ), пол. *Pachucy* (SN VII, 148) – антропонимы.

С. 217, **paxti*. Ср. еще укр. диал. *пахть* 'пахнуть' (ЕСУМ 4, 320).

С. 217, **paxъtěti*. Сюда же блр. диал. *пахце́ць* 'сильно пахнуть' (Зайка 175).

С. 220–221, **pajьta*. Пропущено укр. диал. *па́йми* мн. 'отростки (побеги) на стволе дерева' (Матіїв 329). Ср. также чешск. *Pajta* – фамилия (МФ).

С. 221, **paklenъ*. Относительно корневой морфемы ср. альтернативную реконструкцию *kъlenъ* – субстантивированное причастие – в (Казлова III, 13).

С. 222–223, **paklinъ*. Сюда же русск. *Паклин* – фамилия (ЖПТ).

С. 235, **pakota*. Из л-ры см. еще (Куркина 275– 281; слвн. *pakóta* – с. 277–278).

С. 236, **pakla / *pakl'a / *pakъlъ / *pakъl'ь*. Сюда следует добавить русск. *Пакля* – фамилия (ЖПТ), ойконимы *Пакли* – в бывших Пермской и Псковской губ., *Паклово* – в бывшей Псковской губ. (Vasmer RGN VI, 546), хорв. *Pakelj* (Leksik 477), пол. *Pakla*, *Pakła*, *Pakieł* (SN VII, 162) – антропонимы.

Относительно этимологического комментария Ж.Ж. Варбот («Более вероятна производность от **pako* / **paky* / **pakъ* и *(*ob*)*pako* с суф. -*ъl*-») ср. префиксальные псл. **A-kъl'a*, **Akъlь*, **Do-kъlь*, **Jь-kъlъ*, **Jь-kъlь*, **Na-kъlъ*, **Na-kъla*, **Na-kъlь*, **O-kъlъ*, **O-kъlь*, **Po-kъl'a*, **Sǫ-kъlь*, **U-kъla*, **U-kъlь*, **Za-kъlъ*, **Za-kъlь* отапеллятивного происхождения (Казлова III, 16–21). Членение на префикс **pa*- и корень **kъl*- находим и в неучтенной статье Л.В. Куркиной, см. (Куркина 275–281; слвн. *pákelj* – с. 276–277).

Пропущены потенциальные словарные статьи:

**ǫ*-. Ср. (ЕСУМ 6, 9–10; Kralík 637).

**ǫdikъ*. Ср. русск. *Удиков* – фамилия (ЖПТ).

**ǫdimъ*. Ср. русск. *Удимов* – фамилия (ЖПТ), *Удимское Устье* – ойконим в бывшей Вологодской губ. (Vasmer RGN IX, 261), чешск. *Údiny*, исторически *Údim* – ойконим (Profous IV, 415) и др. См. (Шульгач I, 220; Казлова II, 182).

**ǫdina*: русск. диал. *уди́на* ‘благоустроенное, с домиком, место на берегу, где ловят рыбу’ (СРНГ 46, 298), хорв. *Udina* – фамилия (Leksik 696).

**ǫdomъ*. Архетип реконструирован в (Казлова II, 208).

**ǫdьcь*: русск. диал. *уде́ц* ‘рыболов’ (СРНГ 46, 298), хорв. *Udec* – фамилия (Leksik 696).

**ǫgъlěni* – катойконим. Архетип реконструирован в (Казлова 2009: 73–74).

**ǫgъlynь*. Ср. русск *Углыня*, XVIII ст. – ойконим в Рузском у. бывшей Московской губ. (Кусов II, 387).

**ǫgъlьje*. Ср. укр. диал. *вуго́лля* ‘рога (улиц)’ (ЕСУМ 1, 436).

**ǫka*: пол. диал. *wnęka* ‘отверстие, заменяющее окно’ (Karłowicz VI, 141).

**ǫkatъjь*. Ср. русск. диал. *ука́тый* ‘с наклоном, покатый’ (НОС 11, 90).

**ǫkъrъ*: русск. *Укор* – лимноним в бассейне нижней Оки. См. (Козлова 46).

**ǫkъta*. Ср. русск. диал. *у́кта* ‘большое кольцо у оброти, за которое привязывают повод’ (Элиасов 424).

**ǫrodivъjь*. Ср. укр. *юроди́вий*, ст.-русск. *юродивъ*, XIV ст., блр. *юродзівы* (ЕСУМ 6, 525) и др., приведенные в статье **ǫrodъ* (ЭССЯ 40, 60).

**ǫsajь*: укр. *Усай* – современная фамилия в Ровенской обл., *Вусай* – прозвище («у прадеда были большие усы»; СПУ 1, 210), слвн. *Usaj* (ZSSP 660), пол. *Usajewicz* (SN X, 30) – антропонимы.

**ǫsarь*: укр. диал. *вуса́рь* (ЕСУМ 1, 440), а также укр. *Усарь* (ЖПТ), русск. *Усаров* (Горпинич, Тимченко 281), пол. *Usarz* (SN X, 30) – антропонимы.

**ǫsastъjь*: русск. диал. *уса́стый* ‘с большими усами’ (Даль 4, 517). Ср. **ǫsatъjь* (с. 63).

**ǫsenikъ* / **ǫsěnikъ*: ст.-блр. Стась Пашкевич *Усеник*, 1567 г. (Бірыла 1966: 267).

**ǫsějь*: укр. диал. *вусі͡ей* ‘усатый мужчина; усач’ (Лисенко 50), пол. *Usiej* (SN X, 31) – антропоним, а также славян. *Усей* – фамилия, заимствованная чувашами (Магницкий 89).

**ǫsěnьcь*. Ср. др.-русск. *ꙋсѣньць* ‘усеница’ (Срезневский III, 1301).

**ǫsimъ*: ст.-укр. Процыкъ *Усим*, 1649 г. (Реєстр 57), русск. *Усимов* (ЖПТ) – антропонимы. Part. passiv. praes. на **-i-m-*, мотивированное глаголом **ǫsiti* (*sę*). Последнее реконструировано в (ЭССЯ 40, 68).

**ǫsistъ(jь)*, **ǫsastъ(jь)*: укр. *Усистий* (Горпинич, Тимченко 281), русск. *Усастый* (ЖПТ) – антропонимы.

**ǫsitъ(jь)*: ст.-русск. *Уситовская*, XVII ст. – микротопоним (ОПКН 217), русск. *Усит* – фамилия (ЖПТ), *Уситово Старое*, *Уситовский Погост* – ойконимы в бывшей Псковской губ. (Vasmer RGN IX, 316).

**ǫsomъ*: блр. *Усомля* – ойконим в бывшей Витебской губ. (Vasmer RGN III, 320). Part. passiv. praes. на **-o-m-*.

**ǫsъkъ*: укр. *Усок* (Новикова 854), ст.-русск. Иванъ *Усковъ*, XVI ст. (НПК V, 606), русск. *Усков* (ЖПТ), пол. *Uskó*w, *Wąsek*, *Węsek*, *Węnsek*, *Wusek* (SN X, 31, 132, 178, 353), чешск. *Fousek* (Moldanová 52), *Fusek*, *Fuzek* (МФ), слвц. *Fuzek* (TZ Bratislava 85) – антропонимы.

**ǫtrica*. Ср. укр. диал. *нутриця* ‘глист’ (ЕСУМ 4, 120). Словообразовательная параллель к **ǫtrika* (ЭССЯ 40, 83).

**ǫtroma*. Ср. русск. *Нутрома* – ойконим в бывшей Тверской губ. (Vasmer RGN VI, 316).

**ǫtrostь*. Ср. укр. *ну́трощі*, диал. *ну́трості* мн. ‘внутренности’ (ЕСУМ 4, 120).

**ǫtrovъjь*. Ср. укр. диал. *нутрови́й* ‘внутренний’ (ЕСУМ 4, 121).

**ǫtrъnьjь*. Ср. др.-русск. *ѹтрьнии* = *ѹтрєнии* = *жтрьнии* ‘внутренний’ (Срезневский III, 1318), ст.-укр. *нутрьныи*: *замки нутрьныє*, 1561 г. (ЛЗК 310), *замки нутрные*, 1597 г. (АЮЗР I/6, 160).

**ǫtьlina*. Ср. др.-русск. *ѹтлина*, *ѹтьлина* ‘щель’, 1322 г. (Срезневский III, 1166).

**ǫtьlonogъ(jь)*: ст.-слвц. *útlonohý* ‘тонконогий’ (HSSJ VI, 261).

**ǫzlikъ* / **ǫzьlikъ*: укр. *ву́злик* уменьш. к *ву́зол* (СУМ I, 783), ст.-слвц. *uzlík* ‘небольшой узел’ (HSSJ VI, 283).

**ǫzostь*: русск. диал. *у́зость* ‘свойство, состояние узкого’ (Даль 4, 479). Ср. **ǫzъkostь* (с. 109).

**ǫzь*: русск. *Узь* – микрогидроним (название оврага) в Нижегородской обл. (Климкова 3, 292).

**ǫzьcь*: русск. *Узец* – микрогидроним (название пруда) в Нижегородской обл. (Климкова 3, 292).

**ǫzьta*. Ср. русск. *Узьма* – ойконим в бывшей Вологодской губ. (Vasmer RGN X, 256). С т. зр. словообразовательной модели ср. **kučьta*, **vęzьta* и под.

**ǫžinъjь*. Ср. укр. *вужи́ний*, прилаг. к *вуж* (СУМ I, 782).

**pa-*. Ср. (ЕСУМ 4, 247; Kralík 413).

**paca*, послужившее словообразовательной базой для **paciti*. Ср., например, укр. диал. *па́ца* ‘удар ладонью, оплеуха’, пол. *paca* ‘междометие, обозначающее удар’ (ЕСУМ 4, 321).

Pačemilъ*. Ср. ст.-серб. **Пачемиль (Даничић II, 282).

**pačemira*. Реконструировано в (Топоров 48).

**padalь*: укр. *па́даль* ‘труп животного; трупы животных’ (СУМ VI, 11), диал. *па́даль* ‘сладкая липкая жидкость на листьях растений; падь’ (Матіїв 329), русск. диал. *па́даль* ‘приманка для зверя из порченого мяса’ и др. (СРНГ 25, 116–117), блр. диал. *па́даль* ‘мертвечина’ (Трухан 156) и др.

**padanica*: укр. диал. *падани́ця* ‘упавший с дерева овощ’ (Сабадош 216), *падани́ці* только мн. ‘опавшие яблоки’ (Неґрич 128). Ср. **padanьcь* (с. 145).

**padlišče*. Ср. укр. диал. *падли́ще* ‘мертвое животное, падаль’ (Аркушин 2, 21).

**padorъ*. Ср. блр. *Па́дар* – ойконим в Минской обл., пол. *Pador* – фамилия (SN VII, 156).

**padevъjь*. Ср. укр. *паде́вий* (*мед*) ‘мед, который пчелы производят из пади’ (ЕСУМ 4, 309).

**padǫta*: блр. *Падута* – фамилия (Бірыла 307).

**padъxa*: славян. *Падха* – антропоним (Магницкий 65).

**padьrga*: русск. *Падергин* (ЖПТ) – антропоним.

**pagnilь*: блр. диал. *па́гніль* ‘палки, сушняк, сгнившие в воде’ (Барадулін 444) ~ **gnilь* (ЭССЯ 6, 176).

**pagoda*: русск. *Пагода* (ЖПТ), пол. *Pagoda* (SN VII, 158) – антропонимы.

**pagonь*: блр. диал. *пагонь* ‘побеги, памолодь (на вишне)’ (Барадулін 444), а также блр. диал. *па́гонь* ‘гонение’ (ТС 4, 6), включенное в словарную статью **pagonъ* (с. 184).

**paxanьje*: укр. диал. *па́ханє* ‘нюханье’ (Сабадош 219).

**paxmurъjь*: укр. *Пахмура* муж. (ПІ 4/3, 21), русск. *Пахмуров* (ЖПТ) – фамилии.

**paxolьnъjь*. Ср. укр. диал. *пахо́льний* ‘бедный’ (ЕСУМ 4, 321).

**paxolьcь*. Ср. пол. *Pacholec* (SN VII, 146) – антропоним.

**Paxǫtъ* – активное причастие настоящего времени до йотации, мотивированное глаголом **paxti*. Ср. укр. *Паху́та* – фамилия в Хмельницкой обл. (Редько 2, 799), русск. *Пахутин*, *Пахутов* (ЖПТ), пол. *Pachut*, *Pachuta* (SN VII, 148) – фамилии.

**рахипъ*. Ср. чешск. *Pachouń* – ойконим, известный с XIV ст., мотивированный антропонимом *Pachún* (Profous III, 317).

**рахупь*. Ср. укр. *Пахиня* – ойконим в Тернопольской обл.

**pakolьcь*. Ср. укр. диал. *пакіле́ць* ‘забитый в землю колышек для привязывания молодых домашних животных’ (Чабаненко Словник 3, 70).

**Pakomilъ*: чешск. *Pakoměřice*, исторически *Pakomylicz*, XIV ст. – ойконим (Profous III, 318).

**Pakomirъ*. Реконструировано в (Топоров 48).

**pakonь*: укр. диал. *паконь* ‘плохая лошадь, кляча’ (Доброльожа 157).

**Pakoslavъ*: пол. *Pakosław* (4) – названия населенных пунктов (NMP VIII, 273–274), чешск. *Pakozlai*, 1256 г. – личное имя собственное, *Pakoslav*, исторически *Pakosslaw*, 1379 г. – ойконим (Profous III, 318), славян. *Paxlaus*, 1350 г. – антропоним в немецких источниках средневековья и др. См. (Schlimpert 97–98).

Вне поля зрения составителей 40-го выпуска остались русск. диал. *па́беда* ‘беда, несчастье’, *паберег* ‘часть берега, заливаемая в половодье’, *па́берега* ‘берег реки’ и др., *па́береговый* ‘прибрежный’, *па́глинок* ‘суглинистая почва, суглинок’, *па́гроза* ‘небольшая гроза’, *па́даница* ‘всходы, выросшие из осыпавшегося зерна, семени’ (хотя есть **padanьcь*), *пади́мый* ‘умолотный (о хлебе)’, *па́дица* ‘труп павшего животного’ (хотя есть **padьcь*), *падо́рный*: *падо́рная погода* ‘ненастная, плохая погода’, *па́дость* ‘предмет, к которому питают слабость’, *па́дуга* ‘било цепа’ и др. (см. СРНГ 25 и др. диалектные словари русского языка), образованные по архаичным словообразовательным моделям, а таже инославянская лексика, собранная, например, в (Цейтлин 205–219).

Желательно было бы унифицировать сокращения источников и литературы по тексту. Ср., например, Гринченко **3** и Гринченко **III**; Аркушин и Аркушин **1**, **2**; Аркушин **2** и Аркушин **II**; Словн. укр. мови **1** и Словн. укр. мови **I**; Schuster-Šewc. Histor.-etym. **Wb**. (с. 229 и др.) / Schuster-Šewc. Histor.-etym. **Wb**. **der ober- und niedersorb**. **Sp**. (с. 236) и др. / Schuster-Šewc. Histor.-etym. **Wörterbuch** (с. 171); Boryś. Pref. (с. 220), Boryś. Prefiks. (с. 211), Boryś. Prefiksacja (с. 176 и др.) / Boryś. Prefiksac**ij**a (с. 212 и др.); Slov. sloven. nár. (с. 184) / Sloven. nár. (с. 188); Sł. polszcz. **XVI– XVII** w. **XXIII**, 17 (с. 144) / Sł. polszcz. **XVI** w. **23**, 18–

19 (с. 167); Sł. **polszcz**. XVI w. (с. 206) / Sł. polszczyzny XVI w. (с. 210); **B. Falińska**. Poł. sł. tkackie (с. 212) / **Falińska**. Poł. sł. tkackie (с. 211); Цейтлин. **Приставка *na-*** (с. 184) / Цейтлин. **Приставка *ná-*** (с. 125) / Цейтлин. **Приимен. *na-*** (с. 232); RES / Revue de ***É***tudes (точнее ***é***tudes) slaves (с. 101); Ушаков **3** и Ушаков **III; Обл. сл.** вят. гов. **7** (*О—П*) и **Сл.** вят. гов. 7; ***ч***ерниговско-***с***умского Полесья и ***Ч***ерниговско-***С***умского Полесья; Лексика Полесья и Лексика Полесья **1968**; «Полесье» (с. 19) / «Полесье». **М.**, **1968** (с. 96) / **Полесье 1968** (с. 81); Геров (с. 172, 187) и Геров **4** (с. 140); Muka. **Sł. II** (с. 225) и Muka. **Sł.** (с. 135) и др.

Избыточность источников и иллюстративного материала наблюдается в словарных статьях: **osenica* / **osěnica* (укр. диал.); *paxati* (*sę*) *III* (укр. диал.); *pakolь* (укр. диал.); **otroba*, **pačesa*, мн. **pačesy* / **pačesъ*, мн. **pačesi* / **pačesь*, мн. **pačesi* (русск. диал.; блр. диал.); **padunъ* (русск. диал. (производн.)), **pakostь II* (в.-луж.) и др.

Приложение.

Технические неточности и ошибки, допущенные в процессе компьютерного набора текста, не касаются *содержательной* стороны словарных статей. Однако они снижают общее положительное впечатление от чтения и изучения 40-го вып. ЭССЯ.

С. 3–6. *Источники*:

Korenjak. Zapadnobrišk. – *Korenjak Baldorja*. Zapis in slovar zahodnobriškega govora. Dobrovo v Brdih, 2012 (правильно *Davorin Korenjak*. Baldorja – zapis in slovar zahodnobriškega govora. Dobrovo v Brdih, 2012).

Kostelski slovar – *Joze Gregorič*. Kostelski slovar. Ljubljana, 2014 (более точно *Jože Gregorič* ...).

Holub. Nejjiž. česk. – ..... Pelhřímo***w***, 2003 (правильно **Dobrá Voda u Pelhřímova**, 2003).

Okoniowa – *Okoniowa J*. Stosunki ..... i prepozy**cy*j**ach ... (правильно .... i prepozy***cj***ach ...).

Королева. Диал. сл. – *Королева Е.Е.* Диалектный словарь одной семьи .... Saule. 2000. Ч. 1–2 (правильно *Королева Е.Е.* Диалектный словарь одной семьи .... ***Daugavpils*:** “Saule”, 2000. Ч. 1–2).

Мосеев 2005 – *Мосеев И.И.* Краткий словарь поморского языка (нужно *Мосеев И.И.* **Поморьска говоря**: Краткий словарь поморского языка).

ССУМ – Словник синонімів української мови в двох томах / Автор***ы***: А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук ***и др***. ..... (правильно Автор***и*** ... ***та ін***.).

Турчин. Лемк. – *Турчин Є*. Словник села Тилич на Лемківщин***и***. Львів, 2011 (более точно *Турчин Є.Д*. Словник села Тилич на Лемківщин***і***. Львів, 2011).

С. 6–8. **Литература** (дополнения):

Acta ***Balto***-Slavica. Правильно Acta ***Baltico***-Slavica.

Беларуская лексікалогія ***и*** эт***и***малогія. Мінск, 1968. Точнее Беларуская лексікалогія ***і*** эт***ы***малогія..... .

Boryś. Prefiksacja – ..... (Monografie s***ł***awistyczne. 32). Правильнее Monografie s***l***awistyczne. 32).

Komárková. Slov***e***nská terminologie tkaní – *Komárková J*. Slov***e***nská terminologie tkaní z pohled***y*** etymologie. Na ***přk***ladě českého, chorvatského a serbského jazykov***e***ho materi***a***lu. Правильнее *Komárková J*. Slov***a***nská terminologie tkaní z pohled***u*** etymologie. Na p***říк***ladě českého, chorvatského a serbského jazykov***é***ho materi***á***lu.

Matzenauer A. Cizí slova v řečech slovanských. Brno, 1870. Более точно –*Matzenauer A*. Cizí slova ve slovanských řečech. Brno, 1870).

Сл. ворон. гов. – Словарь воронежских говоров / Авторы: .... Е.В. Дав***и***дова ... Правильнее ... Е.В. Дав***ы***дова...).

Сл. Коми-Перм. округа – ..... / авторский коллектив: Н.Ю. Копы***л***ов, ... Точнее .... Н.Ю. Копы***т***ов, ...

IX Міжнародний з'***і***зд славістів. Слов'ян***сьс***ке мовознавство. (Правильно IX Міжнародний з'***ї***зд славістів. Слов'ян***сь***ке мовознавство....).

Непокупний 2002 – *Непокупный А.П*. Куршско-прусский суффикс собирательности -*or*. Полное название – *Непокупный А.П*. Куршско-прусский суффикс собирательности -*or*-: **лит. (жем.) оз**. ***Bérž oras*** **и прус**. ***paykoran*** **E 6** '**Плеяды**').

Непокупний 2003 – *Непокупний А.П*. Балти та південні слов'яни в їхн***и***х лексико-словотв***о***рних зв'язках: назви лісів ***и*** чагарників на -***or***/-*arь* // Мовознавство. Київ, 2003. № 2–3 (правильно *Непокупний А.П*. Балти та південні слов'яни в їхн***і***х лексико-словотв***і***рних зв'язках: назви лісів ***і*** чагарників на -***or***-/-*arь*.....).

Непокупний 2006 – *Непокупний А.П*. Балто-слов'янський суф***и***кс збірності ***-or***/-*arь* // Acta ***Balto***-Slavica .... Правильно .....суф***і***кс збірності -***or***-/-*arь* // Acta ***Baltico***-Slavica ..... .

Opuscula linguistica selecta. .... Wydawnictwo Academi***e*** im. Jana D***ł***ugosza. Более точно .....Wydawnictwo Academi***i*** im. Jana D***ł***ugosza).

Palaeoslavica. International Journal ***of*** the Study .... Language and ***Etymology*** ..... Правильно .... International Journal ***for*** the Study .... Language and ***Ethnology***.... .

Persson. Beitr. – *Persson P.* Beitr***a***ge .... (точнее *Persson P.* Beitr***ä***ge ...).

Sebrané spisy Václava Machka – ... Helena Karl***i***ková ..... Nakladatelství Lidové nov***í***ny..... (более точно Sebrané spisy Václava Machka – ..... Helena Karl***í***ková ... Nakladatelství Lidové nov***i***ny).

SEK – ..... Słownik etymologiczny Kaszubszcz***y***ny ..... Правильно ..... Słownik etymologiczny Kaszubszcz***yz***ny .... .

Севе***ро***русские говоры. СПб., 1991 (правильно Севе***рно***русские говоры. СПб., 1991).

Sławski F. Słowotwórstwo bułgarskie na tle prasłowiańsk***ie***m // Z polskich stud***ijó***w s***ł***awistycznych .... Правильно .... na tle prasłowiańsk***i***m // Z polskich stud***ió***w s***l***awistycznych .... .

Snoj M. Etimološki slovar slovenski***ch*** zemljepisni***ch*** imen .... Правильно *Snoj M.* Etimološki slovar slovenski***h*** zemljepisni***h*** imen .... .

Шелепова Л. Диалекты как источник этимологии. Томск, 1977 (точнее *Шелепова Л.**И.*** Диалекты .....).

*Wojtyła-Św**e**rzowska M.* Prasłowiańsk***e*** nomen agentis. Wrocław-..., 197**1** (правильно *Wojtyła-Św**ie**rzowska M.* Prasłowiańsk***ie*** nomen agentis. Wrocław-..., 197**4**).

По тексту:

С. 14–15, **ǫdidlo II.* Вместо блр. диал. *удзї́ло* правильнее *удзі́ло.*

С. 26–27, **ǫgl' ьje.* На с. 26 вместо укр. *вуг***и́**лля нужно *вуг***і́**лля.

С. 42–50, **ǫgъlъ.* На с. 47 непонятно сокращение Укр.-рус. **словн**.; на с. 49 **блр**. микротопонимы *Ву́гал*, *Башмакоў Вугіл* и др. по недосмотру отнесены к **укр**.

С. 54, **ǫpirica*? / **ǫpyrica*?. Укр. диал. *опирі́ці* миф. – существительное жен. рода ед. числа, поэтому его следует семантизировать (в русском переводе) как ‘женщин***а***, котор***ую*** подозревают в колдовстве’, а не ‘женщин***ы***, котор***ых*** подозревают в колдовстве’.

С. 60, **ǫrodьlivъ(jь).* В эту статью ошибочно введены укр. диал. *уродли́в**ы**й* (правильно *уродли́**в**ий*), *уродли́вы°й* ‘красивый’. Это континуанты псл. **urodьlivъ(jь).*

Вместо производящего **ǫrod**ь*** следовало указать **ǫrod**ъ**.*

С. 63, **ǫselь.* Неточна ссылка на источник. Вместо П.С. Лисенко. Словник специф***и***чної лексики Правобережно***й*** Черкащини нуж-

но П.С. Лисенко. Словник специф***і***чної лексики Правобережно***ї*** Черкащини.

С. 63–64, **ǫselьnica*. Неточна ссылка на источник. Вместо Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки (Вчорайшенського району Житомирськ***ой*** обл.) // Лекс***і***кографічний бюлетень. ... нужно Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки (Вчорайшенського району**,** Житомирськ***ої*** обл.) // Лекс***и***кографічний бюлетень ...).

С. 65–67, **ǫsenica / *ǫsěnica*. На с. 66 вместо *гусиниці* (Неґрич. Скарби гуцул. гов. 5**8**) правильно *гу́синиці* (Неґрич. Скарби гуцул. гов. 5**5**).

С. 75. По недосмотру Re***i***zek 724 вместо Re***j***zek 724.

С. 76, **ǫtętjь*. Блр. диал. *ву́цечь**е*** ‘утиный’ (правильно *ву́цечы* ‘утиный’). Вместо Słownik prasł***a***wiański нужно Słownik prasł***o***wiański.

С. 76, **ǫtica*. М.В. Никончук, О.М. Никончук. Транспортн***ая*** лексика Правобережного Полісся 15**7** (правильно М.В. Никончук, О.М. Никончук. Транспортн***а*** лексика Правобережного Полісся 15**9**).

С. 82, **ǫtrakъ*. Неточная паспортизация укр. диал. *нутра́к*, *нутря́к*, *унутря́к* (Сл. буков. говірок 568). Точнее (Сл. буков. говірок **340**, 568).

С. 84–86, **ǫtro / *ǫtrь*. На с. 85 описка – Ч***е***лавек. Тэм. слоўн. вместо Ч***а***лавек. Тэм. слоўн.; на с. 86 **дважды** ссылка на: J. Zubatý. Studie a články II, 52.

С. 87. Ошибочно Ćiesl***o***kowa вместо Ćiesl***i***kowa.

С. 88. Ошибочно ****ętrba*** / **ętrebъ* вместо ****ętreba*** / **ętrebъ*.

С. 96–97, **ǫvozъ*. На с. 97 значение укр. диал *увíз* приводится без перевода на русский язык.

С. 97. Вместо Jana D***ł***ugosza корректнее Jana D***ł***ugosza. Вместо Andrzej Ba***n***kowski точнее Andrzej Ba***ń***kowski. Статья A. Bańkowskiego в Slavia Occidentalis, t. 43 (за 1986 г.), опубликована в 1987 г.

С. 98–100, **ǫza / *ǫzъ / *ǫzy*. На с. 99 вместо укр. *ву́зи*, *у́зи* (Словн. укр. мови I, 783) следовало бы точнее: укр. *ву́зи*, *у́зи* ‘**оковы**’ (Словн. укр. мови I, 783; **X**, **407**).

С. 99, 100. Вместо Wörterbuch der russischen Gewässernamen. **Bd**. 22 корректнее Wörterbuch der russischen Gewässernamen. **Lief**. 22. Словарь (**Bd I–V**) издан в 1961–1969 гг.

С. 100. Статья А. Ломы Праиндоевропски глагол и словенска етимологија опубликована не в ЈФ **LVI** (**1010**), а в ЈФ **LXVI** (**2010**). То же на с. 102.

С. 101. В архетипе **ǫzina* нет факультативного протетического *v* (см. та́к в этимологическом комментарии).

С. 102, **ǫzlatъ(jь)*. Непонятна отсылка к ЭСБМ 2, 217. Она скорее касается псл. **ǫzlastъ(jь)*.

С. 103, **ǫzlišče*. «Сущ., производное с суф. *-išče / -isko* от сущ. **ǫzlъ*». Суффикс *-isko* здесь лишний: среди иллюстративного материала отсутствуют примеры на *-isko*.

С. 104, **ǫzlovъ(jь)*. Неточно Бірыла. Беларуская антрапан***и***мія вместо Бірыла. Беларуская антрапан***і***мія; т. ж. на с. 108. Неточно блр. *вузловатыя пальц**и*** вместо *вузловатыя пальц**ы***.

С. 104–108, **ǫzlъ / *ǫzьlъ / *(v)ǫz(ь)lъ*. На с. 107 **Сл**. **Одес**. **I**, **II** ошибочно фигурирует как источник и *русской*, и *украинской* диалектной лексики; т. ж на с. 111. На с. 108 неточная цитата из словаря С.Б. Веселовского: вместо Узел***ъ*** Васильевич Чеглоков***ъ*** нужно Узел Васильевич Чеглоков; при ссылке на ЕСУМ 1 не указана **стр**.

С. 110–113. На с. 112 неточная цитата из словаря С.Б. Веселовского: вместо Иван Матвеевич Узки***и***, Семен Федорович Узки***и*** нужно Иван Матвеевич Узки***й***, Семен Федорович Узки***й***.

С. 119–120, **ǫžina*. На с. 120 приведено ст.-блр. **ужы́на** ‘теснина’ с отсылкой к (ЭСБМ), но без указания тома и стр. Заметим, что до настоящего времени издано 14 выпусков ЭСБМ, и последний из них на букву ***Т***.

С. 124, **ǫžьva*. Не исключено, что лексика, на которой зиждется эта реконструкция, относится к псл. **gǫžьvь / *gǫžьva*. См. (ЭССЯ 7, 94–95, особенно комментарий).

С. 125. Ошибочно I. Janyškov***a*** вместо I. Janyškov***á***. То же на сс. 127, 133 и др.; неточно Studia etymologica **Brunenensia** вместо Studia etymologica **Brunensia**. То же на с. 127.

С. 125. Неточно Лексикограф***и***чний бюлетень вместо Лексикограф***і***чний бюлетень.

С. 128, **paciti*. «Итеративный глагол с суф. *-iti* от **pac-*, **bac-*». Звукоподражательное **bac-* здесь лишнее.

С. 127–128, **pacę*. На с. 128 ошибочно Он***ы***шкевич вместо Он***и***шкевич.

С. 128–129, **pacnǫti*. Источник блр. диал. *па́цнуцца* указан неточно. Вместо (**ТС**) следовало указать (**ТС 4**, **19**). Сюда же блр. диал. *па́цнуць* ‘стукнуть, ударить’ (ТС 4, 19). Иллюстративный материал этой статьи (**pacnǫti*) свидетельствует в пользу архетипа **pacnǫti* (*sę*).

С. 129–133, **pačesa* и др. На с. 130 вместо Манасенкова. Сл. рус. гов. Бел***а***ру***с***ии корректнее Манасенкова. Сл. рус. гов. Бел***о***ру***сс***ии. То же на с. 134; на с. 131 вместо ***укр***. диал. ***пачасья*** ‘очески льна’ пра-

вильнее ***блр***. диал. ***па́часьсе*** ‘очески льна’; вместо Ды***а***лектны слоўнік Брэстчыны – Ды***я***лектны слоўнік Брэстчыны. Блр. диал. *па́чассе*, *па́часся* ‘вычески (льна, пеньки)’ – рефлексы псл. **pačesьje* (с. 135–136), а не **pačesa*, **pačesi*. То же касается пол. *paczesie* (см. с. 131).

С. 140, **pada* / **padъ*. Блр. диал. *пад* ‘медовая роса’ паспортизовано неточно. Вместо (**ТС**) надо (**ТС 4**, **6**).

С. 140–141, **padalica*. На с. 141 ошибочно *Кас**п**яровіч* вместо *Кас**ь**яровіч*.

С. 144. Статья М.О. Онышкевича Польские элементы в диалекте бойков опубликована в сб. Исследования по **польскому** языку (М., 1969), а не Исследования по **русскому** языку; вместо вероятно *обл**а**зовано* нужно вероятно *об**ра**зовано*.

С. 145, **padanъka*. Ссылка на Яшкін. *без* указания *страницы*.

С. 146–153, **padati*. На с. 152 вместо укр. *мало не падати **с**і сміху* нужно *мало не падати **зі** сміху*.

С. 156–157, **padera* и др. На с. 157 вместо прав. прит. ***Віліі*** нужно прав. прит. ***Вилии***.

С. 159–162, **padina*. На с. 162 вместо По***ме***руш Т.I. нужно По***ля***руш Т. I.

С. 163, **padlina*. Вместо Народна***е*** слов***о***творчасць нужно Народна***я*** слов***а***творчасць.

С. 163–164, **padlo*. На с. 163 вместо *Padło*, фам. (Rymut K. Nazwiska polaków **1991**, **2003**) нужно *Padło*, фам. (Rymut K. Nazwiska polaków **2001**, **198**). Словарь Рымута опубликован в 1999 г. – т. I и в 2001 г. – т. II.

Т. ж. касается **фам**. *Paduch*, которая цитируется как **личное имя** собств. (с. 170 – **paduxъ*).

С. 167, **padolistъ*. Вместо Не***рг***ич. Скарб***ы*** гуцул. гов. нужно Не***ґр***ич. Скарб***и*** гуцул. гов.; непонятен источник для укр. диал. *падолист* ‘осень, время листопада’ (**Областной словарь буковинских говоров 447**).

С. 167–168, **padolъ* / **padolь*. На с. 168 вместо Nazwiska ***P***olak***ó***w нужно Nazwiska ***p***olak***ó***w.

С. 168, **padora*. В качестве иллюстративного материала в эту статью включен антропоним Влас *Пан**д**ора* (Тупиков[2] 295). В действительности это Влас***ъ*** *Па**д**ора*, см. (Тупиков[1] 295).

С. 170–171. На с. 170 вместо Słownik etymolog.-mot***iv***ac. ... надо Słownik etymolog.-mot***yw***ac. ...; на с. 171 место Studia z filologii polskiej i słowia***n***skiej точнее Studia z filologii polskiej i słowia***ń***skiej.

С. 172–175. На с. 175 вместо блр. диал. ***падь***, *падзь* нужно ***паць***, *падзь*; вместо ЕСУМ ***8***, 251 нужно ЕСУМ ***4***, 251.

С. 174–175. Вместо Сл. рус. гов. Респ. Мордови***и*** точнее Сл. рус. гов. Респ. Мордови***я***; непонятен источник *Материалы «Смоленского словаря»* (без указания выпуска и стр.); ссылки на источники *Аркушин* и *Онишкевич*. Слов. бойков. говора приводятся без указания **выпуска**.

С. 175–181, **padъkterъka*. На с. 176 неточно Бялькев***и***ч Магіл. вместо Бялькев***і***ч Магіл.; с. 177 описка – Прилог познава***ньо***у лексике Златибора вместо Прилог познава***ньо***у лексике Златибора.

С. 176. Вместо блр. диал. *пач**а́**рыца* нужно *п**а́**чарыца*. Вместо Слоўн. паўночн.-заход. ***Беа**русі* точнее Слоўн. паўночн.-заход. ***Бела**русі*.

С. 180. Описка: у Х. Поповской-Таборской (ZfSl Bd 24, H. 1, 1979, 192) не **pa-sı̯́b*, а **pa-sı̯́b-*.

С. 184, **pagonъ*. Вместо укр. диал. *п**а́г**инец* ‘росток, побег’ нужно *п**а́г**інец* ‘росток, побег’.

С. 184, **pagora* / **pagorъ*. Вместо укр. диал. *пагор*, *пагорь* ‘холм, возвышение’ (Словник народних географічних термінів Кіровоград***ш***ини 138–139) точнее укр. диал. *п**а́**гор*, *п**а́**горь* ‘холм, возвышение’ (Т.В. Громко, В.В. Лучик, Т.І. Поляруш Словник народних географічних термінів Кіровоград***щ***ини 138, 139).

С. 184–185, **pagorъkъ* / **pagorъka*. На с. 185 технические опечатки: в***зв***ышенность вместо ***воз***вышенность; укр. диал. *п**о́**гірок* – правильно *п**а́**гірок*; Аркушин 21 – Аркушин **2**, 21; вместо Сущ., производное с суф. *-ъkъ* от **pagora* (см.) ... точнее Сущ., производное с суф. *-ъk-* от **pagora* / **pagorъ* (см.) ... ; Сельск***а*** гаспадарка вместо Сельск***ая*** гаспадарка.

С. 186–187, **paguba*. На с. 186 технические опечатки: вместо (Москаленко. Діал. Оде***сч***. 1985, 55) правильнее (Москаленко. Діал. Оде***щ***. 1985, 55).

С. 188, **pagъrbъ*; **pagъrbъkъ*. Технические опечатки: вместо (Данилюк. Сл. народ. геогр. терм. Волин***и*** 66) правильнее (Данилюк. Сл. народ. геогр. терм. Волин***і*** 66).

С. 189–194, **paxa* / **paxъ* / **paxy*, *-ъve*. На с. 190 допущены технические ошибки: Словник поліс. говор***о***в вместо Словник поліс. говор***і***в; Одеської област***и***. Оде***сс***а, 1958 вместо Одеської област***і***. Оде***с***а, 1958; укр. *пахв**ы**на* (Гринченко III, 10**2**) вместо *пахв**и́**н**а́*** (Гринчен-

ко III, 10**3**); непонятно сокращение источника АУМ **III**, ч. **3**, 74, № 13.

С. 191. Вместо Т.В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов. Индоевропейск**ие** языки и индоевропейцы нужно Т.В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов. Индоевропейский язык и индоевропейцы.

С. 195, **рахачь*. Польск. *Pachacz* (Słownik etymologiczno-moty***v***acyjny .... (точнее .... Słownik etymologiczno-moty***w***acyjny ...).

С. 196–197, **paxarь*. На с. 197 по недосмотру Никончук. Сіль***с***когосподар. вместо Никончук. Сіль***сь***когосподар.

197–203, *paxati* (*sę*) *I*. На с. 198 Говірки Бориспільщин***ы*** правильнее Говірки Бориспільщин***и***. На с. 202 Диалектная лексика 1971. М., **1872** нужно Диалектная лексика 1971. М., **1972**.

С. 202. Вместо Pal**eo**slavica XIII правильнее Pal**aeo**slavica XIII; вместо Беларуская лексікалогія і эт***и***малогія точнее Беларуская лексікалогія і эт***ы***малогія.

С. 203–205, *paxati* (*sę*) *II*. На с. 204 неточно Живая речь ***К***ольских поморов вместо Живая речь ***к***ольских поморов.

С. 205–206. На с. 206 непонятен *источник* для укр. диал. *пáхати* ‘нюхать’ – І.С. Матеріали до словника діалектизмів українських говорів Буковини.

С. 216, **paxotьnъjь*. Вместо укр. диал. *пáх**а**тна земл’á* следует *пáх**о**тна земл’á*. Сюда же укр. диал. *пахóтний* ‘орный’ (ЕСУМ 4, 320).

С. 221, **rajьta*. Вместо Народна**я** слова 96 правильнее Народна**е** слова 96; Вместо Boryś. Prefiksac**ija** 52 – Boryś. Prefiksac**ja** 52 (т. ж. на с. 219, 226 и др.).

С. 232, **pakostь II*. Вместо J. Rejzek. K v**y**znamu prefiksu *pa-* v **pa**slovanštině нужно J. Rejzek. K v***ý***znamu prefiksu *pa-* v **pra**slovanštině.

С. 233, **pakostь II*. Вместо Rejzek. K v***y***znamu prefiksu *pa-* **a** praslovanštině нужно **J.** Rejzek. K v***ý***znamu prefiksu *pa-* **v** praslovanštině.

Библиография

Аркушин – *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок. Луцьк, 2000. Т. 1–2.

АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. К., 1859–1914. Ч. I–VIII.

Барадулін – *Барадулін Р.* Вушацкі словазбор // Барадулін Р. Збор твораў. Мінск, 2002. Т. 4. С. 374–500.

Бірыла – *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінск., 1969.

Бірыла 1966 – *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. Мінск, 1966.

Богдан – *Богдан Ф.* Словник українських прізвищ у Канаді. Вінніпег; Ванкувер, 1974.

Геров – *Геров Н.* Речник на блъгарския език. Фототипно изд. София, 1975–1978. Ч. 1–5.

Горбач – *Горбач О.* Південнобуковинська гуцульська говірка і діялектний словник с. Бродина, повіту Радівці (Румунія). Мюнхен, 1997 // Горбач О. Зібрані статті. VIII: Історія мови. Діялектологія. Лексикологія. Фотопередрук. Мюнхен, 1997. С. 123–275.

Горпинич – *Горпинич В.О.* Прізвища степової України: Словник. Дніпропетровськ, 2000.

Горпинич, Тимченко – *Горпинич В.О.*, *Тимченко Т.В.* Прізвища правобережного Степу: Словник. Дніпропетровськ, 2005.

Гримашевич – *Гримашевич Г.І.* Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир, 2002.

Даль – *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1955. Т. 1–4.

Даничић – *Даничић Ђ.* Рјечник из књижевних старина српских. Београд, 1975. Т. I–III.

Доброльожа – *Доброльожа Г.* Красне слово – як золотий ключ. Житомир, 2003.

Дрвошанов – *Дрвошанов В.* Анатомската лексика за човек во македонските говори. Скопје, 2005.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.

Жерела – Жерела до історії України–Руси. Львів, 1895–1913. Т. I–VII.

ЖПТ – Жертвы политического террора в СССР. Режим доступа: http://www.lists.mono.ru

Заимов – *Заимов Й.* Български водопис. Географско описание, строеж и произход на имената. Велико Търново, 2012. Т. 2.

Зайка – *Зайка А.* Дыялектны слоўнік Косаўшчыны. Слонім, 2011.

Илчев – *Илчев С.* Речник на личните и фамилни имена у българите. София, 1969.

Казлова 2009 – *Казлова Р.М.* Айканімія Беларускага Палесся. Генэзіс назваў. Гомель, 2009. Ч. I.

Казлова I – *Казлова Р.М.* Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2000. Т. I.

Казлова II – *Казлова Р.М.* Беларуская і славянская гідранімія: Праславянскі фонд. Гомель, 2002. Т. II.

Казлова III – *Казлова Р.М.* Славянская гідранімія: Праславянскі фонд. Гомель, 2003. Т. III.

Климкова – *Климкова Л.А.* Микротопонимический словарь Нижегородской области (Окско-Волжско-Сурское междуречье). Арзамас, 2006. Ч. 1–3.

Козлова – *Козлова Р.М.* Структура праславянского слова. Праславянское слово в генетическом гнезде. Гомель, 1997.

Копанев – Сотная на Каргополь 1561–1564 гг. / Предст. к публикации А.И. Копанев // Северный археографический сборник / Отв. ред. П.А. Колесников. Вологда, 1972. Вып. 2. С. 291–299.

КПУ Він. – Книга пам'яті України: Вінницька область. К., 1994–1997. Т. 1–9.

КПУ Переможці Він. – Книга пам'яті України. Переможці. Вінницька область. Вінниця, 2007–2016. Т. 1–9.

Крушельницький – *Крушельницький М. Листопад* чи *падолист*? // Рідна мова. 1933. Ч. 2. С. 61–64.

Куркина – *Куркина Л.В.* Заметки по словенской этимологии // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1980 / Отв. ред. Р.И. Аванесов. М., 1982. С. 275–281.

Кусов – *Кусов В.С.* Земли Московской губернии в XVIII веке. Карты уездов. Описания землевладений. М., 2004. Т. I–II; карты.

Лисенко – *Лисенко П.С.* Словник поліських говорів. К., 1984.

Магницкий – *Магницкий В.К.* Чувашские языческие имена // Известия Общества археологии, истории и этнографии при имп. Казанском университете. 1905. Т. 21. № 2–4. С. 1–102.

Матіїв – *Матіїв М.Д.* Словник говірок центральної Бойківщини. К.; Сімферополь, 2013.

МИК – Материалы по истории Карелии XII–XVI вв. / Сост. С. Гадзяцкий. Под ред. В.Г. Геймана. Петрозаводск, 1941.

МФ – Мужские фамилии граждан Чешской Республики по данным Министерства внутренних дел ЧР на 1.04.2004. Режим доступа: http://www.mvcr.cz

Никончук – *Никончук М.В.* Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). К., 1979.

Никончук, Мойсієнко – *Никончук М.В.*, *Никончук О.М.*, *Мойсієнко В.М.* Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. Житомир, 2001.

Новикова – *Новикова Ю.М.* Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. Донецьк, 2007.

НОС – Новгородский областной словарь / Отв. ред. В.П. Строгова. Новгород (Великий Новгород), 1992–2000. Вып. 1–13.

НПК – Новгородские писцовые книги, изд. Археографическою комиссиею. СПб., Пг., 1859–1915. Т. 1–6 и указатель.

Огієнко – *Огієнко І.* Примечание к статье: *Крушельницький М. Листопад* чи *падолист*? // Рідна мова. 1933. Ч. 2. С. 61–64.

ОПКН – Обозрение писцовых книг по Новугороду и Пскову / С предисл. П. Иванова. М., 1841.

Осташ – *Осташ Н.* Назви елементів упряжі в пам'ятках української мови XVI – першої половини XVII століть // Слово і доля: Зб. на пошану Уляни Єдлінської / Голова редкол. Я. Ісаєвич. Львів, 2005. С. 135–144.

Павленко – *Павленко С.О.* Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини. Чернігів, 2013.

ПІ Дн. – Повернені імена: Мартиролог. Дніпропетровськ, 2003–2004. Т. 4. Кн. 2–4.

Піпаш, Галас – *Піпаш Ю.О.*, *Галас Б.К.* Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005.

ПК – Переписні книги 1666 року / Ред. В.О. Романовський. К., 1933.

ПМТ – Писцовые материалы Тверского уезда XVI века / Сост. А.В. Антонов. М., 2005.

Попов – Попов К. Местните имена в Разложко. София, 1979.

ПОС – Памятники обороны гор. Смоленска в 1609–1611 годах / С предисл. Ю.В. Готье // ЧОИДР. 1912. Кн. I, отд. I. С. 1–282.

Рап. Віц. – *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці. Мінск, 1977.

Рап. Гр. – *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Гродзенскай вобласці. Мінск, 1982.

Рап. Мін. – *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці. Мінск, 1981.

Редько – *Редько Ю.К.* Словник сучасних українських прізвищ: У 2-х т. Львів, 2007.

Реєстр – Реєстр Війська Запорозького 1649 р.: Транслітерація тексту / Підгот. до друку: О.В. Тодійчук, В.В. Страшко, Р.І. Осташ та ін. К., 1995.

Сабадош – *Сабадош І.В.* Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород, 2008.

СБГ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча / Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск, 1979–1986. Т. 1–5.

Сл. ММ – Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2006–2007. Т. 1–2.

Сл. ММР – Словник мікротопонімів та мікрогідронімів Ровенщини / Упоряд. С.В. Шийка. Тернопіль, 2016.

Смолицкая – *Смолицкая Г.П.* Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озер) / Под ред. О.Н. Трубачева. М., 1976.

СПУ – Словник прізвиськ північно-західної України: У 3-х т. / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2009.

Срезневский – *Срезневский И.И.* Материалы для словаря древнерусского языка. М., 1958. Т. I–III.

СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова и С.А. Мызникова. М.; Л.; С.-Петербург, 1965–. Вып. 1–.

СУМ – Словник української мови / Голова редкол. І.К. Білодід. К., 1970–1980. Т. I–XI.

СУМ XVI–XVII ст. – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Відп. ред. Д.Г. Гринчишин. Львів, 1994–. Вип. 1–.

Тимченко – *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Підг. до вид. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. К.; Нью-Йорк, 2002–2003. Кн. 1–2.

ТК Вологда – Таможенная книга города Вологды. 1634–1635 гг. / Сост. и автор введения Е.Б. Французова. М., 1983. Ч. 1–3.

Тобольск – Тобольск. Материалы для истории города XVII и XVIII столетий. М., 1885.

Трофимович – Верхнелужицко-русский словарь / Сост. К.К. Трофимович. М., 1974.

Трухан – *Трухан Т.М.* З гаворкі вёскі Замошша Любанскага раёна // Жывое наша слова: Дыялекталагічны зборнік (Да 90-годдзя Ю.Ф. Мацкевіч) / Рэд. Л.П. Кунцэвіч, І.Я. Яшкін. Мінск, 2001. С. 151–160.

ТС – Тураўскі слоўнік / Рэд. А.А. Крывіцкі. Мінск, 1982–1987. Т. 1–5.

Тупиков[1] – *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки Отделения рус. и славян. археологии имп. Русского археол. общества. 1903. Т. 6. С. 86–914.

УП – Українське повсякдення ранньомодерної доби: Зб. документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. / Упорядники: В.В. Безпалько, М.Б. Висотін, І.О. Ворончук (наук. ред.) та ін. К., 2014.

Цейтлин – *Цейтлин Р.М.* К вопросу о значениях приименной приставки *пá-* в славянских языках // Ученые записки Института славяноведения. 1954. Т. IX. С. 205–224.

Цицмил-Реметић – *Цицмил-Реметић Р.* Топонимија Пивске планине. Београд, 2010.

ЦМЗ – Церковные и монастырские земли на Вятке по "Дозорной книге" кн. Ф.А. Звенигородского // Труды Вятской ученой архивной комиссии. 1905. Вып. 5–6. Отд. III. С. 197–213.

Чабаненко – *Чабаненко В.А.* Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини (Словник). Запоріжжя, 2005. Кн. 1–2.

Чабаненко Словник – *Чабаненко В.А.* Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 1992. Т. 1–4.

Черепанова – *Черепанова Е.А.* Микротопонимия Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.

Швидько – *Швидько Г.* Компут і ревізія Миргородського полку 1723 р. Дніпропетровськ, 2004.

Шило – *Шило Г.* Наддністрянський регіональний словник. Львів; Нью-Йорк, 2008.

Шульгач – *Шульгач В.П.* Деякі «балтійські» гідроніми Верхньої Наддніпрянщини в слов'янській перспективі. III // Іншомовні елементи в гідронімії України: М-ли наук. семінару 12–13 вересня 2001 р. / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2001. С. 113–127.

Шульгач I – *Шульгач В.П.* Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2008. Ч. I.

Элиасов – *Элиасов Л.Е.* Словарь русских говоров Забайкалья. М., 1980.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974–. Вып. 1–.

Beneš – *Beneš J.* O českých příjmeních. Praha, 1962.

Bernát – *Bernát L.* Obyvatel'stvo dubnickej farnosti v 17.–19. storočí vo svetle matrík. Bratislava, 2009.

Holutiak – *Holutiak-Hallick S.P.* Dictionary of Ukrainian Surnames in the United States. Georgia, 1994.

HSSJ – Historický slovník slovenského jazyka / Ved. red. M. Majtán. Bratislava, 1991–2008. T. I–VII.

Im. m. – Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji. Beograd, 1956.
Karłowicz – *Karłowicz J.* Słownik gwar polskich. Kraków, 1900–1911. T. 1–6.
Kralík – *Kralík L'.* Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava, 2015.
Leksik – Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. Zagreb, 1976.
Matzenauer – *Matzenauer A.* Příspěvky k slovanskému jazykozpytu // Listy filologické. Praha, 1885. Roč. XII. S. 161–193.
Moldanová – *Moldanová D.* Naše příjmení. Praha, 2004.
Muka – *Muka E.* Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narěcow. M.; Praha, 1921–1928. T. I–III.
Mytnik – *Mytnik I.* Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej (XVI–XVII wiek). Warszawa, 2017.
Profous – *Profous A.*, *Svoboda J.* Místní jmená v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny. Praha, 1947–1957. D. I–IV; 1960. D. V. Napsali J. Svoboda, V.Šmilauer a další.
Schlimpert – *Schlimpert G.* Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte. Berlin, 1978.
SMP – Spis miejscowości Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Warszawa, 1967.
SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. T. I–X.
SSN – Slovník slovenských nárečí / Ved. red. I. Ripka. Bratislava, 1994–. T. I–.
SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. W. Taszyckiego. Wrocław etc., 1965–1983. T. I–VI; T. VII: Suplement / Pod kier. M. Malec. Wrocław, 1984–1987.
TZ Bratislava – Bratislava. Telefónny zoznam. 2002–2003. Bratislava, 2002.
Vasmer RGN – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X; 1988. Bd XI (Ergänzungen und Nachträge).
ZSSP – Začasni slovar slovenskih priimkov / Odg. red. F. Bezlaj. Ljubljana, 1974.

В.П. Шульгач

Мирослав Габорак. Прізвища сучасної Гуцульщини (на матеріалі Косівського району). Етимологічний словник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. 368 с.

У вітчизняній лексикографії вже існує досвід укладання антропонімних словників, однак наявні на сьогодні лексикони не можуть сповна задовольнити потреби українських дослідників антропонімії. Незважаючи на те, що етимологічні словники прізвищ найбільш перспективні в дослідженні антропонімів, в Україні їх майже немає[1]. Натомість переважна більшість словників українських прізвищ, що з'явилися протягом останніх десятиліть, – реєстрового типу, тому a priori не передбачають тлумачень представлених у них антропонімів[2].

У цьому сенсі нова лексикографічна праця М.М. Габорака, безсумнівно, актуальна для української антропоніміки, адже вона охоплює водночас два аспекти вивчення прізвищ – регіональний та етимологічний. Зокрема, в словнику зібрано й проаналізовано прізвища малої батьківщини дослідника – Косівського району Івано-Франківщини – специфічного, як зауважує в передмові до праці сам автор, за своїми «історичними, суспільно-політичними, культурними, географічними та лінгво-діалектними умовами гуцульського регіону» (с. 3).

Рецензований словник складається з передмови (сс. 3–6), реєстрової частини (сс. 11–355), списку лінгвістичних термінів (с. 10) та списків різноманітних скорочень. Завершує працю перелік використаних джерел і літератури (сс. 356–364).

У передмові автор передусім наголошує на важливості лексикографування місцевого антропонімного матеріалу, цікавого не лише для лінгвістів, а й для лексикологів, істориків, краєзнавців. Також М.М. Габорак подає коротку довідку про історію досліджуваного краю, що зазнавав «потужних генетично одно- та різнорідних етнічних впливів» (с. 4).

Очевидно, особливості заселення гуцульського регіону, зокрема його поліетнічність, спонукали дослідника за основний критерій відбору прізвищ для рецензованого словника обрати не національний, а територіальний принцип, що значно розширило та урізноманітнило його реєстр. Водночас М.М. Габорак наголошує, що словник не вузько територіальний, оскільки чимало розглянутих у ньому прізвищ простежуються й на інших українських теренах. Так, серед

поданих у словнику прізвищ, окрім українських, засвідчено польські (наприклад, *Голембйо́вський*, *Домбро́вський*, *Кіндзе́рський*, *Піро́цький*, *Ябло́нський*), німецькі (наприклад, *А́йзель*, *Го́фман*, *Е́керт*, *Краузе*), румунські (наприклад, *Гре́кул*, *Унгуря́н*, *Мунтя́н*), угорські (наприклад, *Ба́рна*, *Сабада́ш*), російські (наприклад, *Єрьо́мін*, *І́волгін*, *Мозжухо́в*, *Тюме́нєв*), вірменські (наприклад, *Вардумя́н*, *Мірзоя́н*, *Георгія́н*) та деякі ін. Відповідно прізвища Косівщини – цінний матеріал для вивчення міжмовних та міжетнічних контактів народів, які проживали колись і мешкають нині на цій території.

Рецензовану працю укладено на сучасному матеріалі з використанням різноманітної джерельної бази. Насамперед це прізвища, зібрані особисто М.М. Габораком та вчителями й учнями місцевих шкіл. Також до словникового реєстру залучено прізвища місцевих жителів, уміщених у телефонних довідниках; прізвища мешканців окремих населених пунктів досліджуваного регіону, надані органами місцевого самоврядування та засвідчені в інших джерелах. Загалом у словнику пояснено походження 3658 прізвищ жителів Косівщини.

Основну, найважливішу, частину роботи становлять власне словникові статті. Оптимальна за своїм змістом словникова стаття, окрім заголовного слова, – офіційної форми прізвища з нормативним наголосом, містить відмінкові закінчення жін. і чол. родів та власне етимологічну довідку: спосіб творення, визначення твірної основи й прізвищетвірного форманта. У разі потреби наведено географічні назви, які стали базовими основами для цілої низки прізвищ.

Етимологізуючи представлені в словнику антропоніми, М.М. Габорак у передмові виділяє п'ять основних груп прізвищ за типом твірних основ, на які він насамперед орієнтується, зокрема, це утворення від: а) дохристиянських особових імен (далі – ОІ) та їхніх варіантів; б) християнських ОІ та їхніх варіантів; в) запозичених ОІ та іхніх варіантів; г) патронімів або матронімів; д) відапелятивних прізвиськ (с. 5).

До зазначених груп, на наш погляд, варто було б додати прізвища на *-ськ*(*ий*), похідні від географічних назв, адже цей тип антропонімів доволі часто простежується на сторінках рецензованого словника, розкриваючи перебіг міграційних процесів на досліджуваній території (в межах Косівського р-ну Івано-Франківської обл. зокрема та Гуцульщини загалом), пор.: *Бара́нський*, *Василькі́вський*, *Гали́ць-*

кий, *Дідкі́вський*, *Запо́льський*, *Ільні́цький*, *Красі́вський*, *Мако́вський*, *Пашко́вський*, *Рого́вський*, *Соли́нський*, *Тишкі́вський*, *Шаргоро́дський*, *Ясині́вський* та багато ін.

Однак дослідник дотримується іншої думки щодо виникнення подібних прізвищ, висловленої ним у передмові та проілюстрованої на сторінках рецензованої праці. М.М. Габорак переконаний, що подібні прізвища утворювались не безпосередньо від географічних назв за допомогою суфіксів відносних прикметників, а від відносних прикметників, мотивованих цими географічними назвами (с. 6).

Реєстр рецензованого словника яскраво демонструє семантичну різноплановість твірних основ прізвищ мешканців Косівщини.

Переважну більшість представлених у ньому прізвищ утворено від ОІ християнського походження, пор., наприклад: *Абрам'ю́к*, *Бо́гда́н*, *Вавренюк*, *Гордіє́вич*, *Єроше́вич*, *І́льків*, *Лука́шко*, *Міщу́к*, *Пили́пів*, *Романю́к*, *Стефа́нко*, *Тихоню́к*, *Фроля́к*, *Хі́мич*, *Яремі́й*.

Твірними основами значної кількості сучасних гуцульських прізвищ також були назви осіб за професійною діяльністю, пор.: *Бо́ндар*, *Ви́нник*, *Гонча́р*, *Кушні́р*, *Пошта́р*, *Ри́мар*, *Сто́ляр*, *Ткач*, *Чаба́н*, *Шапова́л* та ін.

Про зв'язки досліджуваного краю з іншими територіями – в Україні та за її межами – свідчать також прізвища, що вказують на етнічну належність (наприклад, *Слова́к*, *Пуля́к*, *Ве́нгрин*, *Моска́лик*) або на походження названих ними осіб із інших українських історико-етнографічних земель (наприклад, *Бо́йко*, *Подоля́к*, *Поліщу́к*, *Слободя́н*).

Важливий, на наш погляд, і той факт, що в реєстрі рецензованої праці наявні й прізвища відапелятивного походження, твірні основи яких мотивовані місцевою лексикою, засвідченою як у діалектних словниках (насамперед гуцульських говірок), так і зібраною самим автором під час експедицій, зокрема: *Вирстю́к* (~ *вирстюк* 'вихрест'), *Зварійчу́к* (~ *зварій* 'той, хто зваріював – збожеволів'), *Кушме́лик* (~ *кушмелити* 'кошлатити; розкуйовджувати волосся'), *Луспе́ник* (~ *луспенний* 'із луспою-лускою; який має луспу'), *Новоса́д* (~ *новосад* 'новоселець'), *Ропа́р* (~ '*ропар* людина, яка працювала на нафтовій (ропній) копальні; робітник, який видобував нафтову ропу'), *Рубаню́к* (~ *рубан* 'дроворуб, лісоруб'), *Сама́к* (~ *самак* 'який росте чи живе на одинці, без рідних, близьких; одинокий'), *Шикма́н* (~ *сикман* 'керівник гурту чи артілі лісорубів, які працюють на акордній формі оплати').

Зрозуміло, що, укладаючи етимологічний словник прізвищ, не можна ігнорувати досвід попередників. М.М. Габорак послідовно використовує (з постійними посиланнями на авторів) праці з історії та етимології низки аналізованих у словнику прізвищ, наводячи в словникових статтях огляд різних поглядів дослідників на етимологію того чи іншого прізвища або його твірної основи, наприклад, таких, як *Вери́га*, *Го́тра*, *Де́вда*, *Ємчу́ра*, *Зава́да*, *Капі́нос*, *Корбутя́к*, *Лайчу́к*, *Люде́ра*, *Маге́ра*, *Ма́лик*, *Пи́шик*, *Пу́кас*, *Сали́га*, *Сама́р*, *Сахро́*, *Скри́бка*, *Тараба́с*, *Фі́голь*, *Хі́та*, *Цвік*, *Ча́йка*, *Шала́єв*, *Шпиткó*.

Подані в словнику прізвища відрізняються не лише за походженням, а й за етимологічною прозорістю. Так, в реєстрі словника є прізвища, основи яких мають прозору мотивацію (наприклад, *Андрію́к*, *Білоу́с*, *Васи́ле́нко*, *Го́рба́ч*, *Чуба́тий*), та прізвища з твірними основами, походження яких нині встановити досить складно (наприклад, *Балаба́н*, *Суса́к*, *Тараба́с*, *Тора́к*, *У́шкало*, *Фарди́га*, *Чу́па*, *Шка́рбуль*). Тому справедлива думка дослідника, висловлена в передмові, про те, що етимологізація прізвищ – «це надто непроста справа» (с. 6). М.М. Габорак усвідомлює, що чимало з наведених у словнику етимологій у майбутньому можуть бути уточнені та переглянуті.

Методично виправдане, на наш погляд, і подання для низки прізвищ кількох вірогідних версій їхнього походження, зокрема: *Бігарі́й*, *Вархо́ла*, *Кондако́в*, *Лю́лька*, *Лахманю́к*, *Пу́рик*, *Синя́к*, *Сабо́рик*, *Со́ник*, *У́шкало*, *Цвік*, *Шекеря́к*. Це, як зауважує М.М. Габорак, спонукає читача самостійно визначити походження того чи іншого прізвища (с. 6).

Не можна не відзначити також те, що для деяких із розглядуваних відапелятивних прізвищ, наприклад *Вергу́н*, *Гала́к*, *Джиго́ля*, *Зіб"ю́к*, *Кибзу́й*, *Мозолю́к*, *Побу́рко*, *Россо́ха*, *Соловко́*, *Ужейча́к*, *Хмилко́*, *Че́кіт*, *Шага́й*, *Шка́рбуль* та ін., дослідник намагається відновити первісну семантику їхніх твірних основ.

Як уже зазначалося вище, значна кількість прізвищ жителів Косівщини мотивована не лише українською апелятивною лексикою, але й лексикою з інших, у тому числі й неслов'янських мов. Із-поміж них простежуються т. зв. «гібридні» прізвища на зразок: *Менделю́к* (‹ євр. ОІ *Мендель* + укр. патронімний суфікс *-ук*), *Не́грич* (‹ рум. прізвисько *Негру* + укр. патронімний суфікс *-ич*), *Ямбора́к* (‹ угор. прізвище *Ямбор* + укр. суфікс *-ак*).

Звичайно, рецензований словник, як будь-яка велика дослідницька праця, містить певні спірні моменти. Проте, не зупиняючись детально на окремих представлених у словнику випадках не зовсім переконливих, на наш погляд, етимологій, висловимо кілька загальних застережень, що виникають після ознайомлення зі словником.

На наш поглад, не варто розцінювати прізвища на зразок *Драгомире́цький* та *Дрогомире́цький*, *Чайкі́вський* та *Чайко́вський*, *Нагóрний* і *Нагу́рний*, *Палани́ця* і *Поляни́ця*, *Шпитко́* і *Шпитько́*, *Че́пель* і *Чепі́ль*, *Тара́єв* і *Тора́єв* як окремі антропонімні одиниці. Наведені антропоніми доцільніше було б подати як фонетичні варіанти одного прізвища.

Низка прізвищ, представлених у словнику, на зразок *Гереджу́к*, *Голомеджу́к*, *Пожоджу́к*, *Ребеджу́к*, *Середжу́к*, на нашу думку, потребує докладнішого фонетичного коментаря.

Не можемо погодитися з трактуванням суфікса *-ик* у прізвищах *Ге́ник, Ти́тик*, і под. як патронімного. Водночас аналогічне за структурою прізвище *Ва́цик* М.М. Габорак цілком правомірно кваліфікує як результат онімізації відповідного ОІ. Наведені прізвища логічно розглядати як лексико-семантичні утворення від відповідних ОІ, в яких суфікс *-ик* виконує демінутивну функцію. Тому про можливу патронімну функцію цього суфікса можна говорити лише в певному контексті, оперуючи достовірними фактами з документальних джерел.

Якщо подивитися на представлені в рецензованому словнику прізвища на *-ов / -ев* (*-єв*) – типовим показником російських прізвищ, то неважко зауважити, що цей суфікс оформлює велику кількість неросійських антропонімів, адаптованих на російському ґрунті. Чимало російських за формою (проте не за походженням!) прізвищ утворено від арабо-мусульманських імен або слів тюркського походження. Ідеться про такі прізвища, як: *Айва́зов*, *Гусе́йнов*, *Джабі́єв*, *Іма́шов*, *Казбе́ков*, *Михіта́ров*, *Нурі́єв*, *Рахі́мов*, *Токмала́єв*, *Тора́єв*, *Шамі́лов*. Тому, на наш погляд, не зовсім коректно називати ці прізвища російськими.

Незважаючи на висловлені зауваження та побажання, книгу М.М. Габорака можна вважати успішним прикладом публікації регіонального етимологічного словника прізвищ, який спонукатиме дослідників до укладання подібних словників інших регіонів України.

[1] За винятком хіба що фундаментальної праці П.П. Чучки – Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник (Львів, 2005). Елементи етимології також містить Словник сучасних українських прізвищ Ю.К. Редька в 2-х т. (Львів, 2007).

[2] Див.: *Горпинич В.О.* Прізвища степової України: Словник. Дніпропетровськ, 2000; Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / Уклад.: Н.Д. Бабич, Н.С. Колесник, К.М. Лук'янюк (гол. ред.) та ін. Чернівці, 2002; *Горпинич В.О.*, *Корнієнко І.А.* Прізвища Дніпровського Припоріжжя (словник). Дніпропетровськ, 2003; *Горпинич В.О.*, *Бабій Ю.Б.* Прізвища Середньої Наддніпрянщини (словник). Дніпропетровськ, 2004; *Горпинич В.О.*, *Тимченко В.Т.* Прізвища правобережного Степу: Словник. Дніпропетровськ, 2005; *Новикова Ю.М.* Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. Донецьк, 2007; *Горпинич В.О.* Вся Гуляйпільщина в іменах та прізвищах: Словник. Дніпропетровськ, 2007; *Стехна П.М.* Сучасні прізвища Запорізької Приазовщини. Словник. Дніпропетровськ, 2009; Словник прізвищ жителів Луганщини: у 2 т. / Уклад.: К.Д. Глуховцева, І.Я. Глуховцева, В.В. Лєснова. Луганськ, 2010; Словник прізвищ північно-західної України та суміжних земель / Упорядн. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2013; *Томіленко Л.М.* Словник прізвищ жителів Корсунщини. Івано-Франківськ, 2016.

І.В. Єфименко

Шклярык В.А. Мікратапанімія Усходняга Палесся ў кантэксце развіцця рэгіянальнай лексічнай сістэмы. Мінск: Беларусская навука, 2017. 196 с.

Мікротопоніми як особливий клас власних географічних назв завжди цікавили мовознавців, і не лише топонімістів. Це зумовлено, очевидно, тим, що ці назви мають вузьку сферу функціонування – у межах лише певної мікротериторії (вони відомі вузькому колу людей, що живуть поблизу конкретного мікротопооб'єкта). Відповідно мікротопоніми тісно пов'язані з місцевим діалектним середовищем. Тому закономірний інтерес до аналізу цих пропріальних одиниць виявляють не тільки ономасти, але й діалектологи. Водночас низка мікротопонімів мотивована маловідомими народними географічними термінами, які можуть бути цікавими також і для етимологів, незважаючи на те що значна частина мікротопонімів певної території має прозору мотивацію. Саме тому цей клас власних географічних назв повсякчас привертає увагу дослідників, про що свідчать численні мікротопонімічні студії в різних слов'янських мовах, зокрема і нова праця В.О. Шклярика "Мікротопонімія Східного Полісся: у контексті розвитку регіональної лексичної системи". Робота скла-

дається зі вступу, трьох основних розділів, висновків, списку опрацьованої літератури, індексів апелятивів, мікротопонімів, списку інформантів.

У вступі В.О. Шклярик характеризує місце мікротопонімів у лексичній системі мови, слушно відзначаючи, що назви мікротопооб'єктів співвідносні з місцевими географічними апелятивами. Автор правильно зауважує, що переважна більшість мікротопонімів етимологічно прозора. Такі назви, зрозуміло, не становлять труднощів для пояснення їхньої структури й походження. Однак серед назв дрібних топооб'єктів наявні мікротопоніми, які виникли в попередні періоди розвитку мови певного населення й зберігають у своєму складі архаїчні лексеми. В.О. Шклярик звертає увагу на такі назви, пов'язуючи збереження в їхніх основах застарілих слів і непродуктивних у сучасній мові афіксів із тривалістю побутування цих мікротопонімів на певній території. Тому, безперечно, не викликає сумнівів актуальність систематизації мікротопонімів у межах конкретного географічного терену і їх подальшого фахового дослідження.

У сфері уваги В.О. Шклярика – мікротопонімія Східного Полісся (частина Брестської, Гомельської, Могильовської і Мінської областей) – регіону з давньою історією заселення, назви мікротопооб'єктів якого з різних причин повністю не зібрані й не описані.

У першому розділі **Східне Полісся в контексті різноаспектних досліджень** схарактеризовано фізико-географічні межі Полісся загалом і Східного зокрема. Окреслено ареал Східного Полісся в межах сучасної Білорусі: більша частина Гомельської області, незначна частина Могильовської і східна околиця Брестської областей. Закцентовано увагу на слов'янській історії цього регіону, передусім на межах розселення дреговичів. Зроблено екскурс в історію Туровського князівства і пізніших (XII ст.) утворень, що постали на його основі, – Клецького, Слуцького, Пінського князівств та ін.

У підрозділі 1.2. **Етнографічний аспект вивчення і диференціації краю** описано історично-культурні особливості Східного Полісся крізь призму низки наукових досліджень, присвячених цій проблемі (праці П.М. Шпилевського, А. Г.-К. Кіркора, К. Мошинського, М.Я. Грінблата та ін.). Опираючись на доробок попередників, В.О. Шклярик виокремлює в межах Східного Полісся три історично-етнографічні регіони: Турівщина, Мозирщина і Случчина.

У підрозділі 1.3. **Діалектологічна стратифікація регіону й дослідження місцевих говірок** подано діалектну стратифікацію Східного Полісся. Тут автор покликається на таких дослідників, як С. Некрашевич, Я.Ф. Карський, М.В. Бірило, Ф.М. Янковський та ін.

У підрозділі 1.4. **Мікротопонімний простір краю як об'єкт дослідження** В.О. Шклярик аналізує різні підходи до визначення мікротопоніма як онімної одиниці. З огляду на попередній досвід мікротопонімічних досліджень автор правильно визначає статус мікротопонімів як проміжних утворень між топонімами й апелятивами. В.О. Шклярик критично оцінює доцільність уживання терміна назва-орієнтир стосовно прийменниково-іменникових конструкцій мікротопонімного рівня. Він уважає, що будь-який мікротопонім (незалежно від його структури) функціонує як назва-орієнтир (с. 30), з чим не можна погодитися, адже в такому разі й усі інші топографічні назви, наприклад гідроніми й ороніми, треба вважати орієнтирами. Окремо схарактеризовано праці з мікротопонімії Східного Полісся, зокрема: "Топонімія та мікротопонімія Случчини" Я.М. Адамовича, "Гідронімія басейну ріки Прип'ять" Н.О. Богомольникової та ін.

У другому розділі **Мікротопоніми Східного Полісся, походження яких пов'язане з прикметними рисами ландшафту краю** схарактеризовано мікротопоніми, твірні основи яких мотивовані назвами рельєфу. Автор класифікує ці мікротопоніми на дві групи: а) співвідносні з назвами підвищень; б) співвідносні з назвами низовинних місць. У підрозділі 2.1 описано такі назви, як *Гара*, *Гарка*, *Пагарак*, *Востраў*, *Града*, *Грудок*, *Курганы*, *Грыва*. У підрозділі 2.2. – *Балота*, *Мох*, *Тапілы*, *Лужок*, *Пеля*, *Доліна*, *Лашчына*, *Плаў*, *Плёсо*, *Язвіна*, *Струга*, *Смуга*, *Выжар*. На нашу думку, деякі назви, розглянуті в другому підрозділі, що мотивовані гідроапелятивами, як-от *Балота*, *Тапілы*, *Пеля*, *Плёсо*, *Струга*, доцільніше було б аналізувати в окремому підрозділі на зразок: **назви на позначення водойм та їхніх частин**.

Третій розділ **Мікротопоніми Східного Полісся, походження яких пов'язане з практичною діяльністю поселенців краю** присвячений характеристиці тих мікротопонімів, виникнення яких пов'язане з господарською діяльністю місцевих поселенців. В.О. Шклярик слушно зауважує, що чималу частину східнополіського мікротопонімікону становлять назви, мотивовані апелятивами на позначення різних форм практичної діяльності місцевих поліщуків, зокрема обробітку землі. З огляду на це автор виокремлює дві групи східнополіських

мікротопонімів: а) мікротопоніми, співвідносні з назвами земельних ділянок чи іншою землеробською лексикою; б) мікротопоніми, співвідносні із загальними назвами поселень та їхніх частин. Залежно від значення апелятивів, твірних для тих чи тих мікротопонімів, В.О. Шклярик виділяє в першій групі вісім підгруп східнополіських мікротопонімів: 1) мікротопоніми, мотивовані назвами лісових масивів, де згодом виникли поселення (наприклад: *Ляд*, *Ляды*, *Лядкі*; *Пасека*, *Пасекі*; *Цярцеж / Церцеж*; *Дзерць*, *Дзерці*, *Дзёртка*; *Церабеж*, *Церэбень*); 2) мікротопоніми, мотивовані апелятивами, що характеризують земельну ділянку з погляду часу її освоєння (наприклад: *Навіна*, *Новіны*; *Старына*, *Старынка*); 3) мікротопоніми, мотивовані апелятивами на позначення орного поля (наприклад: *Поле*, *Полянка*; *Ніва*, *Ніўкі*; *Палетак* ‹ місц. *палетак* ‘засіяне поле’, ‘невелика засіяна ділянка землі’); 4) мікротопоніми, мотивовані апелятивами на позначення характеру ґрунту (наприклад: *Пясок*, *Пешчанка*; *Камень*, *Каменка*; *Пагной* ‹ місц. *пагной* ‘земля, яку добре угноювали впродовж тривалого часу’, ‘поле, яке не обробляли протягом кількох років’). Щодо назв із коренем *-гной*, схарактеризованих у цій підгрупі, то, на нашу думку, їх, з огляду на семантику – органічне удобрення ґрунту, – треба було б розглядати в окремій підгрупі мікротопонімів, співвідносних із апелятивами на позначення особливостей обробітку ґрунту, оскільки в 4-й підгрупі описано переважно назви, значення твірних основ яких указує, власне, на характер ґрунту; 5) мікротопоніми, мотивовані апелятивами, які позначають наділ землі і додаткові ділянки (наприклад: *Клетка* ‹ місц. *клетка* ‘земельний наділ’, *Надаткі* ‹ місц. *наддаткі* ‘ділянки поля, сінокосу, додані до основного наділу’, *Надзелы* (*Капшукоў*, *Клімавы*), *Прырэзы*); 6) мікротопоніми, мотивовані апелятивами на позначення неорних земельних ділянок (наприклад: *Пазбішча*, *Выган*, *Пагон*; *Сыножаці*, *Сенакос* (*Дохтараў*, *Міхалкаў*)); 7) мікротопоніми, мотивовані назвами колишніх земельних мір (наприклад: *Валока*, *Маргі*); 8) мікротопоніми, мотивовані назвами межових об’єктів (наприклад: *Межы*, *Рубеж*, *Сценка* та ін.).

У другій групі (мікротопоніми, співвідносні із загальними назвами поселень та їхніх частин) проаналізовано назви, мотивовані апелятивами *сяло́* (*Сяло*, *Новае Сяло*, *Старае Сяло*, *Стараселле*), *се́лішча* (*Селішча*, *Заселішчэ*, *Падсялішчы* та ін.), *ху́тар* (*Хутар* та ін.), *двор*

(*Двор*, *Задвор*, *Новы Двор* та ін.), *дво́рышча* (*Дворышча* та ін.), *пасёлак* (*Пасёлак* та ін.), *засце́нак* (*Засценак*), *садзі́ба* (*Садзіба*, *Садзібы*).

У висновках узагальнено результати дослідження мікротопонімікону Східного Полісся. Автор акцентує увагу на особливих історичних і географічних умовах цього регіону, які позначилися на становленні східнополіських назв мікротопооб'єктів; відзначає роль внутрішньо- і позамовних (соціально-економічних) чинників у формуванні місцевої мікротопонімії. На жаль, у висновках не відбито результатів мовної стратифікації системи досліджуваних мікротопонімів: 1) питомі й іншомовні утворення; 2) хронологічно давніші й пізніші форми тощо.

Завершують монографію список опрацьованої літератури (269 позицій), покажчик твірних апелятивів та список мікротопонімів. Щодо списку мікротопонімів зауважимо, що він був би значно інформативнішим, якби поряд із конкретною назвою було вказано відповідну сторінку в тексті, де її (назву) згадано. На жаль, автор не вказав номерів сторінок навпроти мікротопонімів, зазначених у цьому списку. У кінці роботи наведено список інформантів, від яких В.О. Шклярик почерпнув потрібні відомості.

Висловлені зауваження не зменшують наукової вартості дослідження В.О. Шклярика "Мікротопонімія Східного Полісся: у контексті розвитку регіональної лексичної системи". Робота цікава й перспективна щодо аналізу зібраного матеріалу з погляду його фонетичної та словотвірної характеристики, а також етимології. Вважаємо, що такі праці сприятимуть розвитку інтересу допитливих читачів до історії рідного краю і стимулюватимуть наукові дослідження.

С.О. Вербич

Wenzel W. Die slavische Frühgeschichte Sachsens im Licht der Namen / Herausgegeben von Andrea Brendler und Silvio Brendler. Hamburg: BAAR, 2017. 204 s.

Ономастичній славістиці добре відоме ім'я німецького дослідника слов'янських старожитностей онімного рівня В. Венцеля. Упродовж багатьох років він уводить у науковий обіг слов'янські (сорбські) топоніми, кваліфіковано очищаючи їх від німецькомов-

них нашарувань. Він лишився вірним своїй традиції і в новій книжці "Слов'янська рання історія саксонців у світлі власних назв", яка вийшла друком 2017 р. в Гамбурзі. Праця підсумовує творчий доробок автора протягом тривалого періоду. Це збірник його наукових статей, присвячених проблемі раннього освоєння західними слов'янами теперішніх німецьких (саксонських) земель і його відбиття в онімній лексиці.

Робота складається з передмови від упорядників А. та С. Брендлерів, вступу і власне статей В. Венцеля, опублікованих у різний час: "Землі *Besunzane* і *Milzane* – прабатьківщина верхніх сорбів", "Слов'янський край *Quezici*", "Край *Neletici* (urbi est Vurcine civitas)", "Слов'янське заселення Ґримських земель", "Слов'янське заселення Борнських земель", "Область Даламінца", "Слов'янські назви в Рудних горах, зокрема на території Лімбах-Оберфрона", "Слов'янські етноніми *Neletici* і *Nudzici*", "Слов'янський хоронім *Schollene* та споріднені топоніми", "Зв'язки між старосорбськими етнонімами й топонімами", "Назвознавчі етюди", "Топонім *Zuckelhausen*", "Топонім *Libertwolkwitz* як надійне свідчення про давніх слов'ян", "Тисячолітній *Лейпциг* – нове про давню назву", "Скільки слов'янських мешканців було в Лейпцизькому регіоні 1000 років тому?", "Як давні слов'яни корчували ліс", "Жарт й іронія в слов'янських топонімах Саксонії", "Гідроніми в Лейпцизькому регіоні", "*Connewitz* – 'поселення, де тримали коней' або 'поселення якогось *Коня*'", "Споріднені зв'язки між слов'янськими топонімоосновами", "Звідки прийшли слов'яни в поселення *Libzi* та його околиці?", "Огляд версій: назви гори, укріплення й поселення *Oybin*". Варто відзначити, що важливим доповненням до низки статей є карти, які унаочнюють поширення відповідних назв у досліджуваному регіоні.

У вступі В. Венцель слушно зауважує, що історична наука з огляду на нестачу письмових джерел може мало додати до висвітлення докладнішої слов'янської історії пізніших німецьких (саксонських) земель. Погоджуємося з автором, що відтворити цілісну картину заселення цього краю слов'янами, з'ясувати особливості їхньої матеріальної і духовної культури допоможуть більшою мірою археологія та ономастика. Завдання цієї книжки, зазначає В. Венцель, – показати на основі матеріалів, опублікованих упродовж трьох останніх років у різних періодичних виданнях або ж в ономастично-історичних студіях, як відбувалося освоєння слов'янами території, яку сьо-

годні називаємо Саксонією. Цій меті вже було присвячено статті дослідника, надруковані в книжках "Назви та історія" і "Слов'яни в Німеччині". Засадничими в цьому аспекті є статті "Зв'язки між слов'янськими топонімними типами, цінами на землю й комунікацією. На прикладі Верхньої Лужиці" та "Структура, семантика і мотивація старосорбських топонімів". Як уже було згадано, важливу роль у пропонованих матеріалах відіграють ілюстративні карти, адже кінцева мета автора – укладання топонімного атласу. Очевидно, у зв'язку з цим В. Венцель і запланував на перспективу статтю "Принципи укладання слов'янських топонімних атласів", у якій буде порушено проблему картографування власних назв. Про окремі регіони, етнографічні області й етнічні назви, пов'язані з ранньою слов'янською історією, йтиметься, за словами автора, в низці статей, які він сподівається помістити в наступній книжці. Це, зокрема, "Ономастичні зауваги до давньої історії Верхньої Лужиці", "Топонім *Dohna* і сліди давньочеської колонізації в Саксонії", "Етноніми *Milzane* і *Bezunzane*", "Слов'янський край *Nisane* крізь призму топонімії", "Слов'янське заселення Лейпцизьких земель", "Слов'янські етноніми *Chutici*, *Quezici* і *Siusili*". Невелику студію буде присвячено історії регіонів *Vorerzgebirge* і *Limbachfrohnaer*, батьківщині лейпцизького історика й ономаста Г. Вальтера. В. Венцель також має намір подати в наступній книжці "Короткі ономастичні етюди", розраховані на ширше коло читачів; схарактеризувати основні риси матеріальної і духовної культури давніх сорбів, зокрема особливості їхнього господарювання – бортництва, підсічного землеробства, вірувань. Крім цього, буде порушено проблему походження саксонців, які зайняли колишні слов'янські землі.

В. Венцель зазначає, що ця книжка знаменує результат досягнень багатьох науковців Лейпцизької ономастичної школи, яку представляють, зокрема, Е. Айхлер і Г. Вальтер. Ідеться передусім про численні монографії та статті, опубліковані в серії "Німецько-слов'янські дослідження з ономастики й історії поселень" (41 том), а також у періодичних виданнях "Onomastica Slavogermanica" і "Namenkundliche Informationen". Варто згадати також і про фундаментальну працю Е. Айхлера "Слов'янські топоніми між Саале і Найсе" й "Історичний словник топонімів Саксонії" (за ред. Е. Айхлера і Г. Вальтера). Насамкінець автор наголошує, що ця книжка вийшла друком завдяки допомозі А. Геффнера, який підготував іменний покажчик і

численні карти, а також видавців Андреи і Сільвіо Брендлерів, які технічно оформили складний текстовий і картографічний матеріали.

Допитливому дослідникові, який ознайомиться зі статтями В. Венцеля, буде цікаво дізнатися про відновлені на основі історичних фіксацій давніх словоформ старосорбські топоніми **Bělica*, **Božerovici*, **Budkovici*, **Bušov*, **Choldici / *Koldici*, **Gornica*, **Gudlici*, **Kačica / *Kačici*, **Końovici*, **Krop'ane*, **Kvasici*, **L'ubeń / *L'ubno*, **L'ubotici*, **Machorin*, **Mětov*, **Mězelin*, **Milčane*, **Nerechov*, **Obratici / *Obrotici*, **Pigov*, **Potěšici*, **Rogovica / *Rogovici*, **Sědovici*, **Smol'no / *Smolina*, **Svegošč*, **Treb'nica*, **Trupica*, **Truskow*, **Turica*, **Val'sk*, **Větrica / *Větrici*, **Vorčin*, **Vurčin*, **Vyšętici*, **Želici / *Žalici*, **Žebčici*, **Židovici*, **Žirovica / *Žirovici* та ін.; про етимологію етнонімів *сорби* ‹ псл. **sъrbi*, *лужичани* ‹ псл. **lǫžičane*, *чехи* ‹ *Чех* ‹ **Česlavъ* ‹ **Čьstislavъ* тощо.

Деякі авторські реконструкції можна, на нашу думку, скоригувати або ж запропонувати альтернативне пояснення праформ.

1. Топонім *Netzsch*, зафіксований 1378 р. як *Neczicz*, В. Венцель зводить до антропоніма **Neteš* (С. 28). На наш погляд, форма *Neczicz* може вказувати на в.-луж. **Nećeč* ‹ псл. **netečь*, пор. в.-луж. *ćec* 'текти' (Фасмер IV, 37).

2. Топонім *Shlunzig*: 1219 р. – *Slunz*, 1413 р. – *Slunczke*, 1418 р. – *Sluntzk* потрактовано як **Sъlǫčьskъ* 'поселення на вигині річки' (С. 218), що загалом не викликає заперечень. Можливо, однак, що **Sъlǫčьskъ* – це 'поселення на р. *Случ*' (пор. укр. паралелі – назви рр. *Случ* у басейнах Дніпра, Південного Бугу; СГУ 511), так як, наприклад, блр. *Мінськ* ‹ *Мѣньскъ* 'поселення на р. *'Мѣна* (*Мѣнъ*)', рос. *Полоцк* ‹ *Полотьскъ* 'місто на р. *Полота*' (Фасмер II, 625; III, 316).

3. Топонім *Oybin* В. Венцель пояснює як давнє сорб. **Ohybeń* (**Ohybin*) ‹ псл. **Ogybenь* (С. 199). Праформа **Ogybenь* не точна. На праслов'янському ґрунті йдеться про форму з префіксом **ob-*. Крім цього, автор не врахував співвідносної реконструкції, наведеної в ЭССЯ, – **obgybьnъjь* (ЭССЯ 27, 69).

Викладені міркування рецензента не применшують наукової ваги праці В. Венцеля, основне досягнення якої – повернення в слов'янський топонімний простір багатьох питомих (сорбських) власних географічних назв, що зазнали структурної трансформації на німецькомовному ґрунті. Сподіваємося, що книжка "Слов'янська

рання історія саксонців у світлі власних назв” стимулюватиме слов’янських топонімістів до пошуку свого старожитнього спадку, часто прихованого під формою чужомовних нашарувань.

Скорочення

СГУ – Словник гідронімів України / Укладачі: І.М. Желєзняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін. К., 1979.

Фасмер – *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Перев. с нем. и дополн. О.Н. Трубачева. М., 1964–1973. Т. I–IV.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974–. Вып. 1–.

С.О. Вербич

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ П.П. ЧУЧКИ З ОНОМАСТИКИ

1. Прізвища топонімічного походження на Закарпатті // Доповіді та повідомлення Ужгородськ. ун-ту: Серія філологічна / Відп. ред. С.П. Бевзенко. 1961. № 7. С. 61–63.

2. Назви жителів Закарпаття за місцем їх проживання чи народження // Друга Республ. ономастична нарада: Тези. К., 1962. С. 156–160.

3. Словотворчі типи жіночих прізвиськ у говорах Закарпаття // V Республ. міжвуз. славістична конф. 25–30 вересня 1962 р.: Тези доп. / Ред. кол.: І.М. Гранчак, Й.О. Дзендзелівський, М.П. Козлов та ін. Ужгород, 1962. С. 46–50.

4. До питання нормалізації словотвору відтопонімічних прикметників // Тези доп. Республ. наук. конф. з питань культури української мови (11–15 лютого 1963 р.). К., 1963. С. 84–87.

5. До походження і значення українських іменникових утворень із суфіксом -'*ук*, -*чук* // Тези доп. та повід. XVII наук. конф. (квітень 1963 р.): Серія філологічна / Відп. ред. Й.О. Дзендзелівський. Ужгород, 1963. С. 67–71.

6. Словотвір відтопонімічних прикметників Закарпаття // Тези доп. та повід. XVII наук. конф. Ужгородськ. держ. ун-ту. Серія мовознавства. Ужгород, 1964. С. 39–44.

7. До питання нормалізації словотвору відтопонімічних прикметників // Про культуру мови: М-ли Республ. наук. конф. з питань культури української мови (11–15 лютого 1963 р.) / Відп. ред. І.К. Білодід. К., 1964. С. 221–229.

8. Слов'янське і неслов'янське в зоонімії Закарпаття // VI Українська славістична конф. (13–18 жовтня 1964 р.): Тези доп. / Відп. ред. А.Р. Волков. Чернівці, 1964. С. 61–63.

9. Шевченкова антропонімія // Тези доп. та повід. наук. конф. професорсько-викладацького складу, присвяч. 150-річчю з дня народження Тараса Григоровича Шевченка / Відп. ред. П.П. Пономарьов. Ужгород, 1964. С. 89–93.

10. Антропонімічні словосполучення в українських говорах Закарпаття // Міжвузівська наук. конф. з проблем синтаксису української мови: Тези доп. / Відп. ред. І.І. Слинько. Чернівці, 1965. С. 149–151.

11. Антропонімія Закарпаття і міграція населення в українських Карпатах // XII Республ. діалектологічна нарада: Тези доп. / Відп. ред. Ф.Т. Жилко. К., 1965. С. 25–27.

12. Взаємозв'язки антропонімів та зоонімів Закарпаття з гідронімією Карпат // III Республ. ономастична (гідронімічна) конф.: Тези / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1965. С. 95–100.

13. О венгерских антропонимах и зоонимах в украинских говорах Закарпатья // Вопросы финно-угорского языкознания. М., 1965. Вып. 3: К 70-летию проф. В.И. Лыткина / Отв. ред. К. Майтинская. С. 169–181.

14. Про угорські імена в українських говорах Закарпаття // Тези доп. до XIX наук. конф. Серія мовознавча / Відп. ред. Й.О. Дзендзелівський. Ужгород, 1965. С. 33–36.

15. Словотвір закарпатоукраїнських чоловічих імен // Тези доп. до XIX наук. конф. Серія мовознавча / Відп. ред. Й.О. Дзендзелівський. Ужгород, 1965. С. 29–33.

16. Розмовні варіанти українських особових імен // Республ. наук. конф., присвяч. вивченню закономірностей розвитку усної форми української літературної мови (12–15 травня 1965 р.): Тези доп. / Відп. ред. П. Дудик. Полтава, 1965. С. 80–82.

17. Словотвір закарпатоукраїнських жіночих імен: Тези доп. до ювілейної конф., присвяч. 20-річчю Ужгородськ. держ. ун-ту (26–27 жовтня 1965 р.): Серія мовознавча / Відп. ред. Й.О. Дзендзелівський. Ужгород, 1965. С. 29–35.

18. Назви жителів Закарпаття за місцем їх проживання або народження // Питання ономастики: М-ли II Республ. наради з питань ономастики / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1965. С. 245–251.

19. Типи власних особових імен та їх класифікація (до питання нормалізації антропонімічної термінології) // Тези доп. до XX наук. конф. Серія мовознавча / Відп. ред. П.М. Лизанець. Ужгород, 1966. С. 3–8.

20. Про румунські елементи в антропонімії Закарпаття // Восточнославянско-восточнороманские языковые, литературные и фольклорные связи: Тезисы докл. и сообщ. межвуз. науч. конф. (11–16 октября 1966 г.) / Отв. ред. Ю.А. Карпенко. Черновцы, 1966. С. 82–83.

21. Рец. на кн.: *Карпенко Ю.О.* Топоніміка гірських районів Чернівецької області: конспект лекцій. Чернівці, 1964. 80 с. // Український історичний журнал. 1966. № 2. С. 144–145 (співавтор К.Й. Галас).

22. Досягнення і актуальні питання української антропоніміки // Підсумки і проблеми наукового вивчення української мови в пожовтневий період: Тези доп. Республ. наук. конф. / Голов. ред. С.П. Самійленко. Запоріжжя, 1967. С. 115–117.

23. Етимологічний словник прізвищ закарпатських українців (Проспект) // М-ли XXI наук. конф. Ужгородськ. держ. ун-ту. Серія філології / Відп. ред. Й.О. Дзендзелівський. Ужгород, 1967. С. 113–120.

24. Особові імена в усному мовленні (Розмовні варіанти українських особових імен) // Українське усне літературне мовлення / Відп. ред. І.К. Білодід. К., 1967. С. 175–186.

25. Рец. на кн.: *Стрижак О.С.* Про що розповідають географічні назви: (сліди народів на карті УРСР). К., 1967. 126 с. // Українська мова і література в школі. 1968. № 4. С. 90–91 (співавтор К.Й. Галас).

26. Специфіка словотворчого аналізу прізвищ // Питання словотвору східнослов'янських мов: М-ли міжвуз. респ. наук. конф. / Відп. ред. В.О. Горпинич. К., 1969. С. 131–133.

27. Етноніми та відетнонімні прізвища на карті Закарпаття // IV Республ. ономастична конф.: Тези / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1969. С. 103–106.

28. Рец. на кн.: *Редько Ю.К.* Довідник українських прізвищ. К., 1969. 256 с. // Українська мова і література в школі. 1969. № 8. С. 91–92.

29. Історія становлення словотворчих типів прізвищ у говорах Закарпаття // XIII Республ. діалектологічна нарада (Київ, квітень 1969 р.): Тези доп. / Відп. за вип. В.Й. Гілелах. К., 1969. С. 93–95.

30. Антропонімія Закарпаття. (Вступ та імена): Конспект лекцій. Ужгород, 1970.

31. Історія становлення словотворчих типів прізвищ у говорах Закарпаття // Праці XIII Республ. діалектологічної наради / Відп. ред. Ф.Т. Жилко. К., 1970. С. 80–89.

32. Антропонимия Закарпатья: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. К., 1970. 42 с.

33. Антропонимия Закарпатья: Дис. ... докт. филол. наук. К., 1970. (Машинопис).

34. Функціонування прізвищ у літературному мовленні на Закарпатті // Усне побутове літературне мовлення / Відп. ред. М.А. Жовтобрюх. К., 1970. С. 81–89.

35. Яким буде закарпатський словник прізвищ // Повідомлення Української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. 1970. Вип. 8. С. 15–25.

36. Антропонімія Закарпаття і міграція населення в Українських Карпатах // Праці XII Республ. діалектологічної наради / Відп. ред. Ф.Т. Жилко. К., 1971. С. 365–374.

37. Взаємозв'язки антропонімів та зоонімів Закарпаття з гідронімією Карпат // Питання гідроніміки: М-ли III Республ. ономастичної (гідронімічної) наради / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1971. С. 81–86.

38. Внесок учених Угорщини в дослідження антропонімії України // Українська культура в її інтернаціональних зв'язках: Тези доп. і повід. Восьмої укр. славіст. конф. (Вінниця, 21–22 жовтня 1971 р.) / Відп. ред. В.М. Борщевський. К., 1971. С. 102–104.

39. Відображення міжетнічних зв'язків у антропонімії Карпат // Культура та побут населення Українських Карпат: М-ли Республ. наук. конф., присв. 50-річчю утворення СРСР: Тези доп. та повід. / Відп. ред. І.М. Гранчак. Ужгород, 1972. С. 133–135.

40. Апелятивна лексика у прізвищах українців Закарпаття // Культура і побут населення Українських Карпат: М-ли Республ. наук. конф. / Відп. ред. І.М. Гранчак. Ужгород, 1973. С. 254–261.

41. К вопросу о южнославянизмах в антропонимии Закарпатья // Симпозиум по проблемам карпатского языкознания (24–26 апреля 1973 г.): Тезисы докл. и сообщ. М., 1973. С. 62–63.

42. О чим шведочи антропонимия войводянских Руснавах // Шветлосц (Нови Сад). 1973. № 1. С. 95–110.

43. Сучасні вмотивовані прізвиська і словотворча структура прізвиськ // Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P.J. Šafárika v Košiciach. Bratislava, 1973. Roč. XII. Zv. 3: Slavistica. S. 83–88.

44. До проблеми іншомовних елементів в українській антропонімії // Питання ономастики Південної України: Доп. та повід. V Республ. ономастичної конф. (Миколаїв, травень 1974 р.) / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1974. С. 17–23.

45. Названия мужчин по их родителям в украинских говорах Закарпатья // Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу: Тезисы докл. Воронеж, 1974. С. 166–167.

46. [Ономастика в Ужгородському державному університеті] // Повідомлення Української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1975. Вип. 11. С. 9–10.

47. Типы славянизмов в антропонимии венгерского этноса Закарпатья // Исследование финно-угорских языков и литератур в их взаимосвязях с языками и литературами народов СССР: Тезисы докл. Всесоюзного науч. совещания финно-угроведов 27–30 октября. Ужгород, 1977. С. 83–84.

48. До питання про давність прізвищ у слов'янських народів // Проблеми слов'янознавства. Львів, 1978. Вип. 17. С. 104–111.

49. Діалектна основа українських прізвищ // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези доп. Ужгород, 1978. С. 135–136.

50. Прізвища німецькомовного населення Закарпаття // Іноземна філологія. Львів, 1978. Вип. 50. С. 65–70 (співавтор Г.І. Меліка).

51. Антропонимы и апеллятивная лексика (на материале древнерусского языка) // Nomina appellativa et nomina propria: Summaries of the papers XIIIth International Congress of Onomastic Sciences (Crakow, August 21–25,1978). Wrocław, 1978. С. 50.

52. Відапелятивні прізвища німецькомовного населення Закарпаття // Іноземна філологія. 1979. № 53. С. 65–71 (співавтор Г.І. Меліка).

53. Словотвір українських андронімів // Питання словотвору / За ред. І.І. Ковалика. К., 1979. С. 152–161.

54. Украинские андронимы на славянском фоне // Перспективы развития славянской ономастики / Отв. ред. А.В. Суперанская, Н.В. Подольская. М., 1980. С. 157–162.

55. Діалектний словник і зооніми // Dialektologický zborník I: Materiály z I. Slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove (17.–19. apríla 1975) (= Acta facultatis philosophicae universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník 5) / Ved. red. J. Ružička. Bratislava, 1980. S. 101–104.

56. Рец. на кн.: *Wolnicz-Pawłowska E.* Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińske w dawnym województwie Ruskim. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: PAN, 1978. 140 s. // Мовознавство. 1980. № 6. С. 91–93.

57. Отражение апеллятивной лексики в антропонимиконе восточных славян // Proceedings of the thirteenth International Congress of Onomastic Sciences (Cracow, august 21–25, 1978) / Ed. by K. Rymut. Wrocław etc., 1981. Vol. I. P. 307–313.

58. Українські патроніми на слов'янському фоні // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези доп. / Відп. ред. Й.О. Дзендзелівський. Ужгород, 1982. С. 184–186.

59. Розвиток імен і прізвищ // Історія української мови: Лексика і фразеологія / Відп. ред. В.М. Русанівський. К., 1983. С. 599–603.

60. Західнослов'янізми в антропонімії українського населення Закарпаття // Проблеми слов'янознавства. Львів, 1983. Вип. 27. С. 103–111.

61. Місце патронімів у лексичній системі слов'янських мов // VIII. Slovenská onomastická konferencia (Banská Bystrica-Dedinky 2.–6. júna 1980): Zb. materiálov / Red. M. Majtán. Bratislava; Banská Bystrica; Prešov, 1983. S. 305–306.

62. Діалектні й ономастичні ареали української мови // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: Тези доп. і повід. XV Республ. діалектологічної наради / Відп. ред. М.В. Никончук. Житомир, 1983. С. 86–88.

63. Історія власних імен // Історія української мови. Лексика і фразеологія / Відп. ред. В.М. Русанівський. К., 1983. С. 592–620.

64. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови // Мовознавство. 1984. № 6. С. 49–56.

65. Закарпатські відтопонімні прізвища // Дослідження з словотвору та лексикології / Відп. ред. І.С. Олійник. К., 1985. С. 125–131.

66. Давньоруські особові імена і сучасні прізвища України // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах / Відп. ред. В.В. Німчук. К., 1986. С. 133–139.

67. Общенациональное и региональное в антропонимии народа // Проблемы филологии Западной Сибири и Урала: Тезисы докл. межвуз. конф., посвящ. 400-летию г. Тюмени (2–4 октября 1986 г.) / Редкол.: Л.М. Байдуж, Т.В. Герасимова, А.М. Корокотина и др. Тюмень, 1986. С. 30–31.

68. Південнослов'янські основи у прізвищах українців // Великий Жовтень і розвиток духовної культури слов'янських народів: Тези доп. IX Республ. славістичн. конф. (12–14 травня 1987 р.) / Гол. ред. В.М. Русанівський. Ужгород, 1987. С. 196–197.

69. Антропонімія як засіб етнічної ідентифікації людності // Мовознавство. 1988. № 1. С. 11–21.

70. Історія етноніма *русин* та його споріднених // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1992. С. 34–41.

71. Сліди язичництва в антропонімії українців Карпатського регіону // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1992. С. 176–183.

72. Фамилии закарпатских словаков // Исследования по словацкому языку / Сост. и отв. ред. Л.Н. Смирнов. М., 1992. С. 202–221.

73. Зміни в назвах і позиція «Просвіти» // "Карпатська Україна". Ужгород, 1992. 2 січня.

74. Кому потрібна наруга над назвами сіл // "Закарпатська правда". Ужгород, 1992. 14 січня.

75. Прізвища закарпатців і національна приналежність їх носіїв // "Закарпатська правда". Ужгород, 1992. 6 червня.

76. Русини. Історія назви // "Карпатська Україна". Ужгород, 1992. 12 листопада.

77. Прізвища закарпатців і національна приналежність їх носіїв // Українські Карпати: М-ли Міжнар. наук. конф. "Українські Карпати: етнос, історія, культура" (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.) / Гол. ред. П.П. Чучка. Ужгород, 1993. С. 564–573.

78. О. Духнович і назва міста Ужгород // О.В. Духнович і слов'янський світ: Тези Міжнар. наук. конф. 23–24 квітня 1993 р. Ужгород, 1993. С. 61–62.

79. Етноніми *русин* та *руснак* і їх деривати в південнокарпатських говорах // Наук. записки. Союз русинів-українців Словацької Республіки. Пряшів, 1993. Т. 18. С. 121–128.

80. Сліди *Дажбога* в антропонімії Ужгорода // Питання історичної ономастики України / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 1994. С. 166–169.

81. Слов'янський зоонім VI ст.? // Питання історичної ономастики України / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 1994. С. 248–254.

82. Чужомовні еквіваленти слов'янських ойконімів та їх реконструктивні можливості // Реконструктивні можливості ономастики: Тези доп. і повід. наук. семінару / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1995. С. 59–61.

83. Відтворення українських онімів графічними засобами угорської мови // Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами (Міжнар. наук. конф., Київ, 7–8 грудня 1993 р.): Доп. та повід. К., 1995. С. 166–172.

84. Назви *Різдва* в Карпатах // "Новини Закарпаття". Ужгород, 1995. 7 січня.

85. *Водохрещі* і вихрещення іновірців у карпатській ономастиці // "Новини Закарпаття". Ужгород, 1995. 19 січня.

86. Власні імена в історичному словнику загального типу // Наук. вісник Ужгородськ. ун-ту. Серія: Філологія. Ономастичні студії. 1996. Вип. 2. С. 40–41.

87. Етнонім *українець* у лексичній системі мови // Питання сучасної ономастики: VII Всеукраїнська ономастична конференція (1–3 жовтня 1997 р.): Статті та тези за матеріалами конф. / Відп. ред. В.О. Горпинич. Дніпропетровськ, 1997. С. 193–194.

88. Українські прізвища з патронімічним суфіксом *-ей* // Проблеми ономастичного словотвору: Тези доп. наук. семінару / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1997. С. 63–65.

89. З історії назви *українець* // "Ужгородський університет". Ужгород, 1997. 31 березня.

90. Руські слов'яни Східних Карпат у світлі середньовічної ономастики // Народознавчі зошити. 1998. № 3 (21). С. 231–238.

91. Національне назвотворення в умовах бездержавності (На матеріалі українського Закарпаття міжвоєнних років) // Українська ономастика: М-ли наук. семінару, присвяч. 90-річчю Кирила Кузьмича Цілуйка / Відп. ред. І. М. Желєзняк. К., 1998. С. 175–179.

92. Priezviska ukrajinských Slovákov // Slovaci na Zakarpatskéj Ukrajine. Bratislava, 1998. S. 50–58.

93. Праслов'янська спадщина і новіші південнослов'янські проникнення в карпатському оніміконі // Проблеми слов'янської ономастики / Відп. ред. С.М. Медвідь-Пахомова. Ужгород, 1999. С. 182–185.

94. Українсько-словацька мовна межа за даними історичної ономастики // Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti národnostných menšín: Zb. materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie K otázkam jazyka, vzdelávania a kultúry ukrajinskej národnostnej menšiny žijúcej na Slovensku a slovenskej národnostnej menšiny na Ukrajine. (Prešov 28. – 29. december 1998). Prešov, 1999. S. 14–27.

95. *Русин*, *руський*, *руснак*, *русини-українці* // Краєзнавчий словник русинів-українців. Пряшівщина. Пряшів, 1999. С 295–296.

96. Етноніми, національна свідомість і міжмовні відносини населення Східних Карпат // Program a tezy mezinarodnej vedeckej konferencie Slovensko-rusinsko-ukrajinské styky a vztăhy od obrodenia po súčsnosť. Zemplinská šírava 5–9 oktobra 1999. S. 6–7.

97. Ономастичні інтереси Миколи Грицака // Сучасні проблеми мовознавства. Ужгород, 2000. Вип. 3. С. 230–234.

98. Лексема *литва* та її похідні в карпатському ономастиконі // Наук. вісник Ужгородськ. ун-у. Серія: Філологія. Ужгород, 2000. Вип. 5. С. 114–117.

99. Українське питання в дзеркалі власних назв Підкарпатської Русі // Закарпатська Україна у складі Чехословаччини (1919–1939). Зб. м-лів наук. карпатознавчої конф. Пряшів, 2000. С. 305–317.

100. Андронім // Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. С. 26.

101. Антропонім // Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. С. 9–30.

102. Ім'я по-батькові // Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. С. 204.

103. Метронім // Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. С. 314.

104. Патронім // Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. С. 426–427.

105. Прізвисько // Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. С. 449.

106. Прізвище // Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. С. 495–496.

107. Українські псевдоніми: статус, структура і функції // Наук. записки Кіровоградськ. держ. пед. ун-ту ім. Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград, 2001. Вип. 37. С. 81–82.

108. Від етноніма *руснаки* і *русини* до самоназви *українці* // Studia Slovakistica. 2001. Вип. 1. С. 26–36.

109. Прізвища закарпатських українців. Фрагмент історико-етимологічного словника // Linguistica slavica. Ювілейний зб. на пошану І.М. Желєзняк / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2002. С. 176–182.

110. Національна свідомість українців Карпатського регіону та їх стремління до державності у XX столітті (Етнолінгвістичний та культурно-історичний аспекти) // Бойківщина: наук. зб. Дрогобич, 2002. Т. 1. С. 50–75.

111. Наші псевдоніми // Дивослово. 2002. № 7. С. 16–18.

112. Про створення загальнонаціонального словника прізвищ українців // Студії з ономастики та етимології. 2002 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2002. С. 215–217.

113. Галас в ономастиці і ономастика у Галаса // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Зб. пам'яті Кирила Галаса) / Відп. ред. М.І. Сюсько. Ужгород, 2002. Вип. 6. С. 35–39.

114. Слов'янські автохтонні імена, гідні реабілітації // Українська мова. 2002. № 4. С. 97–106.

115. Антропонімія I. Імена // Słowiańska onomastyka. Encyklopedia. Warszawa; Kraków, 2002. T. I / Pod red. T. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślikowej przy współudziale J. Dumy. S. 335–339.

116. Антропонімія II. Прізвища // Słowiańska onomastyka. Encyklopedia. Warszawa; Kraków, 2002. T. I / Pod red. T. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślikowej przy współudziale J. Dumy. S. 429–435.

117. Антропонімія III. Інші види особових назв // Słowiańska onomastyka. Encyklopedia. Warszawa; Kraków, 2002. T. I / Pod red. T. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślikowej przy współudziale J. Dumy. S. 502–509.

118. Проблема етимологічної інтерпретації прізвищ українців // Наук. записки Тернопільськ. держ. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство. Тернопіль, 2003. Ч. I. С. 55–62.

119. Традиційні імена закарпатських українців // Волинь–Житомирщина: Історично-філологічний зб. з регіональних проблем / Ред. В. Єршов, В. Мойсієнко. Житомир, 2003. № 10. С. 171–194.

120. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців // Дивослово. 2003. № 10. С. 23–25.

121. Проблеми дослідження середньовічної ономастики Карпат // Студії з ономастики та етимології. 2004 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2004. С. 196–204.

122. Власне українські особові імена // Дивослово. 2004. № 4. С. 19–22.

123. Українські особові імена: історико-етимологічний словник // Наук. вісник Ужгородськ. ун-ту: Серія філологічна. Ужгород, 2004. Вип. 9. С. 20–27.

124. Андронім // Українська мова: Енциклопедія. Вид. 2, випр. і доп. К., 2004. С. 26.

125. Галас Кирило Йосипович // Українська мова: Енциклопедія. Вид. 2, випр. і доп. К., 2004. С. 91.

126. Ім'я по батькові // Українська мова: Енциклопедія. Вид. 2, випр. і доп. К., 2004. С. 220.

127. Метронім // Українська мова: Енциклопедія. Вид. 2, випр. і доп. К., 2004. С. 342.

128. Патронім // Українська мова: Енциклопедія. Вид. 2, випр. і доп. К., 2004. С. 462.

129. Прізвисько // Українська мова: Енциклопедія. Вид. 2, випр. і доп. К., 2004. С. 532.

130. Прізвище // Українська мова: Енциклопедія. Вид. 2, випр. і доп. К., 2004. С. 532–533.

131. Горпинич Володимир Олександрович // Українська мова: Енциклопедія. Вид. 2, випр. і доп. К., 2004. С. 107.

132. Імена селян маковицького замкового панства початку XVII ст. // Studia Slovakistica. 2004. Вип. 4. С. 180–196.

133. Повернімо нашим дітям рідні імена // Бойківщина: наук. зб. Дрогобич, 2004. Т. 2. С. 323–329.

134. Слов'янські автохтонні імена, гідні реабілітації // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Зб. наук. праць. Ужгород, 2004. Вип. 7: Російське і зіставне мовознавство. С. 4–15.

135. Призабуті імена українок // Актуальні питання антропоніміки: Зб. м-лів наук. читань пам'яті Ю.К. Редька / Відп. ред. І.В. Єфименко. К., 2005. С. 243–250.

136. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005. 704 с.

137. Прізвища професорів Ужгородського національного університету: історико-етимологічна довідка // Наук. вісник Ужгородськ. ун-ту. Серія: Філологія. Ужгород, 2005. Вип. 10. С. 323–329.

138. Кодифікація ойконімів України – невідкладне завдання українських ономастів // Наук. вісник Чернівецьк. ун-ту: Зб. наук. праць. Чернівці, 2007. Вип. 356–359: Слов'янська філологія. С. 329–333.

139. Антропонімія замкового домена Маковиця 1618 року // Наук. зб. Музею української культури у Свиднику. Братислава, 2007. Вип. 24. С. 454–459.

140. Андронім // Українська мова: Енциклопедія. Вид. 3, зі змінами і доп. К., 2007. С. 26.

141. Галас Кирило Йосипович // Українська мова: Енциклопедія. Вид. 3, зі змінами і доп. К., 2007. С. 91.

142. Ім'я по батькові // Українська мова: Енциклопедія. Вид. 3, зі змінами і доп. К., 2007. С. 228.

143. Метронім // Українська мова: Енциклопедія. Вид. 3, зі змінами і доп. К., 2007. С. 358.

144. Патронім // Українська мова: Енциклопедія. Вид. 3, зі змінами і доп. К., 2007. С. 482.

145. Прізвисько // Українська мова: Енциклопедія. Вид. 3, зі змінами і доп. К., 2007. С. 554.

146. Прізвище // Українська мова: Енциклопедія. Вид. 3, зі змінами і доп. К., 2007. С. 554–555.

147. Горпинич Володимир Олександрович // Українська мова: Енциклопедія. Вид. 3, зі змінами і доп. К., 2007. С. 110.

148. Давньослов'янські особові імена, засвідчені південнокарпатськими українськими онімами // Studia Slovakistica. Ужгород, 2009. Вип. 9. С. 83–91.

149. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород, 2011. 432 с.

ЗМІСТ

Пам'яті професора П. П. Чучки.....3

Розділ I. **ОНОМАСТИКА**

Zbigniew Babik. Wierzenica, *верениця*, *вереница*.....11
С.О. Вербич. Реконструктивні можливості подільської ойконімії (антропоніми на *-ат-* / *-ят-* у назвах поселень).....27
Juraj Hladký. O viacnázvovosti v hydronymii.....37
Ю.В. Грицевич. Діалектна специфіка онімного простору західнополіських фольклорних текстів.....46
О.П. Карпенко. З ойконімії Житомирщини: історико-етимологічні етюди.....59
О.П. Карпенко. Матеріали до історико-етимологічного словника ойконімів України (Київська область).....72
Р.М. Козлова. Континуанты праславянской микросистемы с корнем **хав-*.....79
З.О. Купчинська. Антропонімний та ойконімний ареали: точки перетину.....95
В.М. Мойсієнко. Кого називали *людьми руськими* у Великому князівстві литовському? (До історії вживання етно- та лінгвономена руський в україністиці, білорусистиці та русистиці).....105
С.М. Пахомова. Асиміляція українських назв населених пунктів у Східній Словаччині.....130
О.М. Скляренко. До типологічного зіставлення антропонімів.....140
М.І. Степаненко. Конструкції "в Україні", "на Україні", "в Україну", "на Україну" на тлі питомих ознак української мови: власне лінгвістичний і соціолінгвістичний виміри.....149
О.А. Теуш. Лексическое воплощение народной метрологии в русском языке.....163
І.С. Шоля. Родинна традиція – специфічний фактор вибору імен ужгородців у XX ст. 171

В.П. Шульгач. Ст.-рос. *Ряпа* і споріднені антропоніми.....178
В.О. Яцій. Топонімія Сколівського району Львівської області (матеріали до Історико-етимологічного словника ойконімів України). II.....187
Л.В. Ящук. Прізвищеві назви Житомирщини XVI–XVII ст. із суфіксом *-енк(о)*.....200

Розділ II. **ЕТИМОЛОГІЯ**

І.З. Бурковський. *Микита* і *микитити*: умотивований зв'язок?.....212
С.О. Вербич. Етимологічні студії з діалектної лексики Івано-Франківщини. 2.....225
Т.В. Шалаева. К вопросу о сближении этимологических гнезд: продолжения праслав. **plotъ* и **plъtъ* в русском языке.....232
В.П. Шульгач. Праслов'янські компаративи з префіксом **po-* (фрагмент реконструкції).....239

Розділ III. **ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ**

Mytnik Irena. Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej (XVI–XVII wiek). Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2017. 318 s. (*Шульгач В. П.*).....254
Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Укладальнікі: І.І. Лучыц-Федарэц, Г.А. Цыхун (гал. рэд.), Н.С. Шакун. Мінск: Беларуская навука, 2017. Т. 14: *Т*. 334 с. (*Шульгач В. П.*).....255
Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. Вып. 40: (**ǫborъkъ – *pakъla*) / Под ред. А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М.: Наука, 2016. 240 с. (*Шульгач В. П.*).....262
Мирослав Габорак. Прізвища сучасної Гуцульщини (на матеріалі Косівського району). Етимологічний словник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. 368 с. (*Єфименко І.В.*).....292
Шклярык В.А. Мікратапанімія Усходняга Палесся ў кантэксце развіцця рэгіянальнай лексічнай сістэмы. Мінск: Беларусская навука, 2017. 196 с. (*Вербич С.О.*).....297
Wenzel W. Die slavische Frühgeschichte Sachsens im Licht der Namen / Herausgegeben von Andrea Brendler und Silvio Brendler. Hamburg: BAAR, 2017. 204 s. (*Вербич С.О.*).....301
Бібліографія праць П.П. Чучки з ономастики.....306

Наукове видання

Бібліотека української ономастики

СТУДІЇ
З ОНОМАСТИКИ ТА ЕТИМОЛОГІЇ
2017–2018

Відповідальний редактор
В.П. Шульгач

Комп'ютерна верстка *І. А. Перехрест*

Здано на складання 13.10.2018. Підписано до друку 22.01.2019.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 19,5. Обл.-вид. арк. 20,5.
Тираж 300 прим.

У СЕРІЇ «БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ» ОПУБЛІКОВАНО:

Вербич С.О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра. Етимологічний словник-довідник. К., 2007. 120 с.

Дослідження з ономастики: Збірник наукових праць пам'яті Олексія Сильвестровича Стрижака / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 2008. 168 с.

Студії з ономастики та етимології. 2008 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2008. 296 с.

Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2008. Ч. І. 413 с.

Студії з ономастики та етимології. 2009 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2009. 318 с.

Вербич С.О. Гідронімія басейну Середнього Дністра. Етимологічний словник. Луцьк, 2009. 234 с.

Студії з ономастики та етимології. 2010 / Відп. ред. І.В. Єфименко. Луцьк, 2010. 452 с.

Желєзняк І.М. Слов'янська антропоніміка (вибрані статті). К., 2011. 288 с.

Студії з ономастики та етимології. 2011–2012 / Відп. ред. О.П. Карпенко, В.П. Шульгач. К., 2012. 352 с.

Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 2012. 344 с.

Вербич С.О. Гідронімія басейну Нижнього Дністра. Етимологічний словник. Луцьк, 2013. 155 с.

Українська ономастика: бібліографічний покажчик / Відп. ред. С.О. Вербич. К., 2013. 364 с.

Габорак М. Топонімія Покуття та деяких прилеглих територій. Етимологічний словник-довідник. Івано-Франківськ, 2013. 932 с.

Студії з ономастики та етимології. 2013 / Відп. ред. О.П. Карпенко, В.П. Шульгач. К., 2013. 320 с.

Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині. Вид. 2-е, випр. і доп. Луцьк, 2013. 148 с.

Желєзняк І.М. Київський топонімікон. К., 2014. 224 с.

Студії з ономастики та етимології. 2014 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2014. 256 с.

Габорак М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини. Етимологічний словник-довідник. Вид. третє, доп., перероб., уточн. Івано-Франківськ, 2015. 604 с.

Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2015. Ч. II. 504 с.

Скляренко А.М., *Скляренко О.Н.* Типологическая ономастика. Одесса, 2016. Кн. 3. Ч. 2. 416 с.

Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії . К., 2016. Ч. III. 472 с.

Вербич С.О. Гідронімія басейну Дністра. Луцьк, 2017. 544 с.

Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2017. Ч. IV. 488 с.

Студії з ономастики та етимології. 2015–2016 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2017. 291 с.

Колесник Н. С. Онімія української пісні. Чернівці, 2017. 368 с.

Іваненко О. В. Назви поселень Сумщини. Історико-етимологічний словник. К., 2017. 336 с.

Габорак М. М. Прізвища сучасної Гуцульщини (на матеріалі Косівського району). Етимологічний словник. Івано-Франківськ, 2017. 368 с.

Скляренко А.М., *Скляренко О.Н.* Типологическая ономастика. Одесса, 2018. Кн. 5. 560 с.

Повідомлення української ономастичної комісії. Луцьк, 2018. Вип. 3 (18).

Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2018. Ч. V. 440 с.